

سێرۆو

گۆتاری

- گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی
- فهرهنگنووسی کوردی له ۱۹۷۰-۱۹۸۴
- دۆزینەوهی وێنەی سەر بەرد له کوردستان
- رۆڵی کورد له بنووتنەوهی خەواریج له سەر دهمی دهولهتی ئومەویی
- ههولێر له سەر دهمی سه‌لجوقیه‌کاندا
- دهولهتی عوسمانی و دامه‌زراندنی
- کورته‌به‌ک له مێژووی دپلوماتیک (زانستی لیکۆلینه‌وهی به‌لگه‌نامه‌کان)
- أهمية الوثائق العثمانية في كتابة التاريخ الكوردي
- عوامل النهوض الحضاري

گۆتاریکی مێژوویی و درزییه، کۆمه‌له‌ی رۆشنییری مێژوویی کوردستان دهرده‌که‌کان

گۆناری سىرور

گۇنارنىڭ مېتروپولىيە ۋەزىيەت، كۆمەلەش رۇشنىيىسى مېتروپولىيە كوردستان دەرىجە كات

خاۋەننى ئىمتىياز

پروپىيىسۇر د. ئەرسەن موسى رەشىد

سەرنوسەر

د. مەمەد غەبىدوللا كاكەسوور

(۰۷۵۰۲۷۸۰۵۲۸)

دەستى ئوسەران

پ.ى.د. جوسامەدىن غەلى ئەقشەندى

پ.ى.د. موسا مستەفا

د. سەلام جەسەن خۇشناۋ

د. جەكىم ئەجمەد مام بەكر

د. قادىر مەمەد ئەشكەنەيى

د. نىشتەمان بەشىر مەمەد

د. ئەجمەد غەبىدوللەزىز مەمەد

بەرگ ۋەنە خەشەساز

ھىمەد مەمەد نەركۈشى

KURDISTAN HISTORICAL CULTURAL ASSOCIATION
 جمعية الثقافة التاريخية لکوردستان

راویژکاران

د. حەسەن جاف

د. جەوھەر سەلیق شاوەیس

♦ گۆڤار: مێژوو

♦ ژماره: [١]

♦ ئیراژ: [٧٠٠] دانه

♦ چاپخانه:

♦ بێت چنن: پاسر سعد الله ، ههوار اسماعیل

رامان شارباژیری

chalakmuhamad@gmail.com

کوردستان / ههولێر - گهره کی تهیراوه ، نزیک قوتابخانهی نهیویهی سهرهتایی تیکهلاو

govari_meju@yahoo.com

govari_meju@maktoob.com

پیرست

سەرۆتار

لاپەرە

وتار

9	د. ئەرسمەن موسی رەشید	گوڤاری میژوو
11	د. سەلام حەسەن خوشناو	کۆمەڵەی روڤشایی میژوویی ...
14	مومتاز حەیدەری	دەخوارین گوڤاری میژوو، قەڵەمبکی زانستی...
16	د. حەکیم ئەحمەد خوشناو	میژوونووس و دەمارگیری
20	م. فارس قادر فەقی	کۆمەڵەی روڤشایی میژوویی کوردستان پردیک...
22	م. سەلام ناوخۆش	گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی

نویژنەوه

42	د. ئەرسمەن موسی رەشید	ڕۆلی اومالی الدین ابو احمد زرعه ...
57	نەهرۆ ئیسماعیل زەندی	ڕۆلی کورد لە بزوتنەوێی خەواریج لە ..
98	د. نیشتمان بەشیر موحەمەد	هەولێر لە سەردەمی سەلجوقییەکاندا
115	د. هیمدادی حسین	فەرھەنگنووسی کوردی لە 1970-1984
131	م. مەھدی موحەمەد قادر	ڕۆلی کورد لە ڕاپەرینی کانونی دووھمی 1948دا
151	م. دلشاد عەزیز زاموا	دۆزینەوێی وینەی سەر بەرد لە کوردستان
170	موحسین مامل گەردی	ئاكام و مەرگەساتەکانی جەنگی جیهانی یەکەم لە سەر

وەرگیران

180	و.د. موحەمەد عەبدوللا کاکە سوور	دەولەتی عوسمانی و دامەزراندنی
189	و. توانا رەشید کەریم	کورتەبەک لە میژوویی زانستی لیکۆئینەوێی بەلگەنامەکان
201	و.م. موسی موحەمەد	ڕۆژانی هەفته، هەفته ژمیری کە...

• دیدار

۲۲۸	سازدانی: مەھدی میهرپەرور	سەد سەلەى شەورشی مەشرووتە لە گەل
۲۲۸	سازدانی: تەھرۆ زەندى	د.خەسەن جاف لە گەتوگۆیە کدا

• ملحق العربى

۲۴۹	د.عثمان علي	أهمية الوثائق العثمانية فى كتابة التاريخ الكوردي
۲۶۵	د.عصام بشير - إعداد: توانا	عوامل النهوض الحضاري
۲۶۹	مصطفى احمد ارکوشى	من بنى الأهرامات
۲۷۶	نازدار جلیل مصطفی	الثورة الصناعية...
۲۸۲	د.إسماعيل حصاف	رد هادى على التصريحات الصحفية
۲۸۶	د.مەھدی قادر خەسر	لێشرى

• كەشكۆلى گۆڤار

۲۹۲	چەند زانیاریەك لە میژووی فێرکردن لە عێراقدا
۲۹۵	میرنشینی سۆران
۲۹۸	فەرھەنگی ئایینەکان
۳۰۴	ناوێشانى نامە زانستیه‌كان
۳۱۵	کتیبخانەى گۆڤار
۳۲۳	لە گەل مامۆستایانى میژوو
۳۲۵	ئەلبومی میژوو
۳۲۷	هەوال و چالاکیەکان

کۆمەلەى رۆشنبىرىيى مېژووى كوردستان و گۆڭارى مېژوو بۆ...؟

ماوه يەك بوو پووبە پرووى ئەو پرسىيارە
دەبوينەووە كە لە نێو ئەو هەموو كۆمەلە
وسە ندىكا وسەنتەرانی لە كوردستاندا هەن،
بۆچى مېژوونوسان لە ژێر سىتېەرى ناوێك
كۆنابنەو. لە هەمانكاتدا يەكێك لە
پرسىيارەنى زۆرجار لە خۆم كردووە، بۆچى

بەدرێژايى مېژووى پۆژنامەگەرى كوردى پۆژنامە يەك يان گۆڭارىكى تايبەت
بە مېژوو نەبوو، ئەمە لە كاتێكدا كە مېژوو يەكێك لە پێكھێنەرە گرنگەكانى
رۆشنبىرى ھەر نەتەوە يەكە، وىبوينى كۆمەلەى رۆشنبىرىيى مېژووى كوردستان
وەكو وەلامىكى دروست بۆ ئەو پرسىيارە، بەماندوبوونىكى زۆر لە داىك بوو
وگۆڭارى (مېژوو)ش وەكو پىويستىەكى گرنكى بوارى پۆژنامەگەرى
ورۆشنبىرىيى كوردى دەبێتە ديارىيەكى بەنرخ بۆ كورد.

كۆمەلەكەمان سەرەراى دەرکردنى ئەم بلاوكراوھە كار دەكات لەسەر
بەرھەمھێنانى ھەندى فيلمى دۆكۆمېنتى لەسەر مېژووى كورد، وپتر جەخت
لەسەر لايەنى شارستانى لە مېژووى كورد دەكاتو، دواتریش بە پىتتى توانا
ئەم فيلمە دۆكۆمېنتانە وەردەگێردرێتە سەر زمانى عەرەبى وئینگليزى
و دەبنە ديارىيەكى بەنرخ بۆ كورد و دەزگاكانى راگەياندن ھەول دەدەين

زیاترین ژماره‌ی قه‌لەم له‌بوا‌ری میژوونوسین وه‌رگێڕانی بابەتی میژوویی
له‌گوفاره‌که‌دا به‌شداری بکه‌ن و به‌گوێره‌ی توانا، کۆمه‌له‌ هه‌ولده‌دات
دۆکۆمێنتی میژوویی کۆیکاته‌وه‌ وه‌ر جاره‌ی دانه‌یه‌کیش له‌گوفاره‌که‌مان
بلاویکاته‌وه‌.

کۆمه‌له‌ هه‌ول ده‌دات له‌پێگای پێشکه‌شکردنی به‌رنامه‌ی میژوویی له‌پادیو
وته‌له‌فزیونه‌کانی کوردستاندا. پۆشنه‌بیری میژوویی له‌کوردستاندا پتر
بلاویکاته‌وه‌ وه‌ول ده‌دات زیاترین ژماره‌ی میژوونوسان به‌جیاوازی ئینتمای
حیزبیه‌وه‌ کۆیکاته‌وه‌، به‌لام هه‌موو ئه‌و ئامانجانه‌ی به‌بێ یارمه‌تی ژماره‌یه‌کی
باش له‌میژوونوسان و ده‌زگا‌کانی حکومه‌تی هه‌رێم نایه‌ته‌دی یان ته‌گه‌ره‌ی
ده‌که‌وێته‌به‌ر. بۆیه ئێمه‌ داوا‌ی یارمه‌تی له‌هه‌موو لایه‌ک ده‌که‌ین و پێڕۆزیایی
له‌کورد ده‌که‌ین.

سه‌رنۆسه‌ر

ونار

گۆڭقارى مىژوو

پ. ي. د. نەرسەن موسى رەشىد

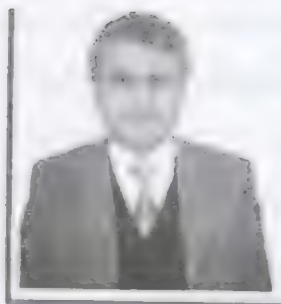
خاۋەنى ئىمتىيازى گۆڭقارى مىژوو

مىژوو ناسنامەى نەتەۋەيە، بۆيە دەرىچونى گۆڭقارى مىژوو لەو قۇناغەدا،
 كە ژمارەى لەپسپۆرپانى ئەم بوارە، بەتايىبەتى مىژوونووسانى كورد پۆژ
 لەداۋى پۆژ لەزىادبووندايە، مامەلەكردن لەگەل پرسەكانى ژيانى پۆژانەمان
 وپپاردان لەسەر جۆر وچۆنەتى پەيوەندىيە دەركىيەكان، يان پەند وسود
 وەرگرتن لەمىژوو دەخوازى، ئەركىك بوو لەسەرشانى پسپۆرپانى بوارى مىژوو
 كە نەدەكرا چىتر وبەھەرىيانويەك نەيخەينە ئەستۆى خۆمان، ھەر چەندە كە
 كارىكى ئاسانىش نەبى، لەم پوۋەۋە لەھەنگاۋى يەكەمدا دەستكرا
 بەدامەزراندنى كۆمەلەى پۆشنىبىرى مىژوۋى كوردستان و دەركردنى گۆڭقارى
 مىژووش دەبىتە زامانالى ئەو كۆمەلەيە وسەكۆى سەرەكى بلاۋكردنەۋەى
 پۆشنىبىرى مىژوۋى لەكوردستاندا، لەم پوۋەۋەش ئەگەرچى كۆمەلەكەمان
 زياترەن ژمارەى مىژوونووسانى لەخۆكۆردۆتەۋە، بەلام لەھەمان كاتدا داۋاى
 ھاۋكارى ويارمەتى لەھەموو لايەن و دەزگايەك دەكەين كەدەيەۋى خزمەت
 بەمىژوۋى كورد بگەيەنرى، بەتايىبەتى ئەوانەى وئە وئۆكۆمىنتى مىژوۋىيان

لەلا ھەيە، دەتوانن لەپىڭاي گۇڧارەكەمانەوہ بلاوى بىكەنەوہ ولەفەوتاندن
 پىزگارى بىكەن، ھەروەھا ئامادەين بۇ ھاوكارى كردن لەگەل ئەو كەسايەتى
 ودەزگا كوردى وبىگانانەي دەرەوہى وولاتيش كە دەخوازن خزمەت
 بەمېژوى كورد بىرى ۋەيوادارين خوينەرانش پيشوازيەكى زانستى ودور
 لەسۆز لەگۇڧارەكەمان بىكەن، وكاتى نەوہش ھاتووہ مېژوو لەلايەن خەلكى
 كوردستانيشەوہ لەوانەي كەپسپۆپانى ئەم بوارەش نين ۋەكو زانست سەيرى
 بىرى، نەك ۋەكو چىرۆك وچەكايەت.

لەكۆتايدا بەقۇنەي دەرچوونى ئەم گۇڧارە پىرۆزبايى لەخۇمان ونەتەوہى
 كورد بەگشتى ۋەرەوتى زانستى وزانىارى لەكوردستاندا دەكەين. ھەروەھا
 سوپاسى حكومەتى ھەرىمى كوردستان دەكەين كە يارمەتى دامەزراندنى
 كۆمەلە وگۇڧارەكەي داوہ. ۋەداواكارين لەپسپۆپانى بوارى مېژوو كە
 لىكۆلینەوہى تىروتەسەل وزانستى بۇ گۇڧارەكەمان بىنيرن

كۆمەلەي رۇشنىبىرىي مىژوۋىي كوردستان و گۆڧارى مىژوو

ك. د. سەلام خەسەن خۇشناو

راگرى كۈلىنژى ئاداب - زانكۈ سەلاخەدىن

مىژوو يادەۋەرى نەتەۋەيە، ئەو نەتەۋەي مىژوۋى نەبى ۋەكو ئەۋەيە
يادەۋەرى لەدەست دابىت، بەلام خۆ نەتەۋەي بى مىژوو(ۋەكو پوۋداۋى
مىژوۋىي) نىيە، بەلام كاتىك ئەو پوۋداۋانە تۆمارنەكرى وتوئىنەۋەي لەسەر
نەكرى، نەتەۋەي بى مىژوو يان بەشىۋەيەكى تر مىژوۋىيەكى
هەژارى(بەشىۋەي نووسراۋ لەبەردەستى) دەيىت.

بۆيە كۆمەلەي رۇشنىبىرىي مىژوۋىي كوردستان پىداۋىستىيەكى مىژوۋىي
بوو، كە لەلايەن كۆمەلەي پىسپۇرانى بۋارى مىژوو لەمامۇستايان ويارىدەدرانى
تويژەر لەزانكۆ ۋەلكرانى بېروانامەي بەكالورىۋس لەمىژوو، لەدەرەۋەي زانكۆ
لە ھەردو پەگەزى نىر و مى دامەزرا، بۆ ئەۋەي رۇشنىبىرىي مىژوۋىي
بەشىۋەيەكى زانستىيانە لەلايەن كەسانى ئەكادىمىيەۋە بەشىۋازى جۆربەجۆر

بەخەلگى كوردستان بگەيەندىرئ لەم پوۋەۋەش ھەموو چىن وتوئزەكانى
كوردستانمان بەمنىدال وگەنج وپىر وخوئندەوار ونەخوئندەوار وگەسانى
خىزىي ويىلايەنى خىستۆتە چوارچىۋەي بەرنامەي كار لەسەر كوردنى خۇمان،
نەمەش لەسەرەتادا ولەھەنگاۋى يەكەم لەرنگاۋى گۇفارى مېژوۋە پىيادە
دەكەين، كە گۇفارىك دەپىت گرنكى بەبۋارى مېژوۋ بەگشتى ومېژوۋى
كوردستان بەشيوەيەكى تاييەتى دەدات. بەلام نەك لەبەرئەۋەي گۇفارەكە
لەلايەن كۆمەلەي رۇشنىرىيى مېژوۋىيى كوردستان دەرەدەچى ولەلايەن كەسانى
پىسپۇرەۋە سەرپەرشتى دەكرى، بابەتەكانى بەشيوەيەكى وانوسرابن كە
خەلكانى دەرەۋەي زانكو بلىن زمانەكەي ئەۋەندە قورسە لىي تىناگەين،
بەلكو بابەتەكانى بەشيوەيەكى زانستيانە بەلام بەزمانىكى سادە وساكار بۇ
ھەموو خەلگى خوئندەوار دەنوسرىي وپابەتەكانى دابەش دەبنە سەر
توئزىنەۋە ونوسىن ۋەەرگىپان وئۆكۆمىنت وئىنەي مېژوۋىي.

نەم ھەنگاۋەي يەكەم بەپىشتىۋانى خودا ۋەموو لايەك ھەنگاۋى تىرى
گرنگىرى بەدۋايت ۋەكو بەرھەمىتئانى فىلمى دۆكۆمىنتى دەرپارەي مېژوۋى
كورد بەتاييەتى زياترىن ژمارە لەپىسپۇراني مېژوۋى كورد، ئەگەر لە دام
ودەزگايەكدا كۆپىنەۋە ئەۋە ھەر لەكۆمەلەي رۇشنىرىيى مېژوۋىيى كوردستان
كە ھەلگىراني بىروانامەي بەكالورىۋس ۋماستەر ودىكتورا لەزانكوكانى
سەلاخەددىن وسلىمانى ودهۆك وکۆيە وتەنانەت زانكۆي بەغداشى تىدا
كۆپۆتەۋە، بۆيە كارىكى مېژوۋىيى نەتەۋەيى كورد دەبىي، دەكرى دواتر ئەم
فىلمە دۆكۆمىنتانە كە ھەندىك بەزمانى كوردى ۋەندىكى تر بەزمانى ەرەبى
بەرھەم دەھىنرىن، ۋەرىگىپىرئىنەر سەر چەندىن زمانى جىھانى، بەمەش

خزمەتتىكى زۆر بەمىژووى كورد دەكرى كە لەوانەيە نوسىن ووتار وكتىب
لەبوارى مىژووى خوتەنريان زۆر كەمىرىي لەبىنەرانى ئەو فىلمانە، لەهەمان
كاتىشدا كۆمەلەكەمان دەست پىشخەر دەبى ئەوئى بىيىتە كۆمەلەيەكى
بەرەمەنەتەر وپۇژ بەپۇژ بوارى كارە بەرەمەنەتەر داهىنەرهكانى پترتر دەبى
وكمەلە وسەنتەرەكانى ترى كوردستانىش لەسەر پەوتى ئەو دەپۇن لەوئى
بىنە كۆمەلە وسەنتەرى بەرەمەنەتەر، نەك ھەر پىشت بەيارمەتى حكومت
بىيەستىن، بەمەش كۆمەلەي رۇشنىيرىي مىژووى كوردستان بەشدارىيەكى
چالاک لەپىتەكردنى كۆمەلگاي مەدەنى كوردستان دەكات.

لەماوئى چەند مانگى تەمەنى ئەم كۆمەلەيە دەستەيەكى كارگىرى لەپىتە
كەسى ھەمىشەيى و دوو كەسى يەدەگ ھەلبرىزدراون بۆ ئەوئى كاروبارەكان
بەپىتەبىيەن، ئەوپەرى دىموكراتى لەھەلبراردن وپەپىتەبىيەن كارەكان
دەپىنرى ھەموو بەگيانى بەرپرسىيارىيەتى وپرايەتى ھاوكارى يەكتىركردن
كاردەكەن ھەموو ئەندامىك لەكۆمەلەي رۇشنىيرىي مىژووى كوردستان خۆى
بەبەرپرس دەزانى لەسەر كەوتنى ئامانجەكانى ئاماژە بۆكراو، ھەموو ھەر
خزمەتكارى ئامانجە نەتەوئەيەكانى كوردىن.

ئەگەر تاكو ئىستاش كورد لەتۆماركردن وتوئىنەوئەكردن لەمىژوودا
لەنەتەوئەكانى تر دواكە وتووترىي، ئەوئە ئەمپۇ دەبى چەندىن كەپەت پتر
لەنەتەوئەكانى تر كارىكەين بۆ ئەوئى مىژووكەمان بەو شىوئەيە خزمەت بكەين
كە شايستەيەتى.

ده خوازين گوڤاري ميژوو، قه له ميکي زانستیی ميژوویی کوردبی!!

که مومناز جه يدري

گه وره نوسه و پوژنامه نوسی عه رهب محمه د حه سنين هه يکله ده بيژي: ((گرنگی دان به سیاست له پروانگه ی فیکر وکرده وده دا، ده بی یه که مجار میژوو بخویند ریته وه، چونکه نه وانه ی بهر له دایک بونیان، نه زانن چی پوویداوه، نه وا، به وه - حوکم - کراون، که به دريژایی ته مه نیان هه به مندالی بمینینه وه...!!))

که ده گوتري: ((میژوو))، یان میژوو وهک زاراوه یه کی زانستیی سه ربه خو، وانا ((میژوو)) خو ی له خویدا، زانستییکی سه ربه خو یی فره لایه نه. بگره، سه رچاوه ی تیگرای زانسته کانی دیکه یه، وانا باس له هه رشتی، هه ر دیارده یی، هه ر زانستی هه ر پوویداوی، ده کری، نه وا ((میژوو)) کی خو ی هه یه، وانا له بهر پوژنایی زانستی میژوودا، ژبانی مرقایه تی له سه رجه م یواره کاندا، لئی ده کولریتته وه و به وردی ساغ ده کریته وه... بویه که مرقایه تی پيشکه وتوو، زور گرنگی به مه سه له ی گه وره یی میژوو، وهک زانستییکی سه ربه خو وکلبله زيرينه کانی سه رجه م ده رگا داخراوه کان ده دن به رامبه ر به وه، نیمه ی کورد، جاری، له پوژي بوونمان له سه ر خاکی نه ته وه بیماندا، به گشتی، میژووی

نەتەوھىي - كۆمەلەيەتى - مان تا بلىتى شيواندراوھ، لەلەيەكى دىكەوھ، بەپىي پىكھانەي كۆمەلەيەتى كوردەوھ، بەتايىبەتى دواكەوتوويى - عەقلى - كلتورى وكمەلناسى، لەوھش وردتر لەمەيدانى زانستى مەزۇف (ئەنئەنىۋىيولۇژيا) زىدە ھەژارەين، ھەردو زارەوھ وچەمكى (زەمەن - مەزۇو) شوپنەكەيان لەعەقلى كلتورى سياسى بەتالە...!! زىدە بەكورتى، ئىمە نە مەزۇو دەخوئىنەوھ، نە دەي ئوسىنەوھ، بگرە پىزىشى ناگرين، بۆيە كوئىرىن... (!) (؟).

بەھەر حال، لەم دەرفەتە زىدە كوردەدا، بە بۆنەي ئەو دەستپىشخەرىيە ھۇشيارانەي كۆمەلەي پۇشنىبىرىي مەزۇويى كوردستان، بەدەركردنى گۇفارىكى تايىبەت لەمەيدانەكانى لىكۆلئىنەوھ وزانستى مەزۇودا، لەوھش پۇشنتر لەمەيدانى زىدە ھەژارەكەي مەزۇوي كورد دا، ئەوھندە دەلەيم: كارىكى كلتورى چاكە، ھىوادارىن، گۇفارى مەزۇو، ئامپازىكى زانستى لىكۆلئىنەوھ ونوسىنى نەتەوھىي ھاوچەرخانەي مەزۇوي پەسەنى تىنكراي بوارەكانى ژيانى كۆمەلى كوردەواري بىت.

ھەر لىزەوھ، دووجار پىرۆزبایی لەم ژمارە مامۇستا دىلسۆزانە دەكەم، كە ئەو پىكخراوھيان دروستكردوھ، ھاوكات - پىنم وایە - يەكەم جارە، گۇفارىكى پىسپۆرى بەدنیاي زانستى مەزۇو بەگشتى وكمەلى كورد بەتايىبەتى بەزمانى كوردى دەردەجى...بۆيە بەگەرمى دەست خۇشبيان لى دەكەم. خوئىندەوھىكەي زانستى ونەتەوھىيانەي مەزۇو، چرای پۇشنى دوا پۆژە....

مېژونووس

و

ده مارگیری

د. دهکیم نه حمده خوشناو

دياره نووسينی ميژوو کارتيکی وا ئاسان نييه، هرکه سيک بيه ويت خوی له قهره دی بدات وخوشی به ميژوونووس له قه له بدات، چونکه نه کاره بهر له هه موو شتيک بهر پرسياريه تيه کی ره وشتيه که په يوه سته له گه ل ناخ ويزدانی مروفه که، که بيگومان نه و که سانه دی دهرک به وه ده که ن که من ونه گه نه ليتين ده گمهن.

له م پيژوانگه وه هر که سيک چنه د کتبيکی ميژووی خويند بيته وه وچنه د بابه تيکی ميژووی نوسيبيت به هوای خولاي به ميژوو وپوډاوه کانی نه وا ناکريت پی بوتريت ميژوونووس هرچنه د خوی واحيساب بکات چونکه بانگه شه کردن شتيکی جيا به له گه ل واقع.

لیره دا دهمه وی تیشک بڅمه سر لایه نیکی زیډه گرنګ له بواری نووسینی میژوودا، نه ویش په یوه نډی نیوان میژونووس وده مارگرییه. دیاره زور به کورتی تامانجی میژونووس له هر کاریکی زانستیدا هه ولدانه یو ګه یشتن به نزیکترین خال له راستی میژوویی، نه م پرؤسه یه ش پنیوستی به خستنه ګه پری هزر وعه قل هیه بهر له هم مو شتیک. وه پنیوستی به ناسویه کی هزری فراوان هیه که توانای خویندنه وه ولیکنده وی سرجه م نه وره ګه زه دیار ونادیارانه ی هه بیت که به شیوه یه ک له شیوه کان، راسته وخو یان ناراسته وخو، دوور یا نزیک کاریګه ریان هه بووه، یاخود له وانه یه کاریګه ریان هه بوو بیت له سر پرووداوه میژوویییه که، هر له هه لومه رچی پیش دروست بوونیه وه تاکو ده ګاته کوتایی ونه نجامه کانی.

هەرچی دەمارگیریه، نه وا حاله تیکى دهروونی قیزهون ونه خوازواه، به لکو نه خوشیه کی دهرونی - ده ماری کوشنده یه، که به هویه وه بیرومیشکی مرقه تووشی جامکردن ده بیت و به هیچ شیوه یه ک ناتوانیت پیش هات و پاش هاته کانی رووداوه کان بخوینیت وه هۆکار ونه نجامه کانی زانستیانه ولوجیکانه دهستنیشان بکات و بچیت نه ناو شیکاری رووداوه کان. به م پیه جگه له وه ی که له ناو میشکیدا هیه وچه قیوه به هۆی ده مارگیریه که یه وه هیچی تر نابینیت و ناخوینیت وه و غهیری پابوچوونی خوشی به هه له و نادرست ده زانیت، هه رچه نده نه گه ر خاوه نی پای به رامبه ر به به لگه و دیکۆمینته وه ش پشت نه ستور بیت.

که واته نهم پیداکرته له سر بډوونیکي میژووی هه ده که پسته وه بو))
تیروانینکی پیشوه خته)) که له فله سه غه ی میژودا به هیچ شیوه به ک خوازاو

نیه وړهت ده کرښه وه وناکرښت په ککښ تېروانيننکي پيشوه خانانې لا دروست
بڼت به هوی ده مارگيری بڼ نينتمایه کی هرزی، یاخود فله سلفی، یاخود
نه ته وهی، یاخود ثانی، یاخود مه زه بی، یاخود ناوچه بی... همد، له بهر نه وه
نم جوړه حال ته مړوۍ تووشی چاویه سته بی وگری کویره بی ده کات که
به ریه ستن له بهر دهم گه یشتن به راستییه مېژووییه کان، یاخود نریک بوونه وهی
لټیان. نه وهش زال بوونی لایه نی سوز وعاتیفه به سهر عه قل ومه ننتیق
له نووسینی مېژوودا که به شینوهیه کی بهرچاو له واقعی نه مړوی نووسینی
مېژوودا ونووسینی مېژووی کورد هستی پی ده کرښت به تاییه تی له وکتیبه
مېژوویانه کی که له دهره وهی ناوهنده زانستی نه کادیمییه کانه وه دهره دچن،
هرچه نده نه مهش مانای نه وه نییه که هرچی نووسین وتویژینه وهیه ک له م
نیوه ندانه دهرچوبښت نه وا ته واو نه کادیمی وبی خه وشه.

زانایان وپسپوړان هر له کڼه وه دهرکیان به مه ترسی دهرماگيری
له نووسینی مېژوودا کړدوه وهانی نه و که سانه یان داوه که خویان له قهره ی
نووسینی مېژوودا دهن خویان بپاریزن له م حاله ته، بڼ نمونه مېژوونوسی
یونانی به ناوبانگ پوټوبیوس که له سهرده می دووه می پیش زاین ژیاوه،
ده لیت: پتویسته له سهر نه و که سه ی مېژوودا دهنوسیت هه موو نیعتباروینیتما
وتاییه ته ندیه کانی خوی له لاهه دابنیت نه گهرنا له راستی لاده دات وپتی
ناگات که نه مهش نامانجی مېژووه ومېژووی دور له راستی وه کو مړوۍ که
چاوی له ده ست دابیت وایه ومېژووش گرنگیه کی خوی له ده ست دده دات
وجگه له چیروک وگپړانه وهی پوزه تیقانه که تام وچیزۍ خوی هیه چیتری
لټنمېښته وه.

له کوتاییدا ده لیم نه گه ده مارگیری له هه مرۆڤیکى ئاسایی
 مه ترسیدارییت نه و له مرۆڤى میژوونوس مه ترسیدارتره و ده بیته هۆی له راستی
 لادان و چه واشه کردن و چه سپاندنی هه له بهیر و میشکی نه و که سانهی که
 نوسینی میژوویی ده مارگیر کراوه کان ده خوینه وه، جا ئایا؟ ههستی پێکهین،
 یاخود نا. وه بێگومان هه رگیز مرۆڤى ده مارگیر نابیته (میژوونوس) ی پر
 به مانای خۆی، هه رچه نده و له خۆی تی بگات و که سانیکیش هه بن که
 له فه له کی نه و بخوڵیته وه و شایه تی زۆری میژوونوسی بۆ بدهن.

كۆمەلەي رۇشنىيىرى مېژوۋىيى كوردستان پىردىك لەنىۋان زانكۆۋ دەسلەت و كۆمەلگادا

ك.م. فارس قادر فەقى عەبدوللا

كۆمەلەي رۇشنىيىرى مېژوۋىيى كوردستان ھەنگاۋىكە بەرەو كۆمەلگاي مەدەنى كوردى، نەگەر گلەيى لەۋە دەكرا كە جۆرە درزىك كەوتۇتە نىۋان زانكۆۋ و كۆمەلگا و داۋاي نىزىكبوۋنەۋەي پىترى نىۋان دەسلەت و كۆمەلگا دەكرا، ئەۋە يەككە لەھۋىيەكانى دامەززاندىنى كۆمەلەي رۇشنىيىرى مېژوۋىيى كوردستان بىرىتتە لەۋەي كە كەسانى ئەكادىمى بەزمانىكى سادە وساكار دىالۆگ لەگەل كۆمەلگادا بىكەن و مېژوۋ بەشۋە زانستى و راستەقىنەكەي بخەنە خىزمەت سىياسەتمەداران و دەسلەت و بەم شىۋەيەش كۆمەلەكە بىتتە پىردىك لەنىۋان ھەر سى لايەنەكە، پىسپۇراني بۋارى مېژوۋ لەزانكۆۋ خۇيان بەبەرپىسى بلاۋكردنەۋەي رۇشنىيىرى مېژوۋىيى لە كوردستان بزانن و لەم پىناۋەشدا ھاۋكارىن لەگەل نوۋسەران و خەلكانى مېژوۋدۆست تەنانەت نەگەر نەخویندەۋارىش بن، كۆمەلگاش خۇي بە خاۋەنى زانكۆۋ بزانن و سەرگەۋىتىنى خۇي لە سەرگەۋىتىنى زانكۆۋ بىبىتتەۋە و خالى لاۋازى زانكۆۋ بەكەم و كوپىيەكانى خۇي بزانن و ھەۋلى چارەسەر كىردىنى بدات، نەك وەكو ئىستا لەدەزگاكانى پراگەياندىن ھەستى پىندەكرى بەبەردەۋامى ھىزش بىكرىتەسەر زانكۆۋ، پىۋىستە دەسلەتتەش پىتر گۈيى لەپىسپۇراني مېژوۋ بگرى و سۋود وپەند لەۋانەكانى

مىژوو ۋەرىگىرى ۋە راستىشدا سەركەۋىتى ھەر سى لايەنەكەش تارادەيىيەكى
 زۆر پەيۋەستە، بەرۋىشتىن لەسەر ئەم راستەپىگايە، چونكە ئەگەر زانكۆ بە
 تەۋاۋى لەكۆمەلگا دابىرى ۋە خويىندىن ۋە توۋىزىنە ۋە كانى ھىچ پەيۋەندى
 بەكۆمەلگاۋە نەبى ۋە بەچاۋىكى نىزم سەيرى كۆمەلگا بكا ۋەكۆمەلگاش زانكۆ بە
 گەرەتەن پىرۋە دانەن ۋە يارمەتى مەنەۋى ماددى پىشكەش نەكا
 ۋە دەسەلاتىش باشتىن تۈانا بۇ زانكۆ زىياتىن كات بۇ تىگەيشتىن لەكۆمەلگا
 ۋە داۋاكارىيەكانى تەرخان نەكات ئەۋە دۈكەتۈۋى زەقەرىن ئەنجامى
 بەدەستەتۈۋە دەبى، بۇيە ھىۋادارىن كۆمەلەي رۇشنىيرى مىژۋىي كوردستان
 مالى ھەموو كوردبى ۋە دەسەلاتى كوردى باشتىن گرنگى بەم كۆمەلەيە بدات
 ۋە پىنداۋىستىيەكانى بۇ دابىن بىكات ۋە پراۋىزى پى بىكات ۋە يارمەتى دەرىيى بۇ
 ئەۋەي رۇژ لەدۋاۋى رۇژ بەرەۋ فراۋان بوۋن بىچى ۋە لەم پىگايەشەۋە سامانى
 نەتەۋەي مىژۋىي كورد لەناۋەۋەي كوردستان ۋە دەرەۋەي بىپارىزىت ۋە بىيىتە
 بىنكەيەك بۇ توۋىزىنەۋە لەبارودۇخى رابردۋىي كورد بۇ تىگەيشتىن لە ئىستۈۋ
 لەسەر ئەم بىنەمايە بىكرىت بەشنىۋەكى تەندروسىت مامەلە لەگەل ھىزە
 ھەرىمايەتى ۋە نۆۋەۋەلەتەيەكان بىكەين باشتىن دەسكەۋەت بۇ نەتەۋەكەمان
 بەدەيىھىتىن، تاۋەكو ھەموۋلايەكەمان بەۋىژدانىكى ئاسودەبىچىنە بەردەم دادگايى
 مىژۋو ئەۋ دادگايەي ھۈكەم بەسەر ھەموو كەسىك دەدا ۋە نىمەش يەكەم كەس
 نىن دەلىين مىژۋو بەزەيى بەكەس دانايەتەۋە.

گوتاری

ناسیونالیستی کوردی

م. سەلام ناوخۆش

۱- ناسیونالیستی کوردی و ژبانی حیزبایه‌تی

دەگوتری کە ناسیونالیستی دەرھاوێشتە ی شۆرشی فەرەنسی و ئینگلیزی بێت، مارکسیەتیش گوتەنی ئەو مەسەلە یە بزاڤتکی پاشکەوتوی سەرمایه‌دارییە، بە واتایە ناسیونالیستی نەک هەر لە ناو کورد بە لکو لە جیهانی بە ناو ئیسلامیش فۆرمی دروستی خۆی نیە. جاری سەبارەت بە کوردەوێ خۆدی مەسەلە کە زیاتر کاردانەوێ بوو نەک کردار. هەتا تورک و عەرەب و فارس لە ئیسلام هەلنەگەرانەوێ لە بریتی دین پەسەندی کەلتوری دۆزی نەتەوێ خۆیان نەکرد کورد هەر باوەڕی بە "برایەتی" هەبوو. هەر لە سەدە ی هەژدە هەمەوێ پوناکبیریکی وەک مەلا ئەحمەدی خانی دەرکی بەو کردووە کە ئەو نەتەوێ هاوسێیانە لە گەڵ کورد راست نین. لە سەدە ی نۆزدە هەمیش پوناکبیریکی تر وەک حاجی قادری کۆبی هەمان بانگەوازی کوردانە "ناراستە ی میرانی کورد کردووە، بە لām چەند دەسەلاتی ئەو نەتەوانە لە گەڵی راست نەبوونە ئەوێ نەندەش (بە لکو زیاتریش!) دەسەلاتی خێڵەکی کوردی کە خۆی لە دام دەزگای میر و ئاغا و شیخ دەنواند، لە گەڵ میلەتی خۆیان راست نەبوینە. عەقڵی ئەوان تەنیا بە قەد قەڵەمڕەوییە کە ی خۆیان بوو هەتا ناوێشانی میرنشینەکانیشیان تەواو دەلالەت لەو واقعە دەکات: میرنشینێ سۆزان، میرنشینێ بابان، میرنشینێ بە هیدینان، میرنشینێ

نەڕەزلان. ئەو میرنشینانە ئەک هەر لەسەر بنەمای نەتەوویی دانەمەزرا بوون، بەلکو پێگەڕیش بوون لەسەر پرۆژەی نەتەوویی. چۆن ئیستا ئەو هەموو دەولهتە عەرەبییە نەتەوویی نین، بەلکو پێگەڕ لەسەر "یەکێتی عەرەب".

لەو دوو سەدەیەدا ئاغاو بەگ و میر و شیخی کوردی ئەک هەر نەیان توانیوه "کوردایەتی" لەناو کوردان بڵاویکەنەوه، بەلکو ململانێی خێڵەکی ئەو میرانە هەتا پۆزگاری ئەمڕۆش پەنگدانەوه یەکی نیگەتیفی لەبەرکردنەوهی تاکێ کورددا دروست کردووه.

هەرچەندە هەندێ لە پوناکبیرانی کورد وەک ئیسمحاق سکوتی و عەبدوللا جودت بە دامەزرێنەری کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقی دادەنرێن، بەلام بە حوکمی ئەوێ ئەو حزبە کوردی نەبووه، بۆیە دامەزراندنی ئەو حزبە بە دەستپێکی حزبێ کوردی دانانرێ. هەندێ توێژینەوه جەخت لەسەر ئەوه دەکەن کە یەکەم حزبێ کوردی لە بەرای سەدەیی بیستەم دامەزراوه، حزبە کەش ناوی "عەزەمی قەومی" بووه لە پاش ئەو حزبە لەگەڵ دەستپێکی سەرکەوتنی ئینقیلابی ١٩٠٨ هەندێ پۆشنبیری کورد وەک ئەمین عالی بە درخان، عبدالقادر شەمزینی و خەلیل خەیاڵ و کەسانی دی چەندەها کۆمەڵە و حزبێ کوردیان دامەزراندووه. کۆمەڵەی (تەعاون و تەرەقی کورد) و (هێقی) و (پارتی دیموکراتی کورد) بە دەستپێکی ژێانی حزبێ کوردی دادەنرێت ئەو حزبانە پۆز نامە و گۆفاری زمانحالی خۆیان هەبووه بۆ ئەوێ "کوردایەتی" لەناو کۆمەڵەی کوردەواری بڵاویکەنەوه. لە پاش ئەمانە چەندەها کۆمەڵە و حزب لە بەشەکانی کوردستان دروست بوون وەک کۆمەڵەی دارکەر، بڕایەتی، هیوا، شۆرش، پزگاری، یەکییتی تێکۆشین، سەر بە خۆی کوردستان لە باشوور و باکور، خۆییون، ژێانەوێ کوردستان (ژێکاف)، حزبێ دیموکراتی کوردستان، پارتی دیموکراتی کوردستان، کۆمەڵە، کۆمەڵەی مارکسی - لینینی، بزوتنەوێ سۆشیالیستی، پاسۆک، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان،

یه کگرتن.

ئەو جۆره حزبانه سەرپەرشتی چەندها راپەرین وشۆرشی کوردیان کردووه له وانه :

- ۱- راپەرینه کانی شیخ محمود ۱۹۱۹ - ۱۹۳۲.
- ۲- راپەرینه کانی بارزان یەك ، دوو، سی.
- ۳- راپەرینه کانی سمکۆی شکاک وسەید تەها.
- ۴- راپەرینی شیخ سەعیدی پیران ۱۹۲۵.
- ۵- راپەرینی ئارارات ۱۹۲۷ - ۱۹۳۱.
- ۶- راپەرینی دەرسم ۱۹۳۶ - ۱۹۳۸.
- ۷- راپەرینی دیموکراتی ئێران ۱۹۴۵ - ۱۹۴۷.
- ۸- شۆرشی ئەبلول ۱۹۶۱ - ۱۹۷۵.
- ۹- شۆرشی گولان ۱۹۷۶ - ۱۹۸۸.
- ۱۰- شۆرشی گەلی کوردستان ۱۹۷۶ - ۱۹۸۸.
- ۱۱- راپەرینه کانی پ.ک.ک. ۱۹۷۸؟

بێگومان هەرس وپاشاگەردانی ونیسکۆ بەشی هەموو ئەو راپەرین وشۆرشانە بووه. هۆکارەکانی ئەو شکستانە لە هەموو قوناغەکاندا بەزۆری هەروەك یەك بووه ئەوەتا شۆرشەكەى شیخ عوبەیدوللای نەهری لە ۱۸۸۰ بەهۆی کۆمەڵێک فاکتەری ناوەخۆ و تەبایی داگیرکەرەکان (عوسمانی و ئێران) و ئیمپریالیزمی بەریتانی و پوسیایی قەیسەری بووه، دوا شۆرشی کوردیش بووه قوریانی هەرسێ فاکتەری ناوەخۆ (مەملەتیی حزیەکان) و بیوونی زیاتر لەسێ سەد فەوجی بەرگری نیشتیمانی (جاش) تەبایی داگیرکەرەکان لەسەرلێدانی بزاقی کوردی، هەروەها دەسخەرۆکردن و پشت تێکردنی ئەمریکا و سوفیهات لە بزاقی کوردیدا .

۲- قۇناغەكانى ناسيۇناليزمى كوردى:

ۋەك ناسيۇناليزم بىەۋاتا پۇژئاۋايىيەكەى ھىشتا لەناۋ كورددا سەرىيەئەداۋە. دوو ھۇكارى سەرەكى ئەگەرى ئەم دياردەن: بەكەم: لەكوردستاندا ھەرگىز پىفۇرمى دىنى ۋەك بىزۇتنەۋەيىيەكى سۇسىۋدىنى سەرىيەئەداۋە، ھەتا ئەۋ بزاڧە ماركىسى وشىۋەيەتەى كەلەسەدەى پاپردوودا بەشىكى زۇرى ۋلاىتى گرتىۋوۋ، ھەر لەچار چىۋەى حزب ۋپوناكېراندابوۋە ئەك ۋەك سىستەم ۋيونىكى كۇمەلەيەتى كۇمەلگەى كوردى.

دوۋەم: بەھوكمى ئەۋەى كوردستان ۋولائىكى كۇلۇنياكاراۋ بوۋە، بۇيە ئىستعمارى ناۋەخۇ ۋايكردوۋە كوردستان ۋەك ھەرىمىك لەچاۋ بەشەكانى دى عىراق، ئىران، تۈركىيا، سۈرىيا پاشەكەۋتووتر بىت ۋبەگۇرانى كۇمەلەيەتى سىروشتى تىپەپنەبىت.

جا ئەۋەى پىتى دەۋىرى " ناسيۇ ناليزمى كوردى " بەچەند قۇناغىكدا تىپەپىۋە، دەكرى ئەۋىزاڧە لەچەند قۇناغىك كورت بگەينەۋە:

۱- قۇناغى پوناكېرى كوردى: ئەم قۇناغە مەلا ئەحمەدى خانى ۱۶۵۰ - ۱۷۰۷ سەرقالەيەتى ۋاجى قادىرى كۇبى ۱۸۱۷ - ۱۸۹۷ تەۋاۋكەرى ئەۋ بزاڧەيە. مەسعود مەمەد ۋجەمال نەبەز ئەمىرى ھەسەن پور ۋەژارى موكريانى، ئەۋ پوناكېرىيەى خانى ۋكۇبى بەدەستىپىكى ناسيۇناليزمى كوردى دادەنن.

۲- سەرھەلدانى بىنەمالەكان ۋەك بىنەمالەى بەدرخانىەكان بىنەمالەى شىخ عوبەيدۇللا شەمىزىنى.

۳- بزاڧى مەشروۋىيەى ئىران ۋەشروۋىيەى تۈركىيا. ئەۋ دوو بزاڧە دەرەفەتىكى چاكان بۇ كورد پىكخست كەروناكېرانى كورد ۋەك فارس ۋتۈركەكان " حىزى كوردى " دابمەزىننيت. ئەۋ قۇناغە، قۇناغى حزب

دروستکردن، بۆنه دەستپێکێک بۆ قوناغی ئایندهی کورد. لەو قوناغەش پوناکبیرانی هەردوو بنەمالەیی بەدرخان وشەمیزی دەورێکی سەرەکیان بینیوه لەدروست کردنی پێکخراو و حزب و کۆمەڵەی پۆشنیبری و دەروکردنی پۆژنامە و گۆڤار.

۴- حوکمداریەتی شیخ محمود.

۵- سەرھەڵدانی مارکسیەت ھەرچەندە ھەرزوو ئەو تەرزە فیکرە لەگەڵ عەبدوللا جودت ھاوتۆتە ناو بزافێ کوردییەو بەلام وەک بەرنامە لەعێراق و باشوری کوردستان دروستبوونی حزبی شیوعی بەپەلە یەک و "پزگاری" و "شۆرشی" "ھیوا" بەپەلە دوو گۆرانیکی لەچەمکی ناسیونالیزی کوردیدا دروست کردووه .

۶- دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران و پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق.

۷- ھەرسێ ئەزموونی تاک حزبی (پارتی) لەباشور و (دیموکرات) لەپۆژمەلات دامەزراندنی پ.ک.ک. لەباکور. لەو قوناغەدا چەندەھا حزبی مارکسی، قەومی، ئیسلامی دروست بوون، بەلام ئەو ئەزموونەش لەگەڵ ھاوستانێ شەری کەنداوی یەکەم ناسراو بەشەری عێراق و ئێران لەسالی ۱۹۸۸ دووچاری ھەرسێکی جوژنی بوو.

لەو حەوت قوناغەدا ناسیونالیزی کوردی زۆری ھەر لەقوناغی "پزگاری نیشتمانی" دابوو، ھەرچی قوناغی ھەشتەم، قوناغی پەرلەمان و حکومەتی دەستوری کوردییە. ھەندێ نوسەر لەژێر کاریگەری حزبی ئەم قوناغەش بەدرێژەپێدەری قوناغی شەش و حەوت دادەنێن، بەلام لەپراستی ئەم قوناغە. تەحسیمی حاسیلی ھەندێ گۆرانکاری نۆنەتەویی وەک پوخانی مارکسیەت و یلۆکی پۆژمەلاتی کۆمونیستی، گۆرانکاری ھەریمی وەک ئاکامەکانی شەری کەنداوی یەکەم لەسەر عێراق و ھەرسێ عێراق لەشەری

که ندای دوه‌مدا پزگارکردنی به‌شیکی باشوری کوردستان و دروست بوونی
بۆشایی سیاسییه له‌هه‌ریم .

۲- ناسیونالیسته‌کانی هاوسی و ناسیونالیزمی کوردی

۱/ ناسیونالیزمی تورکی:

له‌دای بزاشی ده‌ستورخوازی عوسمانی ۱۹۰۸ ، بالی پان - تورکیزم
که پیکهاتبوو له (ئه‌حمده په‌زا، ته‌لعت پاشا، ئه‌نوه‌ر پاشا، جه‌مال پاشا،
ده‌ستی له‌بالی - عوسمانیزم ستاند ئه‌و بالی ته‌ره‌قی ته‌نیا په‌سه‌ندی
په‌گه‌زی تورکیان ده‌کرد ویا‌نگه‌شی ئه‌وه‌یان ده‌کرد که زوو تورکه‌کان
خۆیان له‌عه‌ره‌ب جودابکه‌نه‌وه . له‌ژێر کاریگه‌ری جوله‌که‌ی وه‌ک لۆملی و بېرنارد
لويس و ده‌یقد کۆهین، تورکه‌کان وه‌هممیکیان بۆخۆیان دروستکردبوو وه‌ک
"په‌گه‌زی تورک له‌په‌گه‌زی هه‌موو گه‌لانی تری پۆژئاوایی چاکتر و پاکتره ." .

له‌سه‌رده‌می که‌مالیه‌کاندا، که لوتکه‌ی ناسیونالیستی تورکی بوون، تاک
ووولاتی تورکیایان له‌میزووی پینچ سه‌د ساله‌ی موسلمانیتی دابیری. ئه‌مه‌ش
له‌و گروپه‌ چاوه‌پێ ده‌کرا چونکه ئه‌و بزاقه‌ له‌کۆمه‌لگه‌یه‌کی نایسلامی له‌دایک
ببوو زێدی ده‌ره‌وه‌ی بزاقه‌که‌ فه‌ره‌نسا بوو له‌ناوه‌وه‌شی ناوچه‌ی سلانیک
جوله‌که‌نشین بوو. تورکه‌کان زۆر باوه‌ریان به‌ئهموونی ناسیونالیزمی
فه‌ره‌نسی و ئیتالی و نه‌لمانی هه‌بوو. ئه‌و بزاقانه‌ش ته‌واو دژه‌ دین بوون. هه‌ر
له‌و پوانگه‌وه‌ مه‌رجی سه‌ره‌کی به‌ریتانیا و فه‌ره‌نسا هه‌لۆه‌شانده‌وه‌ی "
خه‌لافه‌تی ئیسلامی" بوو. له‌ئاکام سالی ۱۹۲۳ که‌مالیه‌کان یه‌که‌م ده‌وله‌تی
قه‌ومی عه‌لمانیان له‌تورکیا دامه‌زراند. له‌سالی ۱۹۲۴ خه‌لافه‌تی ئیسلامیان
هه‌لۆه‌شانده‌وه‌ و ئه‌لف بای عه‌ره‌بیان په‌تکرده‌وه‌ و ئه‌لف بای لاتینیان
سه‌پاند.

ناسیونالیزمی تورکی هه‌تا ده‌رکه‌وتنی حزبی په‌فا ته‌واو دژه‌ ئیسلام بوو.

ئەو ئەزمونەى تورکيا ھەتا کۆتايى سالانى ھەشتا و ھەرايىھەکانى ئەو دە دريژەى کيشا، ئەویش ھەروەك چۆن " ناسیونالیزمى ستالین بەپەیرەوى مارکسیەت " ھەرسى ھیتا ئەویش ھەرسى ھیتا، بەلام لەحزى پەفاو ھەتا حزیەكەى ئەردۆگان تورکەکان جارێكى تر ناچاربوون ئاوپ لەئىسلام بدەنەو ھەو ئەزمونەش دووسى جار توانیان دەسەلاتى حكومت لەناسیونالیزمى قەومى بستیئن. ئەو بێرۆكە ناسیونالستى ئىمپىریالیە چونكە لەسەر بنەمايەكى پەگەزى دامەزراو ھەر بەپووخانى پىغۆرم دەكرى ئەك بەتەدیلكرى پۆلەتى. سەبارەت بەكوردى باكور ھىچ گۆرانیكى ئەوى لەدەسەلاتى (قەومى عەلمانى)، (قەومى ئىسلامى) پوى ئەداو ھەوش نادات چونكە ئەو تەرزە بێرە لەپاژەى مەوقايەتى مەوقدا نییە.

۲- ناسیونالیزمى عەرەب:

ھىچ نەتەوێك بەقەد عەرەب سودى لەئىسلام وەرنەگرتووە. لەپوى شارستانیەو نەتەو ئەبوو بەقەد عەرەب دواکەوتوبوون، بەلام بەم ئىسلام بوونە باشترین نەتەو ئەك لەپوى پەگەزەو، بەلكو لەپوى ئىنسانىەو. بەپووخانى ئىمپىراتۆریەتى عەباسى عەرەب توشى چەندەھا پاشاگەردانى سیاسى و كۆمەلایەتى وروشنبیری بوون. ئەو ھەموو پاشاگەردانىش ژێدەرەكەى دەگەپتەو ھەلگەرانەو ھەو دەسەلاتى عەرەبى لەئىسلام و خودانە عەرەب پەسەندى و دنیاویستى سەرانى عەرەب.

بەلاوازی ئىمپىراتۆریەتى عوسمانیش، پۆژەلاتناس و مەسیۆنیزەکان ھەروەك چۆن تورکەکانیان ھاندا پەیرەوى ناسیونالیزم بکەن بەھەمان شێو ھەو بەکانیان ھاندا كە لەدژى دەسەلاتى عوسمانى شۆرش بەرپا بکەن. كەسانى وەك لۆرانس و ژەنەپال لۆرد ئەلبنى دەورى سەرەکیان بىنى لەوڕۆژاندى ھەستى عەرەبىتى ھاندانى سەرانى عەرەب لەدژى خەلافەتى

ئىسلامى. لۆرد ئەلبنى خۆى دەنوسى: ئەگەر يارمەتى سوپايى عەرەب وکرىکاره عەرەبەکان نەبووايه، نەماندەتوانى سەرکەوتن بەسەر دەولەتى عوسمانى بەدەست بێتن "بەحوکمی ئەوەى عەرەب خۆيان (بەزەنى خۆيان) بەمىراتگرى پەسەنى ئىسلام دەزانن، بۆيە هەتا بزاقى ئىسلامى غەيرە عەرەبىشيان زۆر پێ قەبۆل نىيە. سەبارەت بەسیاسەتکردنى عەرەببەتیش ئەو عەرەبە نەسرانیەکانى سوريا ولوبنان لەلایەك وئەو عەرەبانەى کە لەزانگوى ئەمەرىكى لەبەىروت دەیانخویند، ھەروەھا ئەو عەرەبانەى لەقوتابخانە تەبشیریەکانى سوريا ولوبنان ومیسر پینگەشت بوون بزۆنەرى ناسیۆنالیزمى عەرەبى بوون. لێردەدا بەپێچەوانەى تورکەکان، عەرەبەکان زیاتر پەسەندى ناسیۆنالیزمى پووکەشکراو بەئىسلامیان پەسەندکرد. ئەمەش پەيوەست بوو بەو کەلتورە پێر سەرورەى عەرەب لەمىژووى ئىسلامدا ھەروەھا لەنىشتمانى عەرەبیدا سى شوێنى زۆر پێرۆز ھەن وەك مەككە ومەدینە وقودس. لەوپێودانگەو گوتارى ناسیۆنالیستى عەرەبى لە"شەریف حوسینەو" تاكو "سەدام حوسین" گوتارىكى "نیفاقى دینی" پێوہیە. ھەرچەندە ئەو گروپە ناسیۆنالیستە تەواو دژ بەدینن. سەدام حوسین زۆربەى سەرانی ئیخوانى موسلمین - عێراقى لەناو برد، یان زیندان کرد، ئەسەد ئەوەى لەدەستى ھات دژى موسلمانەکانى سوريا بەکاربھێنا. لەمیسرىش دەسلەلاتى عەرەبى ھەردوو پوناکبیری عەرەبى "حەسەن بەننا" و "سەید قوتب" یان کوشت. ناسیۆنالیستى عەرەبى ئەو ھەلۆیستى بوو لەبەرامبەر "موعارەزەى عەرەبى" ئەدى لەنىشتمانى عەرەبى ئەو زومەرە توندترین سیاسەتیان لەبەرامبەر "موعارەزەى غەیرە عەرەبى" بەکاربھێناو: کورد، ئەمازیغى وقیبتى بەشى ھەرە زۆریان لەو ستەمە قومى و دینی یە بەرکەوتوو.

۲- ناسیونالیزمی فارسی:

فارسه‌گان له‌دوای پوو‌خاندنی نیمپراتوریه‌تی میدی - کوردی خویان به‌خواه‌نی به‌که‌می هر شارستانی‌کی (ئاریان) داده‌نین. چون عه‌رب به‌ناسانی نه‌بوونه موسلمان هه‌تا هه‌رسی شه‌په دیرینه‌که‌یان: (به‌در) و (نوح‌د) و (خه‌نده‌ق) یان (نه‌حزاب) یان له‌گه‌ل ئیسلام نه‌کرد، فارسه‌کانیش هه‌تا شه‌پی (نه‌هاوه‌ند) و (مدائین) و (قادسیه) ... هتد، له‌گه‌ل ئیسلام نه‌کرد نه‌بوونه موسلمان. چونکه ئه‌و شه‌پانه له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه عومه‌ری کوری خه‌تاب بوون، بۆیه که بوونه موسلمانیش مه‌زه‌بیکیان هه‌لبێژارد که له‌میزوودا ناسراوه به‌(شیعه) نه‌وشیعه‌انه‌ش بوونه دوژمنی سه‌سه‌ختی عومه‌ر هه‌تا عومه‌ریشیان شه‌هیدکرد. نه‌و که‌لتور و میژوو و شارستانی‌ه‌ی ئێران، فارسه‌کانی ئێران هه‌رده‌م خویان به‌ساحیب داده‌نین. له‌هه‌موو قوناغه‌کانی ده‌سه‌لاتی فارسی (سه‌فه‌وی) و (قاجاری) و (پادشایی) و (ئیسلامی) مه‌زه‌بییه‌ت پوا‌له‌تیکی سه‌ره‌کی نه‌و ده‌سه‌لاته‌ بووه. هه‌ندێ باوه‌ریان وایه که فارسه‌کان له‌سه‌رده‌می ره‌زا شای په‌له‌وی به‌دروستی له‌سالی ۱۹۲۵ ده‌وله‌تیکی قه‌ومیان دامه‌زراندووه، به‌لام له‌راستیدا سه‌فه‌ویییه‌کانیش هر ناسیونالیست و مه‌زه‌بی بوون، شه‌پی چال‌دیرانیش هر ته‌نها شه‌پیکی مه‌زه‌بی نه‌بووه، به‌لکو شه‌پیکی قه‌ومیش بوو. هر له‌دوای نه‌و شه‌په‌ش پۆژه‌لاتی کوردستانیان به‌یه‌کجاری که‌وته ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌فه‌ویییه‌کان.

ووشه‌ی "ئێران" سه‌باره‌ت به‌ده‌سه‌لاتی فارسیه‌وه، ووشه‌یه‌کی هه‌گه‌له‌تینه‌ره. له‌نه‌زه‌ری خویان (ئێران) واته: وولاتی (فارسه‌کان) چونکه هیچ غه‌یره فارسیک له‌ئێران به‌قه‌د فارسیک مافی نییه. هه‌رچی کورد و بلوچ و تورکمان و عه‌جه‌م هه‌یه له‌ده‌ستوری ده‌وله‌تی ئیستاش وه‌که نه‌ته‌وه‌یه‌کی جیا له‌فارس پێناسه‌یه‌کیان بۆ نه‌کراوه، به‌لکو هه‌ریه‌که به‌(هاولاتییه‌کی) ئێرانی دانراون. په‌گه‌زنامه‌ی ئێرانی -ش به‌واتای په‌گه‌زنامه‌ی فارس دی

بۆیه نه گەر کچیکى فارسى شوو به غهیره ئیرانیه ک یکات ههتا له ئیرانیش دابنیشی قهت په گه زمانه ی ئیرانى ناده نه پیاوه که به لگو هه هر حسیبی (غهواره) ی بۆده که ن!

ئهم جوړه ناسیونالیزمه که ناسیونالیزمیکی مه زه بيشه له گه ل هه ردوو ناسیونالیزمی تورکی وعه ره بی، ناسیونالیزمی ناسروشتین. سه رانی نه و سى ناسیونالیزمه له سه ر بنه مایه کی کۆلونیالیستی دامه زاون وهیچ په گیکى مه ده نی وینسانى له و سى ناسیونالیزمه دانین ههتا ئیستاش له قه له مپه وى ده سه لاتیاندا نه ته وه ی خویان به بالاده ست وژور به رزوو پیروز داده نین هه رچی نه ته وه کانی تری ولاته که ن به ها ولاتی پله دوو و سى داده نین، هه ربۆیه د. اسماعیل بيشکچی ده نو و سى ئه وان ه ی دوژمنکارن وسروشتی بزوتنه وه کانیان ناوه پۆکیکی ئیمپریالیستی ئیستعمار بیان هه یه.

4- ناسیونالیزمی جوله که:

هه رچه نه ده جوله که هاوستی کورد نین، به لام له میژوودا ماوه ییه کی ژور له کوردستان وتورکیا و ئیران ژیاون. نه و ناسیونالیزمه پوالت و نه دگاریکی تاییه تی هه یه. له گه ل ه ی ناسیونالیزمیکی تردا به راورد ناکری. نه و ناسیونالیزمه زیاتر له سه ر بنه مای دین دامه زراوه نه ک نه ته وه یی. راسته ئیسرائیل ده وله تیکى قه ومی - دینییه، به لام په گه زی جوله که فره په گه زه. جوله که هه یه کورده، عه ره به، بووسییه، پۆله ندیه، مه غریبییه، ئینگلیزییه، فره نسبییه. نه مانه نه وه ی کۆیان ده کاته وه دینه نه ک ته نها نه ته وه. نه ته وه له نه زه ر نه وان "ئومه یه" خو شیان وه ک له قورئاندا هاتوو به "شعب الله المختار" داده نین.

ناسیونالیزمی جوله که له وه به ناسیونالیزمی عه ره ب وتورکی و فارس ده چی که بنه مایه کی ئیمپریالیستی ئیستعماری هه یه. به لام نه وان به وه

له دهسه لاتى ناسیونالیستی عه رهب وتورکى، فارس جیا ده کرتته وه (قهوم)
 و(دین)ى خویان به سهر کهس داناسه پیتن. ههروه ها شه پرى ئه وان له گه ل
 عه رهب شه پزکى دینى به نه ک قهومى. به واتای که ئه وان بانگه شه ی(دین)
 ده که ن، ئیشیش به (دین) ده که ن هه رچى هه رسى ناسیونالیزمه که ی ترن نه
 نیسلامینه، نه عه لمانینه. کورد واتنه ی له سهر هیچ دینیک نین !!

5- ناسیونالیزمی کوردی:

ناتوانین ناسیونالیزمی کوردی به پتوه ری هیچ کام له ناسیونالیزمانه
 شروقه بکه ین چونکه ئه م ناسیونالیزمه نه ته واو ناسیونالیزمه که ی نه ته وه بی
 وه نه ناسیونالیزمیکی دینی، یاخود مه زه بییه. له سهر ده می پونا کبیرانی وه ک
 (خانی) و(حاجی قادری کویه) فۆرم وناوه پزۆکی ئه م ناسیونالیزمه پوحنیکی
 دین ئاراسته ی ده کرد. پاپهرینه کانی شیخ عوبهیدوللا ی نه هری وشێخ محمود
 وشێخ سه عید وبارزان به رێژه بییه کی زۆر له سهر ئه م شیوازه بووه.
 پاپهرینه که ی ده رسیم ۱۹۲۶- ۱۹۲۸ و نپرای مه سه له قهومیه که، ئه گه ر
 وفاکته ری مه زه بی (عه له وی) یش له پشت ئه و پاپهرینه وه بوو. ئه و جوژه
 ناسیونالیزمه په یوه ست به عه قلیه ت و بزوتنه ری سه رکرده کانی ئه و پاپهرینه
 بووه که زۆریه ی هه ره زۆری سه ید شیخ یان مه لا بوونه وزۆریه ی کۆمه لئى
 کورده واریش ئه وسا گوپراه ئى ئه و زاته شوپشگێرانه بوون.

له قوناغى ده سه لاتى تاکلایه نى پارتیش ۱۹۵۸-۱۹۷۵ به حوکمی ئه وه ی
 سه رکرده یه تى له ده ست مه لا مسته فای بارزانی بوو، هه رچه نده زۆریه ی
 نه ندامانی سه رکرده یه تى پارتى مارکسیش بوون، به لام خه ک زیاتر له گه ل
 به ره ی مه لا مسته فا دابوون نه ک هیچ به ره ی تر ... به واتای خه ک زیاتر
 "مه لایى" بوونه نه ک "حزبى" هه رچه نده له و زه مه نه جه ماعه تى "کازیک"
 هه بوون بانگه شه ی "سه ربه خویى" و "ده ولته ی کورد" یان ده کرد، به لام

كارىگەرى ئەوانە لەناو خەلك زۆر سنورداریبوو. لەدواى ھەرەسى ۱۹۷۵ ھەموو حزبە كوردییەكان تیروانىنى تریان بۆ ناسیئونالیزم و دین ھەبوو. حزب نەبوو لەبەرنامەیاندا بەندىك لەسەر (ماركسىزم) ولینزم " ى تیدا نەبى تەنیا پارتى سۆشیالیستى كورد نەبى ئەوانە تارادەییەكى زۆر زیندووكەرەوھى بەرنامەى (كارىك) بوون. لەقوناغى ۱۹۷۶-۱۹۸۶ حزبەكان ئەوەندە خەریكى (جیابوونەو) و (شەرى یەكتر) بوون نیو ئەوەندە خەریكى پرۆژە قەومیەكى كورد نەبوون، بەلام خۆیان لەھەمان گێژەنى ۱۹۷۵ دۆزییەو، بەلكو زیاتریش. ئەو "ناسیئونالیزمە" "ناسیئونالیزمىكى ستالىنى" بوو بەھیچ جۆرى دین لەبەرنامەكەیدا جێى نەدەبوو. لەدواى پاشاگەردانیەكى گەورەترین كارەساتى لەدواى خۆى بەجێھێشت لەسەردەمى دەسەلاتى پەرلەمان و حكومەتیش ۱۹۹۱-۲۰۰۶ ناسیئونالیزمى كورد دەسەلاتدار فۆتوكۆپیەكى دروستى ناسیئونالیزمى توركى و عەرەبییە. عەرەبەكان ئەو سەدەىك زیاترە ئەو لەدواى ئەو بە "عروبه" فرچك دەدەن كەچى تاكى عەرەب ئەوەندە لەدەسەلاتى عەرەبى بىزارە (چونكە ھىچى نییە) لەگێژەىك دەژى ھەر پىلاوھەكى بەوولاتەكەىو دەییەستیتەو. ئەمۆ سەدەىك زیاترە شتىك نییە پى بوەترى (بەرھەمى عروبه!) غەیرە مالىویرانى قەومى، دینی، كەلتورى و پۆشنبىرى و ئابورى! توركەكانیش ئەو سەدەىكە خۆیان لەنەسلا مابووە و ھەموو خەمیان ئەو یە "لەبازارى یەكیتى نەوروپى" وەرەگیرىن. ئەو توركیایەى بەشىكى نەوروپای لەژێر دەست بوو ئەمۆ لەنەوروپا حسیبى دەولەتىكى بچووكى نەوروپى بۆناكان !!!

ناسیئونالیزمى نوێى كوردیش خۆى لەحكومەتییكى حزبیدا مۆلداو ناویرتت خەون بەدەولەتییكى بچووكى كوردیش تەنیا لەباشورى وولاتەو بیینیت! ئەگەر مەسەلە دەولەت بیت ئەو عەرەب زیاتر لەبیست دەولەتیان ھەبە كەچى پوناكبىرى عەرەبى یان لەھەندەران لەكەلتورىكى دوورە كەلتورى خۆى

ژیان دهگۆزه ریتی یان نه وه ته له زیندانه...

نه وهی تر که له ولات دهژین نه وه "پوونا کبیری حزین نه ک ولات ومیلله" نه و تورکیایهیی که بانگهشای دیموکراسیهت دهکات هه موو لیبرالیه که ی بهرگه ی راییه کانی بێشکچی ناگرئ! ناسیونالیزمی کوردیش هیشتا نهیتوانیوه له چوار چێوهی نهزموونی عهقلیهتی ناسیونالیستی عه ره بی وتورکی ده ربجی. که وره ترین نه هه مه تی نه و ناسیونالیزمه (بی بهرنامهیی) (بی پرۆژهیی) "یه .

نه و نه زمونه فۆتۆکۆپیه گوتاره کهشی هه ر له گوتاره که ی ناسیونالیزمی عه ره ب وتورکی ده چیت، ناگای له وه نییه زه مه نی نه وه به سه ر چو و هه رچی (حزب) پێبلی پاست بی و بی بیرکردنه وه وتیپامان خه ک وه ربگرئ. نه و نه وه یه ی ئیستا نه وه نده قیزی له و گوتاره ده بیته وه که ئیراده ی ده دزئ ومیشکی له قالب ده دا، بۆیه ده یه وئ له "ته لیسمی ته لقین" ده ربجی ومته له قیه کی ناکتیف بی وتوانای خودی هه بی په خنه له هه موو شتی بگرئ. نه و نه وه یه ش هه ر حزب به نه زموونی تالی خۆی دروستی کرد، حزب ده زانی "هیشتا ساواین" و "چوار ده وره مان دوژمنه" هیشتا کاری خۆی ده کات !! نه و گوتاره وه همییه هه ر خۆی خۆی هه لوه شانده وه هه رو ه ک چۆن له عه ره بستان وتورکیا وه ه لوه شایه وه !

۲- ریفۆرمی ناسیونالیزمی کوردی:

له میژوودا هه یچ ناسیونالیزمیک له غه یری نه هه مه تی وکاره سات هه یجی تری بۆ نه ته وه ولاته که ی نه هیناوه، هه رو ه ها نه و بزاڤه بۆته کاره سات به سه ر هاو سنیکانی شیدا. نه وه تا ناسیونالیزمی نه لمانی که خۆی له "نازیهت" و "عه قلی هیتلر" دا ده دیت، چ کاره ساتیککی به سه ر نه لمانیا و به شیککی زۆری نه وروپا و ده وروبه ری نه وروپا هیناوه. به هه مان شیوه ناسیونالیزمی ئیتالی

فاشىيەت ومۇسۇلۇنى چ نەگبەتەك وياشەگەردانىيەكى دووچارى نىتالیا كىرد. لەمەدا دەردەكەوئى كەناسيئوناليزم واتى "خۇشەويستىن ودابىنكردىنى خۇشگوزەرانى نەتەوۈ ناگەيەنئى وەك سەرانى بانگەشەي بۇدەكەن، بەلكو لەخشتەبىردىنى تاكەكانى نەتەوۈيە. ھەرۈھە ناسيئوناليزم نەك بىزائىكى ئىنسانى نىيە، بەلكو لەكەدار كىردن وپىشلىكردىنى حورمەت وپىز ومافى ھەر مۇۋتەكە. لەھەمووش گىرنگىتر، ناسيئوناليزم بەرەستىكە لەبەرامبەر ھەر پىشكەوتىن وفەزىنىكى شارستانى وژيارى!

ويزاي ئەمانەش ناسيئوناليزم پالەرىكى سەرەكى ئىمپىرياليزمە ئەوۋەتا ئەوروپىيەكان چىيان بەسەر گەلانى ئاسيا ونەفەرىقىا ھىتا. ھەندى "جاش قەلەم" ئەو ھەموو داگىركىدانانە بەپىنويسىيەكى مىزۋوى دادەنئىن ھەرۈھە بانگەشەي ئەوۋە دەكەن كە داگىركىدىنى مىسر وجەزانىر مەغرىب وليبيا لەلەين ئىنگىلىز وفەرەنسە كارىگەرىكى پۈزەتەيلى لەسەر پەوشى سىياسى وكمۇلەيەتى شارەكانى عەرەب وعەقلىيەتى روناكبرى عەرەب ھەبوۋە !! لەراستىدا ئەو داگىركارىيە بىنچە لەدروستكردىنى ھەندى عەرەبى عەقلى ئىستىعمارى وويىرانكردىنى ھەموو تاييەتمەندىيەكى كىلتورى ئەو ولاتانە ھىچى تىرى لىنەكەوتەوۋە.

ئەوروپىيەكان لەژىر كارىگەرى مۇۋەسسالارى دەستبەردارى ئەو بىرە نامۇيە بوۋنە مەگەر لەچەند ولاتىكى ئەلمانى وفەرەنسە ئىنگىلىزى نەيى !! ئەوانە كەخۇيان لەو عەقلىيەتە پىزگار كىرد تۈنئان رۈوى پەشى باپىرانئان بەچەندەھا پىرۋژەي ئىنسانى سىپى بىكەنەوۋە !

لەسايەي "توركاىيەتى" چ مىللەتەك بەقەد تۈرك پاشكەوتەو؟ كەمالىەكان ئەوۋە سەدەيەكە وايان لەتاكى تۈرك كىردۈۋە كە جگە لەتۈركى گىرنگى بەچىتر نەدەن. ھەموو شتى لەتۈركىا بەتۈركىيە ! ھەموو فىلمەكان دەبلەجەي تۈركى دەكرى، بۇيە ھىچ كەنالىك بۇ فىرەيونى زمانىكى غەيرە

تورکی له تورکیا دانیه له ئیتران وتورکیا ههتا پسپۆرهکانی بواری پزیشکی نینگلیزی باش نازانن. ئهوانه چونکه خویان بهو خۆپهسهندییه گرتوه، بۆیه ههتا تهیاره ئیسلامیه دهسهلاتدارهکهی، که خۆی له حزبهکهی نهردوگان دهنوینی ناتوانی وهك ئیسلامیهکی تهواو مامهله لهگهڵ کورد بکات. نهوان خویان به ریفۆرمیکی ناسیونالیزمی دادهننن، بهلام جگه لهپروکهشکردنی تورکیهتی به ئیسلام چیتر نییه. نهگهر پاساوی ئهوان بۆ (PPK) مارکسیستهکهیهتی ئهوا خوشی بهشی خهڵکی باکوری کوردستان تهواو پهیرهوی ئیسلام دهکهن؟! خودی مهسهلهکه ئهوهیه تورکهکان ناتوانن خویان له دیوهزمهی تورکیهتی پزگار بکهن. ههر ئهوا خۆپزگار نهکردنهیه بۆته هۆکار و پاساویك بۆ نهوڕوپیهکان که تورکیا لهیهکیتی ئهوروپا وهرنهگرن!

ههتا دهسهلاتی تورک بهو عهقلیهته بیربکاتهوه ئهوه سهدهیهیهکی تریش له بازنه ی بۆش دهسوڕیتهوه. ئاکامیش مهڕگهسات بهشی تاکي تورک وکورد دهبیئت. ناسیونالیزمی عهڕهب ههتا ئهوا سهرکردانهی له دهسهلات بن، چاوهڕێی هیچ ریفۆرمیکی جدی لێناکری چونکه دهسهلات وعرویه بۆته عهقلیهت، عهقلیهتیش به ئاسانی ناگۆڕدری. سههرانی ناسیونالیستی عهڕهب له ۹۹،۹۹٪ که متر پازی نین. سهیر لهوه دایه جاش قهلهمهکانی نیشتمانی عهڕهب ئهوه بهخۆشهویستی خهڵك بۆ دهسهلات لێکدهدنهوه، نازانن ئهوه ههر دهسهلات خۆیهتی ئهوا ژمارهیه بۆ سهروکهکهی دادهنی. جا نهگهر ئهوه فیرعهونیته نهبی چیه، چونکه هیچ پێغهمبهریک له ناو گهلهکهیدا ههرگیز ئهوا ریزهیهیی نههتیاوه! ههروهک به ناو زیاتر میلیاریک "موسلمان" هیه ئایا خوای گهوره و دادوهر و کاریه جی لهو میلیار "موسلمان" چهند دهنگ دههینی؟! باوهڕ ناکه ن یو میلیار موسلمان له خوا پازی بیئت! نهگهر پازی بیی دهبیی بهرنامهی خوا بالا دهست بی، ئهمرۆ له چهند ولاتیکی عهڕهب

بەرنامەى خواكارى پىندەكرى؟! ئايا تەنيا نوسىنى بېرگەى " ئىسلام ئايىنى
رەسمى دەولەتە " يان " ئىسلام سەرچاۋەىكى سەرەكى تەشرىعى ولاتە "
يان " ئىسلام بەكى لەژىدەرە سەرەكىيەكانى ياساى وولاتە " ئەمانە جگە
لەخفلاندى خەلكى سادە ھىچى تر نىيە !

دەسلەتتى ناسيئوناليزمى غەرەبى بانگەشەى " ئىسلامەتى " خۇى دەكات،
بەلام ھەر كۆمەلە وتاكىكى ئىسلامى تەواۋ پەيرەۋى ئىسلام بكا ۋەولېدا
خەلك بانگ بكا بۇ ئىسلامەتى ئەو دەسلەتە ئەگەر نەيكوزى لەزىندان ھەموو
گىيانى دەپزىنى! ۋەك وتمان، غەرەبايەتى رەگىكى لەفیرەۋنەتە جگە
لەخۇى كەسى تر نابىنى. لەقەلەمپەۋىيەكەيدا شتىك نىيە بەناۋى " ئەۋىتر!
ئەفسوس بەشىك لەۋ رەۋتە ئىسلامىيەى غەرەبى چونكە ھىشتا خۇى
پزگارنەكردوۋە لەخۇى " عربە "، بۇيە لەبەرەمبەر مافەكانى كورد زۆر
بىرتەسكانە گوتار ۋەفتار دەكەن. دەبى نەزانن كە لەكۆمەلگەى ئىسلامىدا
ھەرگىز شتىك بوۋنى نىيە بەناۋى " گەلى سەردەستە " ۋەگەلى ژىر دەستە "
ھەرۋەھا دەبى چاك نەزانن كەئەۋەى بۇ غەرەبىكى موسلمان ھەيە دەبى
ھەمان شتىش بى جىاۋازى گەردىك بۇ كوردى موسلمانىش ھەيە. ۋەبزانم
ئەۋان ھىشتا دەرەك بەماھىيەتى ئىسلام ناكەن، بەلكو زىاتر گىرنگى بەھەندى
نەزمونى تالى بەناۋ ئىسلام لەمىژوۋدا دەدەن، بۇيە ۋاچەقەستون ۋەو
سەرى تونىلەكە بەپوۋنى نابىن !!!

ھەرچى ناسيئوناليزمى كوردىيە بەشىكى بەناۋى " كوردايەتى " كورد
نەماۋە گىژو ۋەكاسى نەكەن. چۆن چاران ھونەر بۆھونەر ھەبۋە ئەۋانەش
كوردايەتى لەپىتتاۋ كوردايەتى دەكەن نەك پىرۆۋەيەكى نەتەۋەى ستراتىژيان
بۆكورد پىتېت! باۋەر ناكەم كەس بەقەد كورد خوتىنى لەپىتتاۋ " كوردايەتى "
دەبى، كەچى ھەر لەمىر بەدرخانەۋە بگرە ھەتا پاپەرىنى ۱۹۹۱ بەشى كورد
ھەرياشا گەردانى بوۋە. ھۆكارەكانى پاشكەردانى زۆر پوۋنن : پۇژئاۋ +

داگیرکاران + دهسلاتی کوردی خۆی!

له‌دوای پاپه‌ین نویندیکی زۆر لای تاکێ کورد دروست بوو به‌وه‌ی
حکومه‌تیکێ مه‌ده‌نی کوردی دامه‌زرا! به‌لام به‌حوکمی نه‌وه‌ی نه‌وانه‌ی
حکومه‌تیان به‌رێوه‌ده‌برد هه‌ر به‌عه‌قلی چیا مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵ نه‌و ده‌زگا
مه‌ده‌نییه‌کرد بۆیه‌ نسکو له‌دوای نسکو وێی نویندی پووی له‌تاکێ کورد کرد.
ده‌سلاتی قورخ کرا بۆ بابای حزبی ناشایسته‌ زۆریه‌ی شوینه‌ شیاهه‌کانی
ده‌سلاتی مه‌ده‌نی له‌په‌رله‌مان و حکومه‌ت وزانکو به‌که‌سانی حزبی
په‌کرانه‌وه‌، خه‌ریکه‌ دام و ده‌زگاگانه‌مان به‌ده‌ردی دام و ده‌زگاگانی سه‌رده‌می
پژێم ده‌چن. گه‌نجیکێ زۆر نه‌وه‌ پازده‌ سه‌له‌ به‌ره‌و پووی مه‌رگی حه‌تمی
ده‌بیته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی به‌س په‌زگاری بی له‌فه‌زای ده‌سلاتی ناسیۆنالیزمی
کوردی!!

نایا ده‌سلاتی کوردیش ده‌توانن وه‌ک پۆژناوا بیه‌کان په‌زگار یان بیست
له‌خێوی "ناسیۆنالیزمی" و په‌رژه‌یه‌کی هه‌زاری ئینسانی په‌شکه‌ش به‌کورد
بکه‌ن یان هه‌روه‌ک عه‌ره‌ب و تورک و هه‌ر له‌بازنه‌ی بۆش ده‌سوپێنه‌وه‌؟! نه‌وه
باخۆیان به‌کرده‌وه‌ نه‌ک به‌قه‌سه‌ به‌وه‌لام بێن!

به‌کورتی خۆم هه‌مان رای مه‌لا سه‌عیدی کوردی که‌ناسراوه‌ به‌شیخ
سه‌عیدی نه‌وره‌سیم هه‌یه‌ که‌ ده‌لی: "نزیکه‌ی پازده‌ سه‌له‌ من ده‌یه‌ینم
وده‌یه‌یم و بیرم لای نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ وگه‌یشته‌وه‌مه‌ته‌ دووئامانجی گه‌رنج، لام
وایه‌ ته‌نیا دوو شت چاره‌نوسی کوردستان دیاری ده‌که‌ن، یه‌کێتی نه‌ته‌وه‌یی
وه‌وشیاری ئاینی د.چه‌بار قادر چه‌ند بابه‌تیکێ کوردناسی _ ل ١٤

نه‌وه‌ رای شیخ سه‌عید بووه‌ بۆ به‌رایێ سه‌ده‌ی بیسته‌م به‌تایبه‌تی بۆ
قوناغی دوای مه‌شرووتیه‌تی تورکیا ١٩٠٨. له‌خوینده‌نه‌وه‌ی خۆشم بێجگه‌
له‌په‌سه‌ندکردنی رای شیخ، ئیمه‌ش له‌پاش راپه‌ڕین نه‌وه‌ پازده‌ سه‌له‌ کورد
باجی نه‌و دووشته‌ سه‌ره‌کییه‌ ده‌دات کار بۆ یه‌کێتی نه‌ته‌وه‌یی ناگات...

ئەۋەى بەۋناۋە دەكرا ھەر كوردايەتى بۇ كوردايەتتە نەك بۆكورد ھەرچى
 ھۆشيارى ئاينىيەكەيە. لەۋەشدا زۇر كۆلۈن ھەرگىز لەمىزۇودا نەمانتوانىۋە
 سوود لە پوھى ئىسلام ۋەرىگىرىن. دىن ئەۋەى ھەبۋە تەنيا ۋەك عادات
 وعىبادەت ۋەرمان گرتۋە، لايەنە سەرەكەكەمان فەرامۇشكردۋە.

نوپز پنه و ه

رۆلى

(ولي الدين ابو احمد زرعة بن عبدالرحمن بن حسين)
كوردى له زانست و قهزادا
 (٧٦٢ك-٨٢٦ك)

پ. د. ارسلان موسى رشيد

د. محمد عابدوللا كاكه سوور

پيشه كى:

سهردهمى ميژووى كوردى ئىسلامى به يه كىك له سهردهمه دهوله مهنده كانى ميژووى كوردى داده نرى. جا نه گهر به شى زورى ميژووى كوردى ئىسلامى له دوو تويى نامى ماستهر و دكتورا ليكولينه وهى له سهر كرابى، نه وه هيشتا هه ندى لايه نى گرنگى ميژووى كوردى ئىسلامى پيويستى به ليكولينه وه هيه، به تاييه تى به ديارخستنى رۆلى كه سايه تيه به ناوبانگه كانى كورد كه رۆليان هه بووه له ميژووى ئىسلاميدا.

به شيك له گرنگى ههر بابه تىكى ليكولينه وه له وه دايه كه بابه ته كه نوئ بيت له باره ي ليكولينه وه له پيشتردا گرنگى پيويستى پى نه درابى، يه كىك له و خالانه ش كه له كاتى باسكردنى ميژووى كورد زورجار ده خريته رپوو بريتييه له وهى كه كورد به شيويه كى گشتى كه م گرنگى به تومار كردنى ميژوو داوه، ههر بۆيه نه وميژوونوسانه ي له نيو كورددا دهركه وتوون جيگاي گرنگى و بايه خ پيدانن.

ههر له م رپووه وه " ئيبن خه له كان" وهك زانا وميژوونوسى كورد كه له سهردهمه كانى دوايى دهوله تى عه باسى ژياوه وميژووى نوسيوه ناوبانگى كى

زۆرى پەيدا كىردۈۋە، ھەر بۆيە لەلايەن ئەۋ كوردانەي كەلەسەدەي بىستەم
تاييەت بەمىژۋى كوردىان ئوسىۋە بەيەكەم دانراۋە لەناۋ كورد دا مىژۋى
ئوسىيى ۋ بەرھەمەكانى لەبەردەست دايىت.

بەلام لە ئەنجامى گەران بەدۋاي سەرچاۋە مىژۋىيەكان بۆمان
دەردەكەۋىت كە ۋلى الدىن احمد بن عبدالرحيم كە ئەۋىش كوردە ۋ خەلگى
"كوردستانى عىراق"ە، ناسناۋى بە ((ئىبن لعىراقى)) ھاتۋە ۋەك " ئىبن
خەلەكان" كە كورد بوۋە خەلگى ھەۋلىر " كوردستانى عىراق" بوۋە،
تەنانت مىژۋونۋوس ۋ قازىش بوۋە تەنانت (قاضى القضاة) واتە قازى
قازيان بوۋە. بەلام جىاۋازى لەۋەدايە كە ئىبن خەلەكان لەسەدەي شەشەمى
كۆچى مردۈۋە، بەلام ئەم مىژۋونۋوسەي باسى لىۋەدەكەين لەسەدەي نۆى
كۆچى مردۈۋە. ھەرۋەھا لەبەرئەۋەي ژمارەيەكى زۆر ئوسىنى لەدۋا بەجى
ماۋە بە پىۋىستمان زانى بىكەينە بابەتى لىكۆلىنەۋە بۆ پوۋنكرنەۋەي
لايەنكى گىرگ لە مىژۋى كورد ئەۋىش گىرگى دانى كوردە بەمىژۋە.
بەتاييەتى كە ئەم بابەتە لەلايەن كوردەۋە ھەرۋەش كراۋە ياخود لىكۆلىنەۋە
سەبارەت بەم مىژۋونۋوس ۋ قازى يە بەناۋيانگە، گىرگى پىنەدراۋە.
تەنانت ئەۋ ئوسەرە ھەرەبانەي كە باسىشيان لىۋەكردۈۋە ۋ بەرھەمەكانيان
خستۋەپوۋ زياتر ۋەكو كەسايەتلىكى "عىراقى" نەك كورد، خستۋەتياۋە
پوۋ.

بۆ ئوسىنى ئەم بابەتە زياتر ۋ بەپلەي يەكەم سوۋد ۋەرگىراۋە لە كىتەبى
"الذيل العبر في خبر من عبر" كە لەلايەن (صالح مەدى عباس) پىنداچۋونەۋە
ۋ لىكۆلىنەۋەي لەسەر كراۋە. ئوسەر لە پىشەكى كىتەبەكەدا بە باشى لەسەر

ژبانی ((ولی الدین))ی نووسیوه، سه ره پای هه ندی سه رچاوه ی تر که له لیستی سه رچاوه کان پێکخراون.

له کاتی نووسینی نه م باسه تووشی گهروگرفتی که می سه رچاوه به شیوه یه کی گشتی بووین، به لام پاش هه ول و گۆشش وماندوو بوون توانرا که سه رچاوه ی پتووست به پتی توانا دابین بکری، گهروگرفتیکی تر بریتی بوو له وه ی له کاتی نووسینی باسه که به زمانی کوردی چۆنه تی نووسینی ناوه کان و هه ندی پله وپایه ده هاته ئاراوه، به لام ئیمه به باشمان زانی ناوه کان به شیوه ی عه ره بیه که ی نه ک کوردیه که ی بنوسین، هه روه ها زۆریه ی جار پله وپایه کانیش هه ر به شیوازی ده رپرینی له زمانی عه ره بی تۆمار کراون تاکو پوون و ئاشکرا تر بێت، به تایبه تی که له زمانی کوردیدا هه ندی له و پله وپایانه ووشه ی کوردی به رامبه ر پڕ به ینستیان بۆ نه دۆزراوه ته وه.

له کۆتایی دا هیوادارین که توانیبیتتمان لایه نێکی به سودی میژووی کورد بخه ی نه پروو که نه ویش به شداریکردنی که سایه تیه کی کورده له بواری میژوونوسی وشارستانیه تی ئیسلامی، هه رچه نده هه موو کارنیکیش به ته واوی له که م وکۆپی به ده ر نابێ، به لام هیوادارین که به چاویکی زانستی و نه کادیمیانه سه یر بکری، ته واویش هه ر بۆ خودای گهروه و میهره بانه.

ژبان و ره چه نه کی:

ناوی (ولی الدین ابو زرعه)^(١) احمد کۆپی عبدالرحیم کۆپی حسین ی کۆپی (عبدالرحمن) ه که له ولاتی میسر به (ابن عیراقی) به ناویانگ بووه^(٢) به لام ره چه نه کی کوردی یه وله عه شیره تی مه هراپی^(٣) کوردی به ناویانگه^(٤).

ئهوهی به دیاردە که وێ که کوردبوونی هیچ گومان نیه، به لگهش گه پانه ویهتی
 بۆ سه سه نه عه شیرته کوردیه به ناویانگه، ته نانه میژوونوسیکی ئیسلامی
 به ناویانگ ((مقریزی)) ⁽¹⁾ مه هپانی به عه شیره تیکی کوردی به ناویانگی
 سه رده می خۆی داناوه، به لام ئه وهی جیگای سه رنجه به پوونی دیار نه خراوه
 که سه سه به چ ناوچه یه کی عیراق بووه.

به لام ده کرێ مه زنده بکهین که مه هپانی له ناوچه کانی سه ره وهی هه ولێر
 بوونه، که چی نه و زانا و میژوونوسه ی باسی لێوه ده کهین خۆی وه پێشتریش
 باوکی له قاهره نیشته جی بوونه، هه ره له قاهره ش له پۆژی دوو شه مه یه کی
 ذوالحجه ی سالی ٧٦٢ک له دایک بووه. میژوونوسه کان باس له وه ده کهن که
 بنه ماله که یان به زانست وزانیاری به ناویانگ بوونه، واته له باوک و باپیری وه
 خۆشه ویستی و وێل بوون به دوا ی زانستی بۆ ماوه ته وه له م پوه وه ش
 سه باره ت به گرنگی دانی بنه ماله که ی به زانست ((ابن عماد الحنبلی)) باسی
 باپیری ده کا و ده لێ حافیزی کوری شیخ الاسلامی کوری شیخ الاسلام بووه،
 هه ره ها به رده وام ده بی و ده لێ که ئیمامی کوری ئیمام بووه ⁽²⁾ که نه مه ش
 به دیاری ده خات چه نده ناویانگی زانست و زانیاریان گه وه بووه.

سه باره ت به دایکیشی، عایشه ی کچی طفای دایکی ولی الدین ابو زرعه
 بووه که وه کو باس ده کرێ ژنیکی زۆر باش و خێرکه ره بووه و چه زی له
 زانست کردوه، بۆیه گوئیستی زۆر له زانایان بووه و زانستی ئی وه رگرتوون
 له گه ل میتردی چووه ته مه که که وه مینه وه ویش خه ریکی زانست وه رگرتن
 بوونه، له دوا ی گه پانه وه شی له سالی ٧٨٢ک مرده وه. نه مه ش وای له
 نووسه ری لیکۆله ره وه ی کتیبی (الذیل) کردوه بلی که بنه ماله ی نه م زانا و

میژوونوسه خه‌ریکی زانست و زانیاری بوونه وله‌په‌روی زانسته‌وه په‌له‌وپایه‌کی ب‌لندی هه‌بووه، وه‌ر له‌ منداڵیه‌وه له‌سه‌رده‌ستی باوکی که یه‌که‌م مامۆستای بووه ده‌ستی به‌خوێندن و زانست وه‌رگرتن کردووه. هه‌روه‌ها له‌سه‌ر ده‌ستی چه‌ندین شیخی به‌ناوبانگ زانستی وه‌رگرتووه، که گرن‌گترینیان (ابو الحرم القرامیس) (المحب ابة الغیاس الخلاطی)یه، که‌وا پ‌ی ده‌چیت نه‌مه‌ی دوا‌ییان زانا و شیخیکی کورد ب‌یت به‌تایبه‌تی که‌ خه‌لات ناوچه‌یه‌کی کوردی یه‌ له‌ کوردستانی تورکیای ئیستا، له‌ مامۆستاکانی تری شهاب کورپی عطار، العز بن جماعه، ابن نباته^(١) ناویان دی.

ئه‌وه‌ی جیگای سه‌ره‌نجه‌ نه‌م که‌ سایه‌تیه‌ کوردیه‌ هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه له‌ گه‌ل باوکی به‌ره‌و شام کۆچی کردووه بۆ ئه‌وه‌ی له‌سه‌رده‌ستی زاناکانی شام بخوێنی و نیجازه‌ وه‌ربگرێ، هه‌روه‌ها چۆته، (بیت المقدس) له‌و زانایه‌ به‌ناوبانگانه‌ی که‌ له‌ وولاتی شام ده‌رسیان پ‌یگوتووه (علاء الدین العرضی ابن الجوحی، وابن شیخ الدولة) ناویان هاتووه، هه‌ر له‌ ته‌مه‌نیکی ب‌جۆکیشه‌وه قورنانی پ‌یروزی ته‌زبه‌رکردووه. هه‌ر له‌ منداڵیشه‌وه چه‌زی له‌ پ‌رسیارکردن له‌ زانا و شیخه‌کانی مامۆستای کردووه به‌مه‌به‌ستی فه‌توا ده‌رکردن، ئه‌وه‌ی جیگای سه‌ره‌نج و گرن‌گی خوشی هه‌یه که‌ نه‌م زانایه‌ و میژوونوسه سودی له‌ مامۆستایه‌کی کوردی تر وه‌رگرتووه که‌ نه‌ویش (ناصر الدین محمد کورپی علی کورپی یوسف کوردی)یه که‌ له‌ ساڵی ٧٨١ک مردووه^(٢).

هه‌ر له‌ منداڵیشه‌وه له‌ گه‌ل باوکی چۆته مه‌ککه‌ و مه‌دینه‌ وله‌دوای هاتنه‌وه‌شی هه‌ر به‌رده‌وام بووه له‌ زانست و زانیاری وه‌رگرتن ساڵی ٨٢٢ک جاریکی تر چۆته‌وه مه‌ککه‌ به‌مه‌به‌ستی چه‌ج کردن، سه‌فه‌ری نه‌م جاره‌ی

ئەنجام داوه. و خەریکی مەجالیس و دەرس (وانە) ووتنەوه بووه^(۸).
 شیخەکانی و قوتابیەکانی زۆر بە باشی باسیان کردووه و ووتیانە کە حافز
 بووه و زانا بووه و (این تغری بردی) دەلی: کە ئیمام فقیه زانا بووه. هەروەها
 زۆر زیرەك و زۆر شتی تر ئەزبەر کردووه، سەخاوی لە کتییی (الضوء اللامع)
 باسی دەکا کە زۆر قسە پەوان بووه، و تاربیژیکی زۆر گەورەش بووه.

قوتابیەکانی:

لەوانە ی کە قوتابی ئەم زانا کوردە بوونە لەدوایی بوونەتە زانای شایینی
 گەورە، صالح مهدی عباس ناوی ۲۲ زانای گەورە ی هیناوه و باسی لێوه
 کردوون، ئەم قوتابیانهشی لە ناوچەی ئیسلامی جیا جیاوه هاتوون وەکو
 مغرب و شام و قاهیرە و فەلەستین و بەغداد^(۹). واتە تایبەت نەبوونە بە
 ناوچەیەکی دیاریکراوه.

پله و پایە ی خوێندنی:

ئەم زانا کوردە لەسەرەتا دەستی کردووه بە دەرس ووتنەوه لە
 قوتابخانەکانی قاهیرە، تاکو ما یوو لەم قوتابخانە دەرسی ووتنەوه
 (قوتابخانە ی ظاهریه، قوتابخانە ی قانبییه، قوتابخانە ی القراسنقریه،
 قوتابخانە ی جمالیه، قوتابخانە ی فاضلیه) لە مزگەوتی ابن طولونیش دەرسی
 ووتنەوه، سەرەپای دەرس ووتنەوه لە هەندی قوتابخانە ی تریش^(۱۰).

پله و پایە ی قەزایی:

ولی الدین ابو زرعه احمد ئەو زانا کوردە وەکو ئێین خە لە کان پله و پایە ی
 قەزایی وەرگرتووه، لەسەرەتادا لە ساڵی ۷۹۲ ک بوو تە جیگری قازی (عماد
 الدین احمد بن عیسی)^(۱۱)، پاشان هەر لە میسر بوو تە قازی ناوچە ی منوف،

بهلام گه‌وره‌ترین وه‌زیره‌ی قه‌زایی له‌ ساڵی ٨٢٤ك وه‌رگرتوه‌ کاتێك كه‌ شا (ظاهر ططر) خۆی مه‌لیبژاردوه‌ بپێته‌ قازی قازیانی هه‌موو ولاتی میسر^(١٢)، وه‌ له‌و پایه‌دا مایه‌وه‌ تا ماوه‌یه‌کی باش، به‌لام دوا‌ی ده‌رچوونی له‌م پایه‌دا به‌ ماوه‌یه‌کی كه‌م مرد، هه‌روه‌ها سه‌رچاوه‌كان باس له‌وه‌ ده‌که‌ن كه‌ نه‌م زانایه‌ بپوو به‌ شیخی شیخانی ته‌سه‌وف له‌ قوتابخانه‌ی جمالیه‌دا^(١٣).

چۆنیه‌تی بوونی به‌ قازی قازیان له‌ ولاتی میسر:

پێشتر باسمان کرد كه‌ نه‌و زانایه‌ كورده‌ ناوبانگێکی باشی هه‌بوو، نه‌مه‌ و داوین پاکی و راستگۆیی و پووخواشیو باسکردنی به‌ (باشترین خه‌لكی سه‌رده‌می خۆی)^(١٤) و شاره‌زایی زۆری له‌ یواری قه‌زادا به‌ پاده‌یه‌ك بوو كه‌ ناو و ناوبانگی له‌ سه‌ر زاری خه‌لكی دابوو، بۆیه‌ سوڵتانی مملوکی (كۆيله‌مه‌ند) شا ظاهر زۆر زۆر ناره‌زووی له‌وه‌بوو كه‌ وه‌لی الدین ابو زرعه‌ احمد بکری به‌ قازی قازیانی ولاتی میسر^(١٥). له‌ ساڵی ٨٢٤ك پاش مردنی (جلال الدین عبدالرحمن) قازی قازیانی پێشووتری وولاتی میسر سوڵتانی مملوکی ده‌نیی به‌ دوا‌ی نه‌م زانا كورده‌ وداوا‌ی ئی ده‌كات كه‌ نه‌م پایه‌ وه‌ریگری كه‌ پایه‌ی له‌لایه‌ن كه‌سایه‌تیه‌کی وا گه‌وره‌وه‌ ده‌خریته‌ به‌رده‌م نه‌م زانایه‌ گه‌وره‌ داوین پاكه‌ به‌بێ ترس به‌ سوڵتان پاده‌گه‌یه‌نی كه‌ نه‌و مه‌رجی خۆی هه‌یه‌ بۆ نه‌وه‌ی به‌ وه‌رگرتنی نه‌م پایه‌ گرنگ وه‌هه‌ستیاره‌ پازی بی، کاتیکیش سوڵتان داوا‌ی ئی ده‌كات مه‌رجی خۆی بخته‌ پوو، ده‌لی: (مه‌رجه‌كه‌ نه‌وه‌یه‌ كه‌ هه‌یج له‌ گه‌وره‌ پیاوانی میسر به‌ هه‌یج جۆرێك و به‌هه‌ریانوو و مه‌به‌ستێك ده‌ست له‌ كاروباری قه‌زا وه‌رنه‌ده‌ن وداوا‌ ونا‌ره‌زووی خۆیان به‌ سه‌ر قه‌زادا نه‌سه‌پێنن، سوڵتانیش نه‌م مه‌رجه‌ی قبول ده‌كا و به‌قازی قازیانی هه‌موو ولاتی میسری داده‌نی^(١٦)،

دیاره ئەم مەرجەى ئەم زانایەش دایناوێ بە دیاری دەخا که تا چ پادەیهک دەست پاک وچاو نەترس بووێ وچاوی لە مالی دنیا نەبووێ وەهق و دادگەری لە پلەویایە ومال و سامان زۆر بەرزتر داناوێ تەنانەت نامادە نەبووێ پایەیهکی گرنگ وەرگرتی ئەگەر لە پێشتردا بەئینی دەست لە کار وەرناەدانی پێ نەدەن.

کاتیکیش که ئەم گرنگە وەردهگرتی زۆر توندوتیژ وەهق پەرورەر بووێ بەرامبەر بە هەرکەسێک، هەر چەندە خاوەن دەسەلات و سامان و دەستبۆیشتووش بێ، بەتایبەتی میرەکانی مەمالیک (کۆیلەمەندەکان) که بەدەست وەردان لە کاروباری قەزا راهااتبوون. بەلام وەکو سەرچاوەکان باسی دەکەن که زۆر لە گەورە پیاوان و دەسەلاتدارانی میسر دلگران بوون بەوێ که گوێ بە هەولەکانیان بۆ دەست لە کاروباری قەزا وەرناەدرا بۆیە کارەکانی قازی قازیانی میسرین بە باش ناوێزەند نەدەکرد، کاتیکیش بەم هەلوێستەى ئەوانی زانی دەستی لەکارکێشایەو، بەلام کاتیک شا ظاهر طەر بەمەى زانی تکای لیکرد بگەرێتەوێ سەر کارەکەى خۆى و ئەویش تا شا ظاهر لەژیان دابوو لەسەر کاری قازی قازیان بەردەوام بوو، هەر که شا ظاهریش لە مانگی ذوالحجەى سالى ٨٢٤ک کۆچی دوایی کرد^(١٧). و لەدوای ئەو سولتان شا (شرف یرسبای) هاتە سەرچوكم لەسەرتادا بەردەوام بوو لە کاری خۆی، بەلام میرەکانی دەولەتى مملوکی هەولێ دەست تێوەردانی بەردەوامیان هەبوو لەکاروباری قەزادا و پێگای لێگیرانیان بەهۆى ئەم زانایە زۆر پێى ناخۆش بوو، بۆیە دەستیان کرد بەنەهەوى چەندین پلان و بەهۆى هەول و تەقەلای زۆریانەوێ لەلای سولتان توانیان لەسالى ٨٢٥ک لە پایەى

قازى قازيان دەريپەرىتن^(۱۸).

مردنى:

پاش دەريپەرىتنى لە قەزادا ئەۋزانا كوردە بە تەۋاۋى لە دەسلەت و پەلەۋپايە دوركەۋتەۋە، چونكە زۆر لاي گران بوو كە بە زۆرى ولەرىنگەي پلانەۋە دەريپەرىتا لەم پەۋەۋە (ابن عماد الحنبلى) دەلى: ئەم زانا يە بەردەۋامى دلگرانى خۇي دەردەپىرى كە قوتابىيەكانى بېرونە ھۈيەك بۇ دەريپەرىتنى لە قەزادا و دەيگوت خۆزگە لە رىنگەي ھەر كەسىنكەۋە دەريپەتايە، بەلام لە رىنگەي قوتابىيەكانەۋە نەبوۋايە و ئەۋكاتە ئەۋەندە پىم ناخۇش نەدەبوو ئەۋەندەش دلگران نەدەبووم و ئەۋكەسانەي كە لە كارى قەزادا دەريپەرىتا بوو بەنەزانى دەزاتىن، كە ئەمەش مايەي زياتر ناخۇشى و دلگرانى بوون^(۱۹).

پاش دەريپەرىتنى گەۋاۋەتەۋە سەر نووسىن و تاكو مردنى نووسىنى زۆرى نووسىۋە، سەبارەت بەمردنىشى صالح مەدى عباس لە كىتەبى (الذيل) ۱۷ شەعبانى سالى ۸۲۶ك بە پۇژى مردنى دادەنى، كە دەشمەي لە لاي باۋكى لە قاھىرە دەنەتەرى، لەكاتى ناشتەنىشى خەلگىكى زۆر لە پياۋە گەۋرەكانى دەۋلەت لە قازى وزانا و قوتابىيەكانى وخەلكانى تر لەگەل تەرمەكەي پۇشتەۋون تا ناشتەنى لە گۇرەستانى تەشتەر قاھىرە^(۲۰).

نووسىنەكانى:

ئەگەر بىت و سوۋكە بەراۋردىكى نىۋان ئەۋزانا و مېژوونوسە و ئىين خەلەكان بىكەين بۆمان دەردەكەۋى لە پەۋۋى مېژوونوسىۋە ئىين خەلەكان بە كىتەبى (وفيات الاعيان) ناۋبانگى دەركردوۋە، بەلام ۋلى الدىن ابو زرعە احمد

به کتیبی میژوویی (الذیل علی العبر فی خبر من عبر) ناسراوه. دیاره نهم کتیبهش هه ره له سه ره میژووی ئیسلامیه وه باسی زانایانی پێش خۆی دهکا ههروه ها نووسه ره چه ن دین کتیبی تری داناوه. (صالح مهدی عباس) له پێداچوونه وهی کتیبه که ی ناوی ٤٧ کتیبی نووسیوه هه ندیکه چاپ کران و هه ندیکه شی به ده ستنوس ماوه ته وه، ئیمهش لێره دا ناوی هه ندیکان ده خهینه ڕوو بو نه وهی پێشانی بدهین که زانایه کی چه ند که وریه و چه ن دین کتیبی له دوا به جیماون و وهک که واهیه کی چه سپێنراویش ده یان خهینه به رچاو له وانه:

١- الاجوبة المرضية عن الاسئلة المكية

٢- اخبار المدلسين.

٣- تحرير الفتاوى على التنبية والمنهاج والحاوى.

٤- تراجم رجال منهاج الاصول.

٥- حل الرموز وكشف الكنوز.

٦- شرح سنن ابى داود.

٧- كتاب ما ضعف من احاديث الصحيحين.

٨- كتاب في الاحكام.

٩- مختصر الكشف للزمخشري.

١٠- الحكم بالصحة والحكم بالموجب.

١١- تذكرة المفيدة (كه چه ند به رگێكه).

١٢- الدليل القويم على صحة جمع التقديم.

١٣- النكت على الايضاح في المناسك للنووي^(٣).

دەر نجام:

له دوايي ليكولینهوهی ئەم بابەتە بۆمان دەرکەوت:

۱- (ولی الدین ابو زرعه احمد) بێچەکەى کوردە و عەشیرەتەکەشى مەهرانى يەك له عەشیرەتە گەورەکانى کوردە، واشپێدەجى که هەر له میژدووه ناوچەى خۆیان جێهێشتوووه له قاهیرە (میسر) نیشتەجى بوونه.

۲- ئەم زانایە له خیزانتيكى ئایینی گەورە بووه، ئەو خیزانەش خزمەتیکى زۆرى پیشکەش بە زانست کردووه و بۆیه نازناوى گەورەى وایان هەبووه که بە هەموو کەسیک ناوترى.

۳- ئەم زانایە شارەزایەکی زۆرى له بواری قەزادا هەبوو، خزمەتیکى زۆرى ئەم بواری کردووه، هەر بۆیهش پایەى (قازى قازيان)ى هەموو ولاتى میسرى وەرگرتوووه.

۴- ئەم زانایە زۆر چاو نەترس بووه بەپارادەیهك که سولتانی مملوکی کاتیك داواى لێدەکات ببێتە قازى قازيانى میسر ئەو مەرجى خۆى دەخاتە پوو بۆ وەرگرتنى ئەم کارە.

۵- هەر چەندە ژمارەیهکی زۆر قوتابى پێگەیانندوو، که هەندیکیان پلەو پایەى گرنگیان گرتۆتە ئەستۆ و خزمەتى گرنگی ئایینی زانستیان کردووه، بەلام ئەوهى جینگای داخیشە هەندى له قوتابیهکانى دەستیان هەبووه له دەرکردنى له پایەى (قازى قازيان)ى میسر.

پهراویزه کان:

- (^١) عبدالکريم مجيد المدرس، علماءنا في خدمة العلم والدين، ط١، بغداد، ١٩٨٢، ص٤١.
- (^٢) فائزه محمد عزهت به مارانی ناویان دههینێ که دهلی له خوارهوهی موسل واته سهروهی ههولێر ههبوونه. فائزه محمد عزهت، الكرد في اقليم الجزيرة وشهرزور في صدر الاسلام، رسالة ماجستير غيرة منشور، مقدمة الى كلية الاداب جامعة صلاح الدين، ص٣٥؛ د-ارسن موسی رشید، الهذبانیون ودورهم السياسي والعسكري في القرن الخامس الهجري، مجلة متین، العدد (٦٤)، ١٩٩٧، ص١١٤.
- (^٣) ابن عماد الحنبلي، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، بيروت، لا.س، ج٧، ١٧٣؛ ولی الدین احمد ابن عبدالرحیم الكردي، الذیل علی العبر فی خبر من عبر، تحقیق وتعلیق: صالح مهدي عباس، بیروت، ١٩٨٩، ج١، ص٧؛ لین تغردي بردي، النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، ج١٤، ص٢٠٤-٢٠٥.
- (^٤) ولی الدین ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج١، ص٧.
- (^٥) المقرئزي، السلوك الدول والملوك، القاهرة، ١٩٣٤، ج١، قسم١، ص٣.
- (^٦) شذرات الذهب، ج٧، ص١٧٣.
- (^٧) ولی الدین ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج١، ص٩.
- (^٨) المصدر نفسه، ج١، ص١٢.
- (^٩) المصدر نفسه، ج١، ص١٤.
- (^{١٠}) المصدر نفسه، ج١، ص٢٥-٢٨.
- (^{١١}) ابن عماد الحنبلي، المصدر السابق، ج٧، ص١٧٣؛ ولی الدین ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج١، ص١٩-٢٣.
- (^{١٢}) ابن عماد الحنبلي، المصدر السابق، ج٧، ص١٧٣؛ السخاوي، الضوء اللامع لاهل القرن التاسع، ج١، ص٣٤٢.
- (^{١٣}) ولی الدین ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج١، ص٢٥؛ ابن عماد الحنبلي، المصدر السابق، ج٧، ص١٧٣.
- (^{١٤}) ولی الدین ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج١، ص٢٥؛ السخاوي، المصدر السابق، ج١، ص٣٣٩.
- (^{١٥}) ابن عماد الحنبلي، المصدر السابق، ج٧، ص١٧٣.

- (١٦) ابن تغري بردي، المصدر السابق، ج ١٤، ص ٢١٠-٢١٠.
- (١٧) ولي الدين ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج ١، ص ٢٨.
- (١٧) ابن تغري بردي، المصدر السابق، ج ١٤، ص ٢١٠-٢١٠؛ ابن عماد الحنبلي، المصدر السابق، ج ٧، ص ١٦٦.
- (١٨) ولي الدين ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج ١، ص ٢٩.
- (١٩) المصدر السابق، ج ٧، ص ١٧٣.
- (٢٠) المصدر السابق، ج ٧، ص ١٧٣؛ ولي الدين ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج ١، ص ٣٠.
- (٢١) ولي الدين ابو زرعة احمد، المصدر السابق، ج ١، ص ٣١-٣٢.
- ٣- ابن عماد الحنبلي، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، بيروت، لا.س.
- ٤- السخاوي، الضوء اللامع لاهل القرن التاسع، القاهرة، ١٩٣٤.
- ٥- المقرئزي، السلوك لمعرفة الدول و الملوك، القاهرة، ١٩٣٤م.
- ٦- ولي الدين ابو زرعة احمد، الذيل على العبر في خبر من عبر، تحقيق وتعليق: صالح مهدي عباس، بيروت، ١٩٨٩.

سهر چاوه نوييه كان:

- ١- عبدالكريم محمد المدرس، علماءنا في خدمة العلم والدين، ط ١، بغداد، ١٩٨٣.

گوٴفار:

- ١- د. ارسن موسى رشيد، الهذيانيون ودورهم السياسي والعسكري في القرن الخامس الهجري، مجلة متين، العدد (٦٤)، ١٩٩٧.

سهر چاوه كان:

- ١- ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، القاهرة، ١٩٦٣.
- ٢- ابن خلكان، وفيات الاعيان، تحقيق: دكتور احسان عباس، بيروت، ١٩٧٧.

الخلاصة:

يتناول هذا البحث شخصية كوردية بارزة في التاريخ الاسلامي وهو (ولى الدين ابو زرة احمد بن عبدالرحيم بن حسين الكردي (٧٦٢-٨٢٦هـ) الذي خلف آثارا علمية ضخمة اهمها (مؤلفه في التاريخ).

وقد تطرق هذا البحث الى حياته وبين انه ينتمي الى اسرة من "كوردستان العراق" بيد انه سكن مع ابيه مصر، وتلمذ على نخبة من العلماء المسلمين الكبار من بينهم مجموعة من العلماء الكورد، واخذ عنه طائفة من التلاميذ العلوم والمعارف بحيث اصبح بعضهم فيما بعد علماء كبارا.

ولم تقتصر اهتماماته على عملية التأليف فحسب بل كان له دور كبير في مجال القضاء، اذ قلّد منصب قاضي قضاة مصر في فترة زمنية معينة، وكان معروفاً بالنزاهة والعفة والعدل، إلا ان مجموعة من تلاميذته اشتركوا في مؤامرة خطط لها امراء المماليك في مصر وتم على اثرها عزله عن منصب قاضي قضاة مصر مما كان له اثر كبير في استيائه لانه عزل من منصبه بوساطة بعض تلاميذته وبعض الجهلاء وبسبب التزامه بالعدل واستقلاله في الحكم وعدم سماحه للامراء بالتدخل في شؤون القضاء.

Abstract

This research is about (Wali Aldin Abu Zura Ahmad bin Rahim bin Hussyn Alkurdy) he was a famous in Islamic history in the period ٨٢٦-٦٦٢H. He left a Hague scientific traces as (Mualfa fi Al Tarikh).

This research penetrates in to his live and proved that he was from a Kurdish Family in Iraq Kurdistan but he lived in Egypt with his father. He took his studies from the great scientist among them were serial kurdis scientist. Some of studies got science and education from him and later they become important Scholar His interest's doesn't restricted in the mechanism of Editing Operation he played a big role in the field of Justice. So he was appointed as (Kadi Kudhat) of Egypt in a specific period of time, In his position he was Know as a descent, pure and justice but a group of his student participated in a polt planed by the princess of (Almamaleek) in Egypt so he was deprived from his position as Kadi Kudhat in Egypt. This Conspiracy had great effect on his, because of his deprived from his position by some of his student and his independence and did not allowed the princess interfere in juridical affairs.

رۆلس كورد

له بزووتنه وهی خه واریج
له سهرده می دهوله تی
نومه ویی دا (٤١ ك-١٣٢ ك)

نه هرو اسماعیل زهنلی

پیشه کی :

خه واریج یه کهم گروپه له میژووی نیسلامدا به ده رکه وتونه، نه وانه له سه رتهایی سه ره لانیان وه کو گروپێکی رادیکالی ده گه پیتنه وه بۆ سهرده می ته حکیم چونکه هه موکاروچالاکیه کانیان له وسه رده مه دا دهستی پیکردوه، نه گه نه مانه بگه پیتنه وه بۆ سهرده می پیغه مبه ر (د.خ) نهی پیغه مبه ر بۆه ولی چاره سه رکردنی بۆ نه داوه...؟؟

به مجۆره په یدا بوونی نه م گروپه، وه کو یه کهم گروپی رادیکالی بۆ شه پری سه فه یینی (صفین) نیوان سوپای عه لی وسوپای نومه ویه کان ده گه پیتنه وه، که تییدا نه ندامانی نه م گروپه ووتویژیان په تکرده وه، به لام خه باتی سه ره کیان به به رده وامی له دژی نومه ویه کان به پتوه ده چوو، بیانووی راسته وخۆی جیا بوونه وشیان له سوپای ئیمام عه لی په تکرده وهی ووتویژ بوو له گه ل نومه ویه کاند، نه وهش دواپی نه وهی له دهقه پیرۆزه کان تیۆری ته کفریان دارشت، به م جۆره جیا بوونه وشیان له عه لی بریارێکی شیاو بوو بۆیان، پیداجوونه وه ولی په شیمان بوونه وهی نییه . به وردبوونه وه له تیۆره که یان که

داوای حاکمیهتی خواده کهن، دهتوانین بلین نهوان هه موو دهسه لاتی، یا دهسه لاتی ئایینیش بیت رهنده که نهوه، نه مهش پهنگدانه وهی ههست کردن به ژبانی بیابانشین وه ژاری به به راورد له گه ل خه لکی شار، نه مهش وای کرد هیچ جوړه ملکه چ کردنیکی ناره زوومه ندانه بۆ دهسه لاتی گشتی نه بیت، له ته کفر کردنی خه لک به تاییه تی دوایی توند بوونی ململانی نیوان عه لی و سه رانی ئومه ویی گه یشته لوتکه، هه ر له سایه ی خولقینی تیوری ته کفر توانیان عه لی تی ژور بکه ن.

له لایه کی تره وه نهو بانگه شه دیموکراتی و کۆماره یه ی خه واریج ده یکرد، بۆ به دیهینانی یه کسانانی دادپه روه ری، په تکردنه وهی نهو بۆ چوونانه ی ده بی بنه ماله ی قور هیش نه وه له داوای نه وه دهسه لات بگر نه دهست، سه ره پای نهو باق و بریق ه ی که تیۆره که ی خه واریج هه یه تی، تیۆره که ی هه می شه کچ و کال و به لیلی مایه وه، چونکه خه واریج ه کان وردو درشتی تیۆره که یان بوون نه کردۆته وه تا وه کو ئیستاش زۆر لایه نی به روونی دیار نییه، وه کو شیوه ی هه لێژاردنی دهسه لاتدار و ماوه ی حوکم. به شیوه یه کی گشتی فله سه فه ی نهو تیۆره ی خه واریج ه کانه دایان پشتبوو که زۆریه ی گروپه کانی خه واریج له سه ری کۆک بوون، له گه ل بوونی جیاوازی ئایدۆلۆژیا له نیوان گروپه کانی خه واریج که هه ندیکیان توند پره و بوون، هه ندیکێ تریان میان پره و بوون. به لام له گه ل نه مه شدا میژوون و سه ئیسلامیه کان مافی ته وایان پی نه داوه زۆر جار زیاده پویان له سه رکردونه.

سه باره ت به رۆژی کوردیش له بزوو تنه وه کانی خه واریجدا، نه و کوردیش وه کو نه ته وه کانی تر که له ژێر سایه ی خه لقه تی ئومه و بییدا ده ژیان، نزیک

بوونه لهو پووداوانه‌ی له‌ده‌وله‌تی ئومه‌ویی پوویده‌دا، بۆیه زۆرجار له‌م پووداوانه ته‌نیاسه‌یرکه‌ر نه‌بوونه، به‌لکه‌و زۆرجار به‌شداریشیان تیدا‌ک‌رده‌ له‌وانه‌ش بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێج.. بزووتنه‌وه‌ی شیعه، بزووتنه‌وه‌ی موختاری سه‌قه‌فی... تدا، به‌لام نه‌وه‌ی لی‌رده‌دا مه‌به‌سته له‌ توێژینه‌وه‌که‌مان نه‌ویش پۆلی کورده له‌ بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێج، کورد به‌شیکێ گ‌رنگی بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێجی پێک ده‌هینا، چ له‌رووی ماده‌و یان دا‌لده‌دان یا م‌زویه‌وه‌ بی‌ت، نه‌وه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی ر‌زگاری بی‌ت له‌ده‌ست ه‌ندی ده‌سه‌لاتدارانی ئومه‌ویی چونکه ه‌ندی له‌ ده‌سه‌لاتدارانی ئومه‌ویی هه‌لسوکه‌وتی زۆر په‌قیان هه‌بوو له‌گه‌ل ژێرده‌سته‌کانیان له‌وانه‌ش کورد، نه‌مه‌ش وای له‌ کورد ک‌رده به‌لای بیری خه‌وارێجدا بج‌یت، چونکه خه‌وارێج بانگه‌شه‌ی په‌کسانی ودا‌په‌روه‌ریان له‌نیوان چینه‌کانی کومه‌لدا ده‌کرد، به‌مه‌ش نه‌و بی‌روبا‌وه‌ی هه‌یانبوو کاریگه‌ریان له‌سه‌ر کورده‌کان دروست کرد .

له‌گه‌ل نه‌و بزووتنه‌وه‌ زۆرانه‌ی له‌ناوچه‌ کورديه‌کان په‌یدا‌بووه، به‌لام ه‌یچ کاتی کورده‌کان سه‌رک‌ردایه‌تی بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێج‌ه‌کانیان نه‌ک‌ردوه، به‌لکه‌و زۆریه‌ی کات وه‌کو سه‌رباز به‌شداریان ک‌رده یان له‌ ناوچه‌کانی خۆیان دا‌لده‌یاندا‌ون، له‌گه‌ل نه‌و هه‌سته‌ی کورد بۆ خه‌وارێج‌ه‌کان هه‌یبوو، به‌لام له‌ هه‌مانک‌ادا د‌ژی ه‌ندی له‌ بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێج جه‌نگا‌ون، به‌تایبه‌تی کاتی زانیویه‌تی نه‌گه‌ر یارمه‌تی نه‌و بزووتنه‌وانه‌ بدات توشی تۆله‌ ده‌بیته‌وه‌ له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانی ئومه‌یه‌وه ...

خه واریج کۆنترین (فرقه) گروپی نیسلامیه^(١١)، بهیه کهم ده رچوون له نیسلامدا داده نریت^(١٢)، وهیه کهم گروپی سیاسی ئایینییه له سه ره تایی چه رخی به کهمی کۆچی پهیدا بوون^(١٣). نه وانه، له گه له عه لی کوری نه بو تالب دابوون^(١٤)، دوابی مه سه له ی ته حکیم هاته پێشه وه که عه لی به ته حکیم رازی بوو وازیان له ویش هێنا، نه مانه وه کو خه واریجیان پێده لێن^(١٥)، خه واریج هه کانی ش بو چهند گروپی ک جیا بوونه وه، هه ریه که له م گروپانه بیرو باوه ری ئایینی و رامیاری تایبته به خۆیان هه بوو هه ندیکیان توندیره و هه ندیکێ تریان میان ره و بوونه^(١٦). به لام سه باره ته به چه ن دایه تی ژماره ی گروپه کانی خه واریج نه وایا وازی هه به له نێوان سه رچاوه کانی میژوو، هه ندی له میژو و نووسان به ییست گروپی داده نین^(١٧)، هه ندیکێ تر به چوار گروپی داده نین^(١٨)، به لام شه رستانی ئا ماره به وه ده کات گروپه گه وه کانی خه واریج شه ش گروپی سه ره کین^(١٩). به هه ر حال ده توانین بڵێن گروپه کانی خه واریج نه مانه ن ((الازرقه، النجدیه، البیهسیه، الصفریه، الاباضیه))^(٢٠). له گه له چهند گروپی کێ تری لا وه کی^(٢١). نه ونا وانه ش که پی ناسرا بوون ((الخواريج، الحوریه، المارقه، المحکمه، الشراه، النواصب))^(٢٢). به لام ((الخواريج)) به ناوبانگترین ناوه پی ناسرا ون، تابوو ه جیا کارێک تویژهران و خه لک به کاریان ده هێنا^(٢٣).

سه باره ته به وشه ی خه واریجیش نه وایا ((خه واریج)) کۆی فرمائی (خرج) هیه واتا (ده رچوون)^(٢٤)، به هۆی ده رچوونیانه وه پی تیان ووترا وه^(٢٥). گوایه نه وانه له پێناوی خودا ده رچوونه، نه وه شیان له و ئایه ته وه رگرتوو ه ((ومن یخرج من بیته مهاجرا الی الله ورسوله ثم یدرکه الموت فقد

وقع اجره على الله وكان الله غفورا رحیما))^(٢٦)، ئەو ناوێش لەلای خەواریجەکان جێگای رەزامەندیە، چونکە ئەوان وایان دانابوو لەپێناوی خوا دەرچوونە^(٢٧)، یان ئەوانە لەلایەنی ئەو ئیمامە رەواییەیان نەگرتایە کە کۆمەڵە لەسەری رێکەوتوون هەلیان بژاردوو پێیان ئەووتن خەواریج^(٢٨)، هەروەها بەو کەسانەشیان ئەووت خەواریج کە ملیان بۆ کاری دەست و دەسەڵاتدارانە ئەو دەم کە چ نەدەکرد^{(٢٩)(٣٠)}، خەواریج بەو کەسانەش ناسرابوون لەجەنگی صفین دا لەسەر ئەوێ پاریان وابوو تەحکیم هەر بۆ خواپە لەعەلی کۆری ابو تالیب جیا بوونەو^(٣١)، وەکو کەرتێکی خاوەن بیروباور و بەرنامەی سیاسی دیموکراتی ناسراون لەلای میژوونوسانی نوێ^(٣٢).

بەلام سەبارەت بە بنجەی بیروباوەری خەواریجەکان ئەگەر پێتەو بۆ سەردەمی زۆر پیش جەنگی صفین و تەحکیمی نێوان عەلی و معاویە کۆری ئەبوسفیان^(٣٣). دەستینیشانکردنی ئەمەش لەو بەرەنگار وەستان و کردارە ئەو دەردەکەوێت، کە لەسەردەمی پێغەمبەر (د.خ) و سەردەمی خەلیفەکان بوویان، لە سەردەمی عوسمانیش بە تەواوەتی شیوەی شۆرشی وەرگرت بە کوشتنی عوسمان گۆتایی پێ هات^(٣٤).

بەلام دروست بوونی خەواریج لەلایەنی عەقیدە و شیوازی تێگەیشتنێان بۆ نایان دەگەر پێتەو بۆ دابەشکردنی دەسکەوتی خەبەر لەو کاتە (نولخو یصر) پیاویکی بەنی تەمیم بوو هاتە لای پێغەمبەر (د.خ) و وتی (ئەمڕۆ دادوهر نەبووی ؟؟) پێغەمبەریش ووتی: (من دادوهر نەبم کئ دادوهره ؟؟)^(٣٥)، لەم بارەیهوه پێغەمبەر دەفەر مووێت ((لەپشتی ئەوێ وە

كهسانىك پيدا نه بن، چۆن تيرىك له كهوان دهرده چييت، نه وانهش وا له دين دهرده چن^(٢٦)، له ريوايه تىكى ئردا دهره رموويت ((نه مانه به قسه هه قيان پئييه به لام له گهرويان دهرناچييت))^{(٢٧)(٢٨)}.

نه گه ره هندی هۆكارى ئابورى و كومه لايهتى وادابىنين له به دهر كهوتنى خه واريچ وهكو شوڤشيك له دژى نه و عه ره بانهى خه لكى شار بوون^(٢٩)، به تاييهتى نه و عه ره بانهى نيشته جي بوون له كوفه و به سرا، دواى فه تحى به كه م نه وانه ژيانيان خوشبوو، دهوله مهند بوون، به لام عه ره به كانى نه م ناوچه به تاييهتى هۆزى ته ميم كه هه ره له زوه وه له وى نيشته جي بوون نه مانه به هه ژارى مانه وه^(٣٠). بۆيه هۆزى ته ميم ويستان له ده سه لاتی خه لافهت دهر چن^(٣١)، هه ره ها جگه له لايهنى ئابورى به لكو بۆجوونى سياسيان و هۆزگه رايهتى (عصبیه قه بلیه) پۆلى هه بووه له سه ره به دهر كهوتنيان^(٣٢)، كه نيره يى و هه سوديان به خه لكى نيشته جي شار ده برد^(٣٣). ره مزیه عبدالوهاب ده ئى: خه واريچه كان له گه ليك هۆز و تيره په يدا بوونه يه كه مه به ست يه كه خواستيان هه بوو نه و خواست مه به ست هه گۆرپان بوو له قه وارهى ده و له ت، تا وه كو له لايه ن كه سانى دلسۆزه وه به پۆه بچييت كارى په و او دادوه رانه بييت نه گه رنا ده بييت شوڤشى له دژ به رپا بكرىت^(٣٤).

ده بى به مبدئى (الحكم الا الله) بچوئنه وه^(٣٥). نه مانه له گه ل نه وه شدا بپروايه و پىكى وايان هه بوو ده بى شورا له نتيوان موسلمان هه كان بكرىت ده بى خه ليفه به نازادى هه لېڤ ئىريرىت، نه و كه سه ش ده بيته خه ليفه قورپه يشيش نه بييت هه ره ده بييت^(٣٦). نه مه ش تيۆرىكى سياسيه كه خه واريچه كان مه نقيانه

دایان پشتبوو، به لām لێره دا سهرنجی نهوه ده دریت نهو تیوره هینده گوزارشت له دۆژمنایهتی کردنی دهسه لاتی ئومه و بیهکان دهکات، هینده گوزارشت له بۆچونی سیاسیان ناکات^(٣٧). زۆریش سووریونه له سهر نهو بیروباوهری ههیان بووه، زۆرجاریش زیاده رهویان تیدا کردوه نه مهش ده ره نهجامی خراپی لیکه و تهوه^(٣٨)، چونکه نه وانه بیروباوهری که چهسپاوی نه و توێژان مه بوو هیچ ده ره بهست نه بوو له ریگهی دا قوربانی بدات^(٣٩). دۆرشمه که شیان گیانی جۆشدان و نایینی و دهست به سه راگرتن بوون^(٤٠).

خه واریج هه رچه نده له سهر تایی به ده رکه و تنیان بیروباوهری که تاییه تیان نه بووه^(٤١)، به لām کۆک بوونه له شته سه ره کیهکان له هه ندی شتی لاوه کی جیاوازیان هه بووه^(٤٢)، له نێوان گروپه خه واریجهکانی تر، تارا ده ی نه وه ی شه رو ناکۆکی له نێوانیان رووبدات، نه مهش ده که ریته وه بو تیکه لگه رینی مامه له ی سیاسیان به نموری شه رعیه وه^(٤٣). ناکۆکی سه رکردهکانی خه واریج له سه ر ده سه لات نه وهش له وه دا ده رده که ویت زۆریه ی گروپهکانی خه واریج به ناوی سه رکردهکانیانه وه بوو^(٤٤).

سه ره نهجام بووه هۆی سه ر ده رهیتانی دیدیکی سیاسی نوی، ته واو جیاواز له و بۆچوونی که گوايه ده بی بنه ماله ی قوریش نه وه له دوا ی نه وه ده سه لات بگر نه ده ست، به گوێره ی نه م بۆچوونه به شیوه یه کی ئۆتۆماتیکی گوزارشتی له هه لوه شانه وه ی پاشایه تی ده کرد پشتیوانی له هاته نه سه رکاری رژیمی کۆماری ده کرد^(٤٥).

وادیاره نه م داوا دیموکراتیه یی خه واریجهکان بانگه شه یان بو ده کرد، بو به ده یهتانی یه کسانی داوه ری له نێوان هه موو چینهکانی کۆمه له؛

له نێوانیشیاندا سه رنج را کێشانی نه ته وه کانی غهیره عه ره ب وه کو (کورد و فارس رۆم... تد) که به مه والی دانرا بوون. وادیاره پهیدابوونی خه واریجیش ده گه رێته وه بۆ هه ندی هۆکاری نابوری کۆمه لایه تی له نه نجای ئه و نا به کسانیه ی له کۆمه لگه ی نیسه لادا کێشه ی زۆریان نایه وه ^(٤٦). به تاییه تی له نێوان شارنشین و گوندشینان ^(٤٧). هه ندی له میژوونووسان ده رکه وتنی خه واریج ده گه رێته وه بۆ هۆزه کانی عه ره ب جگه له قوریش ئاره زوی گرته ده ستی ده سه لاتداریان هه بوو ^(٤٨).

جا لیڤه دا خه واریج وه کو به که م پارته ی سیاسیه ی ئاینی ^(٤٩)، وه یه که م گروپی رادیکالی ^(٥٠)، ئاوینه ی بیری دیموکراتی و کۆماری ده رکه وتن ^{(٥١)(٥٢)}، چونکه نه وان رازینه ئه گه ر عه بدیکی ره ش فرمانپوایه تی بکات با قوریشیش نه بیته، به لام موسلمان بیته توانایی به رپوه بردنی هه بیته ^(٥٣). ئه مه ش پینچه وانه ی مه رجه کانی خه لیفه یه که ده بیته قوریش بیته ^{(٥٤)(٥٥)}، ئه مه ش هۆکاری بوه بۆ نزیک بونه وه ی نه ته وه و هۆزه کانی غهیره عه ره ب. جا کوردیش وه کو نه ته وه کانی غهیره عه ره ب به مه والی دانراوه، وه یه کێک بوه له نه ته وه گرنگه کان له چه ند هه ریمیکی دیاریکراو له ژێر سایه ی خه لافه تی نیسه لام (ئومه ی) دا ژیاوه. خه لافه تیش پووبه پووی زۆرێک له شۆرش پاره رین هه لگه رانه وه بۆته وه ^(٥٦). کوردیش نزیک بوه له م پوودا وانه بگه ره به شداریشی تێدا کردوه له وانه بزوتنه وه ی خه واریج که کورد رۆڵی چالاکی تێدا هه بووه.

- سه ره تای په یوه ندی نێوان کورد و خه واریج :

سه ره تای په یوه ندی کوردیش به خه واریجه کانه وه، ده گه رێته وه بۆ ئه و کاته ی هلال بن عقه له سه آلی (٢٨ک) نه هه ر وانی جێهێشت پووی کرده

ماسه بزان^(٥٧)، که سه ر به هه ریمی چیا به، یه عقوبی ده لیت: دانیشنه وهی که ی تیکه لێ له کورد و فارس و عه رهب^(٥٨). به لام الاصطخری ده لێ: (ماسه بزان له وشارنه یه که کوردی تیندا ده ژێ)^(٥٩)، هلال دووسه ده که سی له لایه نگرانی له م شاره دا مانه وه، به لام زۆری نه خایه ند (عه لی کۆری نه بو تالب) سوپایه کی بو ناردن، کۆمه لێک لایه نگرانی گوشت و بزووتنه وه که ی کۆتایی پێ هات^(٦٠).

دوای نه مه ش بزووتنه وه یه کی تر به ده رکه وت به سه ر کردایه تی (نه بو مریم سعیدی التیمی) پووی کرده شاره زوور. نه مه ش له سالی (٢٨ ک) دابوو زۆربه ی لایه نگرانی مه والی بوونه، ته نه ته ده لێن هیه عه ره بیان له که لدا نه بوو ته نه چواریان نه بیت که خۆی یه کێک بووه له وان^(٦١). نه م بزووتنه وه ش ژماره یه که له کورده کان هاتونه ته پالی^(٦٢). نه مه ش یه که م به شداری به کرده وهی کورده له بزووتنه وهی خه واریجدا، دوایی نه م بزووتنه وه یه له لایه ن عه لی کۆری نه بو تالب کۆتایی پێ هات^(٦٣). له سه رده می خه لافه تی ئومه ویی کۆمه لێک بزووتنه وهی خه واریج سه ری هه لده دن، کورده کان پۆلی به رچاویان ده بیت له دالده دان به شداری کردنیان. دیاره نه مه ش هۆکاری خۆی هیه، بو نه وهی خه واریجه کان چالاکیه کانیان بگوازنه وه بو ناوچه کوردیه کان.

- هۆکاره کانی گواستنه وهی چالاکی خه واریج بو ناوچه کوردنشینه کان :

١- دووری هه ندیک له ناوچه کوردیه کان له بنکه ی خه لافه ت که (دیمه شق) شام بوو، وه کو شاره زوور هه ریمی چیا^(٦٤). بو نه و مه به سه ش خه واریجه کان به ئاسانی کاریان ده کرد بو بلاو کردنه وهی بیروباوه ریه کانیان له ناوچه

کوردنشینەکان بە تایبەتی ئەو ناوچانەی سەرەتا بوون لە هاتنە ناو ئیسلام. بە ئاسانی بیروباوەڕەکانیان قبول دەکرد و دەهاتنە ریزی بزوتنە وەکانیان.

٢- شویتنی جوگرافیایی ناوچه کوردییەکان ئەویش بەهۆی ئەوێ ناوچه یەکی سەخت چڕی شاخاویە^(٦٤)، بە ئاسانی نۆمه و ییەکان دەستیان پێ ناگات. مەروەها دەولەمەندی و یەپیت و یەرەکەتی ناووه وای خوش و سازگار بەبەرورد بە ناوچه بیاباننشینەکان، ئەمەش کاریگەری خۆی مەبوو، لە گواستنهوهی چالاکی خەواریج بۆ ناوچه کوردییەکان، وەکو بزوتنە وەکی (ئەبو مریم سعد تمیم و فروهێ کۆپی نەوفل لە شارەزور ٠٠٠) چونکە شارەزور ناوچه یەکی سەخت و دژواریو، بۆیە ئەوانە ویستویانە بەسەری دا زāl بن، مەردەم بە دەست کورده کانهوه بوو، هیچ میرو خەلیفەیک نەئێ توانیوه حوکمی شارەزور بکات^(٦٥).

پەییوەندی کورد بە خەواریجەکانەوه لەم هەرتەدا دەگەرێتەوه بۆ ئەو کاتە خەواریجەکان دەرچوون بۆ شارەزور لەسالی (٢٨ک) بەسەرکردایەتی (ابی مریم سعد التمیمی)^(٦٦) ئەوانە لەگەڵی بوون رۆبەیی مەوالی بوون، تەنیا شەش کەسیان نەبیت، عەرەب بوون خۆی یەکیک بوو لەوان^(٦٧). دوايي ئەویش (فروهێ کۆپی نوفل) پووی تیکرد^(٦٨). شارەزور بوو شوینگی مەموو کۆچەر و بێ دالده و هەلەاتوو یەک^(٦٩). لەم بارەیهوه مسعودی دەلێت: شارەزور بوو شویتنی نیشتەجێ بوونی خەواریج لەسەردەمی نۆمه و ییدا^(٧٠).

٣- ئەو چاکسازیە لەسەردەمی خەلافەتی عەبدولمەلیکی کۆپی مەروان کوردبووی بۆ سەقامگیربوونی دەسلەلاتی نۆمه و یەکان^(٧١)، ئەویش

ئاراستە كوردنى دەولەت بەرەو مەرگەزىت^(۷۳)، دەيويست واتا وچەمكى دەولەت لەلايەى ھۆزكانەو بەچەسپىتى^(۷۴)، جا لىرەدا ئەو پىنكەتە ھۆزايەتەي لەكۆمەلگاي كوردیدا مەبوو بەخالىك دادەنرىت بۆ لىك نىزىكبوونەى كورد وخەوارىچ چونكە مەردو لايان ئەو ھەستەيان مەبوو لەنەچوونە ژىر بالى خەلافت^(۷۵).

۴- دەگەرپتەو بۆ زولم و زۆردارى سىياسەتى نا عادىلانەى ھەندى لە دەسەلاتدارانى ئومەوى، بەرامبەر بەنەتەو ھەكەنى ژىردەستيان^(۷۶) لەوانە كورد. ۋە دانانىيان بە مەوالى وھاۋلاتى پلە دوو وسى^(۷۷)، ۋەسەپاندنى باج و سەرانە تەنەت دوايى موسلمان بوونىشيان.

۵- ئەو بانگەشە دىموكراتى و كۆمارىەى خەوارىجەكان دەيانكرد^(۷۸)، ۋە بەھىزى شىۋازى ھونەرى ووتارىيژيان^(۷۹). ئەمەش وايى لەكوردەكان كوردوۋە بەلايى بىرى خەوارىچ دا بچىت، پەيوەندى لە نىۋانىيان دروست بىت بىتە ناوچە كوردىيەكانەو.

ئەو ھەرىم و ناوچە كوردنشىنانەى خەوارىجەكان چالاكيان تىدا
ئە نەجام داوہ:

۱- شارەزور:

پەيوەندى كورد بە خەوارىجەكان لەم ھەرىمە دەگەرپتەو بۆ ئەوكاتەى خەوارىجەكان دەرچوون بۆ شارەزور بەسەر كردايەتى ئەبو مەرىم سەد التىمى ئەمەش لە سالى (۲۸ ك) دابو^(۸۰)، ئەوانەى لەگەلى دابوون زۆرىەى مەوالى بوون تەنيا شەش كەسيان تەبىت عەرەب بوون، خۆشى يەككە بووہ لەوان^(۸۱). دواي ئەو شەش قروەى كوپى نەوفل ئەشجەمى بەخۆي پىنچ كەس لە

لایه نگرانی پووی کرده نهم هه ریمه^(۸۲). رووتیکردنی خه واریجه کان بۆ نهم هه ریمه له سه ره تایی به ده رکه وتیان ده گه ریتته وه بۆ سهخت و دژواری و دووری هه ریمه که^(۸۳)، له بنکه ی خه لافهت به راورد به ناوچه کانی تر، وه بوونی مه والی له ناوچه که^(۸۴)، به م شتیه شاره زوور بووه شوینگه ی مه موو بی دالده و کۆچهر وه له اتویه ک^(۸۵)، له م باره یه وه مسعودی ده لیت: شاره زوور بووه شویتی نیشته جی بوونی خه واریج له سه رده می ئومه ویدا^(۸۶).

۲- هه ریمی جه زیره:

هه ریمی جه زیره هه ریمیکی تاییه ته له پووی پیکهاته ی کۆمه لایه تی که وا دانیشته وانه که ی له کورد و عه رب و نه رمن و رۆم و فارس پیکهاتوو، بۆیه ئاساییه بارودۆخیکی شه لژاو و به ربه ره کانی دروست بکات به جۆرێک زه مینه خوش بکات بۆ خه واریج هه ر بانگه وازێک بۆ هه لگه پانه وه بکریت دژی رژی می هه ر حوکمێک که فرمانه وایه تی ده کات^(۸۷)، نهم بارودۆخه شه لژاوه ش وایکرد چه ندين بزووتنه وه ی خه واریج پوو بکه نه نهم هه ریمه بییته مه لیه ندی بزووتنه وه ی خه واریج، هه روه کو ابن عبید ربه ده لیت: جه زیره هه مووی خه واریجه^(۸۸).

۳- هه ریمی چیی:

وادیاره نهم هه ریمه ش بیروباوه پی خه واریجی تیدا بلاووتنه وه، به لام به و پاده یه نه بوو، وه کو هه ریمه کانی تر (جه زیره و شاره زوور) له مباره یه وه مسعودی ده لیت: بیروباوه پی کورد له م هه ریمه وه کو بیروباوه پی خه واریجه^(۸۹)، هه روه ها ابن حوقل نامژه به وه ده کات دانیشته وانی (سه رورد)

کوردبوونه، له سه ر بیروباوه ڕی خه واریج بوون^(٨٦)، چه ن دین بزووتنه وه له م هه ریمه چالاکی نه نجام داوه لایه نگری په یدا کردوه بۆ خۆیان.

٤- هه ریمه نازه رینجان:

ئه م هه ریمه ش خه واریجه کان چالاکیان تیدا نه نجام داوه، به لام بیروباوه ڕی خه واریجه کان به نه ن دازه یه کی زۆر له م هه ریمه بلاونه بۆته وه، به به راورد به ده قه ره گانی تر که پیشتر باس مان کرد، بۆ نمونه لیسترنج ناوی ده ریاچه ی (ارمیه) ورمی به ده ریاچه ی شوراته کان ناوده با له به ربوونی خه واریج له سه ر که ناره گانی^(٨٧).

٥- موسل:

به پینگه ی یه که می جه زیره داده نریت^(٨٨)، چه ن دین قه لاوشورای تیدا یه^(٨٩)، شاری موسل چه ن دین گوند په یوه ن دیان پتوه بوو وه ک تیرمان، السن، حدیسه، باجلی، باهزان، حبتون (هه فتوون)، هه زه^(٩٠)، وه کورد له م هه ریمه هه ر له کۆنه وه نیشته جی بوونه^(٩١)، هه رچی عه ره به دوایی فتوحات ته عریبان کردوه له ده قه ری موسل نیشته جی بوونه^(٩٢)، وه چه ن دین هۆز له م شاره ژباوه گه ره کی تاییه ت به خۆیان هه بووه^(٩٣)، په یوه ن دی خه واریجه کانیش به شاری موسل و ده ور به ره که ی ده گه رپته وه بۆ ئه و کاته ی سالح کوپی مسرح له سالی (٧٦ک) پووی کرده موسل چالاکی تیدا نه نجام ده دا و تیدا ده مایه وه^(٩٤).

ڕۆلی کورد له بزوتنه‌وه‌کانی خه‌واریج دژ به‌خه‌لافه‌تی نومه‌ویه‌کان:

١- بزوتنه‌وه‌ی فروه‌ی کورێ نوڤل الاشجعی (٢٨ ك):

پاش ئه‌وه‌ی نێمامه‌تی به‌به‌رژه‌وه‌ندی (معاویه‌ی کورێ سوفیان) ته‌واو بوو ته‌وا فروه‌ی کورێ نوڤل الاشجعی به‌ پێنج سه‌د که‌سه‌وه‌ علی وحه‌سه‌نی به‌جیه‌یشت پووی کرده‌ شاره‌زور^(١٨)، له‌ سه‌ره‌تادا به‌ره‌و بندقین (مهنده‌لی)^(١٩)، که‌وته‌ری دواتر له‌وێهه‌ چووه‌ (دسکره‌)^(٢٠)، پاشان پووی کرده‌ حه‌لوان داگیرکرد ده‌ستی کرد به‌کوژدنه‌وه‌ی باج و پیتاک له‌ خه‌لکه‌که‌ی به‌سه‌ر هاوانی خۆی دابه‌شکرد^(٢١)، دواتر له‌ شاره‌زور نیشه‌جی بوو^(٢٢).

پاش ئه‌وه‌ی حه‌سه‌نی کورێ علی وازی له‌خه‌لافه‌ت هێنا بوو معاویه‌ی کورێ ئه‌بوسفیان^(٢٣)، له‌و کاته‌دا فروه‌ی کورێ نوڤل به‌لایه‌نگرانی خۆی ووت: (قد جاء الان مالاشک فیه، فیسرو الی معاویه‌ فجاهدوه‌)^(٢٤)، دوا‌ی ئه‌وه‌ فروه‌ به‌هێزیکێ ١٥٠٠ که‌سی پووی له‌نخیلێ نزیک کوفه‌ کرد^(٢٥).

وادیاره‌ ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ کورده‌کان به‌شداریان له‌بزوتنه‌وه‌که‌ی فروه‌ کردوه‌ چونکه‌ به‌ر له‌هاتنی بوو شاره‌زور ژماره‌یان پێنج سه‌د که‌س بوو، به‌لام له‌کاتی هاتنی بوو کوفه‌ ژماره‌یان گه‌یشته‌ هه‌زارو پێنج سه‌د که‌س، ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر به‌شداری کردنی کورده‌کان له‌بزوتنه‌وه‌که‌ی فروه‌ کورێ نوڤل.

دوا‌ی ئه‌وه‌ فروه‌ کۆمه‌له‌که‌ی له‌ نوخيله‌ دابه‌زین، ته‌وا له‌و کاته‌ معاویه‌ له‌کوفه‌ بوو^(٢٦)، داوا‌ی له‌حه‌سه‌نی کورێ علی کرد کوشتاری خه‌واریجه‌کان

بزووتتە ۋەكە لەلايەك بۆ ماۋىيەكى كورت بوو لەلايەكى ترەۋە نازانرەيت
بەتەۋاۋەتى ھاتۆتە ناۋچە كوردىيەكان يان نا.

۲- بزووتتە ۋەي حيان كۆرى ضبيان سلمى (۵۸ ك) :

حيان السلمى سەر كوردايەتى كۆمەلەك لەخەۋارىجەكانى كرد، (يەكەك بوو
لەۋانەي لەنەھروان لە دژى عەلى جەنگاۋ دوايى عەلى لىنى خۆش بوو)^(۱۱۱) .
لەسەرەتادا ھاتە رەي* تا كۆژرانى عەلى ھەر لە رەي مايەۋە دوايى گەپايەۋە
بۆ كوفە^(۱۱۲) ، لەسالى (۵۸ ك) سەر كوردايەتى كۆمەلەك لەخەۋارىجەكانى كوفەي
كرد لەدەسەلاتى خەلافەتى ئومەيەي دەرچوو بوون^(۱۱۳) ، داۋاي لەھاۋلەكانى
كرد فەرمان بەچاكە بگەن و دووركە ونەۋە لەخرابە^(۱۱۴) ، لەسەرەتا پووى كرده
حەلوان لەۋى مايەۋە^(۱۱۵) ، ھەندىكى تر ئاماژە بەۋە دەگەن حيان
و كۆمەلەكەي پوويان كرىۆتە (بانقىا)^(۱۱۶) . لەۋانەيە لەكاتى گەپانەۋەي بۆ
كوفە پووى كرىدبىتەي ئەم شارە چونكە بانقىا شارىكە لە دەۋرىيەي
كوفە^(۱۱۷) ، داۋاي گەپانەۋەي حيان بۆ شارى كوفە ھەر لە وىش (۵۹ ك) كۆژراو
كۆتايى بەبزووتتە ۋەكەي ھاتوۋە^(۱۱۸) . پى دەچىت كوردەكان بەشداريان لەم
بزووتتە ۋەيە نەكردبىت چونكە ھىچ ئاماژەيەك نىيە بۆ بەشدارىكردى كورد لەم
بزووتتە ۋەيە تەنيا نەۋەندە ھەيە ئەم بزووتتە ۋەيە ھاتۆتە ناۋچەيەكى كوردى
بۆ ئەۋەي لايەنگرى پەيدا بگات.

۴- بزووتتە ۋەي سالىح كۆرى مسرح التميمى (۷۶ ك) :

سالىح كۆرى مسرح تەميمى يەكەك بوو لەسەر كوردەي خەۋارىجەكان لەسالى
(۷۶ ك) لەدەسەلاتى خەلافەت دەرچوو، لە دژى حجاجى كۆرى يوسف
سەقەفى^(۱۱۹) ، ھەمان بيروياۋەپرى صەفريەكانى ھەبوو. يەكەم كەس بوۋە لە

صفریه‌کان ده‌رچوو^(١٣٣)، وه‌ نه‌میری صفریه‌کان بوو^(١٣٤). له‌ رۆژگاری خه‌لافه‌تی عبدالملك کوری مه‌روان (٦٥-٨٦ك) ده‌رچوو، چالاکی له‌ ناوچه‌کانی دارا و موسڵ و جه‌زیره‌ نه‌نجام ده‌دا^(١٣٥). خه‌لکی بۆ بیروباوه‌ڕه‌که‌ی بانگ ده‌کرد، بانگه‌شه‌ی جیهادی ده‌رکرد بۆ ڕووبه‌ڕووبونه‌وه‌ی زوڵم و ئۆرداری ئومه‌ویه‌کان^(١٣٦).

سالح و هاوڵه‌کانی بۆماوه‌ی ١٢شه‌ و له‌ دارا مانه‌وه‌ خه‌لکه‌که‌ی ئه‌وی پهنایان داو، به‌هه‌مان شیوه‌ش خه‌لکی (نصیبین و سنجار) دالده‌یان داو، داوایی ئه‌وه‌ی بۆ ئه‌وی چوون ژماره‌یان ١٢٠ که‌س هه‌ندیکێ تر ده‌لێن ١١٠ که‌س ده‌بوو^(١٣٧)، له‌ و ماوه‌یه‌دا مه‌روانی کۆری محمد والی جه‌زیره‌ بوو ترسی لێ نیشت بۆیه‌ هه‌لسا به‌ناردنی (عدی بن عدی بن عمره‌) به‌ ١٠٠٠هه‌زار که‌سه‌وه‌ داوایی لێکرد ناوچه‌که‌ به‌جێبه‌ێڵن، به‌لام سالح و هاوڵه‌کانی رازی نه‌بوون، له‌ته‌نجام شه‌ڕێک له‌نیوانیان ڕوویدا، خه‌وارچه‌کان توانیان پاشه‌کشه‌ به‌هێزه‌کانی مه‌روان بکه‌ن^(١٣٨)، ئه‌مه‌ش یه‌که‌م هه‌یزی ئومه‌ویی بوو ناردرايه‌ سه‌ر سالح کۆری مسرح^(١٣٩).

به‌مجۆره‌ ناوچه‌ کوردیه‌کان ببووه‌ مه‌یدانی ململانی سهره‌کی نێوان سوپای ئومه‌ویی و خه‌وارچه‌کان زۆریه‌ی جاریش له‌و شه‌ڕانه‌ کورده‌کان تووشی زیانی مادی و مرۆیی بوونه‌ته‌وه‌، چونکه‌ کورده‌کان وه‌ک مه‌والی به‌شداریان له‌ پێک هاته‌ی سوپادا کردوه‌، له‌لایه‌کی تره‌وه‌ ناوچه‌کانیان تووشی تالان بۆته‌وه‌.

له‌سالی(٧٦ك) مه‌روان کۆری محهمه‌د هه‌یزێکی هه‌زار و پینچ سه‌د که‌سی به‌سه‌رکردایه‌تی خالید جزء السلمي، وه‌ هه‌یزێکی تر هه‌زار و پینچ سه‌د که‌سی

به سه رکردایه تی (حارث بن جوعنه بن ربیع) واتا ژماره ی هیزه که گهیشه سی هزار کس، به لام سالح به مه ی زانی له ترسی نه م هیزه پووێکرد (نامد- دیاربکر)، دیاره خه لکه که ی نه وی کورد بوونه دالده ی سالح کورپ مه سرح وهاولانیان داوه، به لام هیزی مه روان هر به دواپانه وه بوون، له نه نجام شه پ وکوشتر له ننیوانیان پوویدا، نزیکه ی ۲۰ کس له هاولانی سالح کورپ مه سرح کوژرا، ۷۰ که سیش له نومه ویه کان کوژرا^(۱۲۰). دواتر سالح و هاو له کانی هه ریمی جه زیره یان جیهشت پووین کرده موسل، پاشانیش به ره و بسکره چوون، کاتی نه م هه واله گهیشه حاجی کورپ یوسف سه قه فی هیزیکی سی سه د که سی له خه لکی کوفه و خه لکانی تر ناماده کرد^(۱۲۱)، له وانه یه کورده کان له ترسی حاجی سه قه فی به شداریان له م هیزدا کردبی، نه م هیزه ش به سه رکردایه تی حارث بن عمر الهمدانی پوی به پوی هیزه که ی سالح بویه وه، به لام سالح و شوینکه وتوانی نه یاننتوانی خویان پابگیرن بویه ده رچوون به ره و جه له ولاخانقین^(۱۲۲)، به لام هیزی نومه ویه کان به دواپان که وتن، تاوه کو دیکه پی دهلین (مدیح) ده که ویتنه سنوری موسله وه سالح له م رۆژانه دا ته نیا نه وه ده که سی له گه لدا بوو^(۱۲۳)، نه مه ش ته نیا زیاتر نه وانه ی پیتشو بوونه، پتیه چیت کورد له م بزووتنه وه یه دا ته نیا دالده ی دابن رینگه یان داوون له ناوچه کورده واریه کان بمیننه وه، به مه ش ناوچه کورده کان توشی زه روزیان هاتوون له نه نجامی شه ری بزووتنه وه که له گه ل ده وله تی نومه وی.

دواتر سالح و شوین که وتوانی له قه لایه ک گامه رۆدران سالح و ژماره یه ک له شوین که وتوانی کوژران^(۱۲۴). به لام بزووتنه وه که ی کوتایی پی نه هات، به لکو

شبیپ کوری به زید دواپی کوژرانی سالح سه رکردایه تی خه واریجه کانی کرد
لاینگرانی سالح و نهوانه ی رزگاربان بوو به یه تیان پێدا^(١٢٥).

5- بزووتنهوهی شبیب کوری به زید الشیبانی (٧٦ک) :

شبیپ کوری به زید شیبانی به (اباالصخاری) ناسراوه^(١٢٦)،
بزووتنهوه که ی شبیب به درێژکراوه ی بزووتنهوه ی سالح کوری مسرح
داده نریت، چونکه دواپی کوژرانی سالح شوین که وتوانی به یه تیان به شبیب
دا^(١٢٧)، شبیب له رۆژگاری خه لافه تی عبدالملك کوری مه روان له ده سه لاتی
خه لافه ت ده رچوو^(١٢٨)، ئاماده نه بوو سه ر بۆ حه جاج نه وی بکات^(١٢٩)،
نه ویش دواپی نه وه ی گه مارۆی سوپاکه ی حه جاجی شکاند، له ده ور به ری
دی (مدیح) له گه ل هاوه له کانی پوی کرده مه دائن^(١٣٠)، به لام کاتی به
موسڵدا تێپه ری کۆمه لێک له خه لکی نه وی هاتونه ته پالی، ویستی بچیت به ره و
هه ریمی نازه رییجان^(١٣١)، واتا شبیب کوری به زید به به رده وامی هاتووچۆی
ده کرد له نێوان هه ریمی چیا و وره شه خاک^(١٣٢)، گه ران و سورانی له نێوان
شاره کانی موسڵدا ده کرد هه رچه نده خه لکی موسل له گه ل نه و ناکۆک بوون،
به لام شه رپیشیان بۆ ده کرد^(١٣٣)، بزووتنهوه که ی شبیب له ناوچه کانی دسکره
و موسل و نه هروان و حلوان و سنجارو دارا و نصیبین و شاره کانی جه زیره و
ئامد چالاکی نه نجام ده دا، وه خه لکی کۆده کرده وه له دژی ده وله تی
ئومه ویی^(١٣٤)، بۆ له نیو بردنی نه م بزووتنهوه یه حه جاجی یوسف سه قه فی
سوپایه کی ئاماده کرد به سه رکردایه تی حارث بن عمر و سفیان الحتمی بۆ
پووبه پووبونه وه له گه ل شبیب خارجی که له خانقین خۆی حه شاردا بوو^(١٣٥).
نه وه بوو دواپی پێکدادانیکی زۆر، سوپای حجاج شکا^(١٣٦). له وانه یه

کوردەکانی خانەقین یارمەتی شیبیی خارجیان دابی چونکه ژمارە ی خەواریجەکان کەم بوو له چاو سوپایی حجاج بۆیە به یارمەتی کوردەکان توانیویەتی سوپای حجاج بشکێنێت..

دوایی ماوه‌کی تر چه‌ندین جار شەرو پێکدادان له نێوان شیبیب و سوپای نومه‌وییەکان ڕوویداوه، به‌مه‌ش حجاج مه‌ترسی شیبیبی بۆ دەرکەوتووه بۆیه زۆریه وردی چاودیری دەرکرد^(١٤٧). له هه‌ولێکدا شیبیب ویستی بچێته ناو کوفه کاتی‌ک حجاج به‌مه‌ی زانی سوپایه‌کی ٢ هه‌زار که‌سی بۆنارد رینگه‌ی پێگرت بۆیه ناچاربوو ڕووی کرده (داقوفا)^{(١٤٨)(١٤٩)}؛ هه‌روه‌ها چوونه‌ته ناوچه‌ی خانیجارو تێیدا ماوه‌ته‌وه^(١٥٠)، دوایی نه‌وه‌ی حجاج عبدالملك کورپی مه‌روانی له‌م بارودۆخه ئاگادار کردۆته‌وه ئه‌ویش هه‌یزکی له‌ خه‌لکی شام کۆکردۆته‌وه بۆی نارد^(١٥١). شیبیب ڕووی کرده نه‌هواز له کرمان جێگر بوو^(١٥٢)، وه هه‌یزکی تر به ٤٠٠٠ هه‌زار که‌سه‌وه به‌سه‌رکردایه‌تی (سفیان بن الابر) نارد^(١٥٣)، به‌مه‌ش شیبیب وه‌اوه‌له‌کانی که‌وتنه نێوان هه‌یزی شام و عه‌راقه‌وه له‌نه‌هواز شەر له‌نێوانیان ڕوویدا، شیبیب له‌کاتی په‌ڕینه‌وه‌ی له‌پردی نه‌هواز نه‌سه‌په‌که‌ی که‌وته‌خواره‌وه خنکا^(١٥٤)، چونکه چەک و تفاقێ زۆری له‌ خۆی به‌ست بوو^(١٥٥)، به‌مه‌ش بزووتنه‌وه‌که‌ی شیبیب له‌سائی (٧٨ک) کوتایی پێ هات^(١٥٦)، لایه‌نگرانی هه‌لاتن بۆ ناوچه‌کانی کرمان و ناوچه‌کانی تر^(١٥٧).

٦- بزووتنه‌وه‌ی مەرف کورپی مغیره کورپی شعبه (٧٧ک) :

بزووتنه‌وه‌یه‌کی تری خه‌واریجە له‌ رۆژگاری خه‌لافه‌تی عبدالملك کورپی مه‌روان دەرچوون^(١٥٨)، مەرف له‌سه‌ره‌تادا والی حجاج بوو له‌ مه‌دانن به‌لام پاشان په‌یوه‌ندی کرد به شیبیب خارجی تاوه‌کو دژی حجاج راوه‌ستن^(١٥٩)؛

ئەۋەبوو مەترەف كەس و كارو لايەنگرانى كۆكردەۋە پۈۋى كىردە ھەرىمى چىيا
 بەتايىبەتى حلوان^(۱۶۶). حجاج سۈيدى كۈرى عبدالرحمانى سەدى لە
 سالى (۷۷ك) كوردبۈۋە والى حلوان^(۱۶۷)، سۈيد ويستى بە پشتىۋانى كوردەكان
 رىنى لى بگىرىت و ماۋەى نەدا خۇى بىكات بە حلوان^(۱۶۸). ئەۋەبوو سۈيد
 ھىزىكى نارد بەسەركردايەتى حجاج بن جارىە بۆ پۈۋەپۈۋىۋە لەگەل
 مەترەف، بەلام كاتىك زانى شەپ دەكەن ئەۋا نۆيىنەرىك دەنئىرىتە لاي بەناۋى
 (رۈستەم) پىنى دەلىت: نەگەر لە سنورى نىمە دەرىچىت شەپتان لەگەل
 ناكەين، نەگەر بىمىننەۋە ناچارىن لە دۇتان بىجەنگىن^(۱۶۹)، پى دەچىت ناۋى
 رۈستەم ناۋىكى فارسىيە لەھەمان كاتدا كوردىشە، كوردەكان زۇرجار ئەم ناۋە
 لە خۇيان دەنن^(۱۷۰)، مەترەف ناچار بوو شەپ بەتال بىكات بەيارمەتى ئەۋ
 خەۋارىجانەى دابونە پالى لەراستى چەپى كلەكى شاخەكەى حلوان
 پەلامارى كوردەكان بدات دوايى بەرەۋ ھەمەدان پىشەرەۋەى كىردەۋە^(۱۷۱)،
 ھەرچەندە برايكى والى بوۋە لە ھەمەدان، بەلام لەترسى حجاج نەيتۋانىۋە
 يارمەتى بدات، ۋە رىنگەى پىنەداۋە بىمىننەۋە^(۱۷۲)، پاشان مەترەف ۋەاۋەلەكانى
 چوون بو قم وقاسان وىھان^(۱۷۳)، دوايى ئەۋە تەبەرى دەلىت: حجاج
 لەشكىرىكى شەش ھەزار كەسى كە كوردىشى تىدابوۋ بۆ شەپ نامادەكرد^(۱۷۴).
 ئەم لەشكەرە بەھەزاران كوردى تىدابوۋ^(۱۷۵).

پاش ئەۋەى شەپىكى گەرە پۈۋەدە لە نىۋان حجاج و لايەنگرانى مەترەف
 لەم شەپدا مەترەف وژمارەيەك لايەنگرانى دەكۈزىن وگوتايى بەبزووتنەۋەكەى
 مەترەف دىت^(۱۷۶)، ئەۋەى شاينى باسە ئەۋەيە كوردەكان ئەم جارىيان
 پىنچەۋانەى بزووتنەۋەكانى تر، دىرى ۋەستان ئەۋەش لەۋانەيە بگەپىتەۋە بۆ

ئه‌ودا ڕه‌قی و بێ به‌زه‌یه‌و توندوتیژییه‌ی چه‌ج‌ا‌ج که کورده‌کانی ناچار کردوه
 بینه‌ ڕیزی سوپایی ئومه‌یه‌وه بۆ دژایه‌تی م‌تر‌ف...

٧- بزوتنه‌وه‌ی به‌هلۆل کورێ بشیر الشیبانی (١١٩ک):

به‌هلۆل الشیبانی که‌به‌ (کثارة) ناسراوه، له‌سا‌لی (١١٩ک) له‌دێیه‌ک له‌دێیه‌کانی
 مو‌سل ده‌رچوو له‌ده‌سه‌لاتی خه‌لافه‌تی ئومه‌ویی^(١٧١). له‌سه‌ره‌تا‌دا نزیکه‌ی
 ٤٠ که‌سی له‌گه‌ڵدا‌بوو^(١٧٢)، ه‌ۆی ده‌رچوونه‌که‌شی ته‌به‌ری ده‌لێت کثارة
 له‌سه‌ره‌تا به‌نیازی چه‌ج‌کردن ده‌رچوو بوو^(١٧٣)، به‌لام کاتی له‌یه‌که‌ک
 له‌دێیه‌کانی (ره‌شه‌خاک)، دا‌وای له‌تۆکه‌ره‌که‌ی ده‌کات، که‌بچێ س‌ر‌که‌ی بۆ
 بک‌ری‌ت، به‌لام نه‌و له‌جیاتی س‌ر‌که‌ نا‌ره‌قی بۆ ده‌ه‌ین‌یت، دا‌وای له‌یده‌کات
 بیگه‌ڕێن‌یت‌وه، به‌لام فرۆشیا‌ره‌که‌ را‌زی نه‌بوو، به‌لکو س‌کا‌ل‌ای له‌لای به‌رپرسی
 دێیه‌که‌ لی کرد^(١٧٤)، هه‌رچه‌نده‌ له‌خه‌لیفه‌ ه‌یشامی کورێ عب‌دا‌ل‌م‌ل‌ک نزیک بوو،
 به‌لام گو‌یی پ‌ن‌ته‌دا ده‌رچوو دژ به‌خه‌لافه‌ت^(١٧٥)، به‌لام پ‌و‌دا‌و‌ن‌کی له‌م ش‌ی‌وه‌یه
 وا له‌پیا‌و‌ن‌ک نا‌کات بۆ نه‌وه‌ی ده‌ر‌ب‌ج‌ی (ئه‌و‌کاته‌ نا‌بی‌ته‌ بزوتنه‌وتنه‌وه‌یه‌کی
 خه‌وا‌ر‌ب‌ج‌ی) به‌لکو ده‌رچوونه‌که‌ی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی به‌هلۆل (کثارة)، وا
 گو‌مانی ده‌برد که‌ (خا‌ل‌د بن عب‌دا‌ل‌له‌ الق‌س‌ری) له‌لایه‌ن خه‌لیفه‌ ه‌یشامه‌وه
 نا‌رد‌را‌بوو، بۆ نه‌وه‌ی بب‌ی‌ت به‌حا‌ک‌می ن‌ی‌راق که‌مزگه‌وتی تی‌ک‌ده‌دا‌و یا‌رمه‌تی
 مه‌ج‌وس‌ی و‌فا‌رسه‌کانی ده‌دا، وه‌ پی‌گه‌یده‌دا مه‌سی‌ح‌ی وجوله‌که‌کان ئا‌فره‌تی
 مو‌س‌ل‌مان ما‌ره‌ ب‌که‌ن^(١٧٦)، چون‌که‌ دا‌یک‌ی خا‌ل‌د کورێ عب‌دا‌ل‌له‌
 (الم‌صری) مه‌سی‌ح‌ی بوو^(١٧٧)، پا‌ش نه‌وه‌ی خا‌ل‌د به‌چا‌لا‌کی به‌هلۆلی را‌نی
 سو‌پا‌یه‌کی نا‌رد بۆ نا‌وچه‌کانی جه‌زیره‌ی ف‌و‌را‌تی، به‌لام به‌هلۆل پ‌و‌به‌پ‌و‌یا‌ن
 بۆته‌وه‌ وه‌سه‌رکه‌وت به‌سه‌ریاندا، لایه‌نگ‌را‌نی به‌دا‌یا‌ن که‌وتن تا‌وه‌کو

کوفه^(١٧٨)، دواى نهوه بههلول پووێکرده موسڵ لهوێ چهند کهسێ لهخهڵکی موسڵ وجهزیره هاتنه پالی^(١٧٩)، ژماره ی زیادی کرد بۆ ٩٠ کهس^(١٨٠)، دورنیه کوردهکانی دهووبهري موسڵ جهزیره هاتبته پال ئهم بزوتنه وهیه، لههه مان کاتیشدا کوردهکانی جهزیره یارمهتی ئومه و بیه کانیانداوه بۆ لهنتوێردنی بزوتنه و کهی بههلول^(١٨٠)، له موسڵ بهرپرسی شاره که لێی ترسا بۆیه خهلیفه هیشامی لی ناگادارکرده وه، دوا یارمهتی لێکرد بۆ شه پکرد لهگهڵ بههلول به لām خهلیفه بههلولی نه ده ناسی ته نیا نازتاوه که ی نه بیت، بۆیه بهرپرسی شاره که نه مجاره بۆی نووسی (کثارة ی)، خاريجی^(١٨١) نه وه بوو سوپایه کی ٢٠ ههزار کهسیان نارد لهخهڵکی عیراق وشام وجهزیره پێک هاتبوو^(١٨٢)، نه وه بوو شه پ له نێوان موسڵ وجهزیره له ناوچه یه ک پێی ده ووترنت (کحیل) به یه ککه یشتن، به لām خه واریجه کان نه یان توانی خۆیان بهرامبه ر ئهم سوپا زۆره پابگرن، بههلول لهم شه په دا کوژرا^(١٨٣)، هاو له کان هه ندیکیان کوژران نه وانی تر پایان کرد^(١٨٤)، له وانه یه بۆ ناوچه کورديه کان پایان کرد بیت دوا ی هاتونه ته ریزی بزوتنه وهکانی تر.

٨- بزوتنه وه سعد کورێ بهدل الشیبانی (١٢٦ک):

سعد کورێ بهمدل^{(١٨٥)*} کورێ قاسطه له بنی شیبانه^(١٨٦)، سه رکردایه تی بزوتنه وه یه کی خه واریجی کرد له سالی (١٢٦ک)، له وکاته ی بارودۆخی خه لافه ت له ئالۆزی دابوو (خهلیفه ولید کورێ یه زید) کوژرا بوو وه مه روانی کورێ محمد به کاروباری شام وه خه ریک بوو، نه و له مه ریمی جهزیره ی فوراتی له که فرتوتا^(١٨٧)، به ٢٠٠ که سه وه له لایه نگرانی له ده سه لاتی ئومه و بی ده رچوون^(١٨٨)، پاشان رووباری دیجه یان بری چوون بۆ دینی باقردی^(١٨٩)،

یازده رۆژ تێیدا ماونه ته وه^(١٩٠)، شه وه ش داده نزیّت به یه که م ده رچوونی بزوتنه وه ی خه واریج له سه رده می خه لافه تی مه روانی کوری محمه د (١٦٢-١٢٢)^(١٩١). سه دکوری بحدل له ناوچه کانی موسل دهستی کردوه به بانگه شه بو بزوتنه وه که ی^(١٩٢)، دوا ی نه وه لایه نگرانی (سه دکوری بحدل) زیادی کردوه نزیکی سی سه د که سی تر هاتونه به پالی به وه ش ژماره ی هاوه له کانی گه یشته پینچ سه د که س. چه ند رۆژیک له ده ورپه ری موسل مانه وه، دوا ی نه وه سه د کوپی بحدل له گه ل هاوه له کانی به ره و شاره زوور چوون^(١٩٣)، له شاره زوور ژماره یه کی زۆر له کورده کانی نه م ناوچه یه بوونه ته لایه نگری بزوتنه وه که، به م جوړه ژماره یان گه یشتوته چوار هه زار که س. ابن کثیر له م باره یه وه ده لیت: (لم یجتمع مثلها الخارجي)^(١٩٤)، لیږده گومانی تیدا نامینی ژماره یه کی زۆر له کورده کانی شاره زوور هاتونه ته ناو بزوتنه وه که ی (سه دکوری به بحدل). چونکه پیش هاتی بو شاره زوور ژماره یان له پینچ سه د که س تپه ری نه ده کردوه^(١٩٥)، شه وه ش ده گه پیته وه بوته و شیوازه نوینه ی که په یه ریه یان ده کرد بو بزوتنه وه که^(١٩٦)، له لایه کی تره وه کورده کان هاوکاری ابن بحدل یان کردوه دژ به بزوتنه وه که ی بسطام کوری لیث، که هه لسابو به کوشتاری کورده کان^(١٩٧)، له وانه یه نه و هویه بووینت، وای له سه د کوپی بحدل کردبی هیرش بکاته سه ر بسطام کوتایی به بزوتنه وه که ی بهیئ... سه باره ت به کوتایی ابن بهدل نه ووا توشی نه خوشی تاعون هات له ریکه ی چوونی بو کوفه مرد^(١٩٨)، له گه ل نه وه شدا هه ندیکی تر ده لئین له سالی (١٢٧ک) له شاره زوور مردوه^(١٩٩)، له دوا ی خوی زوحاکی

کۆپی قیس کرده جێنشینی خۆی درێژهی به بزووتنهوه که دا له شاره زوور و ناوچه گانی تر^(٢٠٠).

٩- بزووتنهوهی بسطام کۆری لیث الشعبی ١٢٦ک :

بسطام کۆری لیث بیروباوه پێ به بههه سی هه بوو^{*}، بلازه ری ده لیت: مندالی ده کوشت^(٢٠١) ده یگوت: (اقتل المخلوق فالحقة بالحق)^(٢٠٢)، له سالی (١٢٦ک) له نازه ری بجان له ده سه لاتی خه لافهت ده رچوو.

بزوتنه وه که ی بسطام له ناوچه یه کی فراوان بلاووتنه وه که له رۆژه لاتی نازه ری بجان ده ست پێ ده کات تا وه کو رۆژئاوایی هه ریمی جه زیره، نه م بزووتنه وه یه ش خه واری چه کان و ئومه ویه کان له درێ وه ستان^(٢٠٣).

بسطام کۆری لیث پووی کرده جه زیره نه وه بوو توانی بچیته تاو موسل بۆ ماوه یه ک تیتدا مایه وه دوایی پووی کرده بلد، تیتدا نیشته جی بوو پاشان پووی کرده نصیبین (المنادی کۆری عه قبه) والی ئومه ویه کان بوو، خۆی دابه ده سه ته وه، پاشان به ره و ناوچه ی بازیدی به ریکه وت^(٢٠٤)، دواتر به ره و باقردی ده رچوو، خه لکه که ی رازی بوون له سه ر نه وه ی بیکه نه والی خۆیان^(٢٠٥)، له وانه یه به هۆی ترس بوو بیت رازی بوونه ببیته والیان، چونکه هه رکه سی دژیان بوايه ده یان کوشت هه ر بۆیه هه ر دوایی نه وه ی گه راپه وه موسل سیاسه تی گۆپی بۆ شه پ وه چهن دین هیزش وکوشتاریان له ده ور به ری موسل نه تجامدا^(٢٠٦)، پاشانی ش پووی کرده شاره زوور که (جداری کۆری قیس الشیبانی) والی مه روانی کۆری محمه د بوو له شاره زوور گه مارۆیدا، به لام نه یتوانی بچیته ناوی، له پاشان گه راپه وه بۆ سواد له رینگه دا توشی

هەندیک له کورده کان بووه شه‌ری له گەل کردوون^(٢٠٧)، له وانه‌یه به‌هۆی ئەوه بوییت له شارەزور دۆراندییتی^(٢٠٨).

ئەوه‌ی شایەنی باسە ئەم بزووتنه‌وه‌یه پێچه‌وانە‌ی بزووتنه‌وه‌کانی تر، کورده‌کان دژی بوونه‌وه هیچ ناماژەیه‌ک نییه‌ بۆ به‌شداری کورد له‌م بزووتنه‌وه‌یه‌دا، ئەمەش له‌وانه‌یه بگه‌ڕێته‌وه بۆ سروشتی بزووتنه‌وه‌که که بریوایی به‌ توندوتیژی هه‌بووه. سه‌بارەت به‌ کۆتایی بسطامیش ئەوا سعدی کۆپی بحدل سوپای ناردۆته سه‌ری له‌و کاته‌ی بسطام له‌ریگادا بووه له‌ شارەزور بۆ عێراق ئەوه‌بوو ئەو سوپایه له‌ سالی (١٢٧ک) توانی بسطام هەندیک له‌ لایه‌نگرانی له‌ ناو بیات ئەوانی تریش په‌رته‌وازه بکات^(٢٠٩).

١٠- بزووتنه‌وه‌ی زوحاک کۆپی قیس (١٢٧ک):

زوحاک کۆپی قیس کۆپی صحیح عبدالله کنبه‌ی (اباسعد)یه یه‌کێکه له‌ زانیانی خه‌وارێج^(٢١٠)، له‌پاش مردنی سعدی کۆپی به‌دل له‌ سالی (١٢٧ک) سه‌رکردایه‌تی بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێجه‌کانی کرد^(٢١١)، ئەم بزووتنه‌وه‌یه‌ش مه‌ترسیدارترین بزووتنه‌وه‌ی خه‌وارێج بوو، له‌ سه‌رده‌می خه‌لافه‌تی مه‌روانی کۆپی محمد، بۆ سه‌ر خه‌لافه‌تی ئومه‌ویه‌کان^(٢١٢)، ئەمەش ده‌رفه‌تیکی باشی بۆعه‌بیاسیه‌کان ره‌خساند بۆ ئەنجامدانی کارو چالاکیه‌کانیان^(٢١٣)، له‌و ماویه‌دا بانگه‌وازی عه‌بیاسیه‌کان ناوچه‌ کوردنشینه‌کانی گرتیوه‌^(٢١٤).

زوحاک کۆپی قیس پێچه‌وانه‌ی سعدی کۆپی بحدل بوو، نه‌چوو به‌ره‌و کوفه‌ به‌ لکو رووی کرده‌ شام بۆ له‌ نیو بردنی مه‌رکه‌زی هه‌نزی ئومه‌ویه‌کان، به‌لام لایه‌نگرانی رازی نه‌بوون^(٢١٥)، ژماره‌یه‌کی زۆر لایه‌نگری په‌یدا کرد. له‌م باره‌یه‌وه‌ ته‌به‌ری ده‌لێت: (فلم یجتمع مثلهم الخارجی فقط قبله)^(٢١٦),

ئهوانه ی له گه ئی دابوون زۆربه ی له گروپی صفیه کان بوون زوحاک کوپی قیس
 شاره زووری کرده بنگه ی خۆی بۆ په ره پیدانی بزووتنه وه که ی^(٢١٧)،
 ژماره یه کی زۆر له کورده کانی ئەم هه رتیه هاتونه ته ریزی ئەم بزووتنه وه یه
 به جۆریک ژماره یان گه یشتۆته چواره زار که س^(٢١٨)، دوا ی ئەوه ی زوحاک
 توانی ده ست به سه ر شاری کوفه دایگریت^(٢١٩)، به جۆریک زوحاک ده سه لاتی
 به سه ر عێراقدا سه پاند ه یچ کام له خه واریجه کان نه یان توانیوه وه کو ئه و بکه ن،
 ئەمه ش قوناغیک ی نو ی بوو له بزووتنه وه ی خه واریج^(٢٢٠).

له هه نگاوێکا زوحاک هه لکشا به ره و جه زیره بۆ لیدانی هیزی ئومه ویه کان،
 ئەوه بوو له شاری نصیبین بۆماوه ی دوومانگ گه مارۆبران له لایه ن هیزیکی
 زۆر ئومه ویه کانه وه، ئەمه ش له سالی (١٢٦ک) بوو^(٢٢١)، مه روان سه رقالی
 له نیوبردن ی یاخیبوانی (حمص) بوو، بۆیه نه ی ده توانی یارمه تی عێراق
 بدات^(٢٢٢)، هه رچه نده چه ندجاریکش سوپای په وانه کرد بۆرۆبه رووبونه وه ی
 زوحاک، له لایه کی تره وه خه لکی ناوچه که یارمه تی مادی مرۆیان ده دا،
 به تاییه تی کورده کان له پاش ئەوه ی مه روانی کوپی محمدی توانی کارو
 باره کانی خۆی جێبه جێ بکا له شام، ئنجا پووی کرده زوحاکی کوپی قه یس،
 بۆ ئەوه ی له ناوی بیات ئەوه بوو هه ردوولا له هه ریمی جزیره ی فوراتی له
 ناوچه ی کفرتوتا به یه ک گه یشتن، شه ریکی توند له نیوان هه ردوولادا پوویدا،
 له ئەنجام سوپای ئومه ویه کان توانی سه رکه ویت ئەوه ش له سالی (١٢٩ک)
 زوحاکی کوپی قه یس له و شه ره دا کوژرا^(٢٢٣)، ته رمه که یان به شاره کانی
 جزیره دا گیترا^(٢٢٤)، ئەمه ش له وانه یه بۆ چاو ترساندن ی کورده کانی هه ریمی
 جزیره بیت چونکه ژماره یه کی زۆرله کورده کانی ئەو هه رتیه هاتوونه ته ریزی

بزووتنه وه که ی زوحاک کوی قهیس به کوژانی زوحاک گاریگه ریه کی زوری مه بوو له سه رخه واریجه کان دوی نه وه شه بیان کوی عبدالعزیز پیش نویژی بۆیان کرد درێژه ی به بزووتنه وه که دا^(٢٢٥).

١١- بزووتنه وه که ی شه بیان کوی عبدالعزیز الیشکری (١٢٩ک):

شه بیانی کوی عبدالعزیز له سالی ١٢٩ک سه رکردایه تی بزووتنه وه ی خه واریجی کرد له سه ره تای چالاکی یه کانی دا پوی له شاری موسل کرد و چوه ناوییه وه^(٢٢٦)، مه پوانی کوی محمهد دوامه مین خلیفه ی نومه ویه کان زور به وردی چاودیزی ده کردن^(٢٢٧). له ناوچه کانی که ناری دیجله مه پوان بۆ ماوه ی شه ش مانگ گه ماروی خسته سهریان^(٢٢٨). خه لکی موسل له گه ل خه واریجه کان بوونه، دژ به نومه ویه کان جهنگاون^(٢٢٩)، نه مه ش بۆته بیزاری مه روان له خه لکی موسل نه م توپه بوونه ی مه پوان دپهاته کورده کانی ده وروبه ری موسلی گرتیه وه، نیت به م شیوه یه شه پرکردن له نیتوان هه ردوولادا به رده وام بوو، به لام مه روان نه یتوانی خه واریجه کان له ناوچه ریت بۆیه قهرمانی به یه یزیدی کوی عمری هه بیره کرد، که والی عیراق بوو له گه ل خه واریجه کان بجه نگیت. له ناکامدا ناوچه کانی السن^(٢٣٠)، به یه ک گه یشتن نه وه بوو سوپای نومه ویه کان توانی سه رکه ویت به سه ر خه واریجه کان^(٢٣١). ننجای دوی نه م سه رکه وتنه یه زید کوی عمر داوای یارمه تی له خلیفه مه پوان کرد که هیزکی زیاتری بۆ بنیریت بۆ نه وه ی یه کجاری خه واریجه کان بنه ی بکات^(٢٣٢). له وکاته دا خه واریجه کان به مه یانزانی بۆیه له موسله وه ده رچوون بۆ حه لوان^(٢٣٣)، پاشان له ویشه وه چوون بۆ شاره زوور^(٢٣٤)، دوی نه وه ش بۆ هه ریمی کرمان^(٢٣٥)، وادیاره کورده کانی نه م ناوچه نه دالده یان داوون و

پاشان شه‌بیان و شوین که وتوانی نه یا نتوانی خویان به رامبه ره هیزی
 ئومه‌ویه کان رابگرن بویه ناچار بوون پوویان له ناوچه‌کانی عه‌مان کرد،
 هه‌رله‌ویش له سالی (۱۲۹ک) کوژرا^(۳۳۶)، به کوژرانی شه‌بیان کوتایی به
 بزوتنه‌وه‌ی خه‌وار یجه‌کان هات^(۳۳۷)، دوایی نه‌وه له سه‌رده‌می عه‌بیاسه‌کان
 چه‌ندین بزوتنه‌وه‌ی تر خه‌وار یج سه‌ریان هه‌لدا.....

(٦) خالد عبدالمنعم العائى، موسوعة

(١) دائرة المعارف الإسلامية، مادة

(٧) البغدادي ، الفرق بين الفرق ، تحقيق
الجي منعم ، القاهرة ، دت ، ل ٢٦١.

(٣) أخرجه مسلم (١٧٧١) في باب الزكّات، والبخاري (٦٤١٨)، في المرتدين وقتل الخوارج.

(٨) المبرر ، الكامل في اللغة والادب ،

(٢) نايف محمود معروف، الخوارج في

تحقيق محمد الو القفل إبراهيم ، السيد
سماء ، القاهرة ، ١٩٩٩ ، ج ٢ ، ٥٩٣ ،
ابن عديريه ، العقد الفريد ، تحقيق محمد
سعيد العريان ، بيروت ، ج ٢ ، ل ٢٣٤ .

الصر الاموي، نشأتهم، تاريخهم
عقادهم، ادبهم، ط، بيروت، ١٩٧٧، ج ٤٧.

(٩) العسل والنحل، تحقيق الشيخ فهمي

(٢) القلقشندي، صبح الاعشى في صناعة
والانشاء، تحقيق محمد حسين سيف
الدين، بيروت، ١٩٦٢، ج ١، ٢٢٥.

محمد ، القاهرة ، دت ، ج ٢٢ ، ل ١٥٧ .

(*) مصلح جلالی ، شـوراکـه
کان، ط، ۱، بغداد، ۱۹۸۶، ج ۲۷.

((سورتی توبه ئایستی ١١١ ،
الغریوطی ، ثورات فی الاسلام ، بیروت
١٩٧٨ ، ل ٥٠ .

(٢٦) شهرستانی ، الملل والحل ، ل ١٥٧ .

(٢٧) مصلح جلالی ، شوراته کان ، ل ٩ .

(٢٨) ابن قتیبه ، الامام والسیاسة ، ط ٣ ،
البیال ، ١٩٦٩ ، ل ١٤١ .

(٢٩) مصلح جه لالی ، شوراته کان ، ل ٢٩ .

(٣٠) المبرد ، الکامل فی اللغه والادب ، ابن
کثیر ، البدایه والنهایه ، مجلد ٣ ، ج ٦ ، ل
٢١٦ .

(٣١) حسن المطفوی ، الحقائق فی تاریخ
الاسلام والفتن والاحداث ، ط ٢ ، د ،
١٤١٠ ، ل ٣٩٠ ، بنو زیاتری ریوایه ته که

بهیوانه www.islamicweb...

(٣٢) الذهبي ، تاریخ الاسلام وطبقات
المشاهیر والاعلام ، القاهرة ، ١٣٦٧ هـ

، ج ٢ ، ل ١٨٤ ، سهیری زورتزینی
فهرمووده بکه به چهند گێترانه وهیه که
ابن کثیر البدایه والنهایه ، ج ٧ ، له
لاپه ره کانی ٢٩٠ تا ٢٧٠ هیناویه تی .

(٣٣) پیغه مبه (د.خ. ده فهرمووت) یخزج
امتی قوم یستون الاعمال یقراون القرآن
لا یجاوز حناجرهم ..) اخرجه احمد ،

(٣٤) نایف محمود ، الخوارج فی العصر
الاموي ، ل ٢١٩ .

(٣٥) هه مان سه رچاوه ، ل ٢٣٠

(٣٦) الاشعري ، مقالات الاسلامین ،
تصحیح هلمون ریزفیسباندن ١٩٦٣ ،
ج ١ ، پمراویزی (١) ، ل ١٦٧ ، البغدادي
، الفرق بین الفرق ، ل ٥٦

(٣٧) نایف محمود ، الخوارج فی العصر
الاموي ، ل ١٩٣

(٣٨) د.م.ا. ، ماده الخوارج ، ٨ ، ل ٤٦٩

(٣٩) البغدادي ، الفرق بین الفرق ، ل ٤٦١

(٤٠) سورة (النساء) ، نایه تی (١٠٠)

(٤١) نایف محمود ، لخوارج فی العصر
الاموي ، ل ١٩٤ .

(٤٢) مصلح جلالی ، شوراته کان ، ل ٦٤ .

(٤٣) فهرید نه سه مرد ، ریشه کای تکفیر
لای خهوارج ، ل ٣٣

(٤٤) زۆرجار خهوارجه کان له میژوو به
شوراته کان ناویانگن ، نه مهش
نازنساویتی گشتیه به سه ر خویان دا
سه پاندوو نه ناوهشیان له سه رده می
دروست بوونیان له خویان ناوه گوايه
خویان فروشتوو به خوا نه وهشیان له
نایه ته وه رگرتوو (ان الله اشتری
المؤمنین انفسهم واموالهم بأن لهم جنه

کوژاری میژوو / ژماره (١) ی زستانی ٢٠٠٧

(٣٦) نایف محمود ،الخوار في العهد

الاموي ، ل ٢٧.

(٣٧) فريد تهسه سهرد ، ريشه كانی

تکفیر له خه واریج تا ل ٧٤.

(٣٨) احمد شبلي ، التاريخ الاسلامي

والحضارة ، ط١ ، القاهرة ، ١٣٥٤ ، ل

٢٣٩ .

(٣٩) مصلح جلالی ، شوراته كان ، ل ٣١.

(٤٠) نایف محمود ، الخوارج في العصر

الاموي ، ل ١٩٥.

(٤١) هه مان سه رچاوه ، ل ١٩٥.

(٤٢) المبرد ، الكامل اللغة والادب ، ل

١٥٠.

(٤٣) احمد امين ، فجر الاسلام ، ج ١

، ل ٢٥٩.

(٤٤) الخريوطي ، شورات في الاسلام

، ل ٢٦٧.

(٤٥) فريد تهسه سهرد ، ريشه كانی

تکفیر له خه واریج ، ل ٧٥.

مه والی تهو موسلمانان له دهوله تی

نیسلامدا دهژین عه ره ب نین نه وه شی

فارس و کوردو روژم ده گرتنه وه ، وه

ماف نیمتیازی به تیان ناگاته نهو

که سانه ی عه ره بن ، ابن عبد ربه ، العقد

الغريد ، ٤٣٦ ، علی حسن خريوطی ،

نه نت ٣٦

...www.islamicweb

(٣٩) نه نت ٣٦

google...www.islamicweb

(٣٠) محمود اسماعيل ، قضايا في التاريخ

الاسلامي ، ط٢ ، المغرب ، ١٩٨١ ، ل

٣٦

(٣١) عبدالمنعم ماجد ، التاريخ السياسي

للدولة العربية عصر الخلفاء الامويين ،

القاهرة ، ١٩٧٦ ، ج٢ ، ل ١٣٥.

(٣٢) ابن خلدون ، مقدمة ابن خلدون ،

قاهرة ، دت ، ل ٦٩ ، محمود اسماعيل ،

قضايا في التاريخ ، ل ٣٦.

(٣٣) نه نت نه نت ((اخرجه مسلم ، مسلم

، (١٧٧١) في باب الزكيات البخاري

(٦٤١٨) ، في باب اسبابه المرتدين وقتل

الخوارج ، ل ٢.

(٣٤) ادارة العراق في عهد مياد ، بغداد ،

١٩٨٧ ، ل ٢٧.

(٣٥) شهرستاني ، الملل والنحل ، ج ١ ، ل

١٥٧ ، صلاح عبدالفتاح الخالدي ،

الخلفاء الراشدون بين الاستخلاف

والاستشهاد ، ط١ ، عمان ، ٢٠٠ ، ل

٣٠٣.

- (٦٣) هەمان سەرچاوەى پيشوو ، ج ٣ ، ل ١٨٧ .
- (٦٤) فائزە محمد عزت ، الكرد فى اقليم الجزيرة وشهرزور ، ل ١١٣ .
- (٦٥) سفین دھان ، رۆشنیبری كوردستان ، ژماره ٢٠٠٢ ، ل ٨ .
- (٦٦) شوان عوسمان مستەفا ، كوردستان و پرۆسەى بەئىسلام كردنى كورد ، چاپى يەكەم ، سلێمانى ٢٠٠٢ ، ١٩٩١ ، ٥٣ .
- (٦٧) ابن الاثير ، الكامل فى التاريخ ، ج ٣ ، ل ١٨٧ .
- (٦٨) هەمان سەرچاوە ، ج ٣ ، ل ١٨٧ ، فائزە محمد عزت ، الكرد فى اقليم وشهرزور ، ١٠٨ .
- (٦٩) فائزە محمد عزت ، الكرد فى اقليم وشهرزور ، ١٠٨ .
- (٧٠) ابن مهلهل الرسالة الثانية ، ٥٩ ، له فائزە محمد وه رگيراو .
- (٧١) مروج الذهب ومعادن الجوهر ، وتنقيح شارل بيللا ، بيروت ، ١٩٧٣ ، ج ٣ ، ل ١٩٣ .
- (٧٢) عبدالمنعم ماجد ، تاريخ السيامى للدولة العربية ، الدولة الاموى ، ل ٤١٥ .
- (٧٣) تارشاك پۆلا ، كورد له سەرچاوه عەرەبىيەكان ، ل ٤٥ .
- (٧٤) محمد جاسم الحمادى ، الجزيرة الفراتية والموصل ، ٤١٦ .
- (٧٥) سفین دھان ، گوڤارى رۆشنیبری كوردستان ، ل ٩ .
- (٧٦) فواد مجيد ميسرى ، كۆمەلگا له سايبەى دەولەتى خەلافەت ، چاپى دووهم ، نەت ، ٢٠٠٢ ، ل ٤٨ .
- (٧٧) فائزە محمد عزت ، دور كرد فى حركة مطوف بن مغيرة و عبدالرحمن بن الاشعث ، ل ١٠٧ .
- (٧٨) مصلح جلالى ، شورتەكان ، ل ٤٥ ، فەريد سەسەسەرد ، ريشەكانى تكفير له خەواريجە تا ٧٢٠... .
- (٧٩) جاحظ ، البيان والتبيين ، ط ٤ ، بيروت ، ٢٠٠٠ ، ج ١ ، ل ٢٣١ .
- (٨٠) ابن الاثير ، الكامل فى التاريخ ، بيروت ، ١٩٦٧ ، ط ٣ ، ل ١٧٨ .
- (٨١) هەمان سەرچاوه ، ج ٣ ، ل ١٧٨ ، فائزە محمد عزت ، الكرد فى اقليم الجزيرة وشهرزور ، ١٠٨ .
- ٨٢-٨٠ - البلاذرى ، الانساب الاشراف ، ج ٦ ، ل ٣٤ .

حوقل صورة الارض ، بيروت ، ١٩٧٩، ل١٢٩.

(٩٦) خليل اسماعيل محمد، اقليم كورستان لعراق ، اربيل ١٩٩٨، ج٢، ل٨٣.
(٩٧) البلاذرى ، فتوح البلدان ، المراجع وتعليق ، رضوان محمد، بيروت ، ١٩٧٨، ل٣٢٣.

(٩٨) البلاذرى ، الانساب الاشراف ، ج٦، ل ٢٧ ، الطبرى ، التاريخ ، ج٥، ل ٢١٧، ابن الاثير ، الكامل ، ج٣، ل٤٠٩.

(٩٩) بندنجين: شارينكى ناسراوه له نزيك نه هروان، ياقوت الحموى ، معجم ، ج١، ل٢١٧، الابن الاثير الكامل ، ج٣، ل٤٠٩.

(١٠٠) البلاذرى ، الانساب الاشراف ، ج٥، ل ١٦٥ ، الطبرى ، التاريخ ، ج٥، ل ٣٢.
(١٠١) الدينورى ، اخبار اطوال ، تحقيق عبدالمنعم عامر، مراجعة جمالدين الشيال ، ط١، القاهرة ، ١٩٦٠، ل٢٢١.

(١٠٢) الطبرى ، التاريخ ، ج٥، ل١١٥، الابن الاثير ، الكامل ، ج٣، ل٢٠٦.

(١٠٣) سيد اميرعلى ، مختصر تاريخ العرب ، ل٧٨.

(١٠٤) ابن الاثير ، الكامل ، ج٣، ل٢٠٦، نايف محمود ، الخواريج فى العصر

(٨٣) ابن حوقل صورة الارض ، بيروت، ١٩٧٩، ل٣٠٤.

(٨٤) فائزه محمد عزت ، الكرد فى اقليم الجزيرة وشهرزور ، ١٠٨.

(٨٥) ابن مهلهل ، الرسالة الثانية ، ل٥٩، له فائزه وهركيراه.

(٨٦) الذهبي : مروج الذهب والمعادن الجواهر ، ل١٣٧.

(٨٧) محمد جاسم الحمادى ، الجزيرة الفرائية والموصل (١١٨-١٢٧)، بغداد، ١٩٧٧، ل٣٢٢.

(٨٨) العقد الفريد، ج٧، ل٢٤٠.

(٨٩) مروج ذهب ، ل١٠، زهير بيلال اسماعيل ، الاكراد فى كتاب ابن الاثير ، كوفارى روشنيرى نوى ، ل٤٣.

(٩٠) صورة الارض ، ل١٢٠.

(٩١) بلدان خلافة الشرقية ، لتعريب بشير فرنس كوركيس ، بغداد ، ١٩٥٤، ل٢٠.

(٩٢) ابو فداء ، التقويم البلدان ، بيروت ، دت ، ل٢٥٨.

(٩٣) هه مان سه رچاوه ، ل٣٢٨.

(٩٤) ابن فقيه ، مختصر كتاب البلدان ، ليدن ، ١٨٨٥، ل١٣١.

(٩٥) مسعودى مروج الذهب ومعادن الجواهر ، ج٢، بيروت ، دت ، ل١١٠. ابن كوفارى ميزووا ژماره (١) ى زستانى ٢٠٠٧

الاموی، ل ٨٣، بدیر متولی حمید، من
اداب الحركات الاسلامية، القاهرة، دت
، ل ٨٣.

^(١٠٥) اليعقوبی، تاریخ اليعقوبی، ط ٢
، بیروت، ١٩٦٠، ج ٢، ل ١٣٦، ابن ابن
اثیر، الكامل فی التاریخ، ج ٤، ل ٤٠٩
، نایف محمود، الخواريج فی
العصر الاموي، ل ١١٥.

^(١٠٦) مصلح جلالی، شوراته کان، ل
١٤١.

^(١٠٧) البلاذری، انساب الاشراف، ج ٥، ل
١٩-١٧، ابن الاثیر، الكامل، ج ٤، ل ٤٠٩.

^(١٠٨) اليعقوبی، تاریخ اليعقوبی،

ج ٢، ل ٢١٧، الطبری، تاریخ، ج ٥،
ل ١٦٦، ابن الاثیر، الكامل، ج ٤، ل ٤٠٩.

^(١٠٩) ابن الاثیر، الكامل، ج ٣، ل ٤١٠

^(١١٠) هه مان سه رچاوهی پیشوو، ج ٣،

ل ٤١٠، ابن کثیر، البداية، ج ٨، ل ٤٠٩،
نایف محمود، الخواريج، ل ١٣.

^(١١١) احمد میرزا میرزا، غرب اقلیم

الجبال فی صدر الاسلام، ل ١١٦.

^(١١٢) ابن الاثیر، الكامل، ج ٣، ل ٣٢٤.

^(١١٣) هه مان سه رچاوهی پیشوو، ل ١١٦.

^(١١٤) مصلح جلالی، شوراته کان،

ل ١٤١.

^{**} ره ی :شاریکی به ناویانگه ده که ویتنه
هه ریتی فارس، یاقوت الحموی، معجم
البلدان، ج ٢، ل ٦٥.

^(١١٥) الطبری، تاریخ، ج ٧، ابن الاثیر،
الکامل، ج ٣، ل ٤٢١.

^(١١٦) نایف محمود، الخواريج فی العصر
الاموي، ل ١٢٠.

^(١١٧) مصلح جلالی، شوراته کان،
ل ١٤٢.

^(١١٨) الطبری، تاریخ، ج ٧، ل ١٠٧، نایف
محمود، الخوارج فی العصر الاموي،

ل ١٢٠.

^(١١٩) نایف محمود، الخوارج، ل ١٢٠.

^(١٢٠) یاقوت الحموی، معجم لبلدان
، ل ٧٨.

^(١٢١) هه مان سه رچاوهی پیشوو، ل ١٢٠.

^(١٢٢) ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون،
بیروت، ١٩٩٢، ل ٥٣.

^{**} الصفريه : نه مهش فرقه یه کی

خواريج جه ده که ریتی وه یو
سه رکرده که یان (ابن صفار) بو زیاتر

زانباری برونه نایف محمود، الخواريج
، ل ٢٣٤.

^(١٢٣) ابن کثیر، البداية والنهايه
، ج ٩، ل ٨٥.

^(١٣٤) نایف محمود ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٦٤ ، مهنت ماهر ، الحركات المناهضة لخلافة مروان بن محمد ، ل ١٣٨

^(١٣٦) ابن كثير ، البداية والنهاية ، ج ، ل ١٢٠

^(١٣٧) البلاذري ، انساب الاشراف ، ج ٦ ، ل ٣٩ ، الطبري ، ج ٦ ، ل ٢٣١ ، ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٤٣ ، ابن كثير ، البداية ، ج ٩ ، ل ١٠

^(١٣٨) ابن خلکان ، وفیاء الاعیان ، ل ٤٤٩

^(١٣٩) مهلا جمیل رۆژ به یانی ، میژوی حسنه و بهی و عیباری ، ل ١٦١

^(١٤٠) الطبري ، تاريخ ، ج ٨ ، ل ٨٩٠ ، ابن النثير ، لمل ، ج ٤ ، ل ٣٩٥ ، نایف محمود معروف ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٦٤

^(١٤١) نایف محمود ، الخوارج ، ل ١٦٤

^(١٤٢) اليعقوبي ، تاريخ اليعقوبي ، ج ٢ ، ل ٢٧٤

^(١٤٣) محمد جاسم المحادي ، الجزيرة

الفراتية ، الموصل ، ل ٢٨٨

^(١٤٤) البلاذري ، انساب الاشراف ، ج ٦ ،

٣٩ ، الطبري ، ج ٦ ، ل ٢٣١ ، ابن

^(١٣٥) نایف محمود ، الخوارج في العصر

الاموي ، ١٦٢ ،

^(١٣٤) مهنت ماهر ، الحركات المناهضة

لخلافة مروان بن محمد ، ل ١٣٧

^(١٣٦) هه مان سه رچاوهی پيشعو ، ل ١٦٢

^(١٣٧) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٠ ، الابن

الاثير ، الكامل في ، ج ٤ ، ل ٣٩٢

^(١٣٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٣ ، الابن

الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٣٩٥

^(١٣٩) نارشاك پولا ، كورد له سه رچاوه

عه ريبه كاندا ، ل ٥٢

^{**} نامد : شارنكي هه ريمى جه زي ره

ده كه ويتنه به شى رۆژئاواى ديجه .

ياقوت الحموي ، معجم البلدان ، ج ٢ ، ل ٤٨

، ابن حوقل ، صورة الارض

، ل ٢٨ ، الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٢

^(١٣٠) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٢

^(١٣١) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٢

الاثير ، لمل ، ج ٤ ، ل ٣٩٥-٣٩٦

^(١٣٢) جلولا : ده كه ويتنه سه ر ريگاي

خوراسان ، تقديم البلدان ، ل ٢٠٧

^(١٣٣) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٣

ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٣٩٦

^(١٣٤) الطبري ، ج ٦ ، ل ٢٢ ، ابن خلدون

، تاريخ ، ج ٣ ، ل ٥٣

٤٢٦ تانیف محمود ، الخوارج ي العصر الاموي ، ل ١٦٧ .
 (١٥٦) اليعقوبي ، تاريخ ، اليعقوبي ، ج ٢ ، ل ٢٧٥ ، اب الاثير ، الكامل ، ج ٦ ، ل ٣٢٢ .
 (١٥٦) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٨٠ ، ابن الاثير ، د ٦ ، ل ٤٢٦ .
 (١٥٦) اليعقوبي ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٢٧٧ .
 (١٥٥) مصلى جلالى ، شوراته كان ، ل ١٧٩ .
 (١٥٦) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢١٨ .
 (١٥٧) الراوي ، الدولة العربية ، ل ١٧٥ .
 * لهوانته نه پردهيه به له مى بچوك بيت به به كه وه به ستر او هته ، نزار السعدون ، جذور الشبهات مرأ فى حركات الخوارج ، ط ١ ، دمشق ، ١٩٩٦ ، ل ١٢٣ .
 (١٥٨) احمد ميرزا ، غربي اقيم الجبال في حدد الاسلام ، ل ١٣٢ .
 (١٥٩) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٩٠ .
 (١٦٠) ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٦٤٠ .
 (١٦١) احمد عثمان او بكر ، ذكر الاكراد وحولهم في كتابات المسلمين الاوائل ، گوڤاری كۆری زانیاری كورد ، به رگی سیازده ، ١٩٨٥ ، ل ١٢٧ .

اثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٤٣٠ - ٦٠ ، ابن كثير ، البداية ، ج ٩ ، ل ١٥١ .
 (١٥٤) البلاذري ، انساب الاشراف ، ج ٦ ، ل ٣٩٠ .
 (١٥٦) ابن خلدون ، تاريخ ابن خلدون ، ج ٣ ، ل ٥٣٠ .
 (١٥٧) تانیف محمود ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٦٦ ، مصلى جلالى ، شوراته كان ، ل ١٧٢ .
 (١٤٨) * داقوقا : سه ريه مه ریمی جزیرهيه كورد تینیدا نیشته جیه ، الاصطخری ، المسالك والممالك ، ل ٨٥ ، بنو زیاتر گوڤرانکاری تاوه كه ی ، بیروانه مه لاجمیل روژی به یانی ، میژووی حیژووی حسنه وهی ، ل ١٤٩ .
 (١٤٥) البلاذري ، انساب ، ج ٦ ، ل ٢٢٠ .
 * خانيجار : شاروچكه به كه ده كه ویتته نیشوان مه لیتر (ارسل) ویه غدا نزیك داقوقا ، یاقوت الحموی ، المعجم البلدان ، ج ٣ ، ل ٣٤١ .
 (١٥٠) البلاذري ، انساب الاشراف ، ج ٦ ، ل ٢٤٠ ، الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ٢٢٠ .
 (١٥١) اليعقوبي ، تاريخ ، اليعقوبي ، ج ٢ ، ل ٢٧٥ ، اب الاثير ، الكامل ، ج ٦ ، ل ٣٢٢ .

- (١٦٢) ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ،
ل ٢٣٥، رۆژبه‌یانی میژووی حسنه‌وه‌ی
عه‌ییار، ل ١٦٢.
- (١٦٣) هه‌مان سه‌رچاوه ، ج ٤، ل ٢٣٥.
- (١٦٤) فائز محمد ، دور الكرد في حركة
مطرف بن مغيرة... ، ل ١٠٥.
- (١٦٥) الطبري ، تاريخ ج ٦، ل ٢٩١ -
٢٩٢، ئارشاك پۆلا ، كورد له سه‌رچاوه
عه‌ره‌یه‌كاندا ، ل ٤٦.
- (١٦٦) نايف محمود ، الخوارج في العصر
الاموي ، ل ١٠٦، فائز محمد ، الكرد
وحركة مطرف بن المغيرة بن شعبة ،
ل ١٠٦.
- (١٦٧) الطبري ، تاريخ ، ج ٦ ، ل ١٨٤ ،
نايف محمود ، الخوارج في العصر الاموي
، ل ١٦٩.
- (١٦٨) هه‌مان سه‌رچاوه ، ج ٦، ل ٢٩٦.
- (١٦٩) فائز محمد عزت ، دور كورد قس
حركة مطرف بن مغيرة..... ، ل ١٠٦.
- (١٧٠) عبدالواحد ننون، العراق في عهد
الحجاج بن يوسف الثقفي ، ط ١ ، مكتبة
بسام ، ج ١٩٨ ، ل ٨٥،
- (١٧١) نايف محمود، الخوارج في العصر
الاموي ، ل ١٧٦،
- (١٧٢) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ١٣٠ ،
ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٢٣١.
- (١٧٣) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ١٣٠.
- (١٧٤) نزار ابوسعيد ، جذور الشبهات ، ل
١٤٣-١٤٤.
- (١٧٥) مه‌ند ماهر جاسم ، الحركات
لمناهضة لخلافة مروان بن محمد -
ل ١٣٢.
- (١٧٦) الطبري ، تاريخ ، ج ٦، ل ٢٢٠، الاين
الاثير، ل ٤، ج ٤، ل ٢٩٣.
- (١٧٧) مصلح جلالی، شوراته‌كان، ل ١٩٧،
نزار ابوسعيد ، جذور الشبهات ، ل ١٤٤.
- (١٧٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧، ل ١٣١ ،
مخند ماهر ، الحركات لمناهضة خلافة
مروان بن محمد - ل ١٤٠.
- (١٧٩) نزار او سيد ، جذور الشبهات ،
ل ١٤٤.
- (١٨٠) ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٢٣٢.
- (١٨١) مه‌ند ماهر ، لحركات الماهضة
لخلافة مروان بن محمد ، ل ١٣٧.
- (١٨٢) الطبري ، تاريخ ، ج ٧، ل ١٣٢.
- (١٨٣) اليعقوبي ، تاريخ ، ج ٣ ، ل ٦٣،
الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ١٣٢ ، الراوي
، العراق في العهد لاموي ، ل ٢٤٢، تاريخ

- ج ٧ ، ل ١٣٢ ، نزار وسعید ، جذور الشبهات ، ل ١٤٤ ،
(١٨٤) نایف محمود ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٧٧ ،
(١٨٥) خليفه بن خياط به (بحدل) ناوی دهيات ، تاريخ خليفة ، ج ٢ ، ل ٣٩٠ .
(١٨٦) ابن كثير ، البدايه والنهايه ، ح ٨ ، ل ٤٢٥ ،
(١٨٧) كفرنوتا : گونديکی گهرهيه له جهزيره ، دهكه و بته نتيوان داراو (راس العين) ، ياقوت ، معجم البلدان ، ج ٤ ، ل ٤٦٧ .
(١٨٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٦ ، ن الاثير ، لكامل ، ح ٤ ، ل ٢٨٩ ، الذهبي تاريخ الاسلام ، ج ٥ ، ل ٣٣ ، ابن خلدون ، تاريخ ، ج ٣ ، ل ١٦٤ ،
(١٨٩) باقردي : دهكه و بته باكوري موسل نزيك جزيره ي ابن عمر ، جاسم الحمادي ، الجزيرة الفراتية والموصل ، ل ٤٦٣ .
(١٩٠) ابن خياط ، تاريخ ، ج ٤ ، ل ٣٧١ ،
(١٩١) محمد جاسم الحماد ، الجزيرة الراتيه والموصل ، ل ٤٦٣ .
(١٩٢) مهتد ماهر ، الحركات المناهضة لخلافة مروان محمد ، ل ١٤٢ ،
(١٩٣) خلفه بن خياط ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٩٠ ،
(١٩٤) البدايه والنهايه ، ج ١٠ ، ل ٢٥ ، محمد جاسم ، الجزيرة الفراتيه والموصل ، ل ٤٦٤ .
(١٩٥) فائز محمد ، الكرد في قليم الجزيره وشهرزور ، ل ١١٤ .
(١٩٦) محمد جاسم الحمادي ، لجزيره لفراتيه والموصل ، ل ٤٤٦ .
(١٩٧) البيلانري ، انساب ، ج ٨ ، ل ٢٥ ، فائز محمد ، الكرد في اقليم الجزيره ، ل ١١٥ ،
(١٩٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٧ ، ابن الاثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٢٨٩ ، ب خلدون ، تاريخ ، ج ٣ ، نايف محمود ، الخوارج في عصر الاموي ، ل ١٧٨ .
(١٩٩) محمد جاسم ، تاريخ ، ج ٧ ، لجزيره الفراتيه ، ل ٤٧ ، له به روينه .
(٢٠٠) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٨ ، نايف محمود ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٧٨ .
(٢٠١) نهم ناوهش دهگرتنه وه بۆ پيشه وهيه کهيان ، (ابن بيهسي) ، المبرد ، كامل في اللغة ، ج ٢٢ ، ل ٢٠٢ ، بۆ زياتر زانياري پروانه نايف محمود ، الخوارج في العصر الاموي ، ل ١٣١

(٣٦٣) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٧ ، ابن
كثير ، ليداي ، ج ١٠ ، ل ٢٥ ، تاييف
محمود ، ظهور الخوارج في العصر الاموي
، ل ١٧٨ .

(٣٦٤) مهند ماهر ، الحركات لمناهضة
لخلافة مروان محمد ، بلاد شام
والجزيرة ، ل ١٤٤ .

(٣٦٥) هه مان سه رچاوه ، ل ١٤٥ ، حمادي
، الجزيرة الفراتية والموصل ، ل ٤٧٣
(٣٦٦) بۆ زياتر زانبارى برونه ، زرار
صديق ، الكرد في العصر العباسي حتى
مجيئ البويهيين ، (١٣٢-١٣٢٢هـ) اطروحة
ماجستير مقدمة الى كلية الاداب ، جامعة
صلاح الدين ١٩٩٤ .

(٣٦٧) البلاذري ، انساب ، ج ٩ ، ل ٢٥٣ .
(٣٦٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٨ .
(٣٦٩) صفريه به كتيكه له گرويه

گه وره كانى خه واريج ناونانى بهم ناوه
ده گه ريتته وه بۆ پيشه وايه كه يان ، ناوى
(زياد كورى الاصغر) بوو ، به لام له گه ل
ئه وره ش دا بيرو بوجونى تر هه به ده لينت
ئه واننه له بهر زورى عبيدات كردنيان
ئهم ناوه يان لينراوه ، چونكه
روخساريان زهره بوو بويه ئهم ناوه يان
لينراوه ، البغدادى الفرق ، ل ٧٠ ، المرشد

(٣٧٠) ده يان گوت مندالى تيماندان
تيماندان ، مندالى كافره كان كافرن ،
ئه گه ر پيشه وايى تاوچه به ك كافر بيت ،
خه لكى تاوچه كه ش كافر ده بيت . الملل
والنحل ، ج ١ ، ل ١٦٩ .

(٣٧١) انساب الاسراف ، ج ٨ ، ل ١٢٨ .
(٣٧٢) حمادى ، الجزيرة الفراتية والموصل
، ل ٤٦٨ .

(٣٧٣) بازىدى : تاوچه به كه كه وتوته خور
ئاواى ديجه وه ، به رامبه ر باقردى ، له
جزيرقى ابن عمر ، البلاذري فتوح
البلدان ، ١٨ .

(٣٧٤) هه مان سه رچاوه ي پيشوور
، ل ٤٦٨ .

(٣٧٥) حمادي ، لجزيرة الفراتية والموصل
، ل ٤٦٨ .

(٣٧٦) ابن خياط ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٤٠٢ ،
البلاذري ، انساب ، ج ٩ ، ل ٢٥١ .

(٣٧٧) هه مان سه رچاوه ي پيشوور ، ل
، ل ٤٦٩ .

(٣٧٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٦ ، ابن
الاثير ، الكامل ، ل ٣٢٤ .

(٣٧٩) الجاحظ ، البيان والتبيين ، ج ١ ،
ل ٣٤٣ .

الحماڧى ، الجزيرة الفراتية والموصن ،
ل ٥١٤ .
(٢٢٩) ابن الاثير ، الكامل ، ج ٥ ، ل ٣٥٣ ،
ابن كثير ، البداية ، ج ٥ ، ل ٢٩ .
(٢٣٠) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣٥٠ .
(٢٣١) الحماڧى ، الجزيرة الفراتية
والموصل ، ل ٥١٥ .
(٢٣٢) السن : قهلايكه له جزيرة ،
معجم ، ج ٢ ، ل ٢٦٩ .
(٢٣٣) ابن خياط ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٤٠٩ .
(٢٣٤) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣٥٠ .
(٢٣٥) هه مان سه رچاوه ، ج ٧ ، ل ٣٥٧ .
(٢٣٦) ابن خياط ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٤٩ .
(٢٣٧) الطبري ، تاريخ ، ج ٩ ، ل ٣٣٠ .

الكامل فى اللغة ، ج ٢ ، ل ٢٠٢ بۇ زياتر
بروانه ، نايف محود الخواريج فى العصر
الاموى .
(٢٣٩) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣١٨ ،
(٢٤٠) ابن اثير ، الكامل ، ج ٥ ، ل ٣٣٥ ،
ن خلدون ، تاريخ ، ج ٣ ، ل ٢٠١ .
(٢٤١) بۇ زياتر دريژدهى گرتنى كوفه وو
شهركانى برونه ، مهند ماهر جاسم ،
الحركات المناهضة لخلافة مروان بن
محمد فى بلاد شام والجزيرة .
(٢٤٢) مهند ماهر ، هه مان سه رچاوه ،
ل ١٣ .
(٢٤٣) ابن خياط . تاريخ ، ج ٢ ، ل ٢٩٩ .
(٢٤٤) البلاذري ، انساب الاشراف ، ج
ل ، مهند ماهر ، الحركات لعناهضة
لخلافة مروان محمد ، ل ١٥٤ ،
(٢٤٥) ابن خياط ، تاريخ ، ج ٢ ، ل ٣٩٩ ،
بن اثير ، الكامل ، ج ٤ ، ل ٢٩٢ .
(٢٤٦) البلاذري ، انساب . ج ٨ ، ل ٩ ، ابن
الاثير . الكامل ، ج ٥ ، ل ٣٩٥ .
(٢٤٧) بۇ زياتر زانبارى برونه مهند ماهر
، الحركات المناهضة لخلافة مروان
محمد ، ل ١٧٠ .
(٢٤٨) الطبري ، تاريخ ، ج ٧ ، ل ٣٥٠ ،
ابن خلدون ، تاريخ ، ج ٣ ، ل ٢٠٢ ،

ههولير

له سهردهمی سه لجووقیه کاندای

✍ د. نیشتمان بشیر محمد

پیش نه وهی بیینه سه ر بارودۆخی سیاسی شاری (ئهریل)ی میژوویی له سهردهمی سه لجووقیه کاندای، هه ر ده بی بیرۆکه یه کی کورت سه باره ت به سه لجووقیه کان له پرووی بنچینه یان، نه و شوینه ی لێیه وه هاتوون و، چۆنیه تی دامه زرانندی ده وله ته که یان بدهینه ده ست، نه وه بوو سه ره لدان ی سه لجووقیه کان له ماوه ی سه ده ی پینجی کۆچی/یازده ی زاینی له سه ر شانۆی پووداوه کانی هه رێمه کانی ده وله تی عه باسی بووه هۆی پوودانی گۆرانه کاری گه وه ره له نه خشه ی سیاسی له ناوچه که دا، نه وان کاریگه رییان به سه ر کۆی لایه نه کانی ژيان به تایبه تی به سه ر میرنشینه کوردیه کان هه بوو که له چه ندین هه رێمدا بلاو ببوونه وه، میرنشینی هه زبانی که هه ولیر له چوارچێوه ی نه و ناوچانه دابوو فه رمانه وه یایی به سه ردا ده کرد له ناو نه و میرنشینه دابوو.

هه ره ها وای ده بینین به شیوه یه کی کورت پێناسه ی شوینی جوگرافی شاری هه ولیر بکه یین نه مه ش له به رنه و گرنگیه ی هه یه تی له پوونکردنه وه ی

پۈۋەكەنى پەيۋەندىيەكەنى نىۋان دەسلەتلى سەلجۇقى ۋە مېرە كوردە ھەزىنىيەكان لى ھەلىقىر، گرنگى ئەۋلىتۈلۈپتەۋىيە لىۋەدەيە كە قۇناغىكى گرنگ لى قۇناغەكەنى مېژۋى كوردى نىسلا مى ئاشكرا دەكات. ھەروھە تىشك دەخاتە سەر بارۋۇخى سىياسى ھەلىقىر لى سەردەمى سەلجۇقىدا.

سەرھەلدانى سەلجۇقىيەكان لى پۇژھەلەتلى نىسلا مى ۋە گەشتىيان بەۋولەتلى كورد ۋەكو زانراۋە تورك لىۋەتەۋە كۇنانەن كە لى ناۋەراستى ئاسىيا ژىاۋن^(۱)، ۋە لەماۋە مېژۋىيە جىاۋازەكاندا ۋە بەتايىيەتلى لى سەردەمى مېژۋى نىسلا مىدا پۇلىكى گرنگيان گېراۋە ۋە، ۋادىارە ھۆزە توركىيەكان لى كۆچكردىنى بەردەۋام دابۋون بە مەبەستى گەپان بەدۋى لىۋەركادا لى دۋى ئەۋەى بوۋە موسلمان دەستيان بەۋەكرد پۈۋىكەنە ھەزىمەكەنى پۇژھەلەتلى نىسلا مى، ھەزىمى خوراسان لى پېشەۋەى ئەۋ ھەزىمە نىسلا مىيەنە بوۋە كە توۋشى ھېرش ۋە كۆچكردىنى ئەۋ ھۆزانە بوۋەۋە^(۲).

غوز يەكەمىن ئەۋ ھۆزە توركىيەنە بوۋەن كە گەشتىنە جىھانى نىسلا مى ئەۋە بوۋە ۋەلاتانى كوردىش توۋشى ھېرشەكانيان بوۋەۋە ۋە ھەزىمانەش (ئازەرىيەجانى ھەزىمى چىپاكان، ھەزىمى جەزىرەى فۇراتى) ۋە ھاتنىيان بۇ ھەزىمە كوردىيەكان لى پۈۋەۋە گرنگ ۋە مەترسىدارەكان دادەنرى، ئەمەش لى بەرنەۋەى كارىگەرىيە گەۋرەيەى لى گۇپرانى ۋاقىيەى سىياسى ناۋچەكەدا ھەبىۋە ۋە ھېرشەكانيان بوۋە ھۆى خاپۋور ۋېران كوردن، ئەمە سەرەپاى ئەۋەى سەرھەلدانىيان لى ۋولەتلى كورد (كوردستان) يەكەمىن بەيەكتر گەشتىنى نىۋان كورد ۋە سەلجۇقىيەكان بوۋە.

لى سەرەتەى سەدەى پېنجى كۆچى / يازدەى زانىنى سەلجۇقىيەكان لى

يۈزەلەتتى ئىسلامى سەريان ھەلدا^(۳). مېژوونوسان و لىكۆلەران لەسەر ئەو ھە
كۆكن كە سەلجۇقىيەكان لەقەن كە لەقەكانى ھۆزەكانى غوزى توركى و
بەگەپاندەنەو بۆ سەلجۇقى^(۴) كۆرى دەقاقى باپىريان بە سەلجۇقى
ناسراون، سەلجۇقىش يەككە لەسەرۆكەكانى ھۆزەكانى تورك بوو،
لەسەرەتادا ئەم ھۆزە لە توركىستاندا دەژيان، نىنجا بەرەو جىھانى ئىسلامى
شۆپۈنەنەو^(۵).

پەواندى يەككە لەمېژوونوسانى سەلجۇقىيەكان سەبارەت بە كۆچ كۆرەن
بۇ جىھانى ئىسلامى ئامارە بەو دەكات كە ئەوان لە زىدى خۇيان لە ھەرنى
توركىستان بە ئاراستەي يۈزئايى ئىسلامى بەرەو ولاتى ئەو بەرى پوويار
شۆپۈنەنەو، ئەمەش بەھۆ قەرەبالغ بوون لە ولاتيان و تەسكى
لەو پەگاكانيان بوو^(۶)، سەبارەت بە ئاينىشيان پىش ئەو ھەي بىن بە موسلمان
راي جىاواز ھەن بەلام دەكرى بەشۈەيەكى گشتى بگوتى كە زۆرىە ھەرە
زۆرىيان لەسەر ئاينى نائاسمانى بوون^(۷).

لەدواي ئەو ھەي لە توركىستان كۆچيان پىكرا سەلجۇقىيەكان لە ولاتى
ئەو پەرى پوويار جىگىرىبوون و سەركردەكەيان تۈانى بە ھەلپەكردنى و
كەسايەتى بەھىزى كيانىك بۆ ھۆزەكەي پىك بەھىنى و بەھۆ ھەول
وچالاكىيەكانى تۈانى بەرزى پابگرى، بە لەبەر چاۋگرتنى ئەو ھەي كە دراۋسىي
موسلمانەكان بوون، بوونە موسلمان لەسەر مەزھەبى سوونى^(۸)، بوونە
موسلمانىش ھۆيك بوو بۆكردەنەو ھەي ولاتى موسلمانان لەبەردەمياندا،
بەمەش بۆ سەلجۇق لۈا كە ھەلى بەكارھىنانى بارودۇخە سىياسىيە
شۈاۋەكەي لەناۋچەكەدا ھەي و دەستى بەو كەرد لەفەرمانپەرەوا موسلمانەكان

ئىزىك بىتەۋە ۋ كۆشىنى دەكرى بۇ ئەۋەى ئايىنى ئىسلام لەنىۋان تۈركە بىت پەرىستەكاندا بىلۈبكەتەۋە^(۸). ھاتتە ئاۋەۋەى سەلىجۈقىيەكان بۇ چۈرچىۋەى جىيەنى ئىسلامى پالى پىۋەئان بۇ ئەۋەى بەشدارى لە پۈوداۋە سىياسىيەكان دا بىكەن ۋ بۈۋە ھۈى سەرمەلانىشىان لە پۈۋى سىياسىيەۋە، لە دۈاى ئەۋەى بۈۋنە مۈسلىمان پاپەند ۋ دىسۆز بۈۋن بۇى ۋ چۈۋنە ئاۋ چەند شەرىك لە پىناۋ بىلۈكرىنەۋەى دا، لە دۈاى دامەززاندىكى كىانتىكى سىياسى سەرىخۇ بۇ خۇيان ۋ تەغۇل بەگ^(۹) كە لە كۈپانى سەلىجۈقى بۈۋ پۇلىكى كەۋرەى لە دامەززاندىكى ئەۋ كىانە سەرىخۇيەدا بىنى.

سەبارەت بە دەست نىشانكرىنى ئەۋ سالى دەرلەتى سەلىجۈقى تىادا دامەززا راي جىاۋاز لەنىۋان لىكۈلەران دا ھەيە، ھەندىك ئامازە بەۋە دەكەن كە لەسالى(۴۲۹ك/۱۰۲۷ن) بە مىزۋى فەرمى دامەززاندىكى دەرلەتكەيان دادەنرى ئەۋەبۈۋ لە شارەكانى ئەۋپەرى پۈۋباردا ۋوتارى ھەينى بەناۋى ئەۋانەۋە دەخۇيىندرايەۋە^(۱۰)، لە كاتىكدا ھەندىكى تىران جەخت لەسەر ئەۋە دەكەنەۋە كە سەركەۋتتىان بەسەر غەزىنەۋىيەكان لەشەرى دىدانقان ۋەكو پاكەياندىكى سەقامگىرى سەلىجۈقىيەكان بۈۋ لەۋ ۋلاتەدا^(۱۱).

سولتان تەغۇل بەگ سەركردەى سەلىجۈقىيەكان لە دۈاى دامەززاندىكى دەرلەتى سەلىجۈقى كۈشىنى كرى لەپىناۋ فراۋان كرىنى قەلمپەرۋ ۋ سەرۋەرى بەسەر ئاۋچەكانى دەروۋيەردا، تۈانى ھەرىمەكانى جورجان ۋ تەبەرستان ۋ خۈازىم كۈنترۇل بكات^(۱۲)، ئاۋبەنگيان بە ھەرىمە جۇرىبەجۇرەكاندا بىلۈۋىۋەۋە، بەتايىبەتى دۈاى ئەۋەى بە خۈپ بەرەۋ پۇژىئاۋ چۈۋن ۋ، دۈاى ھەست كرىدىان بە سەقامگىرى دەستيان بەۋەكرى خۇئامادەبىكەن بۇ

گه‌یشتنی سه‌لجووقیییه‌کان به‌هه‌رنیمه‌کوردیییه‌کان:

هەرچی هەریمی ئاران بوو ئەو هەمیشینی شەدادی فەرمانڕەوایی بەسەردا
دەکرد، سەرکەردەیی خێزانی شەدادی کوردی که لە خێزانه هەزبانیه کانی
بلاو بووه وه له ئاران، توانی له سالی (٢٤/١٩٥١ز) بنه ماله‌ی میرنشینی شەدادی
دابێتی، و سنووری میرنشینه که وا فراوان بوو که هه‌موو هەریمی ئاران
بگرێته وه و له‌دوای چەند سالیکیش له سنووری خۆی تێپه‌راند بۆ ئەو هە
هەندی به‌شی نهرمینیا و نازهریجان بگرێته‌وه^(١٦).

102

ئه‌وه‌بوو مێر بازی کوردی توانی مێرنشینکی کوردی دایمه‌زێنی که به مێرنشینی دۆسته‌کی یان مه‌پوانی ناسرا، وده‌کری بگوتری که بوونی مێرنشینی مه‌پوانی له‌و شوێنه جوگرافیه گرنکه‌دا گرنگه‌کی تایبه‌تی پێدا، بۆیه مێره‌کانی کاریان کرد له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی به‌ پله‌ی یه‌که‌م سنوره‌که‌ی به‌ ئاراسته‌ی شاره‌ دراوسێکانی له‌گه‌ڵ بیزه‌نتی فراوان بکه‌ن^(١٧).

مێرنشینی هه‌زبانی یه‌کێک له‌ کيانه کوردیه‌کانی تره^(١٨) ئه‌وه‌بوو تاکه‌کانی ئه‌و هۆزه کوردیه‌ توانیان مێرنشینکی سه‌ربه‌خۆ بو خۆیان دایمه‌زێتن، وشاری (ئهربل) یان کرده سه‌نته‌ری مێرنشینه‌که، ئه‌وه‌بوو هه‌زبانیه‌کان له‌و شاره‌دا سه‌قامگیربون و ده‌ستیان به‌سه‌ر قه‌لاوده‌رویه‌که‌ی دا گرت نه‌مه‌ش هه‌ر له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی/١١ی زاینی و بو ماوه‌ی پتر له‌سه‌ده‌یه‌ک بوو، ئه‌و زانیاریانه‌ی له‌سه‌رچاوه‌کاندا ده‌ریاره‌ی مێرنشینی هه‌زبانی هه‌ن، وه‌کو زانیاریه‌کانی تایبه‌ت به‌ مێرنشینه کوردیه‌کانی تر که‌من، لێکۆله‌ر له‌کاتی لێکۆلینه‌وه له‌ میژووی ئه‌و مێرنشینانه پووبه‌پووی که له‌به‌ری زه‌مینی درێژ سه‌باره‌ت به‌ هه‌والی ئه‌و مێرنشینانه ده‌بیته‌وه.

هه‌موو مێرنشینه کوردیه‌کان واته‌ شه‌دادی و په‌وادێ و مه‌پوانی و عه‌نازی و هه‌زبانی که له‌ ولا‌تی کوردان دا بلاویبونه‌وه ده‌کری به‌کیانی سیاسی سه‌ربه‌خۆ دابندری، که له‌سه‌ر بنه‌مای پته‌و له‌ فه‌رمانه‌په‌وایی کردن له‌ناوچه‌کانی‌اندا وه‌ستابوون، و له‌کاتی سه‌ره‌له‌دانی سه‌لجوقیه‌کان دا هی‌زی سیاسی خاوه‌ن پایه‌ی گرنگیان پێک ده‌هێنا ئه‌وه‌بوو ئاب‌لو‌قه‌یان دا و په‌یوه‌ندی چه‌ند لایه‌نه‌یان له‌گه‌ڵ به‌ست. سولتان ته‌غ‌رول به‌گی سه‌لجوقی

لە پىك ھىتەنە دەولەتلىكى گەورەدا سەرکەوتتوبوۋ ئەو ھەستى بەۋە کرد قەلەمپەۋى خۇي فراۋان بىكەت، ھەرىمە كوردىيە كانىش لە چۈرچىنەۋى پىلانە فراۋانخۈزىيە كانى دابوۋ، ئەمەش لە بەرئە و شوئىنە جوگرافىيە ستراتىگىيە ھەيۋو كە ۋاى كوردبوۋ بىيەت ماىيە چاۋتەپرىنى زۆرىيە ھىزە سىياسىيە كان لە ناۋچە كەدا لە يەكەمىيان ئەو ھەرىمانەش كە دەستىيان بە سەرداگرت ھەرىمى چىياكان بوۋ كە فەرمانپەرۋاىي كوردنى لە لايەن مەرەكانى مەرىشىنى عەنازى (شازىجانى) بەرپەرە دەچوۋ. تىيىنى ئەۋەش دەكرى كە سەلجۇقىيە كان بە ھىرشە كانىيان بۆسەر ھەرىمى چىياكان شارە كوردىيە كانىيان خاپووركرد و دانىشتۈرەنەن كۈشتەن و سامانىيان بە تالان بىردەن.

لە دۋايدا سەلجۇقىيە كان بەرە ھەردوۋ ھەرىمى نازەرىيەچان و ئاران پىشپەرەۋىيان كورد و تۈرەنەن دەسەلاتى خۇيانى بە سەردا پتەۋ بىكەن، و فەرمانپەرۋاىي ھەردوۋ مەرىشىنى پەرۋادى و شەدادى كەۋتەنە ژىئەر دەسەلاتىيان، لەم پەرۋەۋەش مەرىشەلدەۋەلى مەرۋانى گۈپراپەلى خۇي پىشكەش بە سولتان تەغزۇل بەگ كورد، بەم ھەۋەشى ۋىستى خەلىكى مەرىشىنە كەلى لە شەپ دۈۋرىخاتەۋە، بەم سىياسەتەشى و بەھۋى دانايىيەۋە تۈۋانى خۇي لە گەل سەلجۇقىيە كان دا بىگۈنچىنى و پارىزگارى لە مەرىشىنە كەلى بىكەت^(۱۹).

ئەۋەلى پەيۋەندى بە بارۋدۇخى شارى ئەرىلە لە ماۋەلى سەردەمى سەلجۇقىدا (ۋەكو پىشتر ووتمان) ئەۋە ئەرىل سەنتەرى فەرمانپەرۋاىي مەرىشىنى ھەزىيانى كوردى بوۋ، پىش نەماژە كوردن بە بارۋدۇخى ھەردەبىي بىرۈكە يەكى كورت دەربارەلى شوئىنى جوگرافى ئەرىل بىخەينەپوۋ.

شۈبھىلىك جۇگرافىيەلىك شارى ئەرەب^(۱۰): شارى ئەرەب لەو شارە كوردىيانە دادەنرى كە مېژۋىيەكى كۆنى ھەيە، لە كۆنترىن ئەو شۈبھىلەنەيە كە تاكو ئىستا ژيانى تىادا بەردەوامە.

شارەكە لەسەرچاۋە كۆنەكان دا بە (ئەرەب) ناسراۋە، سەرەپى جىياۋزى رايەكانىشى ئەو ئىستا لەسەرچاۋە لىكۆلېنەۋە مېژۋىيەكاندا ناۋى ئەرەبىل بەكاردەھىنرى، ھەرچى ئەو ناۋەيەكە لەنىۋان دانىشتۋانى شارەكە بەكاردەھىنرى ئەو (ھەلىقەلە)^(۱۱). ئەرەب دەكەۋىتە باكورى عىراق و لەماۋە مېژۋىيەكاندا پېش سەرەلەدانى ئىسلام بەھۋى شۈبھىلىك جۇگرافىيەكەى رۆلۈكى گەرەى بىنىۋە، ھەرچى لەماۋەى مېژۋى ئىسلامىيە ئەو وادىارە كە لە سى سەدەى يەكەمى كۆچىدا شارەكە پاىيەكى گەرەى نەبوۋە لەۋانەيە ھۆيەكەشى ئەۋەبى كە سەر بە كورەى ھەلۋان بوۋە^(۱۲)، بۆيە لەلەى وولاتناسان و مېژۋىنوسان ناۋى نەھىنراۋە، كەچى پارىزگارى ناۋە كۆنەكەى كردۋە، يەكەكە لە لىكۆلەران ئامازە بەۋە دەكەت كە شۈبھىلىك جۇگرافىيە جىياكەرەۋەى شارەكە لەو پوۋەۋەى كە دەكەۋىتە سەر شۈبھىلىك بە يەكتر گەپشەننى رېگەكان بۆيە بۆ چەند ماۋەيەكى درىژ بېۋە سەنتەرى بازىرگانى رېگەى قافلەكان^(۱۳). شارى ئەرەبىل لەو كاتەى كە بوۋە سەنتەرى مېرەشەننى ھەزبانى كوردى پتر بە دىارەكەۋە ئەو مېرەشەننى كە ھەرمانپەرەۋىيەكى تاكو دۋاى سالى (۵۲۰/ك/۱۱۲۶ز) بەردەوام بوۋ، ئەۋەبوۋ كە مېرەكان بە دۋاى يەكتردا ھەرمانپەرەۋىيەلە مېرەشەنەدا كردۋە لە دىارترەشەن ئەۋە ھەيجانى ھەزبانى^(۱۴).

ههزانییهکان له ههولیر و په یوه ندییه کانیان له گهڵ سه لجوییه کاندای:

سهره پای که می زانیارییهکان ده رباره ی میرنشینی ههزانی که چی ههندی له لیکۆله ران باسی میژووی نه و میرنشینه یان کردووه، له م پووه وهش پشتیان به و ده که م و بی پووانه به ستووه که له سه رچاوه کاندای هاتوون، نه وه ی په یوه ندی به زاراوه ی ههزانی هیه نه وه پای جیاواز سه باره ت به بنچه ی ناولینانه که هیه، نه وه تا زاراوه که به شیوه ی جۆر به جۆر هاتووه وه کو ههزانی، ههزانی، ههزانی، وهزانییهکان^(٢٤)، نه مهش نه وه به دیار ده خات که وشه که له لایه ن میژوونوس و ولاتناسه کان جیگیر نه بووه.

تا که کانی هۆزی ههزانی کوردی له وه دای سه رکه توویوون که میرنشینیکی سه ربه خۆ بۆ خۆیان دابه زیتن، و نه ریل یان کرده سه نته ری، نه وه بوو ههزانییهکان له و شاره دای جیگیربوون و له سه ره تا کانی سه ده ی (ه/ک/١١) بوونه خاوه نی قه لا و ده وریه ره که ی، و میژووی سه رکه ردا یه تی ههزانی تا کو سالی (٢٠/ک/١٠٢٩) زانادیاره، له ماوه ی نه و سالا دای میریان له نه ریل نه بو هه یجای ههزانی بوو^(٢٥)، و سه رچاوه کان به پاشکاو ی باسی سه ره تای سه رده می و ماوه ی فه رمان په وای کردنی نا که ن بیجگه له ئاماژه کردن بۆ نه وه ی که میر عیسای کورپی موسای ههزانی له دوا ی نه و بووه به میری میرنشینه که^(٢٦)، و پتر پیده چی به نه بی هه یجاء ناسرابی واته: میر موسای باوکی میر عیسا و نه بو هه یجاء یه ک که س بن، و له دوا ی مردنی عیسای کورپی له جیگای نه و ده سه لاتی گرتۆته ده ست.

میرنشینی ههزانی له نه ریل هاو سه رده می سه لجوییه کان بووه، نه وه ی وه کو هیزنکی نوێ له سه ر شاتۆی سیاسی له جیهانی ئیسلامی به دیار که وت،

وده كړئ له كاتى به دياركه وتنى سه لجو قبييه كان دا هه زيانپه كان به هيزكي
سياسى خاوه ن پايه يه كى گه وړه دابنرئ نه وه بوو كه هاوسهردهمى بوو و
په يوه ندى چه ندين لايه نه ي له گه لدا كړد بووه وه.

نوه ي په يوه ندى به بارودوخى ئه ريل له ماوه ي سهردهمى سه لجو قى
هه يه. نهو شته ي سهرنجى ليكولر ياده كيښئ نهو ناديارپه كه ميژوى
ميره كانى و زنجيره ي به دواى يه كتردا هاتنيان به خووه ده گرت،
له سالى (١٠٤٦ ك/ ١٠٤٦ ن) عيساى كورپى موساى هه زيانى فرمانپه وايى
ميرنشينه كه ي ده كړد و وادياره كه ميرنشينه كه مملانيى ناوخويى نيوان
تاكه كانى بنه ماله ي فرمانپه وايى له سهر ده سلات به خووه ده گرت، نه م
بارودوخه بووه هوى ده ست تيوره داني هه ندى له هيزه سياسييه كان له
كاروبارى ناوخويدا به تاييه تيش عوقه يلييه كان^(٢٦) له موسل دا. ده ست
تيوره داني عوقه يلييه كان پوليكي گه وړه ي هه بوو له تيز كړدنې ناكوكيه كانى
نيوان ميره كانى هه زيانى دا، به پيچه وانه ي ميرنشينه كوردييه كانى تر
بارودوخى له كاتى سهره لدانى سه لجو قبييه كان دا سه قامگير نه بوو، وپيش
سهره لدانى نهو هيزه ش ميرنشينه كه بارودوخى مه ترسيديارى به خووه ديت،
نهو هبوو مير موساى ناسراو به سالار په ناي برده بهر عه قيلييه كان، و
له سهرچاوه كان وا به ديار ده كه وي كه له سالى (١٠٤٦ ك/ ١٠٤٦ ن) دا عيساى
له لايه ن برازايه كييه وه كورزا، وكاتي ك سالار به م هه والانه ي زانى به خيراى
له گه ل قرواش ي عوقه يلى پوى كرده ئه ريل نهو هبوو له جياتى برا
كورزاوه كه ي جله وى ده سلاتى تيا دا گرت ده ست^(٢٧).

له سالى ١٠٤٤٠ ك/ ١٠٤٩ ن مير (نه بولحه سهن كورپى موسك ي هه زيانى)

فەرمانپەرۋايى مېرئىشېنەكە بوو لە ئەرېل ئەۋەى كە ئاڭكۆككەك كەۋتە ئىتۋانى لەگەل ئەبو ئەلى كۆپى موسكى بىراى ئەۋەش بوو ھۆى ئورخستىنەۋەى لە دەسەلات و ئەبو ئەلى جەۋى دەسەلاتى لە ئەرېل گرتە دەست ئەۋىش ھاۋسەردەم بوو لەگەل سەرھەلدانى سەلجوقىيەكان^(٢٨)، بەمەش دەسەلاتى سىياسى ھەبوو لە ئەرېل كە ھى ھەزبانىيەكان بوو گۆنپرايەلى خۆى بۆ سەلجوقىيەكان راگەيانە ئەمەش لەبەرئەۋەى لەۋە گەيشتېۋون كە سەلجوقىيەكان لە ۋاۋە مېژۋىيەدا لە تروپكى ھىزى خۇيان دا بوون بۆيە پىنۋىستى بەۋەكرد گۆنپرايەلى بوونى خۇيان راگەيەنن كە چى راگەيانەدى گۆنپرايەل بوون لەلەين كوردەۋە جۆر و شىۋازى پەيۋەندىيە سىياسىيەكانى ئىۋان ھەردوۋلاى لەدواتردا دەست نىشان كرد.

لە سەرەتاي فەرمانپەرۋايكردنى سەلجوقىيەكاندا تېبىنى ئەۋە لە سىياسەتى سەلجوقىدا دەكرى كە سىياسەتى مەركەزىيان پەپرەو نەكردبوو، ھەۋلىيان نەدا كيانە سىياسە كوردىيە سەرىخۇكان رامالان، لە راستىشدا ئەۋ سىستەمە نامەركەزىيەى سەلجوقىيەكان لەسەرەتاي گرتىانەبەر بوو ھۆى مانەۋەى فەرمانپەرۋايكردن و ئىدارە لە ھەرىمە كوردىيەكان دا بەدەستى مېرە كوردە سەرىخۇكانەۋە، لەۋ مېرئىشېنەش ھەزبانى ئەۋەبوو مېرەكانى دۋاى ئەۋەى گۆنپرايەل بوونى خۇيان بۆ سولتان تەغرۇل بەگى سەلجوقى پىشكەشكرد، فەرمانپەرۋايكردنى ئەرېل يان بۆ مايەۋە.

سەرەراى ئەۋەى سەلجوقىيەكان دەسەلاتى سىياسى كوردىيان ھىشتەۋە كە چى سىياسەتېكى ئەۋپەرى زىرەكانەيان گرتەبەر ئەۋەبوو بەپەرۇش بوون بۆ ئەۋەى ھىزەكانىيان و نوپىنەرەكانىيان و فەرمانبەرەكانىيان

له ههزیمه کوردییه کائدا بهێڵنهوه، له هه مان کاتیشدا ئه و داهاته زۆرانه یان بۆ خۆیان به کارهێنا که ئه و ههزیمانه پیتی جیا ده کرانه وه.

له دوا ی دانێیدانانی کوردو سه لجوییه کان به یه کتری پو خساره کانی په یوه ندییه سیاسیه کان پتر ده رکه وتن، له سهردهمی هه ردو و سولتان ته غرۆل به گ و نه لب نه رسلان ئه و جۆره په یوه ندییه به رده وام بوو، که چی سیاسه تی سه لجویی له سهردهمی سولتان مه لیکشاه و گۆرا نه وه ی که له سالی (٤٦٥/ک ٧٢-١٠) ده سه لاتی گرته ده ست^(١)، نه وه بوو له و کاته وه ی فه رمانه وایی گرته ده ست بپروکهی مه رکه زبیه ت و پامالینی میرنشینه کوردیه سه ره بخۆکان له میشکی مه لیکشاه چه سپی.

سولتان مه لیکشاه له وه دا سه رکه تو بوو که ژماره یه ک له کیانه کوردیه سه ره بخۆکان کوتایی پێ به یینی له وانه ش میرنشینی په وادی وشه دادی و مه پوانی و عه نازی، هه رچی په یوه ندی به عه نازییه کان بوو که له نه ربل فه رمانه واییان ده کرد ئه وه تیبینی نه وه ده کری ئه و زانیاریانه ی له باره یه وه هه به له چه ند ئاماژه ییه کی تیپه ری ئیبن نه سیر و ئیبن مستوفی خاوه نی (تاریخ اربل) تینا په ری، نه وه ی که لیتی هه لده کپی که له ماوه ی سهردهمی سولتان مه لیکشاه و دوا ی نه ویش و سه ره پای سیاسه تی مه رکه زی نه و سولتانه ش هه رمابووه وه و ده سه لاتی خو ی پاراستبوو، و وادیاره که سه لجوییه کان هه ولیان نه دا که نه م میرنشینه بپروختن له به رنه وه ی نه بوو بووه مایه ی مه ترسی بۆ سه ر پایه و قه لمه و یان له ناوچه که دا.

نه وه بوو زۆرجار ئاژاوه و په شیوی و ناسه قامگیری تیایدا بلاوه بووه وه به تایبه تی ململانیی له نیوان میره کانی هه ردو و هۆزی هه زبانی وحه کمی له سه ر

دهسهلات^(٢٠) بۆيه ميرنشينه که بهم بارودوخه ی نهیده توانی ببيته مايه ی مهترسيه کی نهوتو بۆسه فرمانه وایي سه لجووقی نهوه بوو مهليکشاھ کاری نه کرد بۆ له ناویردنی.

له پهوتی پووداوه کان ده رده که وئ که میره کانی هه زبانی نه ريل گوێراپه لئ سه لجووقيه کان بوون و بهرام بهر به مهش سه لجووقيه کان پنيان وانه بوو که پنيوستی بکات سوپا بنترنه سه نه ريل وهکو نه وهی که له گه ل ميرنشينه کوردیه کانی تر دا کردیان، زیاتر له مهش میره کانی هه زبانی چوونه پال سوپای سه لجووقی و خزمه ته کانی خويانیان پيشکه شکرد، میره فل کوی نه بی هه یجانی هه زبانی له یاوه رانی سولتان مهليکشاھ بوو له کاتی په وتکردنی بۆ وولاتی شام و له پنگادا هه لیژارد بۆ نه وهی بيکاته نوینه ر له نتيوان خوی و میری مه پوانی^(٢١).

به رده وام بوونی فرمانه وایي هه زبانی له نه ريل بووه هوی به شداری کردنی ميرنشينه که له و پووداوانه ی له ناوچه که دا پوویاندا له سالی (١٤٨٩ ک/١٠٩٥ ز) خاوه نی نه ريل میر نه بو هه یجا خوی وه ردا بوو له ململانی به ناوخییه کانی نتيوان میره کانی عوقه یلی موسل^(٢٢)، نه وه بوو زۆرجار میره کانی نه و ميرنشينه کوردیه که وتبوونه گيروگرفت له گه ل عوقه یلییه کان ببونه لایه نیک تايیدا له گه ل نه وهی که باب ته که تاييه ت نه بوو به ميرنشينه که یان.

هه روه ها میره کانی ميرنشينه که پۆلیان هه بوو له و ململانییه ی له نتيوان سه رکرده کانی سه لجووقيه کان دا به رپا بپوو، له سالی (١٥٠٠ ک/١١٠٦ ز) میر نه بو هه یجا پۆلیکی زۆر گرنگی له ململانی نتيوان دوو له سه رکرده سه لجووقيه کيهرکي که ره کان له سه ر شاری موسل گيړا، نه وانیش جگرمشو

جاوړی سقاو بوون^(۳۳)، له کاتي ټو مملاني يه ش ميري کوردي به سهر راستي هه وليده دا که ټو مه ترسيه يي ده وري ولاته که ي دابوو دوور بخاته وه له ترسي نه وه ي بکه وښته ژير ده سه لاتيان.

مهروه ها سه لجوقيه کان ده يانزاني که هه زبانيه کان سهروه ي وځه له مړه وييه کي به هيزيان له ده وروبهري ټريل دا هه يه و ايان بيني که باشتر وايه ميرنيسينه که يان به ټلنه وه و داننيږد ابنيږن و ړنگايان پي بدهن که فهرانډه وايي کردن و نيداره له ناوچه که دا په پړه و بکه ن به ونده وه ستان که پاپه ند بوون وگوږپايه ليان به ده ست به ټنن^(۳۴). به لام نه و سه ربه خوبونه ي نه ريل و ميرنيسينه که هه يبوو زوري نه خايه ند نه وه بوو هر زوو که وت ودهر که وتي نه تابک عيماد ده دين زهنگي که وره ترين کاريگهري به سهر که وتنيه وه هه بوو، نه وه بوو ناوبراو به فهرانخوازييه کاني له ناوچه که دا ناسرا بوو، به مهش له سالي (۵۲۶هـ/ ۱۱۳۱ز) نه ريل له و ناوچانه بوو که له ژيرده ستي دابوو^(۳۵).

سه رچاوه و په راویژه کان:

(^۱) زکریا کتابچی، الترك في مؤلفات

الجاحظ، بيروت، ۱۹۷۲، ص ۱۹؛ بارتولد،

ترکستان، ترجمة: صلاح الدين عثمان

هاشم، الكويت، ۱۹۸۰، ص ۱۱۴-۲۳۸.

(^۲) ابن حسول، كتاب تفضيل الاتراك على

سائر الاجناد، بغداد، ۱۹۴۰، ص ۴۰.

(^۳) قامبري واي ده بيني كه ريزماني توركي

ثم وشه يه بهم شيوه يه دارشته وه كه يان

(سيلجيق يان سالجوق) ۵. تاريخ بخاري،

ترجمه: احمد محمود الساداتي، القاهرة،

۱۹۶۵، ص ۱۲۷، هه رچي (دقاق يان

تقاق) ۵، نه وه ماناي به توركي كه واني

ناسينه: ابن الاثير، الكامل في التاريخ،

بيروت، ۱۹۷۸، ج ۹، ص ۴۷۳.

(^۴) نۆر له ليكۆله ران باسي ميژووي

سه لجووقيه كانيان كر دووه. له واته: تامارا

رايسي، السلاجقة تاريخهم وحضارتهم،

ترجمة: لطفي الخوري، ابراهيم الداوقوي،

بغداد، (د.ت)؛ حسين امين، تاريخ العراق

في العهد السلجوقي، بغداد، ۱۹۶۵ م.

(^۵) الحسيني، اخبار الدولة السلجوقية،

تحقيق: محمد نورالدين، بيروت، ۱۹۸۶،

ص ۲۳-۲۴

Ency of Islam, Vol, Pr ۸

(^۶) راحة الصدور، القاهرة، ۱۹۶۰، ص ۱۴۵.

(^۷) سه بارهت به ورده كارويه كاناي تاييهت

به ثاني سه لجووقيه كان پيش نه وه ي

بينه موسلمان بگريوه بو: نيشتمان بشير

محمد، الكرد و السلاجقة، اطروحة دكتوراه

، جامعة صلاح الدين، ۲۰۰۱، ص ۷۱-۷۰.

(^۸) الحسيني، اخبار الدولة السلجوقية،

ص ۲۴؛ هارت، دائرة المعارف الاسلامية،

مادة السلاجقة، ج ۱۲، ص ۴۵.

(^۹) الكرديزي، زين الاخبار، تهران، ۱۹۸۴،

ص ۴۱۵-۴۱۶؛ ابن الاثير، الكامل، ج ۹،

ص ۴۷۴.

(^{۱۰}) ته غرول بهگ ناويكي توركي ليكندراوه

ته غرول ماناي ناوي بالتدهيه كي ناسراوه

له لايهك و بهگ ماناي ميره. ابن خلكان،

وفيات الاعيان، تحقيق: احسان عباس،

بيروت، ۱۹۶۸، مج ۵، ص ۶۸.

(^{۱۱}) ستانلي لين پول، الدول الاسلامية،

ترجمة: محمد صبحي، دمشق، ۱۹۷۳،

ق ۱، ص ۳۱۹.

صلاح الدين، ١٩٩٠؛ ابن الاثير له چوارچينهوى پوداوهكان سالى ٤٤٠هـ باسى ناكوكى نيتوان يهكك له ميرهكانى عوقه يلى له گه ل كوردهكانى هه مېدى و هه زيانى دهكات و ناماژه دهكات به وهى كه هه مېدى يهكان چهند قوله يهكيان هه يه له پال مومله له وانه ناكرك، و هه زيانيهكانيش قه لائى ههولير و دهوويهريان هه يه، الكامل في التاريخ

٥٤٩/٩/.

^(١٩) عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستكية في كوردستان الوسطى، بغداد، ١٩٧٥، ٢٢٠/١.

^(٢٠) ناوى ئهرييل له نووسينه ميژويهكان دا و به دريژايى سهردهمهكان به زورى هاتوه له كونترين ناماژه پيكرهكانيش له نووسينهكانى شاي سۆمەرى شولكى له ٢٠٠٠ پ.ز به ديبوى (ئوريلليون) يان (ئوريليوم) هاتوه ههروهه به شيهوى ئهرييلا (Arbila) ش... بۆ زياتر زانيارى سهبارهت به ناوهكانى تايهت به ههولير يهوانه: اسماعيل شكر رسول، اربيل دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي، رسالة الدكتوراه، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٩، ص ٩-١١.

^(١١) عباس اقبال، الوزارة في عهد السلاجقة، ترجمة: احمد كمال الدين حلمي، الكويت، ١٩٨٤، ص ٣٢.

^(١٢) سهبارهت به شوينى جرجان وه بهرستان و خوارزم يهوانه: ياقوت الحموي، معجم البلدان، بيروت، (د.ت).

^(١٣) عبدالمنعم محمد حسنين، سلاجقة ايران والعراق، القاهرة، ١٩٧٠، ص ٢١.

^(١٤) بۆ زانيارى زياتر سهبارهت به ميرنشيني عهنازي يهوانه: حسام الدين النقشبندي، الكرد في الدينور وشهرزور خلال القرنين الرابع والخامس الهجريين، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، ١٩٧٥.

^(١٥) سهبارهت به ميرنشينه بگهريوه بۆ حسام الدين النقشبندي، انرييجان دراسة حضارية، اطروحة دكتوراه، جامعة بغداد، ١٩٨٤.

^(١٦) اسماعيل شكر رسول، الشداديون في بلاد اربان، رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٤.

^(١٧) بگهريوه: الفارقي، تاريخ امد و ميافارقين (تاريخ ميافارقين)، تحقيق: بدوي عبداللطيف عوضى، القاهرة، ١٩٥٩.

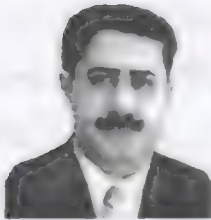
^(١٨) احمد عبدالعزيز محمود، الهذبانويون في انرييجان واريل، رسالة ماجستير، جامعة

- (٢٩) اسماعيل شكر رسول، اربيل دراسة تاريخية، ص ١٠.
- (٣٠) احمد عبدالعزيز محمود، الامارة الهذليانية، ص ٣٤.
- (٣١) محمد، الامارة الهذليانية، ص ٣٤؛ شترك، دائره المعارف الاسلاميه، ماده اربيل، ٥١٧/٢.
- (٣٢) له لايه كانى تردا باسى نهريل له سرده مى ميرنشيني هه زيانى دا دهكين.
- (٣٣) برونه: الامارة الهذليانية في اربيل، ص ٤١، ٤٢.
- (٣٤) ابن الاثير، (الكامل في التاريخ)، ٥٣١/٩؛ ابو الفداء، المختصر، القاهرة، (د.ت)، ١٦٨/٢.
- (٣٥) الكامل، ٤٣١/٩.
- (٣٦) له (٢٨٠-٤٨٩هـ / ٩٩٠-١٠٩٦م) له موسل فه زمانه واكيان كرد المختصر، بيروت، ١٩٩٦، ٤٨٦/١.
- (٣٧) الكامل، ٥٣١/٩؛ المختصر، ١٦٨/٢؛ ابن السوردي، تمة المختصر، بيروت، ١٩٩٦، ٤٨٦/١.
- (٣٨) الكامل، ٥٤٩/٩.
- (٣٩) ابن الجوزي، المنتظم، حيدر اباد، ١٣٥٧هـ، ٢٩٧/٨؛ البنداري، تاريخ دولة ال سلجوق، ص ٤٨.
- (٤٠) الكامل، ٦٣٥/١٠؛ ابن المستوفي، تاريخ اربيل، تحقيق: سامى بن السيد خماسى الصقار، بغداد، ١٩٨٠، ٤٦٢/٢.
- (٤١) اسامة بن منقذ، كتاب الاعتبار، ص ٨٧.
- (٤٢) الكامل، ٢٥٨-٢٥٩.
- (٤٣) ن.م.س.؛ ارسن موسى رشيد، الهذليون ودورهم السياسى والعسكرى في القرن الخامس الهجرى، بحث مقدم الى كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، ١٩٨٥، ص ٩.
- (٤٤) محمود، الهذليون، ص ١٠٥.
- (٤٥) مسبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ١٨٩؛ ابو شامة، الروضتين، ج ١، ق ١، ص ٧٧؛ ابن واصل، مفرج الكروب، ٩٨/١؛ وبق زياتر زانيارى برونه: محمود الهذليون، ص ٥٨-٦٢.

فهره نگووسی کوردی

له

۱۹۷۰ - ۱۹۸۴

د هیمدادی حسین

پروفیسوری یاریدمدار

سهره تایه کی کورت:

فهره نگووسی کوردی تا ئیستا قوناغیکی چاکی بریوه، ریکخستنی بیلوگرافیا^(۱) بۆ هه ر بابه تیک تارادهیه کی زۆر یارمه تی خوینه ران و نووسه ران ده دات، بۆ نه وه ی بتوان به ئاسانی و له ماوه یه کی کورتدا نه وه ی به دوایدا ده گه رێن بیدۆزنه وه . ریکخستنی بیلوگرافیاش بۆ نه وه فهره نگانە ی، که تا ئیستا له جیهاندا ده رچوون و بلاوکراونه ته وه کاریکی قورسو ماندوبوونیکی زۆری گه ره که، به لام نه وه نه بۆته هۆی نه وه ی نووسه ران به تایبه تی نه وانه ی له بواری فهره نگووسی ده کۆلنه وه، له بهر ده م نه و کاره دا ده سته و نه ژۆر بوه ستن.

باسه که مان له ده وری نه م خالانه دا ده سووڕیته وه:

۱- فهره نگ چیه؟

۲- ناوردانه و میه کی میژویی له فهره نگووسی کوردی.

۳- فهره نگووسی کوردی له ۱۹۷۰-۱۹۸۴

۱- فهره نگ Dictionary چیه؟

فەرھەنگ بەر سەرچاۋە دەگۈرتىپ، كە وشەكانى زامانىكى تېدا كۆكرابىتتە، جا بەرامبەرەكەي يان زامانىكى دى جىياۋزى خۇي يان ھەر زامانەكە خۇي واتاي وشەكان لىكدرارەتتە. ھەندى فەرھەنگ شىۋەي گۆكرىنى (تلفظ) وشەكانىشى نووسىۋە، لە بىنچەي وشەكە ھاۋىبەشى لەگەل زامانانى دىكەشدا روون كىرۈتتە، ئەمە سەربارى ئەۋەي ھەندى فەرھەنگ وىتەدارىشە ۋە وىتە روون كىرۈتتە. رىكخستىنى فەرھەنگىش بە جۆرى جىياۋزى رىك دەخىت، بەلام بەزۆرى لەسەر شىۋەي ئەلفو بى دەبى.

(ھەرچەندە فەرھەنگ جۆرى زۆرە، بەلام لەگەل ئەۋەشدا دەتوانىپ بە دوو جۆرى سەرەكى جىيا بىرەتتە: يەك، فەرھەنگى ئىنسىكلۇپىدى، دوو، فەرھەنگى فېلۇلۇزى. فەرھەنگى ئىنسىكلۇپىدى سەبارەت بەروداو دىارەدە ۋە خەلك.. ھتد دەۋى، ھەرچى فەرھەنگى فېلۇلۇزىيە لە وشە دەكۆلەتتە، واتە وشەكە دانەي زامانە، كەرەستەي سەرەكىي فەرھەنگى فېلۇلۇزىيە)^(۱).

۲- ئاۋردانەۋىيەكى مېژۋىي لە فەرھەنگىيەسى كوردى:

لە زەمىنەي فەرھەنگىيەسىدا نەتەۋەي كورد تارادەيەك درەنگ كەۋتتە خۇ، كە باسى فەرھەنگى فەرھەنگىيەسى بىرەي بە دىئىيەۋە دەبى پەنجە بۇ فەرھەنگەكەي شاعىرى مەزنى كورد ئەحمەدى خانى رابكىشىن. ئەم فەرھەنگە بە نىرخەي (ئەحمەدى خانى) ناۋى (نەۋەھار) دەۋە شىۋەي ھۇنراۋە دانراۋە نىزىكەي شەش ھەزار وشەي كوردى كرمانجى سەرۋە بە زامانى عەرەبى - كوردىيە، ئەم فەرھەنگە لە ۱۶۸۲ز دانراۋە ۋە بۇ يارمەتيدانى مىدالانى كورد بۇ ئەۋەي فېرى زامانى عەرەبى بىن.

ئه وروپاییه کان چ له بواری فهره نگو میژووو جوگرافیاو چ له لایه نه کانی دیکه ی ژياندا له سه ده کانی هه ژده و نۆزده وه به هوی گه شته کانیان بۆ کوردستان زۆر شتی گرنگیان له فهوتان بۆ رزگار کردووینو لای خویان پاراستووینا. نه گه رچی هه ندیکیان بوونه ته هوی نه وه ی به شیوه یه کی خوارو خینچ کورد له میللته تانی ئه وروپایی بگه یینن، به لام نمونه ی نه وانه ش زۆرن، که به ده سته پاکی و دلسۆزییه وه گرنگیان به کورد داوه. له دوا ی یه که مین فهره نگی کوردی، یه که مین که سینک گرنگی به فهره نگی کوردی دابی قه شه ی ئیتالی ماوریزۆ گارزۆنی Maurizio Garzoni یه، له کۆتایی ئه و کتیبه ی ده رباره ی ریزمانی کوردی نووسیویه تی فهره نگیکی کوردی - ئیتالیایی ریکخستوه، که نیزیکی پینچ هه زار وشه ی کوردی خه لکی ئاکری و ئامیدی گرتۆته وه و کتیبه که ی ماوریزۆ گارزۆنی به ناوی: (گرامه رو فهره نگی زمانی کوردی) ناحیه ی ئامیدی یه و له ۱۸۷۸دا له رۆما چاپ کراوه. Maurizio Garzoni, Grammatic e Vocabolario deiilingua Kurda, Roma, ۱۷۸۷.

له دوا ی ئه و له ۱۲۱۵ ک شیخ مارفی تۆدی فهره نگی شیعرییه که ی خۆی نووسیوه، ئه م فهره نگی وه ک فهره نگی شیعریه که ی (نه ویه هاری) نه حمه دی خانی وایه و بۆ کاک نه حمه دی و بۆ مندالانی کوردی دا ناوه. ئه م فهره نگی له ۱۹۲۶دا له سلیمانی چاپ کراوه.

پاشان زۆر له ئه وروپاییه کان، وه ک: ژاباو سۆتسین ویه گیزارۆفو میجه رسۆن گرنگیان به فۆلکلۆرو فهره نگی کوردی داوه و زۆریان به کوردی و به رامبه ره که ی به زمانه کانی خویان فهره نگی سه ره خویان له پاشکۆی

کتیبه کانیاندا فهره تگنوسیان ریکستوهه یان به پیچه وانه وه به زمانه کانی
خویان به رامبه ره که ی به کوردی واتای زور وشه یان لیکدا وه ته وه . دوی
نه وانه ش له کوردستانی باشووردا چه ندان ماموستا نووسه ری گه وره
خزمه تی زوری زمانی کوردیان کردوه . له وانه به شانازییه وه په نجه بۆ
ماموستای خوالیخوشبوو گیوی موکریانی راده کیشری، که نه م فهره تگانه ی
دانا وه :

۱- فهره تگی رابه، عه ره بی- کوردییه، هه ولیر، ۱۹۵۰.

۲- کۆلکه زینیه، کوردی- عه ره بی- فارسی- فهره تسی
ئینگلیزییه، ۱۹۵۵.

۳- فهره تگی مه هاباد، کوردی- عه ره بییه، هه ولیر، ۱۹۶۱.

۴- فهره تگی کوردستان، هه ولیر، ۲۰۰۰.

له دوی ماموستای ناوبراو کۆمه لی زانا نووسه ری دیکه فهره تگی کوردی
سه رنجی راکیشاون ، له وانه نایه توللا شیخ محمه د مه ردوخ کوردستانی، له
سالی ۱۹۵۶ دا (فهره تگی مه ردوخ) ی به دوو بهرگ بلأو کرده وه، بهرگی
یه که می له پیتی (۱-ز) و بهرگی دوو م له (س-ی) ده ست پیده کات و بهرگی
یه که م (۱۹۸۱) لاپه رده ی قهواره گه وره و بهرگی دوو م (۱۹۶۱) لاپه رده ی و
سه رباری نه وه ش ژماره یه کی زور له په ندی پیشینانی کوردی بۆ شینوه زاری
نه رده لانی وه رگیزا وه ته سه زمانی فارسی. نه م فهره تگه به ترخه کوردی-
فارسی- عه ره بییه و له تاران به زه تگ وگراف و به خه تی فارسی شکسته
بلأو کرا وه ته وه .

له ساله کانی دواتریش له کوردستانی باشوور نووسه رانی وه ک:

عەلەدین سەجادی و شیخ محەمەدی خاڵ و شاكر فەتاح و جەمال نەبەزو. له ئێران نوسەرانی وهك: صدیق صفی زاده و ئاورنگو سەیدیان و له كوردستانی باكور موسی عەنتەرو له كوردستانی رۆژئاوا جگەر خوین و چەندان كوردو غەیری كورد له ولاتی دەرەوه به تایبەتی له یه کیتی سۆفیەت و ئەمانیاو فەرەنسا کاری به نرخیان ئەنجام داوه. ئەمە ئاوێدانهوهیهکی زۆر خێرای فەرەه نڭنوو سی کوردی له سەرەتاوه تا کۆتایی شەستهکان و سەرەتای هەفتاکان بوو.

۲- فەرەه نڭنوو سی کوردی له ۱۹۷۰-۱۹۸۴:

له سەرەتای سالی ۱۹۷۰ دا مه لا عەبدولکەریمی موده پریس له شێوهی (نەوبەهار)ی نەحمەدی خانی فەرەه نڭنکی به چاپ گەیاند، ئەم فەرەه نڭه به ناوی (دوو رێشته) یه و له (۱۱۲) لاپه رەدایه و عەرەبی - کوردییە. فەرەه نڭه که به سەر چەندان باسی جودا دابەش کراوه، وهك: ناوه پێرۆزەکان، رشتە ی مادده و ماویه، ئاده میزاد و ئەندامه کانی و به سەر هاتی (عەقل و عیلم و حواس) پێویستیه کانی نووسین و زۆر بابەتی دی. نمونه یهك لهو فەرەه نڭه، (ل ۲۲):

(عرق) ئارقە (زبد) یه عنی كهف	(ریق) و (بصاق) و (رچاب) یه عنی تف
(غمص) به مه عنا ریبۆقی چاوه	(دمع) فرمیسکه (عبره) به د ناوه
(نخع) ئاوی لووت (نخامه) چلّمه	(لعب) یه عنی لیک (بلغم) به لغمه
(لمی) ئاوی دهم، به پیتی شهرعو دین	هه موویان پاکن بیزانه یه قین

چونکه له مه عده ی گه رما کولاو	(قیو) پشانه وه پیسه نه م ناوه
--------------------------------	-------------------------------

له سالی ۱۹۷۱ دا له کوردستانی رۆژه لات له لایه ن صدیق صفی زاده (بۆره که ئی) وه فهره نگی (په هله وی - کوردی) له تاران بلأوکرایه وه. نه م فهره نکه (۹۶) لاپه ره یه.

له مه مان سالدا (۱۹۷۱) لیژنه یه ک له مامۆستایانی پارێزگای سلیمانی (زاراوه ی پارێزگای سلیمانی) یان ده رکرد، نه م نامیلکه یه هه ر له سلیمانی چاپ کراوه و نێزیکه ی ۱۴۰۰ وشه ده بیو (۲۴) لاپه ره یه. سالی ۱۹۷۲ صادق به هانه دین نامیدی (ئیدییه میت کوردی) به چاپ گه یاند. مامۆستای ناویراو ئیدییه مه کانی به کرمانجی ژوووو نووسیوه و به رامبه ره که ی به عه ره بی مانای لیكداونه ته وه و نه م کتێبه له به غدا به ۱۶۸ لاپه ره چاپکراوه. هه ر له سالی ۱۹۷۲ دا گیوموکرانی، که ته مه نێکی درێژی به کاری فهره نڭ نووسیوه برده سه ر، یه کێ له کاره به نرخه کانی خۆی خسته به رده ستی خوێنده واران، نه ویش کتیبی (ئه لف و بی ی کوردی وینه دار به تیپی لاتینی، به زاراوه کانی سۆرانی، بادینی، فه یلی، هه وارمی) بوو. ناویراو له م کتیبه دا وشه و زاراوه کانی به هه ر چوار دیالێکتی کوردی لیداوه ته وه.

هه ره ها له کۆتایی کتیبه که له (۱۲۱-۱۵۸) له هه ندێ رووی رێزمانی کوردی کۆلیوه ته وه. نه م کتیبه ۱۵۹ لاپه ره یه و له چاپخانه ی کوردستان له هه ولێر له چاپ دراوه. ده بی نه وه ش بلێن نه م کتیبه وینه داریشه. نمونه یه ک له م کتیبه:

(سۆزلى)	S. Basik
Basik (پادىيى)	B. zend
(فەيلى)	F. Beleseq
(ھەورامى)	H. Herejin

لە سالى ۱۹۷۲دا غەبىرلەر بىلەن زىچى (فەرھەنگى زانىيى)، ئىنسىكلۇپىدىيى (كورد) بىلەن چاپ گەياند. ئەم فەرھەنگە لە سلىمانى بىلەن (۲۲۷) لاپەرە چاپ كراو، مامۇستاي ناوبرا چەندان زاراوھى زانىستى لىكداوھە بىلەن دىيىلى لە كۆمەللى ناو دواو، ئەم بەرگە بەرگى يەكەمە. ھەر لە سالى ۱۹۷۲دا مەرووف قەرەداغى بەرگى يەكەم دواوھى (فەرھەنگى كشتوكال) بىلەن بەغدا بىلەن چاپ گەياند، كە تيايدا چەندان وشەو زاراوھى تايىت بە كشتوكال و ئامىرەكانى و جووت و جووتىيى روون كىرەتەوھە ماناي لىداوھە. ئەم فەرھەنگە بەرگى يەكەمى (۱۹۸) لاپەرە بەرگى دواوھى (۱۵۷) لاپەرە، بەلام بەرگى دواوھى لە (۱۹۷۳) لە چاپ تەواو بوو. دىسان ھەر لە ۱۹۲۷دا دەرگا رۇشنىيىرەيەكانىش ھەستىيان بە پىئويستى كارى فەرھەنگ نوسى كىر، بۆيە گۇفارى (پەرەردەو زانىست) ژمارە ۴، سال ۲، بە ۱۹۶ لاپەرە فەرھەنگىكى كوردى - غەرەبى خستە بەردەستى خويندەوارانى كورد.

لە سالى ۱۹۷۲دا ئەنجومەنى كۆپى زانىيى كورد (زاراوھى كارگىيى) يان بىلەن كىرەوھە، ئەم كىتەپ ۱۶۹ لاپەرە بىلەن دىكتور كەمال مەزھەر ئەھمەد پىشەكى بىلەن نوسىوھە پىكى خستوھە. لەم كىتەپدا زاراوھەكانى بىلەن غەرەبى

و بهرام بهر که ی به کوردی واتایان لیداوه ته وه. ئەم کتێبه لیستی به که م و دووه می زاراوه کانی کۆر بوو.

له سالی ۱۹۷۴ دا ئەنجومه نی کۆر لیستی سێیه می زاراوه کانی کۆریان بلاوکرده وه. ئەم لیسته له گوڤاری کۆری زانیاری کورد بهرگی دووه م - بهشی دووه م دا بلاوکرده وه، له لاپه ره (۱۶۴-۲۱۸) ی گرتۆته وه. ئەم لیسته زاراوهی هه مه چهشنه و زاراوهی زمان و زاراوی پزشکی گرتۆته وه.

هه ره له ۱۹۷۴ که مال جه لال غه رب بهرگی به که م و دووه می (فه ره نگی زانیاری) ی ده رکرد، ئەم فه ره نگی به ۴۲۸ لاپه ره له به غدا چاپ کراوه.

هه ره له هه مان سالا گوڤاری په ره رده و زانست دووباره ژماره (۸۷) ی خۆی بۆ فه ره نگ ته رخا ن کردووه. ئەمجاره فه ره نگوکیکی عه ره بی - کوردی بوو، ئەم نامیلکه یه زیتر وشه و زاراوهی پێویست بۆ قوتابخانه کانی تێدا یه.

سالی ک دوا ی نه وه، له ۱۹۷۵ دا ئەنجومه نی کۆری زانیاری کورد لیستی چواره می زاراوه کانی کۆریان به چاپ گه یاند، ئەم نامیلکه یه له به غدا به ۴۶ لاپه ره له چاپ دراوه، هه ره ک لیسته کانی دی عه ره بی - کوردییه، ئەم نامیلکه یه دکتۆر نه وه رحمانی حاجی ماره ف پێشه کی بۆ نووسیوه و رێکی خستوه، نامیلکه که له سێ به ش پێکهاته وه:

۱- زاراوی زمان.

۲- زاراوی کارگێری.

۳- زاراوی کتێبی فێرگه کان.

هه ره له ساڵی ١٩٧٥ دا نه نجومه نی کۆر (زاراوی هه مه چه شه نه)، که لیستی پینجه می زارواه کانی کۆر بوو به چاپیان گه یاند. نه م لیسته ش عه ره بی - کوردیه، بۆ نمونه:

زاراوی عه ره بی	زاراوی کوردی
اتقاد	کلّیه، سۆله
حالب، ناعم	گژگ، ته رگژ

تییینی:

(هالاو) و (بلیسه)ش به کاردین. له بادینان به کارده هیتر.

له ساڵی ١٩٧٦ دا شیخ محمدی خال به رگی سییه می فهره نگه به نرخه که ی (هه ره نگه خال) به چاپ گه یاند. نه م به رگه له پیتی (ق-ئ)یه و له (٥١١) لاپه ره دایه. نه م فهره نگه کوردی - کوردیه و نووسه ره و لی داوه وشه و زاراه ی زۆری ناوچه کانی کوردستان روون بکاته وه. هه روه ها له کوتایی فهره نگه که یدا چه ند وته یه کی کوردی کۆنی له فهره نگیکی ماد ده ره ئناوه.

هه ره له ساڵی ١٩٧٦ دا صدیق صفی زاده له تاران چوار نامیلکه ی ده رکرد. نووسه ری ناوبراو له م چوار نامیلکه یه دا وشه فارسی و کوردیه هاوتاکان یان چوونیه که کان ده ست نیشان کردوه. جا هه ره یه ک له م نامیلکه نه دیالکتیکی کوردی گرتوته وه. نه مه سه رباری نه وه ی صدیق صفی زاده زۆر به ره می دی، جگه له کاری به ره م به چاپ گه یاندوه^(٣)

له ساڵی ١٩٧٧ دا فاضل نظام الدین فهره نگیکی به نرخه پێشکه ش به

بە كىتېبخانەى كوردى كۆردى، ئەمىش (فەرھەنگى ئەستىزە گەشە) بوو، ئەم فەرھەنگە ۷۷۴ لاپەرھەو كوردى - عەرەبى يەو لە بەغدا لەلەين دەزگای رۆشنېرى و بۆلۆكردنەوہى كوردى بۆلۆكراوہ تەوہ. ئەم فەرھەنگە و گشت فەرھەنگەكانى دى كەم و كورپان لەوہ دایە وشە و زاراوہكانى گشت ناوچەكانى كوردستانى ئەگرتۆتەوہ.

ھەر لە سالى ۱۹۷۷دا (عەبدولرەحمان محەمەدەمىن زەبىحى) بەرگى يەكەمى (قاموسى زمانى كوردى) كە تەرخان كرابوو بۆ پىتى ك بۆلۆ كۆردەوہ، ئەم فەرھەنگە بە نرخە - كوردى - يەو لە بەغدا بە (۲۴۶) لاپەرھە بۆلۆكراوہ تەوہ.

ھەر لە سالى ۱۹۷۷دا لەلەين (ى. ئى، كىدايتىنى) و (كوردستان موكرىانى) و (ف.ئى. مېتروخىنە) فەرھەنگىكى قوتابخانەى لە مۆسكۆ بە چاپ گەتەندرا. ئەم فەرھەنگە رووسى - كوردىيە و (۲۱۰۰) وشەى رووسىيە و بە كوردى ماناكانى لىندراوہ تەوہ، ئەم فەرھەنگە كە لە دەزگای چاپەمەنى (زمانى رووسى) يە، پروفېسۆر قەناتى كوردۆ لە رووى زانستى يەوہ پىندا چووە تەوہ^(۴)

لە سالى ۱۹۷۸دا فەرھەنگىكى بە نرخ لەلەين (مەحمود زامدار) ھوہ بۆلۆكرايەوہ. ئەم فەرھەنگە (فەرھەنگى لەك و لوپ) بوو، كە لە دانان و كۆكردنەوہى (ھەمىد ئىزەد پەناھ) ھو مەحمود زامدار لىندواوہ و بەراوردى كۆردوہ. فەرھەنگە كە لە چاپكراوہكانى كۆرى زانىارى كۆردە لە بەغدا و لە (۲۲۰) لاپەرھەو ھەمىدى ئىزەد پەناھ لە كۆتايى فەرھەنگە كەيدا ھەندى رووى رىزمانى دىالىكتى لوپىشى روون كۆرتۆتەوہ. فەرھەنگە كە خۆى لوپى -

فارسييه، به لام (مه محمود زامدار) كردويه به لوړى - كرمانجى خواروو- فارسى.

نهگه رچى نه م كاره پيروزه ورده هه لهى تنكه وتووه، به لام كاريكى به نرخه.

له سالى ۱۹۷۹دا (عبدالپرهمان محمهد زهبيحى) بهرگى دووه مى (قاموسى زمانى كوردى) بلاوكرده وه، كه بۆ پيتى (ب) ته رخا بوو، نه م بهرگه (۲۲۰) لاپهريه وه وهروك بهرگى به كه م كوردى - كوردىيه، له هه مان سالا (فتاح عزيزى اقدام) له نازربايجانى رۆژئاوا، پيرانشهر، بهرگى به كه مى (فرهنگ اصيل)ى بلاوكرده وه. نه م فهرهنگه، كه (۱۸۱) لاپهريه قهواره بچووكه كوردى - فارسييه وه به دهست خهت نووسراوته وه به زهنگوگراف بلاوكراوته وه.

له سالى ۱۹۸۰دا خاتوو جويس بلو Joyce Blau له پاريس كتيبيكى به فهره نيسى ده باره ي كورد بلاوكرده وه. له كوتايى كتيبه كهيدا دوو فهره نگوكه ي (كوردى - فهره نيسى) و (فهره نيسى - كوردى) بلاوكردوته وه، به كه ميان له لاپهريه (۲۱۰ - ۲۴۵) و دووه ميان له (۲۴۶ - ۲۸۷) ي كتيبه كه ي گرته وه. كوردى به كهيشى به ئيملاى عه ره بى و لاتينى نووسراوه.

كتيبه كه خوى (۲۸۸) لاپهريه وه له لايه نه دهزگاي Libraie C. Kinvksieck يه وه بلاوكراوته وه^(۶) شايانى باسه نه م خاتوونه (جويس بلو) چه ندان شتى دى ده باره ي كورد له پاريس بلاوكردوته وه^(۷)

له سالى ۱۹۸۰دا سيامه ند سه ليم كتيبى (چون فيرى زمانى هيندى = كوردى - عه ره بى - ده بيت...) بلاوكرده وه. نه م كتيبه ي نووسه رى

ناوبراۋ (۱۲۵) لاپەرھىيە تىايدا ژمارەيەكى زۆر وشە و رستەي ھىندى نووسىيەو بەرامبەرەكەيان بە كوردى و عەرەبى و واتاكانى نووسىيەن. ئەم كىتەپە لە بەغدا چاپ كراوہ.

لە سالى ۱۹۸۲دا لە كوردستانى رۆژھەلات لەلايەن (شكرالله بابان) ھوہ (فەرھەنگى بابان) بلۆكرىيەو، ئەم فەرھەنگە بە نرخەي مامۇستا (۸۷۲) لاپەرھىيە (فارسى - كوردى) يە، فەرھەنگەكەي وشەيەكى زۆرى بە خۆوہ گرتوہ. نووسەر لە سەرھەتاي فەرھەنگەكەي وتارىكى دەريارەي كوردستان نووسىيەو زىتەر بە لاي مېژوودا دەچىتەوہ.

ھەر لە سالى ۱۹۸۲دا لە تاران لەلايەن (صديق صفى زادە) ھوہ (فەرھەنگى ماد) بلۆكرىيەو. ئەم فەرھەنگە (كوردى - فارسى) يەو ۲۱۵) لاپەرھىيە قەوارە گەورەيەو ناوہ ناوہ بە وىنەش وشەكان روون كراونەتەوہ. نووسەر لە سەرھەتادا چەند باسكى دەريارەي كوردى زمانى كوردى و دىيالىكتەكانى زمانى كوردى و فەرھەنگنامە كوردىيەكان نووسىيەو ئەمجا ھاتۆتە سەر ھەندى لايەنى رىزمانى كوردى و لىيان دواوہ، شايانى باسە ئەم بەرگە بەرگى يەكەمى فەرھەنگەكەي نووسەر تەرخانە بۆ پىتى (ئ).

دىسان ھەر لە ۱۹۸۲دا (محەمەد ئەمىنى ئۆسمان) نامىلكەيەكى بە ناوى (كوردى - ئوروىي بەرھەنگەرن) بلۆكرەوہ. ئەم نامىلكەيە لە بەغدا بە (۶۱) لاپەرھە چاپ كراوہ، كە نووسەر تىايدا چەندىن وشەي كوردى و ئوروىي بەراورد كەردوہو وەك لە سەرھەتاي كىتەپكەيدا دەلى ئەم نامىلكەيە لە ۱۹۷۲ ھوہ بۆ چاپ ئامادەكراوہ.

لە سالى ۱۹۸۳دا لەلايەن (دكتور قەناتى كوردۆ دكتور زارى يوسف)

گوڤاري ميژوو / ژماره (۱۱) ی زستانی ۲۰۰۷

فارسی- کوردییەو (۲۰۰) لاپه‌ره‌ی قه‌واره بچووک ده‌بێت. سالی چاپکردنی به‌ سهره‌وه‌ نیه، به‌لام به‌ دلتیاییه‌وه‌ له‌م چوار پینچ ساله‌ی دوایدا ده‌رچوه‌. نه‌مه‌ لیستی نه‌و فهره‌نگه‌ کوردییانه‌ بوو، که‌ له‌ نیوان سالانی (۱۹۷۰- ۱۹۸۴) دا چاپکراون (نه‌وه‌نده‌ی من ئاگام لێیان بێ). سهرباری نه‌و فهره‌نگانه‌ی باسما لێوه‌ کرد، چه‌ندان کتییی دیکه‌ی کوردی و غه‌یره‌ کوردی ب‌لاوکراونه‌ته‌وه‌، که‌ له‌ کۆتایی کتییه‌کانیاندا فهره‌نگه‌نگه‌یان بۆ کردوه‌وه‌. بۆ نمونه‌:

۱- ژبانی ئافره‌تی کورد، نووسینی هینی مه‌روڵد هه‌نسن، وه‌رگێڕانی، عه‌زیز گه‌ردی، به‌غدا، ۱۹۸۳، ل ۴۲۲-۴۳۰.

۲- ته‌نه‌که‌، یه‌شار که‌مال، وه‌رگێڕانی، شوکور مسته‌فا، به‌غدا، ۱۹۸۱، ل ۱۹۴-۲۰۴.

۳- کورد له‌ میژوی دراوسێکانیدا، سیاحه‌تنامه‌ی نه‌ولیا چه‌له‌بیی، وه‌رگێڕانی: سه‌عید ناگام، به‌غدا، ۱۹۷۹، ل ۳۶۱-۳۶۵.

۴- لیره‌یه‌ک له‌ گه‌نجینه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد، نه‌سه‌د عه‌دۆ، به‌غدا، ۱۹۸۴، ل ۱۱۷-۱۲۶.

۵- فه‌لسه‌فه‌ی جوانی و هونه‌ر، که‌مال مه‌مه‌ند میراوده‌لی، سلێمانی، ۱۹۷۹، ل ۳۸۵-۳۹۱.

خشته ی فهره نځنوسیی کوردی (۱۹۷۰-۱۹۸۴):

ساله کان	عیراق	ئیران	سوقیه ت	فهره نسا
۱۹۷۰	۱	X	X	X
۱۹۷۱	۱	۱	X	X
۱۹۷۲	۵	X	X	X
۱۹۷۳	۲	X	X	X
۱۹۷۴	۳	X	X	X
۱۹۷۵	۲	X	X	X
۱۹۷۶	۱	X	X	X
۱۹۷۷	۲	۴	۱	X
۱۹۷۸	۱	X	X	X
۱۹۷۹	۱	X	X	X
۱۹۸۰	۱	۱	X	۱
۱۹۸۱	-	X	X	X
۱۹۸۲	۱	X	X	X
۱۹۸۳	۶	۲	۱	X
۱۹۸۴	X	X	X	X
به گشتی	۲۷	۸	۲	۱

تیبینی: به پتویستم نه زانی ناوی سه رچاوه کان بنووسمه وه، هه موو نه و
 فهره نځانه ی ناوم بردن سه رچاوه ی نه م باسه ن. (نووسه ر).

په راویژ و سه رچاوه کان:

(١) ببیلوگرافیا: Bibliography وشه یه کی یونانییه، له دوو بهش پیکهاتووه. یه که م،
 Biblio وانا کتیب و دووه م graphy وانا (نووسینه وه، ده نووسم) هاتووه، له سه ره تادا
 له زمانه نه وروپاییه کاندای وشه ی ببیلوگرافیا بو (هونه ری کتیب نووسینه وه) به کار
 ده مینرا، له پاشان وای لیهات که بو نه و یاسایانه به کار ده مینرا، که ده ریاره ی کتیب
 ده نووسرا. نیستای ببیلوگرافیا به و سه رچاوه ده گو ترست، که به ره می نووسراوی
 نووسه ران، چاپکراوو چاپ نه کراو به شینوه ی لیسته ی ریکخراوی فراوان پیتشان ده دات، بو
 زنده شاره زایی بپروانه:

- نیراهیم نه مین بالدار: کتیبخانه، زانکوی سلیمانی، ١٩٨٠.

- ببیلوگرافیای کتیبی کوردی، نه ریمان، به غدا، ١٩٧٧.

(٢) بپروانه: وشه ی زمانی کوردی، د. نه و ره حمانی حاجی مارق، به غدا، ١٩٧٥، ل ٦٩.

(٣) له وانه:

١- بابا تاهیری عوربان، ١٣٦١.

٢- مشامیر اهل حق، تهران، ١٣٦٠.

٣- کوردی بیاموزیم، تهران، ١٣٦٠.

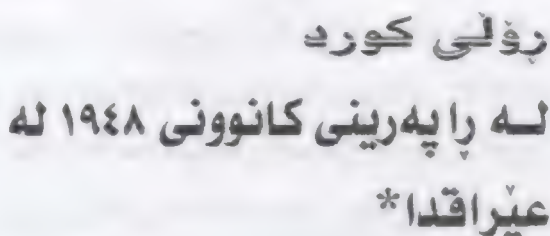
(٤) بپروانه، پاشکوی عیراق، ژماره (١٧)، ١٩٧٨.

(٥) بپروانه:

Joyce Blau de Kurde, Dialecte Sorani, Librairie C.
 Klincksieck, Paris, ١٩٨٠.

(٦) له وانه:

Joyce Blau, Dictionnaire Kurd- Francais Anglais, Paris, ١٩٦٥.

کولینزى ناداب - زانکوى سه لاهه دين

په تکرړنه وهی په یماننامه ی حوزه برانی ۱۹۲۰ ی نیوان (عیراق و په ریتانیا)
له پتشنه نگی نه م داواکاریانه بوو، هر چنده بیرؤوچوونه کان سه باره ت به م
په یماننامه په جیاوازیان هه بوو، حربه ناشکراکان له دژی هر گورپانکاریه ک
بوون و هر په یماننامه په کی نویان په تده کرده وه که شوینی په یماننامه ی
۱۹۲۰ بگریته وه، به لام حربه نه تیبیه کان له وانهش حزبی شیوعی عیراق و
پارتي دیموکراتی کورد دژی هر په یماننیک بوون که له گه ل نینگلیزه کان
مؤبرکیت، له هه مان کاتیشدا هه ولی نه وه یان ده دا که له پتگی چالاکی
شور شگرتانه و ریڅستنی خویشاندان و مانگریته کانی جه ماوهره وه له دژی

بۇستىن^(۴). ئەندامانى ئەنجومەنى ئۆيىنى ران لى رىنگاى دانىشتەكانى ئەنجومەنەۋە بە پاشكاۋى بىرۈكەى گۇرپانكارى بەسەر پەيمانى ۱۹۲۰ يان خىستە بىرياس وگفتوگۇ^(۵). مەروەھا مەندى لى ئەندامان بەھۋى ئەبۋونى مەئمانەيان بە ئىنگلىزەكان بىرۈكەى پەتدكرنەۋەيان پەسەند دەكرد^(۶). سەرەپاى ئەمەش پۇرئامە نىشتىمەننىيەكانىش پۇلى كارىگەرىيان دەيىنى لى وشىياركرنەۋەى گەل و دەرخستنى خراپىەكانى بەستىنەۋەى وولات بە پەرپەۋەى بىگانە بەھۋى ئەم پەيماننامە نەگرىسانەۋە^(۷).

لى ئەنجامى ئەۋ پەرەسەندەنە سىياسىيانەى كە وولات بەخۇۋەى بىنى، يەكەمىن حكومەتى دۋاى جەنگ لەلايەن (توفىق سۈيدى) دامەزىتئرا، بەلام بەھۋى زۈۋ لەكاركەۋتنى ئەم وەزارەتە ھىچ ھەنگاۋىكى كىدارەكى ئەنجام نەدرا^(۸).

ئىنگلىزەكانىش لەلايەن خۇيانەۋە كەۋتە بىرۈكەى گۇرپانى پەيماننامەكە بە پەيماننامەيەكى تىر، كە بۇ ماۋەيەكى دىرژئامانجە سىياسى وسەرىيازى وئابورىيەكانىان مەۋگەر بىكات. بەلام كاتى دەستپىكرىنى ئەم ھەنگاۋە بەۋەسى عىراقىيان پاگەياندا، دواخرا بۇ دۋاى تەۋابۈۋونى دانۇستاندەكانىان لەگەل (مىسر) بۇ گۇرپانى پەيماننامەى ۱۹۲۶ى ئىۋان (ئىنگلىزومىسر)^(۹). ھەر بۇيە بە دىرژابى ھوكۇمەرانى ھەردۈۋ وەزارەتەكەى (ئەرشەد عومەرى ۱/۶/۱۹۴۶-۱۶/ئىشرىنى دۈۋەمى/۱۹۴۷) ھىچ دانۇستانىكى پەسىمى ئەنجەل نەدرا^(۱۰).

لى ۲۹ى ئادارى ۱۹۴۷ (سالىح جەبىر) وەزارەتتىكى ئۆيى پىكەيتنا، كە نەركى سەرەكى بەستىنى پەيماننامەيەكى ئۆي بۈۋ لەشۈيىنى پەيماننامەى ۱۹۲۰،

ههروهك لهیهكێك له بهندهكانی پرۆگرامی وهزارهتهكه تایبته به کاروباری دهروه هاتوه:

"کارکردن لهسهر پهیماننامهی عێراقی-به‌ریتانی لهسهر بنه‌مای به‌رژه‌وه‌ندی هه‌ردوولا... له به‌ر پۆشتایی بنه‌ماکان و ده‌قه‌کانی په‌یماننامه‌ی پێکخراوی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتوه‌وه‌کان بۆ به‌هێزکردنی ئه‌و دۆستایه‌تییه‌ی که هه‌یه له‌نیوان عێراق و به‌ریتانیا"^(١٧).

وه‌ك هه‌نگاوی یه‌که‌میش "سالح جه‌بر" بۆ جێبه‌جێکردنی نه‌خشه‌و کاری وه‌زاره‌ته‌که‌ی مۆله‌تی کارکردنی ئاشکرای (حزبی یه‌کێتی نیشتمانی و حزبی گه‌ل)ی په‌تکرده‌وه، هه‌ردوو سیاسه‌تمه‌دار (کامل چادرحی، عه‌بدولفه‌تاح ئیبراهیم) به‌ تۆمه‌تی جۆراوجۆر دران به‌ دادگا، (عزیز شه‌ریف) هه‌ڵاته‌ ده‌ره‌وه‌ی عێراق^(١٨) ولێدانیکێ کوشنده‌ی ئاراسته‌ی حزبی شیوعی عێراقی کرد، هه‌ر سێ سه‌رکرده‌ (فه‌هد، حازم، صارم) خراڤه‌ به‌ندیخانه‌وه^(١٩)، له ١٩ی حوزه‌یڕانی ١٩٤٧ هه‌ر چوار نه‌فسه‌ره‌ کورده‌کانی له‌ سێداره‌دا. به‌مجۆره‌ بارودۆخیکێ له‌باری گونجاندن بۆ ده‌ستپێکردن و جێبه‌جێکردنی نه‌خشه‌ و پلانه‌کانی به‌ یارمه‌تی ئینگلیزه‌کان.

یه‌که‌مین دانوستاندنی په‌سمی به‌شیوه‌یه‌کی نه‌هێنی له ٨ی مایسی ١٩٤٧ له‌ بالیۆزخانه‌ی به‌ریتانیا له‌ به‌غداد ده‌ستپێک‌کرد. دواتر دانوستاندنه‌کان درێژه‌یان کێشا و شاندی عێراق چه‌ند جارێک سه‌ردانی له‌نده‌نی کرد، به‌م شیوه‌یه‌ چه‌ندین کۆبونه‌وه‌ له‌ به‌غداد و له‌نده‌ن به‌ڕێوه‌چوون بۆ که‌یشتن به‌ شیوازیکی کۆتایی^(٢٠)، دواجار له‌ ٤ی کانوونی دووه‌می ١٩٤٨ به‌ بریاری نه‌جومه‌نی وه‌زیران، شاندی عێراق بۆ گه‌فتوگۆ کۆتایی و مۆرکردنی

په یماننامه که دهستنیشان کرا^(١٣)، به سه روکایه تی (سالح جه بر)، دواى گه یشتنى شاندى ناوبراو له پۆژى ٥ى کانوونى دووهم و کۆبوونه وه کانى له پۆژانى ١٠، ٨، ٧ى هه مان مانگ^(١٤)، له پۆژى ١٥ى کانوونى دووهم له (پۆرتسمۆس)* هه ردوو ولات ئیمزای په یماننامه که یان کرد^(١٥).

داوه دواى بلاو بوونه وهى هه والى مۆرکردنى (په یماننامه ی پۆرتسمۆس) له پۆژنامه ناوخۆیه کان له ١٦ى هه مان مانگ^(١٦)، هه موو خه لکی عێراق به جارێک خرۆشان به هه زاران خۆپیشاندهر پۆژانه سه ره شقامى شاره گه و ده کان و نا په زایى گه ل دژى نه م په یماننامه یه زۆر به خێرایى ته شه نه ی کرد و گه یشت پله ی راپه رینتیکى گه و ده .

سه باره ت به پۆلى کورد له راپه رینه کانى به غداد، هه ره له سه ره تاوه زۆر به گه رمى تیکه ل به پووداوه کان بوون له یه که مین راپه رینی جه ماوه ریدا له ٥ى کانوونى دووهم که له نه نجامى راگه یاندنه کانى وه زاره تی ده ره وه فازل نه لجه مالى له لهنده ن ده ستیپێکرد له لایه ن قوتابیانى کۆلیژى ماف^(١٧)، قوتابیه کورده کانیش شان به شانى خۆپیشاندهرین پۆژانه نێو شه قامه کان، هه ره نه وه پۆژه ش له سه ره فەرمانى سه روک وه زیران هێزه کانى پۆلیس به ربوونه گیانى خۆپیشادهران. (عوهر مسته فا) که نه ندامى لیژنه ی مه رکه زى پارتى دیموکراتى کوردو یه کێک له قوتابیه کورده کانى کۆلیژى ماف بوو، له نه نجامى به شداربوونى له خۆپیشاندهرانه کانى پۆژانه ی کۆلیژى مافو پووبه پووبوونه وه کانى هێزه کانى بریندار کرا^(١٨). هه ره ها حکومه ت به بیانوى بلاو بوونه وهى بیروباوه رپى گێزه شتوین له ناو قوتابیاندا کۆلیژى مافى داخست و ژماره یه ک له قوتابیان ده ستگیرکران^(١٩).

له سه ر ناستی سیاسیش (پارتی دیموکراتی کورد) به مه به ستی سه ره رشتی و نه رکی رێکخستنی خه باتی گه ل و دیارکردنی دروشمه کانی خه باتی نه م قوناغه، شان به شانی (حزبی شیوعی عێراق، حزبی گه ل، باڵی چه پره وی - حزبی نیشتمانی دیموکراتی) لیژنه یه کی تاییه تیان دامه زراند به ناوی (لیژنه ی هاریکاری نیشتمانی)^(٢٢) که دروشمه سه ره کییه کانی (پووچه لکردنه وی په یمانی پۆرتسمۆس، پووخاندنی حکومه تی سالح جه بر، هه لبژاردنی ئازادی نوێنه رانی گه ل، دانی مافه دیموکراسیه کان، نه هیشته ی گرانسی) ببوو^(٢٣). (ره شهید عه بدولقاس) نه ندای مه کته بی سیاسی پارتی دیموکراتی کورد، نوێنه رایه تی (پارتی) له لیژنه که دا ده کرد. که کۆبوونه وه کانی لیژنه که له ژووره تاییه ته که ی خۆیدا له (بارتمنت ماریا) له شاری به غداد به رێوه ده برد^(٢٤).

له یه که مین کاردا نه وه ی مۆرکردنی په یماننامه که له ١٥ ی کانوونی دووه م، جگه له حزبه کانی تیو (لیژنه ی هاریکاری نیشتمانی) حزبه مۆله ت پیدراوه کانیش (حزبی نیشتمانی دیموکراتی) و (حزبی ئازادیخوازان) و حزبی سه ره بخۆیی) دژی مۆرکردنی په یماننامه که به یاننامه یان ده رکرد^(٢٥)، تیایدا داوایان کرد که گه لی عێراق نه م په یمانه رته بکاته وه و نه مه شیان پاگه یاند که حکومه تی (سالح جه بر) هیچ کاتێک مافی نه وه ی نییه به ناوی گه لی عێراقه وه په یمانتکی نوێ له گه ل به ریتانیا دا به ستیت^(٢٦).

به مجۆره دوا ی ده رکه وتنی هه لۆیسته ی حزبه ئاشکرakan و لیژنه ی هاریکاری، پۆژی ١٩ ی هه مان مانگ به هه زاران خۆپیشاندهر به دروشمه نیشتمانییه کانیا نه وه پژانه سه ره شه قامه کان و به ده م هاواری (پروخی

حكومتى سالىج جەبر) و (بىرى پەيمانى پۇرتسىمۇس) پىرپەۋى خۇپىشانىدەران بەرەو ئەنجومەنى ئۆتەران پۇيشت (جەمال بابان) لە بەياننامەيەكى رەسمىدا كەۋتە ھەپشەكردن لە گەل و پاىگەيانىد كە ھەر خۇپىشانىدەرانىكى تر پروپىداتەۋە بەشتۈەيەكى توندوتىژىڭگاي لىدەگىرەت^(۲۶).

بەلام ھەپشەكەكانى (جەمال بابان) نەبوۋە ھۆى ساركرەنەۋەى جەماۋەرەكە و پۇژى دواتر واتە ۲۰ى كانوۋنى دوۋەم بەغدادى پايتەخت خۇپىشانىدەرانىكى گەۋرەى بەخۋە گرت، كە لەئەنجامى ھىرشى ھىزەكانى پۇلىس چوار لە خۇپىشانىدەران كوزران و دەيانىش برىندارىوون^(۲۷)، لە پۇژى ۲۱ى كانوۋنى دوۋەم كاتىك ژمارەيەكى زۆرى جەماۋەر بەمەبەستى بەشدارىكرەنى لە ناشتنى قورىيانىانى پۇژى ۲۰ى مانگ پوويان كىردە نەخۇشخانەى (مەلەكى)، ھىزەكانى پۇلىس دەستيان بە لىدانى جەماۋەرەكە كىرد، بوۋ بەھۆى كوزرانى قوتابىيەكى كۆلىژى دەرمانسازى و برىندارىوۋنى چەندانى تر^(۲۸).

ئەم پوۋداۋەش بوۋ بەھۆى ناپەزايىيەكى فراۋانى جەماۋەر، تەننەت ھەستى ئەۋكەسانەشى بزۋاند كە تا ئەم كاتەش بەھۆى ھۆكارى چۆراۋجۆر تىكەل بە خەباتى جەماۋەرى نەبوۋىوون، بەمچۆرە ئەم نىشتەمانپەرۋەرەنەش دەنگى ناپەزايىيان بەرزكرەۋەو تىكەل بەخەباتى گەل بوۋن. ھەرۋەھا دەستىيەك لە مامۇستايانى كۆلىژى پزىشكى و ژمارەيەكى زۆرى پزىشكەكانى شارى بەغداد بەتوندى دىژى پەقتارەكانى پۇلىس ۋەستان و دەستيان لەكار كىشايەۋە^(۲۹).

لە ئىۋارەى ھەمان پۇژ بەمەبەستى دەرچوون لەم تەنگزەيەى كە حكومت تىيكەۋتبوۋ، ۋەسى (عەبدولئىلاى كورپى عەلى) لە رىڭگەى ئىزگەۋە

به یاننامهیهکی بلاکړده وه، که تینیدا به لئینیدا که هیچ په یمانیک مافی وولات وداخوازییه نیشتمانییه کانی په چاونه کات، نابه ستریت^(۳۰). ده توانری بووتری (وه سی) له م به یاننامه یه دا دوو مه به سستی سه ره کی هه بوو، که به هوی به لینه کانی متمانه ی هه ندی له و حزیانه به ده ست به یتیت و له لایه کی تریشه وه شو په کریزییه له ناو بیات که له نیتوان حزیه کاند هه یه، که هۆکاریکی سه ره کی بوو بۆسار کړنه وه ی جه ماوهری واپه ریوو هیتن کړنه وه ی باره که.

هه رچه نده هه ندی له حزیه کان جوړیک سارد بوونه و هیان لی ده رکه وت و تاراده یه ک متمانه یان به و ته کانی وه سی کرد، به لام نه وه ی پۆلی گه وهری گپرا له به رده وامی خو پیشاندا نه کان و جو شدان ی جه ماوهر (لیژنه ی هاریکاری نیشتمانی) بوو که به یاننامه که ی وه سی به شیوازیکی سپکه رانه ی واپه پینه که ده رخست و داوای کرد ته وای گهل به رده وام بن تاوه کو په یاننامه که به شیوه یه کی ته وای له گوپ ده نریت^(۳۱).

به مجوره له ژیر کارتیکردنی پیننماییه کانی (لیژنه ی هاریکاری نیشتمانی) و هه پشه کانی (سالح جه بر) له له نده ن، پۆزی ۲۲ ی کانوونی دووهم شاری به غداد خو پیشاندا نیکی گه وهری جه ماوهری له خوگرت که چه ندین دروشمی نیشتمانیان به رزکړده وه که به شیکیان پیوه ندار بوون به مافه نه ته وه ییه کانی گه لی کورد وه ک دروشمی پیدانی مافه دیموکراتیه کان^(۳۲). هه ر له هه مان پۆژدا بو پۆزلیتان سه ردان ی مه زارگای شه هیدانیان کرد^(۳۳) به مجوره پۆژانی ۲۵ و ۲۶ ی مانگ خو پیشاندا نی گه وهره به ریوه چوو^(۳۴). کورده نیشتمانی به روهره کان له شاری به غداد جگه له به شدار بوونیان له خو پیشاندا نه کان هه ندیکیان پۆلی به رپرستیان له نه ستو گرتبوو، وه ک عاسم

حهیده ری (١٩٢١-١٩٧١) که نه دمامی حزبی شیوعی بوو لیپرسراویتی
 ریکخستنه کانی به ری (که رخ) بوو له پۆژانی راپه پیندا، (مه جید رووف) له
 ریکخه ره کانی خۆپیشانده کانی (خانه ی مامۆستایان-دار المعلمین العالیه)
 بوو، (جهوده ت ه محمد ناجی) لیپرسراو بوو له کۆلیژی ماف و به ریرسی
 ریکخستنه کانی ئافره تان بوو له نه عزمیه^(٣٥).

له ناو نه م بارووخه دژوار و ترسناکه دا، پۆژی ٢٦ ی کانونی دووه م
 شاندی عیراق که یشته وه به غداد، له ئیواره ی هه مان پۆژدا سالح جه بر له
 رینگای نێزگه وه به یاننامه یه کی ئاراسته ی گه لی عیراق کردو داوای کرد هیمتی
 بنوین^(٣٦)، به لام هه ر دوا ی بلاوکردنه وه ی نه م راگه یاندنه به ماوه یه کی که م
 جه ماوه ری پایته خت به ده م دروشمی (بروخی حکومه تی سالح جه بر و بمری
 په یمانی پورتسمۆس) پۆژانه سه ر شه قامه کان^(٣٧)، به مجۆره شاری به غداد
 شه وی ٢٦ له سه ر ٢٧ ی مانگ له چاوه یوانی پووداوێکی گه وه کاتی
 به سه ربرد.

له گه ل به یانی پۆژی ٢٧ ی کانونی دووه م که به پۆژی وه سبه ناسراوه
 راپه رینیکی جه ماوه ری گه وه ته واوی به غداد پایته ختی گرته وه، له نیو
 هێرشیکی جه ماوه ری راپه ریوو پووبه پووبونه وه ی هێزه سه رکوتکه ره کانی
 حکومه تی پاشایه تی، داستانیکی گه وه یان له میژووی خه باتی دژ به
 نیستیعمار و توکه رانیان و گه ل فروشان تۆمار کرد، که به درێژایه حوکمرانی
 سه رده می پاشایه تی پووی نه دا بوو. گه وه ترین پووداویش شه ری
 (پردی مه نمون)* یوو که له کاتی تێپه ریوونی جه ماوه ری خۆپیشانده ر
 به سه به ستی یه کگرتنه وه ی هه ردووبه ره ی (که رخ و په سافه) پوویدا^(٣٨).

ژمارهیهکی نۆر کوژدان و بریندارکران^(٣٩).

شههیدانی کوردیش له راپهرینهکانی شاری بهغداد، بوون به لاپه ریهکی پرشنگداری میژووی کوردو شانازییهکی گه وره ی نه ته وه که یان، پیتاسه ی خهباتی بی ووچانی دژ به نیستیعمار و توکه ران، له وانهش (شههید جوامیز، قابر چاوشین، حوسین عه لی) بوون. ژماره یه کیش له کورده نیشتمانپه روه ره کان له پۆژانی خهباتی گه لدا به هۆی پویه پویه یونه وه یان له گه ل هیزهکانی پۆلیس بریندار کران وهک (ئهحمه د وه لی، عومه ر مسته فا) و چه ندانی تر^(٤٠).

ئه ندامانی کوردیش له ئه نجومه نی نوینه رانی عێراقدا، هه لۆیستیکی نیشتمانی و دروستیان له پوودا وهکانی پۆژی ٢٧ ی مانگ وه رگرت و ده ست له کار کیشانه وه ی خۆیان راگه یاند له وانهش (محمد نه قیب- نوینه ری هه ولیز، بابا عه لی شیخ محمود، نه نوهر جه میل- نوینه ری سلیمانی، موسلح نه قشبه ندی- نوینه ری موسل، محمه د زیاد ناغا، نوینه ری کۆیه)^(٤١).

سه بارهت به پۆلی نیشتمانپه روه رانه ی شار و شارۆچکهکانی کوردستان، هه یچی که متر نه بوو له شاری بهغداد، دروشمی (برایه تی کورد و عه ره ب) له گرنگترین دروشمهکانی راپهرینهکانی کوردستان بوو، که پۆلی سه رهکی ئه م وه ره چه رخانه نیشتمانیه ده گه رپته وه بۆ خهبات و کۆششی (حزبی شیوعی عێراقی و پارتی دیموکراتی کورد) که پۆلیکی گه وره یان نواند له هاندانی جه ماوه ر، که له پۆژانی راپه رپیندا هه یزی سه رهکی بزوتنه وه ی گه ل وه ییدانی خهبات بوون^(٤٢).

شاری هه ولیز، به شدارییهکی بی وینه ی له دژی حکومه تی سālج جه بر و

په یماننامه ی پۆرتسمۆس نواند و چه ندىن خۆپیشاندى جهماورى له خوگرت، به جورێك كه له پيشوودا پوى نه دابوو^(٤٣). له دیارترین نه و كه سانه ی كه له پۆژانى راپهرینه كاندا پۆلى كارىگه ريان بېنيوه و به ووتاره كانيان جوشى جهماوريان ده دا (جهمال حه يدهرى، شېخ محمەد محمەد (شېخه شهل)، عەلى فەتاح دزەبی، سەعە عەللالی، خالد جەبار، جوهر حوسین مه لا) چه ندانى تر^(٤٤). به لام سه باره ت به هه لۆیستی حكومه ت له به رامبه ر خۆپیشانده كان، هېچ كاردانه وه یه كى توندوتیژی پوى نه دا كه هېچ كه سیك بېتته قوریانى، له وه ش ده چیت كه نه م هه لۆیست نوانده بگه ریتوه بو به رپرسانى نه وسای هه ولێز له وانەش موته سه ریف (مسته فا قه رده اغی)^(٤٥).

شارى (كه ركوك)یش، له ژێر دروشمه نیشتمانیه كان لیژنه ی هاریكاری نیشتمانی و ده نگى ناپه زایى به رامبه ر به په یماننامه ی پۆرتسمۆس، له خۆپیشانده انێكى گه وره ی جهماوریدا له پۆژى ٢٧ ی كانوونى دووم هێرشیان برده سه ركونسرخانه ی به ریتانى و ده زگاكانى كۆمپانیای نه وتیش به پۆلیس ته نران له لایه ن حكومه ته وه، له ئاكامى پووبه پووبوونه وه كانى جهماوره وه یزه كانى پۆلیس ژماره یه ك ده ستگیركران و ئازار و نه شكه نچه دران^(٤٦).

له شارى سلێمانى، دواى بلاو بوونه وه ی راپه رپى به غداد، خۆپیشانده كانى ده ستى پێكرد، قوتابیانى سانه وى سلێمانى پۆلى به رچاویان گێرا له ته قانده وه ی راپه رپینه كان و جهماورى شاره كه ش زۆر به گه رمیه وه تێكه لى پووداره كان بوون. له دیارترین نه و كه سانه ی كه له

راپهرینهکاندا سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی هاندانی جه‌ماوه‌ر بوون به‌ ووتاره‌ شۆپشگێزه‌کانیان (حلمی عه‌لی شه‌ریف، نه‌که‌رم یامولکی، سه‌ید نه‌ها سه‌ید جه‌لال، نه‌حمه‌د بادی، محمه‌د که‌ریم فه‌حوللا) و چه‌ندانی تر^(٤٧).

هه‌ر چه‌نده‌ نه‌و کاته‌ شاری سلێمانی هیچ هێمایه‌کی راسته‌وخۆی ئینگلیزه‌کانی لێنه‌بوو جگه‌ له‌ (مه‌له‌ندی پۆشنیری به‌ریتانی) نه‌بیته‌، که‌ له‌لایه‌ن (عه‌لی مه‌لا شه‌ریف، حه‌مه‌بۆر) به‌پێوه‌ده‌بران، له‌ پۆژانی راپه‌رینه‌که‌دا، نه‌م مه‌له‌نده‌ که‌وته‌ به‌ر هێرشێ جه‌ماوه‌رو سویتینرا، (حه‌مه‌ بۆر)یش تێدا به‌رینه‌داربوو^(٤٨).

هه‌روه‌ها دانیشته‌وانی سلێمانی له‌ پۆژانی راپه‌ریندا به‌ نامه‌یه‌کی تایبه‌تی داخوازییه‌کانیان خسته‌به‌رده‌م وه‌زاره‌تی (سالم جه‌بێ) که‌ بریتی بوو له‌ (دانی مافه‌ دیموکراسیه‌کانی گه‌ل، پێگادان به‌ ژبانی حزایه‌تی سه‌ربه‌خۆ، پێگه‌دان به‌ دانانی سه‌ندیکای کرێکاران، ئازادکردنی به‌نده‌ سیاسیه‌کانی وولات، لابردنی په‌یمانی ١٩٢٠). هه‌روه‌ها نێزه‌رانی نامه‌که‌ به‌مجۆره‌ گۆتاییان پێهێنابوو (دانیشته‌وانی شاره‌که‌مان ده‌ست له‌ خه‌باتی خۆیان هه‌لناگرن هه‌تاوه‌کو نه‌م داخوازییه‌ جێ به‌جێ ده‌کری‌ن)^(٤٩). له‌باره‌ی راپه‌رینه‌کانی سلێمانیه‌وه‌ لۆنگریک ده‌لێت:

"نه‌و هاوپه‌یمانییه‌ به‌هێزه‌ی سالی ١٩٤٨ له‌ نێوان نه‌ته‌وه‌په‌رستان و کۆمونیستانی کوردی سه‌ر به‌په‌وسدا به‌سترا ئاژاوه‌یه‌کی بێ کۆتایی له‌سه‌ر شه‌قام و قوتابخانه‌کانی شاری سلێمانی نایه‌وه‌"^(٥٠).

له‌وه‌ ده‌جێت لۆنگریک مه‌به‌ستی نه‌و به‌ره‌نیشتمانییه‌ بیته‌ که‌ پارتی دیموکراتی کورد و حزبی شیوعی عێراق پێکیان هێنابوو له‌ نێو (لیژنه‌ی

ھارىكارى نىشتمانى) و مەبەستى لەم ئازاۋەيە ئەم لىژنە ھاۋىيەشە بىت
 كە لە سلىمانى پىكھىتزابوو كە لە پىتاۋ مافەكانى گەل وھاندانى جەماۋەر
 دژى ئىستعمار و تۆكەرانى پۇلئان دەبىنى.

شاينى باسە ئافرەتانى كوردىش لە شارەكانى كوردستان پۇلى
 گەۋرە و بەرچاۋيان لە راپەرىنەكان گىراۋە شان بەشانى براكانيان،
 لەوانەش سەكىنە سلىمان، فەرىدە يونس (خوشكى نافع يونس) كە
 يەككە لە ووتارىيژەكانى راپەرىنەكانى شارى ھەولير بوو^(۵۱). ھەروەھا
 ئافرەتانى گوندىشىنەكانىش كە بەھۆى ئوتۇمبىلەكانەۋە دەھىترانە
 شارەكانى ھەولير و سلىمانى بۆئەۋەى بەشدارى راپەرىنەكانى
 بىكەن^(۵۲).

شاعىرانى كوردىش لە پۇژانى راپەرىنەكاندا بە ھۆنراۋەكانيان ئاگرى
 تىكۆشانىيان لە ناۋگەلدا خوش دەكرد، كە بە دەم ھۆنراۋە
 شۆپشگىتپىيەكان و دروشمەكانى دژ بە پەيماننامەى نەگرىسى
 پۇرتسمۇس لە پىشەۋەى جەماۋەردا بوون، (كامەران موكرى) يەككە لە
 شاعىرانە بوو كە لە پۇژانى راپەرىندا پۇلىكى گەۋرەيان تۈاند^(۵۳)،
 ھەروەھا (بىكەس) بە ھۆنراۋە بەناۋبانگەكەى (دارى ئازادى)
 ۋەرچەرخانىكى مېژوۋى بىرى نەتەۋەى كوردى دارىشت^(۵۴)،
 (پىرەمىرد) ىش كە سەر قافلەى دەستەى شاعىرانى كورد بوو
 لە راپەرىنەكاندا سەبارەت بە پۇلى ئافرەتانى كورد دەلىت:

تا ئىستا پروى نەداۋە لە تارىخى مىللەتا
 قەلغانى گوللە سىنگى كچان بى لە ھەلمەتا
 پىنى ناۋى بۆ شەھىدانى ۋەتەن شىۋەن وگىرىن
 نامەن ئەۋانە ۋا لە دلى مىللەتا ئەژىن^(۵۵).

شارۋچكەكانى تىرى كوردستانىش پۇلى نىشتەمانيان ھىچى كەمتر
 نەبوو لە پۇلى شارە گەرەكان لە پۇژانى راپەرىندا. لەۋانەش
 شارۋچكەى (كۆيە) چەند خۇپىشاندىكى بەخۇۋە گرت كە لەلايەن
 جەماۋەرى شۆرېشگىرى شارەكە بەرپۆۋەچوو، گەرەترىن خۇپىشاندىان و
 راپەرىنى جەماۋەرىش لە پۇژى ۲۷ى كانوونى دوۋەم بوو، كە سەرجم
 چىنە كۆمەلەتتەكان و ئاينىيەكان و پۇشنىبىران و كاسىبكاران پۇژانە
 سەر توندوتىژيان ئەنجام نەدا و خۇپىشاندىانەكە بەشىۋەيەكى ھىمانە
 بەرپۆۋەچوو. لەدىارتىرىن ئەۋكەسانەى پۇلى بەرچاۋيان بىنى لە
 راپەرىنەكەدا (نافىع يونس، عونى يوسف، يونس رەۋوف (دەدار)، عالى
 عەبدوللا) كە لىژنەى ھاۋىەشيان پىكەۋەنا بۆ راپەرايەتى كەردى خەباتە
 جەماۋەرىيەكان^(۵۶).

لە گىرنگىرىن ئەۋ ئەنجامانەى كە لەئاكامى خۇپىشاندىانەكانى بەغدادو
 شارەكانى كوردستان و شارەكانى تىرى عىراق ھاتە دى، پووخاندنى
 حكومەتى سالىج جەبر و پوچەلكەردنەۋەى پەيماننامەى (پۇرتسمۇس) و
 دامەزاندنى حكومەتى (مەمەد ەدر) بوو كە چەند نىشتەمانپەرۋەرىك
 تىدا بەشداربوون^(۵۷).

له شوباتی ١٩٤٨ شاندى شارو شاروچكه كانى كوردستان بو پزلیتانی
له قوریانیانی راپهرینه كانى شارى به غداد، سهردانى مه زارگه ی
شه هیدانیان كرد. نوێنه رانی مه ولیر وکویه له پۆزی ١٣ ی شوبات
گه یشتنه پایتهخت و به چه پکه گولی وه فادارییه وه سهردانى رپۆره سمى
ناشتنى (حوسین عه لى) یان کرد له شارى نه جەفی پیروۆ. له پۆزی ٢٦ ی
شوبات نوێنه رانی سلیمانی و زاخۆ و پانیه ش گه یشتنه به غداد،
به رپۆره سمى کى شکۆدار به شه قامى ره شیدا تیپه رین به ره و گۆرستانی
(باب المعظم)، مه روه ها ئافره تانی کورد به چه پکه گوله وه به شوین
به یداخه كانى (سلیمانی و زاخۆ و پانیه) و لاوانیش به جل و به رگى
کوردی به به یداخى پرسه وه، دیمه نیکی وه فادارییان نواند. که
تاگه یشتنیان به مه زارگه ی شه هیدان دانیشتوانى شارى به غداد به
گه رمیه وه له پیشوازیان وه ستابوون. له پۆزی ٥ ی شوبات پۆسته ی
خانه قین گه یشت به لاوپیره وه به چه پکه گولی وه فادرای ده ستی
ئافره تانی خانه قین و به دروشمى (بژی به کیتی کورد و عه ره ب) تاجه
گولینه یان له سه ر گۆری شه هیدان دانا.

مه ر له م رپۆره سمانه ی نوێنه رانی شارو شاروچكه كانى كوردستان،
له کاتى گه یشتنیان به گۆرستانی شه هیدان چه ندان ووتار بو پزلیتانی
قوریانیان به زمانى کوردی و عه ره بى له لایه ن (مه مه د نه حمه د ته ها،
ره شید نه حمه د، عامره عه لى حه یده ر، سوعاد نه مین) خوێندرایه وه^(٥٨).
شایه نى باسکردنه نه گه ر بلێن گه له کورد پۆلیکی گه وه و کاریگه رى

گێڕا له سه ر ئاستی سیاسی و ئاستی جه ماوه ری له راپه رینه کانی به غداد و شاره کانی کوردستاندا بۆ پووخاندنی حکومه تی سالف جه برو له گۆرپانی په یماننامه ی پۆرتسمۆس. شه هیدانی کوردیش به لگه ی نه وه ن که گه لی کورد جگه له کێشه ره واکه ی و بیروباوه ره نه ته وه ییه که ی، ئاماده ی فیداکارییه له پیتاوی پزگاری نه وه گه لانه ی له گه لیدا ده ژیت و ژێر ده ستن وه خاوه ن بیروباوه ریکی نیشتمانپه روه ری گه وره یه . به م شیوه یه هه وه لکه کانی به عیراقکردنی کورد سه رکه وت و جه ماوه ری کورد له نه نجامی پۆلی حزیه کان به تایبه تی حزبی شیوعی عیراق که وتنه قوربانیدان له پیتا و کێشه کانی عیراق.

* ئهم توێژینه وه یه به شیکه نامه ی ماسته ری قوتابی (مه هدی محمەد قاس) که پیشکەشی ئه نجومه نی کۆلیژی ئه ده بیات له زانکۆی سه لاحه دین کردووه بۆ به ده سته یێانی ماسته ر له میژووی نوێ کورد

سه رچاوه و په راویژه کان:

- (^١) علاء جاسم محمد الحری، العلاقات العراقية-البریطانية ١٩٤٥-١٩٥٨، ط١، بغداد، ٢٠٠٢، ص ٦٢٢.
- (^٢) موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري، ج١، ص ٦-٦١.
- (^٣) المملكة العراقية، محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية العاشرة، الاجتماع العادي
- لسنة ١٩٤٥، الجلسة السادسة عشرة، ٢١ كانون الثاني ١٩٤٦، ص ١٥٨-١٥٩.
- (^٤) ن.م، الجلسة الثانية، ١٩٤٦/٣/٥، ص ١٩٨.
- (^٥) بۆ زیاتر بیوانه: قیس عبدالحسین الیاسری، الصحافة العراقية والحركة الوطنية، ص ٢٢٣-٢٦٠.

- (۶) جعفر عباس حميدى، التطورات السياسية في العراق ١٩٤١-١٩٥٣، ص ٤٨٠-٤٨١.
- (۷) علاء جاسم محمد الحري، م.س، ص ٦٦-٦٧.
- (۸) بۇ زياتر دەريارەى كارەكانى مەردو وەزارەتەكە بېوانە: عبدالرزاق الحسنى، تاريخ الوزارات العراقية، ج ٧، ص ٩٠-١٥٧.
- (۹) م.ن، ص ٢١٨-٢١٩.
- (۱۰) عبدالوهاب حميد رشيد، العراق المعاصر، ط ١، دمشق، ٢٠٠٢، ص ١٠٥.
- (۱۱) عزيز السبامى، عقود من تاريخ الحزب الشيوعى العراقى، ص ٤٠٧.
- (۱۲) بۇ زياتر دەريارەى دانوستانەكانى نئون مەردو شاندى عىراق و بەریتانیا كە لى بەغداد و لەندەن بەرپۆەچوون بېوانە: فاروق صالح العمر، المعامدات العراقية-البريطانية واثرها في السياسة الداخلية ١٩٢٢-١٩٤٨، بغداد، ١٩٧٧، ص ٣٩٣-٤٣٢.
- (۱۳) لى (سالىج جەبەر-سەرۆك، فاجىل الجمالى-وەزىرى دەرەو، شاکر الوادى-وەزىرى بەرگى، نورى سەعید-سەرۆكى ئەنجومەنى ئەعیان، توفیق سویدى-ئەندامى ئەنجومەنى ئەعیان) پىتىك كۆڭلارى مېژوو/ ژمارە (١) ى ژىئە ٢٠٠٧
- ماتېرېن. عبدالرزاق الحسنى، تاريخ الوزارات...، ج ٧، ص ٢٢٣.
- (۱۴) علاء جاسم محمد الحري، م.س، ص ١١٩.
- (۱۵) يەككىكە لى يەندەرەكانى بەریتانیا و دەكەوتتە خوارووى وولاتەكە، نواى كوتايى ماتنى دانوستانەكان شاندى بەریتانى مېواندارى شاندى عىراق لى م يەندەرە كورد يەمەستى مۆركردنى پەيماننامەكە، بۆيە بە پەيماننامەى پۇرتسمۇس ناسراو.
- (۱۶) دەريارەى يەندەرەكانى پەيماننامەكە بېوانە: عبدالرزاق محمد اسود، موسوعة العراق السياسية، مج ٥، ص ١٨٦-١٨٧.
- (۱۷) محمد حمىد الجعفرى، بريطانيا و العراق، (حقبة من الصراع ١٩٥٨-١٩٦٧)، ص ١٦٧.
- (۱۸) المملكة العراقية، محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية الحادي عشرة، الجلسة التاسعة، ١٢٥-١٢٦/١٨، ١٩٤٨، ص ١٢٥-١٢٦.
- (۱۹) چاوپىتكە وتنىك لەگەژ رشید عەبدولقادر، لى ٥ تشرینی بەکەمى ٢٠٠٢؛ جلال الطالبانى، كردستان والحركة القومية

- الکوریة، ص ١٦٥ ؛ محسن محمد المتولی، کورد العراق منذ ١٩١٤-١٩٥٨، ص ٢٠٦.
- (١٩) حنا بطاطو، العراق الحزب الشيوعي، الكتاب الثانی، ص ٢٠٦.
- (٢١) سه ره پای لیژنه ی هاریکاری نیشتمانی چه ند لیژنه یه کی تر هه ر له یۆژانی یه که می راپه رینه که دا پێک هێنران وه ک (لیژنه ی قوتابیانی کۆلیژ و په یمانگاگان) هه روه ها لیژنه یه کی تر له لایه ن حزبه ئاشکران بێکهینرا له (حزبی نیشتمانی دیموکراتی، حزبی سه ره یه خۆیی، حزبی ئازادیخوازان).
- بۆ زیاتر زانیاری ده رباره ی زۆلی ته م لیژنانه له یۆژانی راپه ریندا بیوانه : خمیس حزام والی، وثبة كانون الوطنية في العراق ١٩٤٨، رسالة ماجستير (غیره منشورة) مقدمة الى كلية القانون والسياسة-جامعة بغداد، ١٩٧٩، ص ١٠١-١٠٢ ؛ رحيم عجينة، وثبة كانون معركة ظفارة وصفحة حافلة بالتجارب "الثقافة الجديدة" (مجلة)، عدد ٢١، كانونی الثاني ١٩٧١، ص ٢١-٢٢.
- (٢٢) خمیس حزام والی، م.س. ص ١٢٤.
- (٢٣) چاوپێکه وتنێک له گه ل ره شهید مه بدولقادر له ٥٠ تشرینی یه که می ٢٠٠٢: شعبة التحقيقات الجنائية، موسوعة سرية الخاصة، ج ٢، ص ٣٩٢.
- (٢٤) ده رباره ی به یاننامه کانی ته م حزبانه بیوانه : عبدالرزاق الحسنى، تاريخ الوزارات...، ج ٧، ص ٢٤٦-٢٤٨ ؛ محمود القاضي، كانون الثاني شهر الجهاد الوطني، ط ١، بغداد، مارت ١٩٤٨، ص ٦٦-٧٥، ٨٠-٨٤.
- (٢٥) که مال مه زهه ر نه حمه د، چه ند لاپه ريه ک له میژووی گه ل کورد، به شی یه که م، به غدا، ١٩٨٥، ل ٣٠٩.
- (٢٦) جعفر عباس حمیدی، التطورات الساسية...، ص ٥٢٢-٥٢٣.
- (٢٧) خالد عبدالمنعم العاني، م.س، ص ٢٧٩.
- (٢٨) محمود القاضي، م.س، ص ٩٢.
- (٢٩) محمود شبيب، م.س، ص ٩٣.
- (٣٠) بۆ زیاتر ده رباره ی ده قی به یاننامه که بیوانه : عبدالرزاق الحسنى، تاريخ الوزارات...، ج ٧، ص ٢٥٩-٢٦٠.
- (٣١) عبدالجبار عبد مصطفى، تجربة العمل الجمهوری في العراق، ص ٢٢٢ ؛ جعفر عباس الحمیدی، التطورات السياسية...، ص ٥٢٩-٥٣٠.
- (٣٢) که مال مه زهه ر نه حمه د، چه ند لاپه ريه ک...، به رگی یه که م، ل ٢٠٩-٢١٢.

* ئوتتۇرىغا كەلگەن شەيخەلەم شەيخەلەم بە پىرى
شەھىدان ئاسرا.

(۲۸) دەريارەي رىشوداۋەكانى پۇتۇ ۲۷
كانون پىوانە: محمود القاضى، م.س،
ص ۱۱۵-۱۴۳؛ محمود شىبىب، م.س،
ص ۱۰۹-۱۱۲؛ محمد حمىدى
الجەفرى،

برىطانىا و العراق، ص ۱۶۷-۱۷۱.

(۲۹) دەريارەي ئاۋرۇمەرى شەھىدانى
پاپەرىنى كانون پىوانە: الحزب الشىۋى
العراقى، شەھادە الحزب شەھادە الوطن
۱۹۳۴-۱۹۶۳، ط، بىرۇت، ۲۰۰۱، ص ۲۱-
۳۴.

(۳۰) كەمال مەزھەر، چەند لاپەرىيەك...
بەرگى دوۋەم، ل ۲۸۷-۲۸۸؛ جلال
الطالبانى، م.س، ص ۱۶۵؛ بهاءالدين
نورى، بىرۈرىيەكى پۇتۇ پاپەرىنى
نۇي" (گۇفان)، (۲۷۶)، ۲۸/۱، ۱۹۷۸، ل

(۳۱) كەمال مەزھەر، صفحات من تاريخ
العراق المعاصر، ط،
بغداد، ۱۹۸۷، ص ۱۳۸؛ جلال الطالبانى،
م.س، ل ۱۶۵؛ محمود شىبىب، م.س،
ص ۱۱۴؛ محسن محمد الفتولى، م.س،
ص ۲۹۶.

(۳۲) لەكانى گەشىتىيان بۇ سەرگۈرى
شەھىدەكان (محمد مەھدى الجۋاھىرى)
مۇنراۋەيكى بە سەر شەھىدەكاندا
خوتىندەۋە كە لە بە شىكى دا دەلەت:

قف باجداث (الضحايا) لاتسل

فوقها دمعاً! ولاتبك ارتجالا

لاتذل عهد (الرجولات) التى

تكره الضعف وتابى الانحلالا

پىوانە دەقى مۇنراۋەكە لە محمود
القاضى، م.س، ص ۱۰۹-۱۱۲.

(۳۳) دەريارەي پاپەرىنەكانى پۇتۇ ۲۵
۲۵۲۴
ى كانون پىوانە: م.ن، ص ۱۱۵-۱۲۴؛
جعفر عباس حمىدى، التطورات
السياسية...، ص ۵۳۵-۵۳۶.

(۳۴) بۇ زىاتىر زانىبارى پىوانە: موسوعة سرية
خاصة، ج ۱، ص ۲۲، ۵۱، ج ۳، ص
۵۱۴، ۵۸۴، ۶۱۷؛ اسماعيل شىكر،
اربعيل - دراسة تاريخية في دورها الفكرى و
السياسى ۱۹۳۹-۱۹۵۸، ص ۲۴۵.

(۳۵) اسماعيل احمد ياغى، تطور الحركة
الوطنية العراقية ۱۹۴۱-۱۹۵۲، ص ۲۳۲.

(۳۶) محمد حمىدى الجەفرى، انقلاب الوصى
في العراق ۱۹۵۲، ص ۶۱؛ فەيس عبدالحسين
الياسرى، م.س، ص ۲۵۶.

- (12) چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل عەزىز محەمەد،
لە ٤ى ئەيلول ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ
لەگەل كەرىم ئەحمەد، لە ٣٠ى تشرىنى
دووه مى ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل
رەشىد عەبدولقادر لە ٥ى تشرىنى يەكەمى
٢٠٠٢.
- (13) بۇ زياتر زانىارى دەريارهى رۆلى
هەوليز لە راپهرينه كانى كانوونى دووه مى
١٩٤٨ بېوانە: اسماعيل شىكر،
ارىيل... ص ٢٤٣-٢٥٠.
- (14) چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل عەزىز محەمەد،
لە ٤ى ئەيلول ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ
لەگەل رەقىب حوسەين مەلا، لە ٦ى
تشرىنى دووه مى ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ
لەگەل حەيدەر عوسمان، لە ٢٧ى تشرىنى
دووه مى ٢٠٠٢.
- (15) اسماعيل شىكر، ارييل...، ص ٢٤٧.
- (16) چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل محەمەد عومەر
دەريەندى، لە ٨ى ئادارى ٢٠٠٢، لە سالى
١٩٣٥ لە دايك بېو، لە سەلەگانى پەنجاكان
پەيوەندى بە حەزى شىعوى عىراق
كردىو، بە شىدارى خۆپيشاندانە كانى
كانوون و تشرىنى ١٩٥٢ هە كرىو، ئىستا
لە هەوليز دادەنيشت. كەمال مەزھەر،
- چەند لاپەرەيهك... بەرگى يەكەم،
ل ٢١٣.
- (17) چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل بەهائىن نورى،
لە ٢٤ى تشرىنى يەكەمى ٢٠٠٢؛
چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل غورى ميرزا كەرىم،
لە ٢٤ى تشرىنى يەكەمى ٢٠٠٢.
- چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل عىزە الدين مستەفا
رەسول، لە ٢٢ى تشرىنى يەكەمى ٢٠٠٢.
- (18) بهاء الدين نورى، مذكرات، ص ٤٥؛
محمود شىيب، م.س، ص ١١٥.
- (19) كەمال مەزھەر، چەند لاپەرەيهك...،
بەرگى دووه مى، ل ٢٩٢.
- (20) وەرگىراو لە م.س، ل.ه.
- (21) چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل عەزىز محەمەد،
لە ٤ى ئەيلول ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ
لەگەل حەيدەر عوسمان، لە ٢٧ى تشرىنى
دووه مى ٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل
عەلى جوكل، لە ٢٧ى تشرىنى دووه مى
٢٠٠٢؛ چاوپيڭكە وتنىڭ لەگەل بلال عەزىز،
لە ١٧ى ئابى ٢٠٠٢.
- (22) موسوعة سرية خاصة، ج ١، ص ٢١٣.
- (23) غفور ميرزا كرىم، لە يادى چەلى كۆچ
كردنى كامەراتى شاعىردا، "هاوكارى"
(رۆژنامە)، ژ (٨٧٦)، ٢٩/١/١٩٨٧.
- (24) لەبەشىكى مۆنراو كەدا دەليت:

دارى ئازادى به خوين ئاونهبرى قهه
به رناگرى سه ره خوى بى فیداکارى نه بهه
سه ر ناگرى

بروانه : ده قى هونراوه كه له : دىوانى
بىكه س، رىكخستنى محهمه دى مه لا كه رىم،
به غه، ١٩٨٦، ل ٨٢-٨٣.

^(٥٥) راپه رینه كه ی كانوون و شاعیرانى
كورد، "بیرى نوێ" (گۆڤار)، ژ ٣٧٧،
١٩٧٨/٢/٤، ل ٨.

^(٥٦) چاوپێكه وتنىك له گه ل كه رىم نه حمه د،
له ٣٠ ی تشرینی دووه مى ٢٠٠٢ : مسعود
محمد، گه شتى ژبانم، چاپى به كه م،
ستوكۆلهم، ١٩٩٢، ل ٢٧٧-٢٧٨.

^(٥٧) ده رباره ی پێكهاته كه ی وه زاره ته كه ی
محهمه د سه در بروانه : عبدالرزاق الحسنی،
تارىخ الوزرات، ج ٧، ص ٢٨٢.

^(٥٨) ده رباره ی رپه ربه سمى توێژه رى
شاروشارۆچكه كانى كوردستان به درێژى
بروانه : پۆسته ی كورد وه رى،
"گه لاوێژ" (گۆڤار)، ژ ٣ سال ٩، مارتى
١٩٤٨، ل ١٣-٢٣.

دۈزىنەۋەى ويىنەى سەربەرد لە كوردستان

كە دىشاد عزيز زاموا**

سەردەتايەك:

ئەگەر يىت و باس لە ميژووى ھونەرى ويىنەكىشانى مرقۇ بەكەين، ئەوا دەبىنەن ئەم ھونەرە ھەر لە كوتايى چاخى بەردىنى كۆنەۋە دەست پىدەكات (٢٥٠٠٠.پ.ن)، كاتىك كە مرقۇەكان لەناو ئەشكەوتەكاندا دەريان لە سەر دىوارەكانى ناۋەۋەى ئەشكەوتەكان ويىنەى جۆرەھا ئازەليان دەكىشا، يان ويىنەى خويان دەكىشا لە كاتى پاۋكردندا بە ىم و تىر. ئەم ويىنەى بۆ مەبەستىكى سىجىرى بوون بۆ ئەۋەى مرقۇ بەسەر ئەو جۆرە ئازەلانەدا زالىيت كە ويىنەى دەكىشان، چونكە بىنەمايەكى سىجىرى ھەيە دەلىت زالىبون بەسەر ويىنەى شىتىكدا دەتگەيەنيتە زالىبون بەسەر ئەو شتەدا لەبەر ئەم مەبەستە بوو مرقۇەكان لە ئەشكەوتەكاندا ويىنەىيان دەكىشا لە كاتى پاۋكردندا، بە شىۋەيەك كە تىر يان ىمەكە ويىنەى دەكىشرا، كە بەرجەستەى ئازەلەكە دەكەوت وخويىنى لىدەھات ئەم جۆرە ويىنەى تانىستا لە ئەشكەوتەكانى كوردستان(كوردستانى باشور)نەدۇزراونەتەۋە، بەلام لە زۆرىك لە ئەشكەوتەكانى ئەوروپا بەتايىبەت فەرەنسا و ئىسپانيا و ئەشكەوتەكانى

پۇژمەلاتى ناۋەپاست ئەم وىنانە دۆزانەۋە، بەۋ ھىۋايەى كە لە ئەشكەۋتەكانى لە كوردستاندا ئەم وىنانە بدۆزىنەۋە، ئەگەر تىمىك لە شوپىنەۋارناسەكانى كوردستان لىكۆلىنەۋە لە ئەشكەۋتەكاندا بىكەن و بەدۋاى ئەم جۆرە وىنانەدا بىگەرپىن .

پاش ئەۋەى مرقۇ ئەشكەۋتەكانى بەجىھىشت و پىۋى كىردە دامىنى شاخەكان و سەر پىۋىبارەكان و نشىنگەى كاتى(المستوطنات الوقتية) بۇ خۆى دىۋىستىكرد لە چاخى بەردىنى ناۋەپاستدا (۱۵۰۰۰-۱۰۰۰۰ پ.ن) لەم كاتەدا مرقۇەكان جۆرىك لە ھونەر وىتەكىشانىيان داهىنا كە شوپىنەۋارناسەكان پىنى دەلىن (PETROGLYPHS) يان (ROCK PICTURE) واتە وىنەى بەردى يان وىنەى سەرىەرد، كە ئەم وىنانە بەزۆرى لەسەر بەردى گەرە دەكرىت، ئەم جۆرە وىنانە لەزۆرىەى ناۋچەكانى پۇژمەلات دۆزانەۋە، بەتايىبەت لەم سالانەى دىۋىيدا كە لە كوردستانى باكور لە ناۋچەى شاخەكانى وان، ھەرۋەھا لە كوردستانى پۇژمەلات لەم جۆرە وىنانە دۆزانەۋە. بەلام لە كوردستاندا(كوردستانى باشورى) تا ئىستا باس لە دۆزىنەۋەى ئەم جۆرە وىنانە نەكراۋە، تا ئىستا ئەم جۆرە وىنانە نەدۆزانەۋەى و ھىچ لىكۆلىنەۋەىەك لەبارەى ئەم جۆرە ھونەرەۋەى بىلاۋنەكراۋەتەۋە .

دۆزىنەۋەى وىنەى سەر بەرد لە كوردستان:

دۆزىنەۋەى وىنەى سەرىەرد لە گوندى قەلاتوكان دادەنرىت بە يەكەم دۆزىنەۋەى لەو جۆرە لە كوردستاندا شاىەنى باسە كە تىمىك لە بەپىۋبەرايەتى شوپىنەۋارى سلىمانى سەردانى ئەم شوپىنەۋارەيان كىرد لە سالى

١٩٩٨دا، به لام هیچ نووسینیک و لیكۆلینه وهیهك ده‌رباره‌ی ئەم شوینه‌واره نه‌كراوه، هیچ زانیارییهك ده‌رباره‌ی بلاونه‌كراوه‌ته‌وه تا ئیستا، كه بیته هۆی ناساندنی ئەم شوینه‌واره به‌خه‌لكی و به‌تایبه‌ت به شوینه‌وارناسان و پسیپۆران له‌و بواره‌دا. وه بپارماندا كه سه‌ردانی قه‌لاتووكان بكه‌ین له‌ كاتیکی گونجاودا، تا له‌ پۆژی ١٦ نه‌یلولی ٢٠٠٥ دا توانیم له‌گه‌ل تیمیک له‌به‌رتۆه‌به‌رایه‌تی شوینه‌واری سلیمانی كه بۆ كاری تایبه‌تی به‌رتۆه‌به‌رایه‌تی شوینه‌وار پوویان كرده‌ ناوچه‌كه له‌ نزیکه‌وه ئەم شوینه‌واره گرنه‌گه‌ ببینم و لیكۆلینه‌وه‌ی له‌ سه‌ر بكم و وینه‌ی بگرین.

شوینی قه‌لاتووكان:

قه‌لاتووكان (ناوی قه‌لاتووكان له‌ قه‌لای تووان یان قه‌لای توركان وه هاتوه‌ به‌ پینی ووتی خه‌لكی گونده‌كه قه‌لایه‌ك له‌ نزیک گونده‌كه هه‌یه، به‌لام به‌ پینی پای هه‌ندیک قه‌لاتووكان به‌واتای قه‌لای بچوك دیت) گوندیکه ده‌كه‌وینه باكوری پۆژه‌لاتی سه‌نگه‌سه‌ر، له‌ رانیه‌وه‌ نزیکه‌ی ٢٠كم دووره‌، ئەم ناوچه‌یه سه‌ربه‌ پارێزگای سلیمانیه‌، رویشتن بۆ گوندی قه‌لاتووكان له‌ رینگای سه‌نگه‌سه‌ره‌وه‌ ده‌بیته‌، له‌ دووری ٢كم له‌ باكوری سه‌نگه‌سه‌ر رینگایه‌کی گه‌ل له‌ رینگا قیرتاو كراوه سه‌ره‌كه‌كه جیا‌ده‌بیته‌وه به‌لای راستدا، ئەم رینگا گه‌ ده‌گاته قه‌لاتووكان، رینگاكه زۆر سه‌خته بۆ سه‌یاره‌ی بچوك نابیت، له‌لای راستی رینگاكه‌وه پاشماوه‌ی چه‌میک دیاربوو كه وشکی كر‌دبوو، كه ئەم چه‌مه له‌ به‌هاراندا ئاوه‌كه‌ی زیاد ده‌كات تا ئاوه‌راستی هاوین ئاوی پێ‌دایته سه‌رچاوه‌كه‌ی له‌كانیه‌كانی ده‌ور‌پشتی گوندی قه‌لاتووكانه‌وه ده‌ست پێ‌ده‌كات. به‌ نزیک‌بوونه‌وه له‌ قه‌لاتووكان رینگاكه سه‌خته‌ر ده‌بیته‌، له‌

پانىيەۋە بەنزىكەي ۹۰ دەقىقە گەيشتىنە قەلاتوكان بەسەيارە لەبەر سەختى
 رېڭاكە. دۋاي گەيشتىنە گۈندى قەلاتوكان كە لە بنارى شاخىكى
 سەختە (شاخى كورش) لە دوورى زياتر لە ۱ كم لە باكورى پۇژمەلاتى گۈندەكە
 تادەگەيتە شوپىنى مەبەست. (نەخشەي ۱).

ۋەسفى ۋىنەگان:

ۋىنەگان لە سەريەردىكى گەۋرە كىشراۋن، بەردەكە لە جۇرى
 (limestone)، ۋ شىۋە چوارلايە ۋ لە ناۋە پاستدا شەق بوۋە بۇ دوو
 بەش، كە پىدەچىت بەھۋى دابەزىنى گۇرپانى بەردەوامى پلەي گەرما ۋ بەفرى
 زۆرەۋە نەم بەردە توشى شەقبوون بوۋىت. بەھۋى كىشان ۋ چۈنەۋەيەكى
 بەردەوام ۋ لەلەي خەلگى ناۋچەكە بە (بەردە قىلىش) ناۋ دەبرىت.

نەم بەردە بەرزىيەكەي نىزىكەي (۲۷۰ سم) ۋ پانىيەكەي نىزىكەي
 (۲۴۰ سم) دەپىت، زۆرىيە ۋىنەگان لەلەي پۇژمەلات لەسەر پۈۋى بەردەكە
 كىشراۋن (بىۋانە شىۋەي ۱) پۈۋى بەردەكە پەنگى قاۋەيىيەكى كالتە ۋ كىلىسى
 دەركدۈۋە ۋ داخۇرانيكى زۆرى پىۋەدىيارە، ۋىنەگان دروستكراۋن لەسەر
 بەردەكە لە رېڭاي بەكارھىتەنى بەردى خېر بۇ شكاندىنى كىلىسەكەي سەر پۈۋى
 بەردەكە تا ۋىنەگان بەرپەنگى تەباشىرى دەرىچىن. ۋە ھەندىك جار بەردىكى
 تىز بەكارھاتوۋە بۇ ھەلگەندى (نحت الغائر) ۋىنەگان بەقولگىردىنى سەر پۈۋى
 بەردەكە بەھەلگەندى چالى بازەنىيى بچوك لەلەي يەكەۋە، پاشان گەياندىنى
 بازەنگان بەيەك ۋ دروستبوۋىنى ۋىنەيەكى ديارىكراۋ، ۋە ۋىنەگان دابەشكراۋن
 بە چەند بەشىكەۋە كە بە چەند ھىلىكى سىروشتى لە يەك جىيادە كىرنەۋە. (۰
 بىۋانە شىۋەي ۲).

بهشی یه که م: له وینه کان، که له پووی پوژمه لاتی بهرده که هه لکه ندراون له لای راسته وه، وینه کان له پووی به ریکی چوارگوشه ییدان که دریزی لایه کی نزیکه ی) ۱۱۰سم) ده بیت (شیوه ی ۱). وینه کانی ئەم به شه چند مروئیکمان نیشان ده دات به قه باره ی جیاواز و جوله ی جیاواز. له لای راسته وه له بهشی سه ره وه وینه ی که سیک کراوه (ناوی ده نین A) که له مروقه کانی تر گه وره تره (نزیکه ی ۲۱سم به رزه) پووی کردوته باشوور و له حاله تی جوله دایه به ره و (C)، وه تنها نیوه ی لاشه ی دیاره و نیوه ی خواره وه ی سراوه ته وه، هه ردوو بالی کراوه ته وه و دهستی راستی به رز کردوته وه. پیده چیت ئەم وینه یه له وینه کانی تر کوئتر بیت. (پروانه شیوه ی ۲) له ژیریالی چه پی ئەم که سندا وینه ی که سیک دیاره (ناوی ده نین B) که به بچوکی کراوه (بالای نزیکه ی ۱۰سم به رزه) و ژور گرنگی به لاشه ی نه دراوه و دهسته کانی خستوته سه ر ناوقه دی و که بووه ته هو ی دروستیوونی دوو بازنه ی داخراو، له به رده می که سی یه که مدا (A) شتی ک دیاره بنکه که ی ناپیکه له شیوه ی لولپچ دا به رزبوته وه (ناوی ده نین C) نزیکه ی (۲۵سم به رزه)، به لام پوون نییه که نه مه ویندی ناژه له یان وینه ی درهخت یان ناگر یان هه ر هیمایه کی تر. به لام له لای چه پ به رامبه ر (A و B و C) وینه ی دوو که س دیاره که سی یه که میان (له لای راسته وه) به بچوکی کراوه (۱۰سم به رزه) ژور پوون نییه (ناوی ده نین D). له لای چه پی (D) یه وه وینه ی که سیک دیاره (ناوی ده نین E) که له حاله تی جوله دایه و باله کانی کردوته وه و قاچه کانی دیارن، که له حاله تی پویشتن دایه (نزیکه ی ۲۰سم به رزه). له پیزی دووه مدا له لای راست وینه ی که سیک دیاره که له هه موو وینه کان پوونتر و ته واوتره (ناوی ده نین F) که

که سیکمان نیشاندۀ دات له حاله‌تی سرکه‌وتن دایه، و قاچی چه‌پی به‌رز کردوټه‌وه و نه‌ژتوی نوشتاندوټه‌وه و باله‌کانی کردوټه‌وه به‌گوشه‌ی (۱۸۰) پله، و ده‌ستی راستی به‌رز کردوټه‌وه (نزیکه‌ی ۲۰ سم به‌رزه). به‌لام له ریزی سییه‌مدا له‌لای راسته‌وه وینه‌یک دیاره (ناوی ده‌نین G) که له‌وینه‌ی مروفتیک ده‌چیت به‌ه‌لکه‌پاوه‌یی (یا به‌مردوویی؟) (۲۰ سم به‌رزه). له ناوه‌پاستدا چند وینه‌یه‌کی سراوه درده‌که‌ویت، به‌لام زور پوون نین، یه‌کیک له‌و وینانه، وینه‌ی مروفتیکه (ناوی ده‌نین H) که به‌نارپکی و بچوکی کراوه (نزیکه‌ی ۱۰ سم به‌رزه). له‌لای چه‌پ وینه‌ی که سیک دیاره (ناوی ده‌نین I) که له‌حاله‌تی جوله‌دایه و باله‌کانی کردوټه‌وه و نه‌ژتوی راستی به‌رز کردوټه‌وه که به‌لکه‌ی سرکه‌وتنه به‌سر شوینیکي به‌رزدا و (نزیکه‌ی ۲۵ سم به‌رزه).

به‌شی دووهم: له‌دووری تنها یه‌ک مه‌تر له‌لای چه‌په‌وه وینه‌کانی به‌شی یه‌که‌م، وینه‌کانی به‌شی دووهم ده‌ستپنده‌کات که چند وینه‌یه‌کی پوون و دیارن وه له‌پووی ریگه‌ی ه‌لکه‌ندن و جوړی وینه‌کانه‌وه له وینه‌کانی به‌شی یه‌که‌م جیاوازن نه‌م وینانه ه‌لکه‌ندراون (نحت الغائر) له‌سر پووی برده‌که، وینه‌ی یه‌که‌م هی مروفتیکه (ناوی ده‌نین J) که له‌حاله‌تی جوله‌دایه و باله‌کانی کردوټه‌وه (به‌رزه‌که‌ی ۱۰ سم ده‌بیت)، به‌لام وینه‌ی دووهم (ناوی ده‌نین k) بریتیبه له‌شینوه بازنه‌ییه‌کی نارپک و له‌ناوه‌پاستیدا بازنه‌یه‌کی بچوک ه‌لکه‌ندراوه، (دریژه‌که‌ی ۱۰ سم و پانیه‌که‌ی ۵ سم ده‌بیت) (بپروانه شپوه‌ی ۴)، به‌لام وینه‌ی سییه‌م وینه‌ی ناژه‌لک که له‌فیل ده‌چیت؟ (ناوی ده‌نین L) که له‌سر پووی برده‌که به‌قولی ه‌لکه‌ندراوه (۱۰ سم به‌رزه) (بپروانه شپوه‌ی ۶) وه نه‌گه‌ر نه‌مه وینه‌ی فیل بیت؟ نه‌وا به‌لکه‌ی نه‌ویه که

له چاخی بهردیندا فیل له کوردستان ژیاوه . له دووری ۲۰سم له وینهی (I) وه وینهی سی بازنه ی قول هه لکه ندراره (ناوی ده نیین M) بازنه کان دووانیان له سه ره وه و دانیه کیان له خواره وه (شیوه ی ده م و دووچاو ده دات) (هپوانه شیوه ی ۶) شایه نی باسه ئه م جوړه چالانه له سه ر چه ند شوینیکی جیاوازی سه ر پووی بهرده که هه یه، که په کیکیان له حه وت چال پیکهاتوه که له سه ر پووی سه ره وه ی بهرده که هه لکه ندراره . پیده چیت مانای فه له کی (Astronomical symbols) تاییه تی خوی هه بیت و ده رباره ی نه ستیره کان بیت.

چه ند تینینه یه کی گرنگ له سه ر وینه کان:

۱- وینه ی قه لاتووکان به دوو پتگا کیشراون:

ا- به شی یه که می وینه کان (A, B, C, D, E, F, G, H, I) له پتگی پیاکیشانی به ردیکی خپ به پووی بهرده که دا وینه ده کیشراون، بۆ نه مه ش سوود له و به کلسبوونه ی پووی بهرده که وهرده گیرا، چونکه به پیاکیشان به پووی بهرده که دا به پتگایه کی دیاریکراو ده بیت هوی ده رکه وتنی وینه کان به ره نگیکی ته باشیری سپی، له پتگای قرنجانندی پووی بهرده که.

ب- وینه کانی به شی دووه م به دوو پتگا کیشراون: یه که میان له پتگای هه لکه ندنی پووی بهرده که (نحت السطح) له پتی پیاکیشان به هوی چه کوشیکی به ردین به گۆشه یه کی دیاریکراو، به لام دووه میان پتگایه کی تیکه له به کارهاتوه له نیوان پوشاندن و پیاکیشان (التحزیز و الضرب) که ده توانریت به م پتگایه بووتریت پتگای سییه م.

۲- زۆرىيە ۋىتەنەكان ۋىتەنە مەش، كە ئەمەش ۋىتەنە بەردىيەكانى قەلاتوكان جىادەكانەۋە لە ۋىتەنە بەردىيەكانى ناۋچەكانى دىكەى جىهان. و دەبىتە دىاردەيەكى دەگمەن، چونكە لەم ۋىتەنەدا ئازەل بەدەگمەن دەردەكەۋىت، بەلام لە ۋىتەنە بەردىيەكانى ناۋچەكانى دىكەى جىهان مەش ۋىتەنەدا پىكەۋە دەردەكەۋەن بەتايىيەتى لەكاتى راۋكردندا.

۳- پەگەزى نىر و مى جىانەكراۋەتەۋە لە ۋىتەنەكاندا واتە: نازانرەت كامە پىاۋە و كامەيان ئىن، كە ئەم جىاكرەنەۋەيە لە ھەندىك لە ۋىتەنە بەردىيەكانى جىهاندا دەبىنرەت.

۴- مەشەكان بەشۋەيەك كىشراۋەك ۋەك ئەۋەى لە ھالەتى ۋەرزى كەردندابىن، ھەروەك دەبىننەن زۆرىيەيان بالەكانىيان كەردۆتەۋە بەگۆشەى ۱۸۰ پلە، ھەروەھا زۆرىيەيان قاچى راست يان چەپيان بەرزكەردۆتەۋە ۋە ئەزىۋىيان نوشتاندۆتەۋە، ۋەك ئەۋەى لە ھالەتى سەرگەۋتندابىن كە ئەمەش دەلالەت لە ۋاقىي ژيانى پۇژانەيان دەكات كە لەۋ ناۋچە شاخاۋىيە سەختەدا ژىاون.

۵- ۋىتەنە مەشەكان بە قەبارەى جىاۋاز كىشراۋەن، ھەندىكىيان قەبارەى بچوك و ھەندىكىيان گەۋرە.

۶- ۋىتەنەكان زۆر بەسادەيى كىشراۋەن يان ھەلگەندراۋەن، ۋەك ۋىتەنە كىشانى مەندال ۋايە، ئەمەش بەلگەيەكە، كە دەمانگەيەننە ئەۋەى كە ئەم ۋىتەنە بۆ چاخەبەردىنەكان دەگەرتىنەۋە، و ۋىتەنەكان مەش ۋىتەنەكىشەكانى چاخى بەردىن كىشاۋىيەنە ۋەلىيان كەندوۋە.

۷- وینهکان هەندیکیان بە پوونی دیارن، کە ئەمەش بۆ داخووان و گۆپانی بەرز و نزمی پلە ی گەرما و جۆری بەردە کە دەگەریتەوه.

۸- لە بەشی یەکەمی وینهکان وادەردەکەوێت، کە هەندیک لە وینهکان هەر لەو سەردەمەدا سەپانەوه و وینهی دیکەیان لەسەر کێشراوێت. کە ئەم حاڵەتە لە زۆری وینه بەردییهکانی جیهان و وینهی ئەشکەوتەکاندا هەیە.

وینه بەردییهکانی قەلاتووکان باس لە چی دەکەن؟

ئەگەر بەوردی بپوێنێت وینهکان ئەوا بەشیوێهەکی گشتی لە وینهکانی بەشی یەکەمدا دەبینین کە هەموو مەزقەکان لە حاڵەتی جوولەدان، ئایا ئەم جوولەیه حاڵەتی پاوکردنە یان هەڵپەرکێتەکی سیحری (رقص سحری) نیشانەدات؟

بێگومان کە ئەم وینانە باس لە پاوکردن ناکەن چونکە ئازەل نابینن، هەرۆهە مەزقەکان تیروکەوان و پمیان پێنێهە لە وینهکاندا، بە لام ئەگەر بیت و ئەم جوولەیه هەڵپەرکێت بیت ئەوا مەبەست لەم هەڵپەرینە چی بوو؟ ئایا دوا ی گەرمانە بوو لە پاوکردن و دەستکەوتنی نیچیرێکی باش؟ یان ئەگەر وامان دانا کە وینهی (C) ئاگریت و مەزقەکانی (I, H, G, F, E, D, B, A) بە دەوریدا هەڵپەرین؟ ناتوانین هیچ کام لەم گریمانانە بسەلمێنین. بەلام دەتوانین بڵێین کە وینهکانی بەشی دووەم (M, L, K, J) بۆ سەردەمیکی کۆنتر دەگەریتەوه چونکە ئەم شتوازه هەلکەندنە لە چاخی بەردینی کۆندا هەیە (۲۰۰۰ سال پ.ن) لە زۆری ناوچهکانی جیهان بەتایبەت لە هەندیک لە ئەشکەوتەکانی ئەوروپا ئەم شتوازه هەلکەندنە دەبینرێت.

نایا وینهی (K) که وینهی بازنهیی ناپنکه و بازنهیه کی له ناودایه چی دهگهیه نیت؟ پنده چیت نه مه وینهی نهو شوینه بییت که تیتیدا ژباون ختیه تگه کی کاتی (مخیم وقتی)، به لام نهگه نه مه واده رته چوو نهوا له وانهیه نه م شیوه بازنهیه وینهی ته له یه کی پاو بییت بۆ نهو ناژه لهی که له نزیکه وه وینهی کیشراوه و که له فیل ده چیت (L).

به لام هر وه که له خالی (A) دا ناماژه مان پتکرد که هه ندیک له وینه کان لهو سه رده مه دا سراونه ته وه نوای ته و او بوونی رپوره سمه سیه ریه که. که وینه کان بۆ نهو مه به سته دروسته کران.

هه روه ها ده بییت نه وه مان له بیر نه چیت که مرۆفی چاخ ی به ردینی کۆن و ناوه راست جورنکی تاییه ت له په رستگایان هه بووه، که له شوینیکی کراوه دا بووه (معابد العراء) واته: له ناو نه شکوت و شوینی دروست کراودا نه بوو. لهو شوینه دا وینه یان له سه ر به رده کان ده کیشا و کۆمه له به ردیکیان به جورنکی تاییه ت داده نا، و رپوره سمه ناینی و سیه ریه کانی خۆیان له ده وری نهو به ردانه نه نجام ده دا. جا له به رنه وه گومانمان وایه که شوینی وینهی سه ر به رده کانی قه لاتووکان جوړه په رستگایه ک بوو بییت (المعبد العراء).

دیاری کردنی سه رده می وینه به ردیه کانی قه لاتووکان:

پیش نه وهی باسی دیاری کردنی سه رده می نه م وینه نه بکه م، پتویسته ناماژه به وه بکه م که هه ندیک جار خه لکانیک بۆ شیواندنی میژوو و شوینه وار و سه رلیش یواندنی شوینه وارناسان له م سه رده مه دا هه لده ستن به دروست کردنی نه م جوړه وینه نه. به لام شوینه وارناسان به ئاسانی ده توانن نهو جوړه وینه ساختانه دیاری بکه ن و له وینه کۆنه کان جیای بکه نه وه. له به رنه وه کاتیک

که چووم بۆ قه لاتووکان له خه لکی گونده کهم پرسى کهى ئەم وینه تان دۆزینه وه؟ ئەوان باسیان له وه کرد که زیاتر له سەد سال دهبیت که ئەم وینه له لایەن خه لکی گونده که وه بینراوه. دواى بیستى ئەم وه لایە گومانم ئەم له وهى که ئەم وینه بۆ سەردمه کۆنه کان ده گه پتته وه. به تایبەت که ناوچه که سخته و ژماره یه کی کهم خه لک لى ده ژى. وه دواى به راورد کردنى وینه کان به و وینه نهى له ناوچه جیاوازه کانى جیهان دۆزاون ته وه و ده گه پتته وه بۆ چاخه به ردینه کان، بۆم ده رکوت که وینه کان ده گه پتته وه بۆ سەردمه چاخه به ردینه کان. ئەمە شتیکی ناسایه که مرقى چاخه به ردینه کان له ناوچه ژبايیت چونکه له ده وروبه رى ئەم ناوچه له چەند ئەشکه و تیکی ناوچه ی ره واندوز شوینه وارى مرقى چاخه به ردینه کان دۆزاون ته وه. هه روه ها له ئەشکه وتى کاوانیان له نزیک شه قلاوه و له نزیک پانیه له گردى شمشاره و باسەوسیان شوینه وارى چاخى به رینی نوێ پێش گۆزه کارى (PRE-POTTERY NEOLITHIC) دۆزایه وه، که بۆ (۸۰۰۰ سال پ.ن) ده گه پتته وه. که ئەم به لگه ی نه وه یه که ئەو مرقانه ی له قه لاتووکان و له ناوچه که دا له کوتایى چاخى به ردینی کۆن و چاخى به ردینی ناوه راستدا ژیاون، له چاخى به ردینی نویدا پوویان کردۆته ده شته کان و له سه ر پووباره کان له ناوچه ی پانیه و ناوچه کانى تر ژیاون.

دیاری کردنى میژووی وینه کانى قه لاتووکان کاتیك به شیوه یه کی ته وا و پاست دهبیت، که نێمه له و شوینه ی وینه کانى لیکی شراوه به رد و که لوپه لى چاخى به ردین بدۆزینه وه، یان له نزیک ئەو ناوچه یه. به لام ده توانین وا دابنێین که وینه کانى قه لاتووکان بۆ کوتایى چاخى به ردینی کۆن و چاخى

به‌ردینی ناوه‌پاست ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ له‌ڕینگه‌ی به‌راوردکردنه‌وه‌ له‌گه‌ڵ نه‌و وێنه‌ی که‌ بۆ نه‌و سه‌رده‌مه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ و له‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی جیهان دۆزراونه‌ته‌وه‌، به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌توانین ته‌مه‌نی نه‌م وێناه‌ دیاری بکه‌ین له‌ نێوان (۱۵۰۰۰-۹۰۰۰۰ پ.ن) واته‌ چاخ‌ی به‌ردینی ناوه‌پاست.

له‌کو‌تاییدا، ده‌لێین نه‌م وێناه‌ یه‌که‌م وێنه‌ن که‌ ده‌دۆزێته‌وه‌ له‌ کوردستان‌دان به‌لام کو‌تا وێنه‌ن، له‌خه‌لکی ناوچه‌که‌م بیستوه‌ که‌ له‌و ناوچه‌یه‌دا چه‌ند وێنه‌یه‌کی له‌و جو‌ره‌یان بینیوه‌ که‌ نه‌مه‌ش به‌لگه‌ی نه‌وه‌یه‌ که‌ ناوچه‌ی شاخه‌کانی قه‌ندیل و پانیه‌ ده‌وله‌مهنده‌ به‌م جو‌ره‌ وێناه‌، نه‌گه‌ر له‌داها‌تو‌دا توانرا ژماره‌یه‌ک له‌ وێنه‌ به‌ردییانه‌ بدۆزێته‌وه‌، نه‌وا لقی‌ک له‌ زانستی شوێنه‌وارناسی کوردستان زیاده‌کات، که‌ نه‌ویش زانستی شوێنه‌واری وێنه‌ی سه‌ریه‌رده‌کانه‌.

(*) ناوێشانی ئینگلیزی نه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ به‌م شیوه‌یه‌ ده‌ییت:

-FIND ROCK PICTURES (PETROGLYPHS) IN KURDISTAN

(**) قوتابی ماسته‌ر له‌ به‌شی ئارکیۆلۆجی له‌ کۆلیژی ئاداب- زانکۆی سه‌لاحه‌دین.

پاشکۆی وینه‌کان:

شیوه‌ی (۱) وینه‌کانی به‌شی یه‌که‌م (A, B, C, D, E, F, G, H, I) پوی
به‌رده‌که به ناو ته‌رکراوه تا وینه‌که به‌پاشی ده‌ریکه‌ویت.

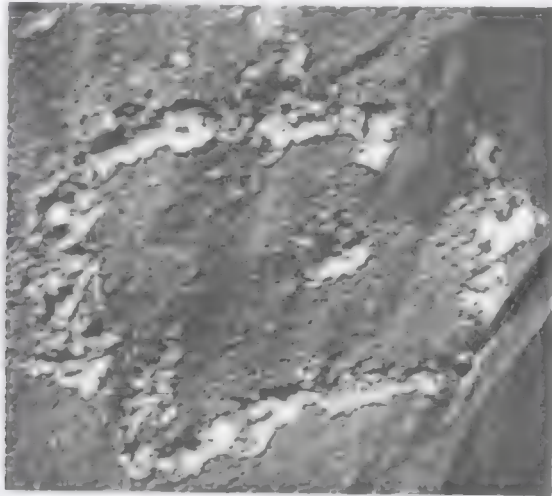

شىۋەى (۲) بۈۋى پۇژەلانى

بەردەكە، كە وىنەكانى بەشى دوۋەم و يەكەم دەردەكە وىت.

شىۋەى (۲) رەسمى وىنەكانى بەشى يەكەم (A, B, C, D, E, F, G, H, I).

شینوهی (۴) بازنهیهکی ناریک

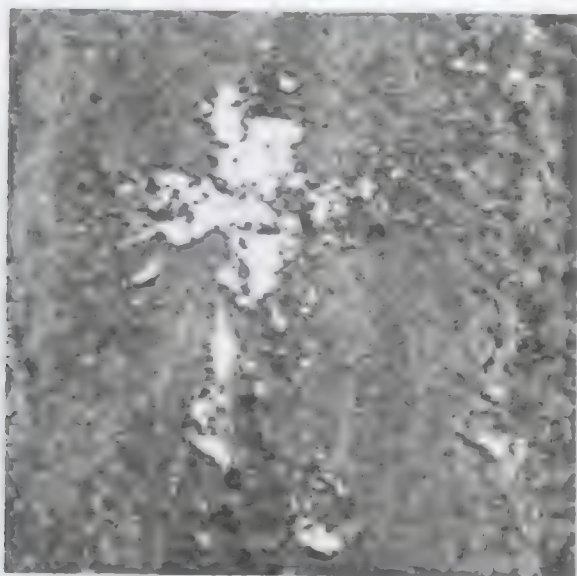
ههیه که له ناوهراستیدا بازنهیهکی بچوک ههیه

شینوهی (۵) وینهی ئاژه لیک که له فیل دهجیت له ناوهراستیدا وینهی کراوه و له لای
راسته وه بازنهیهیک دیاره.

شیوه‌ی (٦) چەند چالێك كه پێده‌چیت پاشماوه‌ی پوهك یان نازەل بیت كه له چاخه جیولوجیه‌كاندا دروست بووه و نیتسا نه‌ماوه.

شیوه‌ی (٧) مرقه‌ك وینه‌كراوه له به‌شی دووه‌م.

نەخشەی ژماره

(١) نەخشەی شوێنی قه‌لاتووکان و شوێنه‌واره‌کانی چاخی به‌ردین له‌ کوردستان نیشان ده‌دات، تێبینی: شوێنه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی نزیکه‌یی داتراون و ئهم نەخشه‌یه‌ ته‌نها بۆ پوونکردنه‌وه‌یه‌.

(نەخشەی ژماره ١) ئهم نەخشه‌یه‌ شوێنی قه‌لاتووکان و شوێنه‌واره‌کانی چاخی به‌ردینیه‌کان له‌ کوردستاندا نیشان ده‌دات. هه‌روه‌ها ئاماژه‌کراوه‌ بۆ شارو ناوچه‌کانی ئیستا بۆ زیاتر پوونکردنه‌وه‌.

تێبینی: شوێنه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی نزیکه‌یی داتراون

١- قه‌لاتووکان شوێنی وینه‌کان (کو‌تایی چاخی به‌ردینی کۆن و چاخی به‌ردینی ناوه‌پاست).

٢- ناحیه‌ی سه‌نگه‌سه‌ر.

٣- شاروچه‌کی پانیه‌.

٤- گوندی شمشاره‌ (چاخی به‌ردینی نوێ هه‌زاره‌ی هه‌شتمی پ.ن).

٥- شاروچه‌کی قه‌لادزی.

۶- ئەشكەۋىتى زەرزى چاخى بەردىنى ناۋەراست (نزىكەي پانزە ھەزار پىتش ئىستا).

۷- ئەشكەۋىتى پالەگەرە (چاخى بەردىنى ناۋەراست).

۸- ئەشكەۋىتى حاجىاۋا، كوتايى چاخى بەردىنى نوئى و چاخى كانزايى (ھەزارەي شەشەمى پ.ن).

۹- ئەشكەۋىتى ھەزارمىرد، چاخى بەردىنى كۇن و نوئى (نزىكەي چل ھەزار سال پ.ن).

۱۰- گۇندى چەرموۋ، چاخى بەردىنى نوئى (ھەزارەي ھەۋتەمى پ.ن).

۱۱- بەردە بەلەكا، سەرەتاي چاخى بەردىنى كۇن (شۈيىنى كەلۈپەلى بەردىن دروستكردن ((work shop)) كە دەگەرەتتەۋە بۇ نزىكەي ھەشتا ھەزار سال پىتش ئىستا).

۱۲- شەقلاۋە.

۱۳- ئەشكەۋىتى كاۋانايان (چاخى بەردىنى ناۋەراست).

۱۴- قەلاي ھەۋلىر (ھەزارەي پىنچەمى پىتش زايىن).

۱۵- ئەشكەۋىتى ھاۋدىيان (چاخى بەردىنى ناۋەراست).

۱۶- ئەشكەۋىتى بەستون.

۱۷- ئەشكەۋىتى شانەدەر، چل و پىنچ ھەزار سال پىتش ئىستا تا ھەزارەي نوئەمى پىتش زايىن (چاخى بەردىنى كۇن و ناۋەراست و نوئى).

۱۸- نىشىنگەي زاۋى چەمى، (ھەزارەي دەيەم و تۈيەمى پىتش زايىن).

۱۹- دھۆك.

۲۰- گۇندى نەمريك، سەرەتاي چاخى بەردىنى نوئى (ھەزارەي تۈيەم پىتش زايىن).

نۇرى ژمارەي شۈيىنەۋار دۇزراۋەكانى چاخى بەردىن لە كوردستاندان، ئەۋە دەگەپەنىت كە دەبىيىت، لەمەۋدوا ئىمەي شۈيىنەۋارناس بە دۋاي گىرنگىرتىن

پاشماۋەكانى ئەم مەۋقانىدا بىگەرەين، بەتايىبەتى ۋىنەي سەر دىۋارى ئەشكەۋتەكان
 ۋە بەردەكان كە بېرۋاۋەرى ئەم مەۋقانىدە دەردەخات ۋە دەبىتتە كۆنترىن ھونەرى
 ۋىنەكەتشان لە كوردستاندا.

ئاكادام و مهرگه ساته كانى

جهنگى جيهانى يه كه م له سهر كوردستانى پۆژه لات

كهن: محسن مامل محمد

شەپى يه كه مى جيهانى يه كى كه له و شەپە درىخايه نانهى كه بۆ ماوه يه كى دوور درىژ بـەردەوام بوو، كاتىك له سالى (١٩١٤ز) هه لگىرسا تاوه كو سالى (١٩١٨ز) بـەردەوام بوو، وه له هه مان كاتدا ژماره يه كى زۆر له ولاتان تىدا به شدار بوون، وه له لايه كى تر نه و شەپە زهره روو زيانى كى زۆرى مالى و گيانى به وولاته شەپە كه ره كان گه ياند.

لىره دا نه گهر سه ير بكه ين كاتىك شەپ هه لگىرسا ئىران له ٢ى تشرىنى يه كه مى سالى (١٩١٤ز) بىلايه نى خۆى له شەپ راگه ياند، به لام كاتىك نىمپراتۆريه تى عوسمانى له ٢ى تشرىنى دووه م (١٩١٤ز) شەپى راگه ياند له دژى روسيا راسته وخو خاكى ئىران وه به تايبه تى كوردستانى پۆژه لات بوو به مه يدانى پىكدادانى سه ربازى له نىوان سوپاى عوسمانى و روسه كان^(١).

لىره دا كوردستانى پۆژه لات بووه مه يدانى پىكدادانه سه ربازيه كان له نه نجامى هىرش و له شكركى شيه كانى سوپاى عوسمانى و هه روه ها هىرشى پروس و تىپه چه كداره نه رمه نيه كان و له شكركى شيه كانى به رىتانياش له لايه كى تر، هه روه ها به رگرى كردنى كورده كانى ناوچه كه وايكرد زهره روو زيانى كى زۆرى مالى و گيانى به كوردستانى پۆژه لات بگات.

كارىگه رى نه و جهنگه له سهر كوردستانى پۆژه لات هه موولايه نه كانى

گرتهوه، نهوه تا له پووی ئابوری، له بهر نهوهی کوردستانی پۆژه لات ناوچهیهکی به پیت و بهر ههکت بوو له پووی ئاوهوا و جووری خاکه کهی ههروهها ژمارهیهکی زۆر له خه لکی ناوچه که به کشتوکال کردن خه ریک بوون، سه ره پای نهوهی که پیش شه ر زۆر له شاره کانی بنکهیهکی بازرگانی بوون وه خه لکانیکی زۆر پیوهی خه ریک بوون⁽⁷⁾.

وه کاتیک شه ر هه لگیرسا راسته وخو زیانیکی زۆر به کوردستانی پۆژه لات که یشت نه وهش له بهر درێژی ماوهی شه ره که، ههروهها له نه نجامی پیکدادانه سه ر یازیه کانی نیوان عوسمانیه کان و پوسه کان وایکرد که وا زۆر له زه ویه به پیته کان تووشی که م پیتی وقات و قیری هاتن⁽⁸⁾.

ههروهها له نه نجامی نه وه شه ره دا زۆریه ی کینگه وباغ ویاخچه کان تووشی سووتان بوون، نه وهش وایکرد زۆریه ی ناوچه کانی کوردستانی پۆژه لات به درێژیی سالانی جه نگ به ده ست که می به رو بوومی کشتوکالی بنالین، ههروهها زۆریک له زه ویه کشتوکالییه کان بیوون به زه وی بیابان و پیت و به ره که تی نه مابوو، هه موو نه مانه بوونه وهی نه وهی که برسیه تیه کی زۆر بلاو بیته وه به جو ریک له سالانی (1917-1918) زیا تر له ده هه زرا که س مردن به وهی برسیه تیه وه، وه له نه نجامی برسیه تیه ی که وا له نیودانیشتواندا بلاو بیوه و وایکرد زۆریک له دانیشتوانی به ناچار ی په نابه نه به ر خواردنی گوشتی سه گ و مروغه مردوه کان⁽⁹⁾. به درێژیی سالانی جه نگ سه ربازانی لایه نه شه رکه ره کان بزۆی ژیا نیان له سه ر خه لکی ناوچه که بوو، وه شتومه ک و خورادنیان به زۆری و به لاش له خه لکی ده سه ند وه زۆر جار تالانی شیان ده کردن، له نه نجامی نه م کارانه خه لکی ناوچه کانیان ناچار ده کرد شوینی

نیشته جی بوونی خۆیان به جی بهیژن ئه وه ش وای ده کرد زۆر له زهویهیه کشتوکالیه کان وشک ببن و به که لگی کشتوکال کردن نه یه ن^(۵).

هه ر سه باره ت به ناکامه کانی جهنگ له نه نجامی نه و گرانییه یی که له سالانی جهنگ هاتبوه ئاراوه وایکرد نرخى شتومه ک زۆر به رزیبیتته وه، ئه وه تا له سالی (۱۹۱۵ز) نرخى گه نم ده ئه وه نده ی پیشتر به رز بووه وه، له چاو ئه و نرخه ی که له سالی (۱۹۰۰ز) هه یبوو. وه له سالی (۱۹۱۸ز) نرخى گه نم و جۆ چوار ئه وه نده ی تر به رز بووه وه، هه موو ئه مانه ش بوونه مۆی ئه وه ی کیشه ی نه بوونی نان په یدایی، وه بر سه یه تییه کی زۆر لا و بییتته وه^(۶).

به درێژایی سالانی جهنگ ئه و شتانه ی پیشتر ده نیردرانه ده ره وه نرخیان به پێژه ی ۴/۲ دابه زی ئه وه تا داهاتی سالانه ی سالی (۱۹۱۳-۱۹۱۴) نزیکه ی (۸۳) ملیون قران بوو، به لام داهاتی سالانه ی نیوان سالانی (۱۹۱۷-۱۹۱۸ز) بۆ (۲۵) ملیون قران دابه زی^(۷).

هه م ئه مانه بوون مۆی ئه وه ی که وا زۆرێک له دانیشتوانی کوردستانی پۆژه له ات پۆل پۆل سنور بچن به ره و شارى سلیمانی بێن به مه به ستی سوال کردن^(۸).

سه باره ت به وێران کردن و کاولکاریه کان، له نیوه ی یه که می تشرینی یه که می سالی (۱۹۱۴) هیزیکى گه وه ی عوسمانی یه کان هاته ناوه وه ی ئێران وه له ناوچه کانی کوردستانی پۆژه له ات هه موو ئه و ناوچه نه یان وێران کرد که پیندا تییه پین له ناوچه کانی هه ورامانه وه تاوه کو ته ورێژ و ناوچه کانی موکریان و بانه^(۹).

هه ر سه باره ت به کاولکاریه کان، له نه نجامی تیکدانی مال و دینه کانی ش له لایه ن لایه نه شه ره که ره کان له کانی هیز شه کانیاندا زۆر له و ناوچه نه ی که وا

داگیریان دهکرد و یاخود پێدا تێده پەپین وێرانیان دهکرد وه کرداری نهو
 کاولکاریانهش گهیشته نهو پادهیهیی که مامۆستا محمد نهمین زهکی بلی "
 به بیست سالی تریش وهکو خۆی لی نایهت " (۱۰).

له کانونی دووه می سالی (۱۹۱۵) سوپای پووس شاری تهوڕیز و ئورمیه و
 شنۆو سابلآغ و بنهیان دهست به سهرداگرت وه له شوباتی سالی (۱۹۱۶)
 سوپاکهیان گهیشته کرمانشا، پهفتاری چهکدارانی پوس به گشتی وه تێپه
 چهکدارهکانی نهرمهنی زۆر خراپ بوو به تاییهتی له کوشتنی خهک و
 تالانکردنیا (۱۱).

له ۲۲ی نایاری هه مان سالدا روسهکان کوردهکانی شاری شنۆیان
 به جۆریکی بی به زیانه له ناو برد که نیتیر شاری شنۆ نهیتوانی تاوهکو چه ندین
 سالی تر وهک خۆی لی بێته وه (۱۲).

لێرهدا پێویسته ئاماژهی پی بکری ته نیا روسهکان کوردیان
 نه چه و ساندۆته وه به لکو تورکهکانیش له وانیا که متر پێنه کردن نه وه تا له
 کوشتنی کوردان درغیان نه دهکرد سه ره پای نه وهی که له سه ره ستۆی
 کوردان ده ژیان، نه وهش به پوونی دیاره له یه کێک له راپۆرتهکانی که بۆ
 وهزارهتی ناو خۆی ئێران بهرزکراوه ته وه که تێدا هاتوه " که له شارێکی وهک
 خوی دا تورکهکان به زۆر خۆراکیان له خهک ده سه ند، له کاتێکدا نه وان
 خویان له توانایان دا نه بووه که بژۆی ژیا نی خویان به دهست به یێن (۱۳).

له لایهکی تر سه بارهت به بلاوبونه وهی نه خوشی و په تا له نه نجامی
 بلاوبونه وهی نه خوشی و په تا ژمارهیهکی زۆر له خهک مردن، به پنی
 بروسکه یهکی کونسولی به ریتانی سه بارهت به بلاوبونه وهی نه خوشی ده لێت:

((نه خوشی به پاده ییه کی زۆر له نێو دانیشتواندا بلاویۆته وه له سالانی شه پدا، وه نمونه ش شاری سنه یه که یه کێکه له و شارانه ی که نه خوشی کۆلیزای تندا بلاویۆته وه))⁽¹⁴⁾.

هه ره سه باره ت به شاری سنه که یه کێکه له و شارانه ی که پێش شه ی یه کێک بووه له و شارانه ی که ژماره ی دانیشتوانی به رزیووه که زیاتر له 22 هه زرا که س بووه به لام دوا ی کۆتایی هاتنی شه ی ژماره ی دانیشتوانه کی دابه زی بۆ 12 هه زار که س لیژده به دیارده که ویت که زیاتر له ده هه زار که س بۆنه قوربانی نه و شه ره له نه تجامی بلاویو نه وه ی نه خوشی و په تا⁽¹⁵⁾.

هه روه ها شاری ئورمیه ش به هه مان شیوه نه خوشی کۆلیزای تندا بلاویۆته وه وه ژماره ییه کی زۆری دانیشتوانی به هۆی تووش بوون به م نه خوشیه بوونه قوربانی و گیانیان له ده ستدا وه ژماره ی قوربانیه کانی ش به پێنج هه زار که س مه زنده ده کرا⁽¹⁶⁾.

بۆ زیاتر تیشک خستنه سه ره نه و مهرگه ساتانه ی که وا ده ره ق به کوردستانی پۆژه لات کراوه، نه وه تا شایه ت عه یانێک به چاوی خۆی بینیبوی و ده لی: ((زۆرێک له دانیشتوانی کوردستانی پۆژه لات به کۆمه ل له پیاو و ئافره ت به ره و عێراق سنوریان ده به زاند که قۆل و لووت و گونیان برابوو کاتی که سه ریا زانی رووس به و کاره هه لسا بوون⁽¹⁷⁾.

به و شیوه یه به درێژایی سالانی جه نگ برسیه تی و گرانیه تی زۆر په ره ی سه ندبوو تا وه کو گه یشتبووه نه و پاده ییه یی که خه لکه که ناچار بکات گۆشتی بۆگه ن یا خود گۆشتی توپیوو گۆشتی ئاژه لی وه کو سه گ بخۆن⁽¹⁸⁾.

لیژده ده کهریت ئاماژه ی به وه بکهریت پاش نه وه ی شه ی پکۆتایی هات

گهزبانکاری نۆر له جیهان و ناوچه که هاته ئاروه له ده رنجامی شه پره که، سه بارهت به ناوچه که، پاش نه وهی دهولهتی عوسمانی له شه پدۆیا نه وه بوو هاو په یمانان به پیتی ریکه و تنامه ی سایکس بیکو- سازاتوف له سالی (١٩١٦) که و تنه خو بو دابه شکردنی میراتی دهولهتی عوسمانی، لێره دا کوردستانی پۆژه لات له چوار چیوه ی ئێراندا مایه وه چونکه ههروه کو ئامازه مان پیکرد له سه ره تادا ئێران بیلایه نی خوی له شه پدا راگه یاند بوو هه ر بۆیه کوردستانی پۆژه لات له چوار چیوه ی ئێران مایه وه^(١٩).

په راویزه کان:

- (١) فوزي خلف شويل: إيران في سنوات الحرب العالمية الأولى، البصرة، ١٩٨٥، ص ٥٦٢.
- (٢) محمد أمين زكي: المصدر السابق، ص ١٤٨.
- (٣) فوزي خلف شويل: المصدر السابق، ص ١٣٤.
- (٤) محمد أمين زكي: خلاصة تاريخ الكرد و الكردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن، ت/ محمد علي عوني، القاهرة، ١٩٣٩، ص ١٤٥.
- (٥) سعدي عثمان: الحركة التحررية الوطنية في كردستان الشرقية (١٩٠٠-١٩٣٩)، القسم الأول، طولان العربي-مجلة، العدد ٢٦، تموزی ١٩٩٨.
- (٦) محمد أمين زكي: المصدر السابق، ص ١٤٨.
- (٧) المصدر السابق، ص ١٣٥.
- (٨) رفيق حلمي: یاداشت (شورشه کانی شیخ محمودی نقر، بترطی یه کهم، ١٩٩٨، ج ٣٣٥).
- (٩) سروه اسعد صابر: كردستان من بداية الحرب العالمية الأولى إلى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)، رسالة ماجستير

شمس كرديستان - مجله، عدد (٩)، مايسى ١٩٧٢.

سه رچاوه كان:

١- عه ره بيه كان:

١- فوزي خلف شويل: ايران في سنوات الحرب العالمية الأولى، البصرة، ١٩٨٥.

٢- محمد أمين زكى: خلاصة تاريخ الكرد والكردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن، ت/محمد على عوني، القاهرة، ١٩٣٩.

٣- سروه اسعد صابر: كردستان من بداية الحرب العالمية الأولى إلى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)، رسالة ماجستير منشورة، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٩م.

ب- كورد بيه كان:

١- علي نوسفهر شه سيمي هه مه داني: جوغرافياي كوردستانى ئيران، و/عبدالرحمن محمد أمين، بغداد، ١٩٨٠.

٢- رفيق حلمى: ياداشت ((شورشه كانى شيخ محمودى نهر، بهرگى يه كه م، ١٩٩٨.

٣- صالح محمد أمين: كورد و عه م، ميژووى سياسى كورده كانى ئيران، ج١، بغداد، ١٩٩٣.

منشورة، جامعة صلاح الدين، ١٩٩٩م، ص ١٩.

(١٠) محمد أمين زكى: المصدر السابق، ص ٢٥٠.

(١١) صالح محمد أمين: كورد و عه م، ميژووى سياسى كورده كانى ئيران، ج١، بغداد، ١٩٩٣، ل ٢٠١.

(١٢) كامهران احمد محمدامين: كردستان له نتيوان مللانيى نيوده وله تي و ناوچ ه بيدا (١٨٩٠-١٩٣٢)، سليحمانى، ٢٠٠٠، ل ٩٩.

(١٣) هه مان سه رچاوه، ل ٩٨.

(١٤) م.س لازاريف: كيشه ي كورد (١٨٩٦-١٩١٧)، وهرگيراني له روسيه وه/كاوس قهفتان، ب١، ١٩٨٩، ل ٥٢٥.

(١٥) علي نوسفهر شه سيمي هه مه داني: سه رچاوه ي پيشوو، ل ٥٩.

(١٦) صالح محمد أمين: سه رچاوه ي پيشوو، ل ٢٤٨.

(١٧) احمد خواجه: چيم دى، ب١، بهشى يه كه م، بغداد، ١٩٦٨، ل ٣٠١.

(١٨) فوزي خلف شويل: المصدر السابق، ص ١٣٤.

(١٩) د. احمد عثمان ابوبكر: كردستان في معاهدة سايكس بيكو - سازانوف بالبولوك،

- ٤- کامه ران احمد محمدا مین: کوردستان
له نێوان ملهاتیهی
نیوده وله تی و ناوچهییدا (١٨٩٠-
٩١٢٢)، سلیمان، ٢٠٠٠.
- ٥- م.س لازاریف: کێشه ی کورد (١٨٩٦-
١٩١٧)، وه رگێزانی له پوسیه وه / کاوس
قه قتان، ب، ١، ١٩٨٩.
- ٦- احمد خواجه: چیم دی، ب، ١، به شی
یه که م، بغداد، ١٩٦٨.
- کۆژاره کان:
- ١- سعدي عثمان: الحركة التحريرية الوطنية
في كردستان الشرقية (١٩٠٠-١٩٣٩)، القسم
الأول، طولان العربي-مجلة، العدد ٢٦،
تموزی ١٩٩٨.
- ٢- د. احمد عثمان ابوبکر: كردستان في
معاهدة سايكس بيكو-سازانوف بالبولوك،
شمس كردستان-مجلة، عدد (٩)، مايسی
١٩٧٢.

وہرگیران

دوله تی عوسمانی

دامه زراندن و فراوانبوونی

و: د. محمد عبدالله کاکه سور

۱

۱- ددهوله ته که به گېږدرانه وه بڼه دامه زرينه ږی په که می ((سولتان عوسمان))
ناونراوه به ددهوله تی عوسمانی.

نه و سر به عه شیره تی تورکی به ناوی ((قایي خان)) بوو، وله ناوچه په کی
سر به ددهوله تی سله جوقیه کانی پوم ده ژيان. له دوی مړینی ته غړول به کی
باوکی عوسمان سله روکایه تی عه شیره ته که یی گرتنه ده ست، ټینجا له سولتانی
سله جوقی عه لانه دین متقاد پاییی میری وهرگرت، وله کوتاییدا، سالی ۱۲۹۹
بووه سولتانیکی سهر به خو، نه مهش دوی نه مانی ددهوله تی سله جوقیه کانی،
وسهر به خو بوونی چه ندین له میره کانی له ناوچه جوری به جوړه کانی ولاته که دا.

۲- نه و هی جیگای سهر تچه عه شیره تی ناویراو له خه لکی ولاته که نه بوون،
به لکو له عه شیره ته تورکه کانی تورکستان بوو، ټینجا له ولاتی په سنی خویان
به ره و پوزئاوا چوو بوو، نه مهش له ترسی نه و په شیوییه بوو که شه په کانی

جه‌نگیزخان دروستی کړدبوو.

میژوو وزانیاری باوه‌پینکراوی له‌سهر کار وچالاکیه‌کانی هم عه‌شیره‌ته بۆ تۆمار نه‌کړدبووین هم موو نه‌وه‌ی له‌ویاره‌یه‌وه ده‌زانړی نه‌وه‌یه: که‌گه‌یشتبوه سه‌رووی جه‌زیره، له‌نیوان دیجله وفورات دا، نه‌مه‌ش له‌سهرده‌می ((سلیمان پاشا))ی باپیری سولتان عوسمان. له‌به‌رنه‌وه‌ی سه‌رؤکی ئاماژه‌پینکراو له‌کاتی هه‌ولئ په‌پینه‌وه‌ی له‌پوویاری فورات دا نووقووم بوو، له‌ته‌نیشت (قه‌لای جه‌عبر) نیژرا، له‌دوایدا گۆره‌که‌ی به (مزاری تورک) ناسرا.

۲- له‌دوای مردنی سه‌ره‌ک سلیمان، عه‌شیره‌ته‌که بۆ چهند لقیک دابه‌ش بوو. وا دیاره‌یه‌کیک له‌لقه‌کانی گه‌پاوه‌ته‌وه شوینی بنچینه‌یی خۆی، لقیکی تریشیان چۆته‌وه نه‌نازۆل، که‌سه‌لجوقیه‌رؤمه‌کان فه‌رمان‌په‌واییان ده‌کرد. هم له‌له‌ژیر سه‌رؤکایه‌تی ته‌غروډ به‌گی باوکی سولتان عوسماندا بوو. ته‌غروډ به‌گ یه‌کیک له‌کوړه‌کانی بۆ سولتانی سه‌لجوقی له‌فونی په‌وانه‌کرد، بۆ نه‌وه‌ی لئی بیاریته‌وه که‌ناوچه‌یه‌ک بدات به‌عه‌شیره‌ته‌که‌ی که‌تینیدا بژی. سولتانی سه‌لجوقی له‌باکوری ولاتی ناوچه‌یه‌کی پیدان، که ((سکودومانچ)) بوو و له‌ده‌شت وچیا وگرد پیک ده‌هات، ده‌کرا شوینی گه‌رمیان وکوستانه‌ی عه‌شیره‌ته‌که بیت.

عه‌شیره‌تی قایی خان چووه‌ ناوچه‌ی ناویراو، که‌ده‌که‌وته باکوری پوژئاوای نه‌نازۆل، له‌و شوینه‌دا ژیانیک نوئیان ده‌ست پینکړد.

۲

۱- نه‌مه‌ش له‌خۆشبه‌ختی عوسمانلییه‌کان بوو: له‌به‌رنه‌وه‌ی ناوچه‌که له‌سهر سنوری زه‌وییه‌کانی ده‌وله‌تی بیزه‌نتی بوو. له‌م میژووه‌ش دا بیزه‌نته

لەدایەتیکی گشتیدا بوو: پایتەخت لەجیاوازیە مەزەھییە (ئاینزا) توندهکان دا
نوقوم ببوو، و دەسەلاتی خۆی بەسەر ھەریەکەکاندا لەدەست دا، ھەریەک
لەشارە بچوک و گەورەکان، لەژێر دەسەلاتی یەكێک لەفەرمانرەوا و مالیە
زۆرەکاندا بوو.

عوسمانلییەکان لەویدا بواریکی قراوانیان بۆ ئاراستەکردنی چالاکی
عەشیرەتە لاوەکیان بەرەو شەڕ و جیھاد دۆزییەوە، ئەمەش بۆ فەتحکردنی
ھەریەکە بێزەنتییەکان، و خستنی نێو چوارچێوەی بازەنی ئیسلام.

جیھادکردنیان بەم شێوەیە، ژمارەیهکی زۆری لەخۆبەختەکان بۆ کیش
دەکردن، ئەمانە لەمێرەشینە تورکیە ئیسلامیە جۆریەجۆرەکان دەھاتن کە
لەسەر پاشماوێکی دەولەتی سەلجوقی دامەزرابوون.

بۆیە سەرەپای بچوکی عەشیرەتی بنەرەتیان، عوسمانلییەکان توانیان
دەسەلات بەسەر زۆر لەشارە بێزەنتییەکان دا بگرن.

ھەموو فەتحکردنێک لەفەتحکردنەکانیان لە ((ولاتی کافران)) بەگوێرەی
بێزەنی ئەو سەردەم، دەبوو ھۆی بەرزکردنەوەی پایەیان لەچاوی
موسڵمانەکان و شەپۆلی خۆبەختەکانی بەخزمەتی ئەوان بەھێز دەکرد.

٢- بەلام عوسمانلییەکان لەپەڕیوەکی ترەو سەردەمی سەفەویەکان لەمە وەرگرت. لەدوای
ئەوێ دەردەنێکیان بێ و دەستیان کرد بەچوونە ناوێ وێکیشوەری
ئەوروپای. لەو وولاتی ناویان لینا ((پۆم ئیلی)) واتە: خاکی پۆم.

ئەم وولاتە لەپەڕی شەریعی و بەوولاتی شەڕ و جیھاد دادەنرا، کۆیلاوەتی
تێدا بلاوکرایەوە. بۆیە عوسمانلییەکان لەسەردەمی سولتانێ دووھم (تورخان)
رێگایەکیان داھێنا کە گرتنتی پێکھێنانی سوپایەکی شارەزای شەڕ و جیھادی

ده‌کرد. له‌سه‌رده‌میکه‌وه بۆ سه‌رده‌میکي تر ده‌ستیان کرد به‌هێرشکردنه سه‌رپشت سنوریان، له‌وولاتی گاوران، نه‌مه‌ش به‌مه‌به‌ستی به‌کۆیله‌کردنی منداڵان، له‌م هێرشانه‌دا به‌ژماره‌یه‌کی زۆری منداڵه‌وه ده‌گه‌رانه‌وه، وده‌خرانه دام وده‌زگای تاییه‌تییه‌وه، بۆ نه‌وه‌ی به‌شێوه‌یه‌کی ئیسلامی عه‌سکه‌ری پێیگه‌یه‌نرێن.

ئه‌و سوپایه‌ی به‌م شێوه‌یه له‌منداڵانی رڤیتندراو و به‌کۆیله‌کراوه پێک هێنرا، به‌ناوی ئینگشاری ناسرا.

(ئه‌و وشه‌یه له‌وشه‌ی ((ینی تشری)) گۆرڤراوه و به‌مانای جووری نوێ، یان ((سیسته‌می نوێ دی)).

ئه‌ندامانی ئه‌م سوپایه شتێکیان له‌باره‌ی ره‌گه‌ز و په‌چه‌له‌کی خۆیان نه‌ده‌زانی، هه‌ستیان به‌هیچ جوړه‌ په‌یوه‌ندییه‌ک به‌خیزانه‌وه نه‌ده‌کرد، ئه‌مه‌ بێجگه له‌خیزانی سوپا که سه‌ر به‌ئه‌و بوون. وه‌سه‌ر ئایینی ئیسلام پێی ده‌گه‌ینران. هه‌ر له‌ته‌مه‌نیکی بجوکه‌یه‌وه به‌بێزکه‌ی جیهاد تێر ده‌کران. باوه‌ریان به‌وه‌بوو که جیهاد له‌فه‌ریزه‌کانی ئیسلامه. ده‌چوونه گۆره‌پانی شه‌ر وه‌دلی خۆیان ده‌یانووت ((یان غازی، ویا‌ن شه‌هید))، به‌و مانایه‌یی له‌سه‌ریانه یان به‌سه‌ر دوژمنه‌کانیاندا سه‌ربه‌کهن و بێن به‌شه‌رکه‌ر(غازی)، وه‌یان له‌کاتی شه‌رپدا به‌رن، ؟ به‌مه‌ش بچنه‌ ریزی شه‌هیده‌کان.

کووته‌ی ووته‌: ئه‌و سوپایه هه‌ر له‌سه‌رده‌می منداڵی ئه‌ندامه‌کانی به‌شێوه‌یه‌کی قه‌تیس کراو له‌سه‌ر شه‌ر و جیهادکردن پێی ده‌گه‌یه‌نران، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش له‌هه‌موو پوهه‌ مادی و مه‌عنه‌ویه‌یه‌کان ئاماده‌کران.

ئه‌م سوپایه که عوسمانلییه‌کان به‌م شێوه‌یه سیسته‌مه‌که‌یان دانا، یه‌که‌م

((سوپای هم‌میشه‌یی)) بوو له میژوودا.

هیڅی دده‌له‌تی عوسمانلی له‌بنه‌په‌تدا له‌م سوپایه‌وه په‌یدا بېوو. پټویست به‌وه‌ش ناکات بل‌یېن که دده‌له‌تی عوسمانلی ته‌نھا به‌ نه‌م سوپایه‌وه نه‌وه‌ستا، به‌لکو سوپای تری پیک هینا، که خه‌لکه‌که‌ی له‌هر‌نمه‌کانی دده‌له‌ت بوون، به‌لام ته‌وه‌ره‌ی هیڅی دده‌له‌ت له‌سوپای ټینکشاری دا بوو. به‌م سوپایه پټکخراو ومه‌شق پټکراو وخونه‌ویسته، عوسمانلی‌یه‌کان توانیان به‌خیرایی سنوری سه‌لته‌نه‌که‌یان فراوان بکه‌ن. نه‌وان له‌لایه‌که‌وه چه‌ند ولاتیکیان له‌نه‌وروپا که تا‌کو نه‌وکات له‌ژیر قه‌له‌م‌په‌وی نیسلا‌مدا نه‌بوو فه‌تح کرد.

له‌لایه‌کی تره‌وه ده‌ستیان به‌سر میرنشینه نیسلا‌میه بچوکه‌کانی دا‌گرت، که له‌سر پاشماوه‌ی دده‌له‌تی سه‌لجوقی له‌نه‌نازول د‌امه‌زرا‌بوون. ۲- نه‌وه‌ی جینگای سه‌رنجه: هرچه‌نده دده‌له‌تی عوسمانلی له‌کیشوه‌ری نه‌وروپاوه فراوان ده‌بوو، بواری هیژشکردنی به‌مه‌به‌ستی فران‌دنی من‌دالان وک‌ویل کردنیان به‌رام‌به‌ر فراوان ده‌بوو، به‌مه‌ش تیپه‌کانی ټینکشاری ژور ده‌بوو، هه‌روه‌ها له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا هیڅی فراوانخوازی ژور ده‌بوو.

فه‌تح کردنه‌کانی عوسمانلی تا‌کو سه‌رده‌می سولتانی چواره‌م بایه‌زید به‌خیرایی به‌پړوه‌ده‌چوو، ټینجا ماوه‌یه‌ک تووشی وه‌ستان بوو، نه‌مه‌ش به‌هوی نه‌وشه‌په‌ی له‌نیوان دده‌له‌تی عوسمانلی وته‌یمورل‌نگ دا پوویدا، وه‌کو زانراوه ته‌یمورل‌نگ له‌شه‌ری نه‌نق‌رد دا به‌سر سولتان بایه‌زید سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هیناو، به‌دیلی گرت. له‌نه‌جامی نه‌م پووداوه‌ش کوپه‌کانی سولتان له‌سر عه‌رشی سه‌لته‌نه‌ت تووشی ناکوکی بوون.

به لām دوی کوتایی هاتنی نه و ماوه یه که میژوونوسه عوسمانلییه کان به ناوی ((جیاکردنه وهی سه لته نه ت)) ناویان ناوه، به سهرکه وتنی سولتان مهحه مه دی یه که م به سهر پراکانی دا، سهرده میکی نوی له فتح کردن دهستی پیکرد. وه عوسمانلییه کان چوونه ناوه وهی نیمچه دوررگی به لقان، تاکو توانیان هه موو به شهکانی فتح بکن، هه روه ها قوسته ننتیه شیان فتح کرد، وینه شیوه یه کی کوتایی دواپیان به دهوله تی بیزه ننتی هیتا.

له هه مان کاتدا فراوانخوازیان له نه نازۆل نه نجامدا بوو، ودهستیان به سهر میرنشینهکانی داگرتبوو، تاکو سنوری سه لته نه ته که یان گه یاندبووه چیاکانی تۆروس، له پاش بوونه هاوسنوری دهوله تی مه مالیک که فه رمانپه وایی میسر وسوریا وحیجازی ده کرد. نه مهش له سهرده می سولتان بایه زیدی دووه م بوو.

۳

تاکو نه و میژووه، سه لته نه تی عوسمانلی هاوسنوری ناوچه عه ره بییه کان نه بوو، به لām به ته و اویش لیتی دانه برابوو. بازرگانه کان وحاجیه کان له نیتوان ناوچه عوسمانلییه کان و ناوچه عه ره بییه کان هاتووچۆیان ده کرد، هه روه ها سولتانه کان به شیوازی جۆریه جۆر و به هۆی جۆریه جۆر په یوه ندیان به یه کتری ده کرد ونوسینیان بۆ یه کتری ده نوی. سولتانه عوسمانلییه کان به ته و اوپی په روشی بوون بۆ نه وهی هه وائی سهرکه وتنه کانیان له ناوچه ئیسلامیه جۆریه جۆره کان دا بلاویکه نه وه.

نه وان هه رچه ند به سهر دهوله تیکی گاوردن سهر بکه و تابانایه، وهه رچه نده شاریکی نه وروپیان فتح کرد بایه ... بۆ ناگادارکردنی شا موسلماننه کان، له وانهش سولتانهکانی مه مالیک له میسر، شاندى تاییه تیان ده نارد.

نەم پەيودەندى كىردى ونوسىنانە لەگەل سولتانه نامازە بۆكرەۋەكان، تاكو سەردەمى سولتان سەلىم، بەزمانى غەرەبى نەجامدەدرا.

مىژۋوى عوسمانلىيەكان، ھەندىك لەو نوسىنانەيان بۆ پاراستووين. كاريكى بەسوودە كە تىشك بخەينە سەر ھەندىكيان، ئەمەش بۆ ئەۋەى ئاگادارى بنەماى ئەو سىياسەتە بىن كە عوسمانلىيەكان لەسەرى دەپۇيشتەن، پىش ئەۋەى كە دەست بەسەر ناۋچە غەرەبىيەكاندا بگرن.

نوسراۋىك لەسولتانى شەشەم مورادى دوۋەم بۆ غەزىزى مىسر شا ئەشەرف بىرىسباى، ((تيايدا مژدەى فەتخ كىردى قەلاى (كوكرجىنلىك)، لەپووبارى(دانوب)ى پى دەدات ومىژۋوۋەكەى ۸۲۱ك (۱۴۲۷ن).

و تيايدا ھاتوۋە، لەدۋاى بەدىارخستنى گەيشتنى نوسراۋى پىشۋوۋە ولە دۋاى نامازەكىردن بۆ ناۋاخنى لە((بەسەر كىردنەۋەى بارودۇخى سەريازە موسلمانەكان، ئەۋشەركەرە يەكتاپەرستانە، خودا بىيان كات بەسەر كەۋتۋوبى ئەبەدى وسەرمەدى، دۋژمنەكانىشيان بىكات بەھەلاتۋو، ۋەھال پىرسىن سەبارەت بەكافىرەكانى انكرس ونەۋانەى لەدۋژمنانى ئاين دۋايان كەۋتۋون، خوداى بەرز ويالا تاكو پۇژى زىندۋوكرىنەۋە ويەقىن پى پىشت ويەنايان بىكات)):

((لەزانىنى بەرزتان ناشاردىرتتەۋە كە شاىەكەيان ھەموو كافىرەكانى لەدۋورترىن ۋولاتى كوفىر وپارتەكانى شەيتان كۆكرىدۋتەۋە، ئامانجيان ھەبوۋ ھىزش بىكەنەسەر خەلكى ئىسلام، پەنا بەخۋاى بەرز، بۇيە خۇشەۋىستى پىشت بەستۋو بەخودا لەگەل سەريازە يەكتاپەرستە مۇجاھىدەكانى پوويان كىردە جىھاد، وبەرز كىردنەۋەى ھەق وسەرخستنى ئاين.....

((.... سهربازه موحه مه دبییه کان به رینکه وتن وگه یشتنه دورگه تاوانباره که، که دورگه یه که له ناوه پاستی ناوی تونه، له هه موو لاشه وه دوو قووله ی قایم هیه. سواری که شتی و نابلو قه که یان دا، به سه رخستن له لایه ن خودا وه فه تحیان کرد. هه موو که شتی و نامیره کانیا ن که قه رال به دریزایی پوژه کان و ساله کان به مه بهستی زیان گه یانندن به خه لکی موسلمان ناماده یکردبوو له لایه ن موسلمانانه وه بردران، نه مهش سه بارهت به خودا ناسانه، وده سه که وتی زوریان هه بوو وژن و منداله کانیا ن به دیل گرتن، وگه وره و نیرکانیا ن کوشتن و خانوو و کوشه که کانیا ن ویزانکردن....

((... توقینیا ن خسته دلایانه وه. به ره و دورترین شوینی وولاتیا ن هه لاتن. له ترس و پاریزه وه په رته وازه بوون، به و شیوه یه یی که شهیتان له سیبهری شمشیری عومر په زای خوی له سه ربیت پاو ده کات. کاتیکیش که خۆمان ناماده کردوو له گه ل سهربازه کانمان قۆلمان لی هه لمالی بو به دوا دچونیا ن له هه ر کوئیه ک بن، گوئیستی بویینه که شای شانشیننه لازه ریه کان توسباتی کوپی لان. کاتیک هه والی جیهادکردنی سهربازه یه کتاپه رست و به رزکردنه وه ی هه ق ویه تین بیست، به به ره که تی خودا له نا کاودا مرد. نه مهش په بجوه کی موحه مه دی، و شکویه کی ناوبانگی ئیسلامیه. (بو نه مهش له به ره هست کردن به توانای خودا سوپاسگوزاری بوین). تو نامه ی تر هه یه له نتوان سولتان مورادی دووه م و شا برسبای.

۲- کاریکی باشه نه گه ر نوسراوی نارداراو له سولتان مورادی دووه م بو عه زیزی میسر له کاتی فهتخ کردنی سه لانیك بخوئینه وه. نوسراوه که به م ده رپرینه ده ست پیده کات: ((سوپاس بو نه و خودایه یی ناودارانی ثابین؟

ئامادە كىردۈۋە، بەسەرخىستىنى ھەقى دىيار، وئالاي خەلكى باۋەردارى
بەتېشكى شىمشىرەكانىيان بەسەرخىستىنى كافرەكان دا بەزى كىرۈتۈۋە،
بەشكاندىنى پارتەكانى شەيتان، وولاتانى كافرە نەفرەت لىكراۋەكان،
دەرگاكانى سەركەۋىتىن وېرىدەۋەى بۇ كىرۈىنەۋە....))

لەپاش بەردەۋام بۈۈن لەۋعا كىردىن، دەلى:

((ئەم نوسىنە بۇ جەنابى پايەبەرز خودا بەشىۋەيەكى ھەتائەتايى
ۋسەرمەدى بەزى كىتەۋە ۋناردراۋە، دوۋمانا بەخۋە دەگىرىت: يەكەمىيان
مژدەدان بەسەرخىستىنى ئالاكانى ئىسلام بەبەرەكەتى ئاياتى مەزن، ۋبەفتح
كىردىنى مىرىشىنى زۆر كە قەلەى سەختىيان ھەبۈۋە، ۋخاۋەن زەۋى تۈبەرەن،
ئەمەش بەشالۋى ئاگادارىۋىنى خوداى چاۋدىر، ۋپىشتىگىرى كىردىنى
ئەۋ...دوۋەمىشىيان دانانى مەرجەكانى تازىيە بۇ ئاۋابىۋىنى خۇرى
سەلتەنەت....

سەرجاۋە:

ساطع الحصرى، البلاد العربية والدولة العثمانية، بيروت، مطابع دار العلم للملايين، ۱۹۶۰م.

کورتیهک له میژووی زانستی لیکۆلینهوهی به لگه نامه کان

کرن: سالم الانوسی

و: توانا رشید کریم

باسمان کرد که زانا وپامییی بهندیکی^(١) جان مابیون Jan Mabillon- (١٦٢٢-١٧٠٧) له سالی (١٦٨١) پهرتوکیکی به ناوی "De re diplomatic" دا له دیری "سان جهرمان دی به ریه" بلاوکردهوه، بهر له وهش باسیکی له فهرهنگی "شاکارهکانی قه دیسه کان Acta Sanctorum" بلاوکردهوه، که به دواواچونی له سهه روتاریک کردبوو که له سالی (١٦٧٥) به پینوسی زانای بولاندیستی^(٢) دانیل فان پاپنبرۆک Daniel van papinbroeck ی، سهه رنوسه ری (ئه کتاسنکتورم) بلاوکرابووه هه ر وهک پیشتر باسمان کرد، ئه م روتاره ی گوزارشت له باسیکی دوور ودریژ دهکات که دهستیکی ده رکردنی به رگی دووه می تاییه ت به مانگی نیسانی ئه م فهرهنگه ی پیکرابوه له لایه ن پاپنبرۆک. که تیایدا ره سه نایه تی وپاستیتی تۆرینه ی به لگه نامه میروفینجیه کانی^(٣) پۆچه لکردبووه وهه روه ها به لگه نامه کانی دیکه ش (Charters)، ئه وه ی که گه نجینه ی به لگه نامه کان له دیر وکه نیسه کان پرپیوو لینی وهک ئه و به لگه نامه پارێزراوانه ی دیری (دنيس St.Denis) ی ره هبانه به ندیکتییه کان له نزیک پاریس.

ماييون لەم باسەيدا لىتى ھاتە ۋەلام بۇ بەرپەچدانەۋەى پاكانى پاپنېرۇك
ۋېوچەلگىرنەۋەى، پاپنېرۇك زانىارى ۋئاگايى وردى نەبوو لەمەرپگەنجىنەى
بەلگەنامەكان، بۇيە بەنىسبەت ماييونەۋە زۆر ئاسان بوو ۋېوۋەپوۋى پاپنېرۇك
بىتتەۋە بەپشت بەستىن بەبەلگەنامەكان، ئەم بەرپەچدانەۋەى تەنھا بىيانوۋېر
ۋېنېرنەبوو، بەلكو لەلايەن پاپنېرۇكەۋە دەنگۈى باشى ھەبوو ۋقبولئىكراۋ ۋە
دانىيىدانا.

بەكۆى را، چاكە ۋباشە لەچەسپاندنى رېسا زانستىيەكانى دېلۇماتىك
لەسەر بنەمايەكى ۋوون ۋچەسپاۋ دەگەرېتتەۋە بۇ پەرتۈكەكەى ماييون)
لەكاروبارى دېلۇماتىك(دا، لە ئاكامى ئەمەدا ململانئى پەيداۋو لەنتوان
ھەردوۋ دەستەى بەندىكىتى ۋەسوعىيەكان، ئەم ململانئەش كارادانەۋەىەكى
پۆزەتيفانەى ھەبوو بەجۇرېك بەردى بناغەى بنيادنانى ھەول ۋكوشش
ۋكارەكان بوو كە درا بۇ دامەززاندى زانستى بەلگەنامەكان ۋلېكۆلېنەۋە
ۋرەخنەگرتى لىتى، ۋە لەپېشەنگى ئەم زانستانەش، زانستى (دېلۇماتىك).

كارى پېشەنگ ۋپېشەستى ماييون رېتېخۇشكرد بۇ زۆرېك لەزانايانى
ئەۋروپى لەبەدەستەپنانى جۇرايەتى ۋسەرکەۋتنى زۆرتر لەم بوارەدا. ئەۋەش
بەدەرکردن ۋدەرچوۋنى لېكۆلېنەۋە ۋدەرکراۋ لەژمارەيەك لەۋولاتانى
ئەۋروپى پەنگەداتەۋە كە شوئېنېتى (ماييون)يان ھەلگرت، ۋەكو دەيىنن.
ئىنگىلتەرا:

لەئىنگىلتەرا توماس مادوكس Thomas Madox لەسالى (۱۷۰۲)
پەرتۈكىكى بەناۋىشانى (كۆمەلېك رېساي ئەنگلىكانى Formolare
Anglicanum, ۱۷۰۲)ى،دانا. ۋپاش ئەۋىش جۇرچ ھېكس George

Hickes له سالې (۱۷۰۵ز) دانراوه به ناویانگه که ی به ناوی (که نجینه ی زمانه
کونه کانی پښه لات Linguarum vetrum septentrionalium
Theasarus ی، دانا.

فهره نسا:

به لام فهره نسا که به لانکی په که می پښه یشتنی زانستی دپلوماتیک
داده نریت، پاریزگاری له پښه نگی خوی کرد وکاریکرد بؤ چاودیرکردن
وپه رسته ندنی، نه وی شایه نی ناماژه کردنه لیره دا نه وه په که په رتوکه که ی
(مایون) له هله به بوور نه بوو به لکو تیری په خنه گرتن گه یشته نه ویش.
مایون زانیاریه کی ورد وورپکی نه بوو به و به لگه نامانه ی که بؤ چاخه کانی
پښتر له سه ده ی سیزده ی زاینی ده که پایه وه، له به رنه مه دانراوه کانی که
پاش مایون نوسران وهاتنه بلاوکردنه وه وردتر وگشتگیرتر وراستریون.

له سالې (۱۶۷۸ز)، قه شه ی فهره نسی (پیشارد سیمون) دانراویکی
داهیتانه ی له چاپدا که په خنه ی له ته ورات گرتیوه خو^(۱)، سیمون شیوازی
په خنه ی ده که کانی تیدا جیبه جی کرد که نه وانی تر له سه ر دوکومینت
وده که ناینیه کان جیبه جی یان ده کرد، له وه وه بؤمان ده رده که ویت، که
چاخی کون هر وه که له مړودا ناسراو ویاوه، پشت به و ده ستوسانه
ده به ستیت که ده که پښه وه بؤ سه ده کانی ناوه راست، بؤچون وراکانی سیمون
له لایه ن که نیسه وپاشا لویسی چوارده هم جیگای به ره لستی بو.

دیارترین کار له م بواره دا ده رچوونی نینسکلوپیدای دپلوماتی
(لنکولینه وه ییه کی نوی له دپلوماتیک Nouveau Traite de
Diplomatique) بوو، که له شه ش به رگ پیک ده مات وده رچونیشی

ماوهی نیوان سالانی (۱۷۵۰-۱۷۶۵)ن خیاندا، ئەم ئینسکلۆپیدیا به له کاتی خۆیدا به گرنګترین تفاقى مه عریفى داده نرا، شایه نى باسه دوو له پراخیه به نډیکیتیه کان به م کاره پریایه خ وشکو مه نده هه لسان، نه وانیش:

۱- رینه پروسپیر تاسان Rene Prosper Tassin که کورتیه ناوه که ی به (دون تاسان Dom Tassin)^(۴) ناو ده بریت.

۲- شارل فرانسوا توستان Charles Francois Toustain، وه کورتیه ناوه که شی (دون توستان Dom Toustain) ه.

ئینسکلۆپیدیاى (لېکۆلینه وه ییه کی نوئ له دیلۆماتیک) به مه زنتین ئینسکلۆپیدیا داده نریت که چاره سه ری شیوازه کانی په پیره وکراو له په خنه ی به لگه نامه کان ده کات، باب ته کانیشی ته نها له و بواره دا کونه بوویه، به تاییه تی پاش نه وه ی لېکۆلینه وه ی تری په یوه ست به نوسین ونوسراوه کونه کان پالیوگرافیا (palaeography) له خۆگرت، به شیوه یه کی تاییه تی په رتوکه لاتینییه کونه کان ولقه کانی وشیکردنه وه ی هیما و ته م ومژاوییه کانی، هه روه ها لېکۆلینه وه ی مۆر وئارمه کان نه وه ی به سجیلوگرافى (sigillography) ناسراوه، که ئیستا به زانستیکى سه ره خۆ له زانسته یاریده ده رکان له لېکۆلینه وه ی زانستی دیلۆماتیک داده نریت. له گه ل نه وه ی ئەم دوانه به کاریکی مه زن هه لسان به لام له هه له به دوور نه بوون، نه وه ش له به ها و نه رزش وگرنګى کاره که یان که م ناکاته وه به هۆى نه وه ی ئەم ئینسکلۆپیدیا به مه سه له گه لێک وزانیاری پر بایه خى له خۆگرتبوو، وه سه رچاوه ییه کی ده وله مه ند و یواریکى به پیتیش بوو بۆ توێژه ر ولېکۆله ر وخوینه ره دواینه کان به جۆرێک نه وان باشتین وگه وره ترین سود و به ره مه یان

لیکړکړدوته وه.

به هه لگېرسانى شورېشى فهره نسی له سالى (۱۷۸۹ز) گه نجینه ی به لگه نامه کان (نرشیفه کان) و، وه نو به لگه نامه نه ی که تییدابوو میژووه که ی ده گه پایوه یو سده دکانى ناوه پراست، نه مه ش وای لیکر د یوو به ها وگرنگی وبه هیزی خوین له ده ستر دابوو له چه سپاندنی خاوه ندرایتی (قه واله ی خاوه ندرایتی) له گه ل نه وه ی به های میژووی خوی له ده ست نه دابوو، وه پاریزر دابوو وهک نه ده بیاتیکى میژووی به هادار وسوده مند و سه رچاوه یهک له سه رچاوه کان که تویژه ر ولیکولر به برده وامی پشتی پی ده به ستیت، له به رنه م هویه ده بینن که (نه کا دیعیای فهره نسی یو نویسه کونه کان Academie des Inscription) گرنگی وبایه خ وچاودیری پتویستیان پيدا.

له سالى (۱۸۲۱ز) کولیزى به لگه نامه کان Ecole des chartes دامه زرا له پاریس که به یهک له مه لېنده چالا که کانى خویندنی زانستی دپلوماتیک داده نریت، نه م کولیزه هه ول وکوششیکى نایابى دا له م مهیدانه دا، هیشتا سالى (۱۸۲۹ز) نه هاتبوو، که بزوتنه وه ی گرنگی وبایه خدان به نرشیف به ره و پیښه وه مهنگاوى فراوانى هه لگرت تا گه شته بالترین پله. هه روه ها پالى به نرشیفه وه نا یو پیښه وه یو به ده ستهینانى ده سکه وتی مه زن له م بواره دا، له شوینه واری نه وه ش دهرکردنی فهرمانى پاشایه تی بوو له (سه رده مى پاشا شارل) به دو بواره پښکښتنه وه ی نرشیف له سه ر بناغه وړپسای نوی، نه م کولیزه پوټیکى گرنگی بینى له خویندنی زانسته نرشیفیه کان وهانى لیکولینه وه ی جوړاوجوړی په یوه ست به دپلوماتیکى دا، نه م بزوتنه وه یه

سهراپای وولاتی فهره نسا گرتووه ودهنگزی هه بوو وه له سهر ئاستی وولاتانی تریش په نگدانه وهی هه بوو وه کو ئه لمانیا ونه مسا وئیتالیا وئهوانی تر، به جوریک ده زگا و فهرمانگه فهرمی وزانستییه کان له و وولاتانه زۆد به په رۆشه وه پیشوازیان له لیکۆلینه وهی به لگه نامه کان کرد. له وه وه لیکۆلینه وهی پرباز و پروگرامی ئهرشیفی دیپلوماتی دروست بوو به پالپشتی حکومهت ودهولهت.

له ئه لمانیا و وولاتانی زیانگو به زیانی ئه لمانی هه مان ده سکه وئیان به دهسته ئینا، هه روه ها له فهره نسا ش، به ده رکړنی دانراو و لیکۆلینه وهی په خنه یی له مه ر به لگه نامه کان. له وانه:

فهره نسا: رسته یهك له سهرچاوهی گرنگ له م بواره دا ده رچوو له وانه:

۱- په رتوکی (پریه ری کار به دیپلوماتیک) که له سالی (۱۸۹۴) له لایه ن (ئه رسه ر جیری) یه وه، دانرا.

Arthur Giri Manual. De Diplomatie (۱۸۹۴)

۲- په رتوکی (یاساکان و دیپلوماتی په یوه ست به میژووی فهره نسا)

Charter et diplomas relation al histoire de france

۳- زانای فهره نسی (دوکانج Du Change) له سالی (۱۶۸۸)

فهره نگیکی له باره ی لاتینی له سه ده کانی ناوه راست دانا، که تانیستاش به کار دیت وده ستاوده ستی پیده کریت.

نه لمانیا:

۱- په کهم په رتوک له باره دی دپلوماتیک له لمانیا له لایه ن زانای نه لمانی (باسیل Bassel) له سالی (۱۷۲۲ن) دانرا به ناوی

(Chronicom Gotwicense) که جینگای بایه خ وگرنگی بو.

۲- په رتوکی دووهم کومه له ی نه لمانی میژووی له سالی (۱۸۲۶ن) دهریکرد به ناوی به لگه نامه میژووییه کانی نه لمانیا Monumenta Germanica Historica (۱۸۲۶)

۳- بهر له کوتایی هاتنی سده دی تۆزده هم ئهرکی پریایه خ ومه زن له م بوراهدا به ده ستهاتوو له میانه یدا لیکولینه وه وتویژینه وه به هیز وپه وان وگشتگیر له م مه یدانه دا هاته بلاوکرینه وه ویوون، نه وه بو له سالی (۱۸۸۹ن) به شی یه کهم له په رتوکیک به ناویشانی (په رتوکی دپلوماتیکي نه لمانی ونیتالی Henry Bresslau.handbuch der unkundenlehre fur deutschland und Italien) دهنرا له لایه ن هنری برسلاو^(۶) Henry Bresslau. شایه نی باسه له م ماوه دی دوایدا نه م په رتوکه به چاپینکی بژاردکراو چاپکرایه وه.

نه مسا:

په یمانگای لیکولینه وه دی میژووی له نه مسا Institut fur Oesterreichisch Geschichts forschinuy پوټیکي بهرچاوی گنړا له م بوراهدا، نه م په یمانگایه له سالی (۱۸۵۴-۱۸۵۶ن) دامه زرا ویه کهم به رپوه بری نه م په یمانگایه ش زانای به ناوبانگ تیودور شیفالیه دی سیکل^(۷) بو.

نیټالیا:

له نیټالیا، زانا (مافی Maffi) په رتوکیکی دانا، که له سالی (۱۷۷۲ز) به ناو نیشانی: (به لگه نامه میژووی یه کان Historia Diplomatica) ده رچوو، وه له سالی ۱۷۴۱ز (موراتوری Muratori) هه لسا به بلاو کړنه وه ی زنجیره یه ک لیکولینه وه و توپزینه وه له مهر دپلوماتیک، له دانراویتی به بایه خدا به ناوی (شوینه واری نیټالیا Antiquitates Italioe).

نیسپانیا:

له نیسپانیا زانا ی به ندیکیتی (پیریس Perez) له سالی (۱۶۸۸ز) هه ستا به کار کړدن له لیکولینه وه ی به لگه نامه کان.

نینگلته را:

له نینگلته رادا، نه گهر چی کار کړدن له نه رشیف دا که میک درهنگ دهستی پی کرد، به لام هه ول وکوششی نه وانه ی کار له به لگه نامه کان ده کن، چ به پیکخستن یان گرنگی پیدانی، قهره بووی نه و فراموشیه بیان بو کرده وه که به سهریدا تپه ریپوو. په یمانگه تاییه تی وگشتیه کان پیکه وه به م کاره هه لسان ولهم بواره دا نیشیان کرد وه ولی تاییه تی اندا بو گرنگی دان به سهرچاوه به لگه نامه ییه کان به سهریرد، نه وه بوو دهق ووینه کانیاں لی بلاو کرده وه. له سهره تای سالی (۱۸۰۰ز) لیژنه ی به لگه نامه کان Record Commission گرنگی دانی به به لگه نامه گشتیه کان گرته نه ستوی خوی، نه م شیوازه کاره به رده وام کاری پیکرا تا به رپر سیاریه تی به لگه نامه کان خرایه زیر چاودیری ونه ستوی فرمانگه ی به لگه نامه گشتیه کان Puplic

Record Office(PRO) که له سالێ (١٨٢٨) دامەزراو، سەرباری بایەخدان پیتی لەلایەن فەرمانگە زانستی و دامەزراوە پۆشتنبیری و کۆمەڵە زانستییەکان و، وە کورسی تایبەت بۆ ئەم بوارە لە کۆلیژ و زانکۆکان تەرخانکرا.

ئەگەر بپروانین ووردبینەو، لە و قۆناغە زانستیانی دپلوماتیک پیداتیپەریو، دەبینین هەر لە سەردەمی (مابیون) وە بگرە، هەنگاوی مەزنی بریو، ئەگەر چی لە پووی شیواز و ڕیگا پەیره و کراوەکان لە لیكۆلینەو، بە لگە نامە وەکو پیشان مابوو، وەك لیكۆلینەو، شێوەی بە لگە نامەکان و بەروار کردنیان بەوینە پەسەنەکە، بەلام لە پووی بابەتەکانی وە جۆرایەتی و تەشەنە و بەریلاویو بە شێوەیەکی فراوانتر و بەهێزتر و چەسپاوتر، وە گۆڕانی بەسەرداوات، بەلام ئامانجەکانی ئەم زانستە تەنها لە توێژینەو و لیكۆلینەو، چەسپاندنی پەسەنایەتی بە لگە نامەکان کۆنەبوو، بە لکو ئەو، تیپە پاندوو بەرەو کارێکی تری پەیهۆست بەو بابەتە وەکو جەختکردنەو لە پراستیتی بەروار و میژوو و شیوازەکانی کاری بە لگە نامەکان و مەبەست لینی و لەو چەشنە مەسەلانی پەیهۆست بەو بوارە سەری کیشا، بە تیپەریوونی کات و زەمەن وە لگۆزینی ھۆیە نوێ و جۆراو جۆرەکان، ئاسۆی زانستی دپلوماتیکی بەر فراوانبوو لە ئاکامی پەرسەندنی میژووی کارگیری، بە ووشەیهکی پوونتر بڵیین ئەو پەرسەندنە بە دەستەتوانەو، که لە بوار و کاری کارگیری پوویدا.

په راویزه کان:

* ز.

(^{۶۱}) به ندیکیتی : ده سته یه کن وده درینه پال
قه دیس بندیکت (Benedict) (۴۸۰-
۵۴۳).

(^{۶۲}) بولانديست : کومه له یه کی یه سوعین،
وده درینه پال زانای به لژیکي یه سوعی
(یوحنا بولاند (John Bolland) یان
(بولاندر (Bollandus) که له ماوه ی
سالانی (۱۵۹۶-۱۶۶۵) ژباړه
ودامه زرينه ی پړوژه ی بلاکراوه ی
دیلوماتی (نکته سکتورم) ه واته : شاکاری
قه دیسه کان یان شاکاری پړوژ. کومه له
کارنیکي زانستی مه زنه، زانیاری
ویه لکه نامه ی میژووی له مهر ژبان وریژین
(سیره) ی قه دیسه کان له خوگر تېوو.

(^{۶۳}) میروینجیه کان Merovingian :
له بڼه ماله ده سه لانداره کانن له فخره نسا
(۴۸۶-۷۵۳)، له بڼه ناویانگترین
فرمانده کانیان (شارل مارتل) ه، که
له شهر ی تور به سهر عره بدا سهر که وت.
(Richard Simon: Critical History of the Old Testament. (۴)

(^{۶۴}) لون تاسان (رینیه پرؤسپیر) : به (دوم)
ده نوسریت ویه (لون) گو ده کرسیت،
پوشن پیریکي فخره نسیه له ده سته ی
به ندیکیتی (Benedictine) یه، له لونلای
لابی Lonely LAbbaye له ناوچه ی
تورن Orne له سالی (۱۶۹۶) له دایکبوه
و له سالی (۱۷۷۷) له پاریس مریوه. رینیه
کاری له که نیسه ی جومیع Jumiege
کرېوه، وه په یوه نندی به زانا (لون
توستان) هوه کرېوه و له که ل شم زانیه دا
په یوه نندی کی مه تین به یه کیوه به ستوون
وه ردوکیان پیکه وه هه ستاون به
بلاوکر نه وه ی دانراوه کی (تیوئور
ستودیت Theodore Studite).
پاشتر بواریان بق ره خسا به سه فخرکرین بق
رؤما، له وی ماوه یه ک مانه وه و شینجا
که پانه وه و له که نیسه ی سنت لوی
Saint Ouen له ناوچه ی پون Roun
جیگر یوون، وه له سالی (۱۷۴۷)
سهریه رشتیاری گشتی کومه لگی که نیسی
هه ردوکیانی بانگکرد و بلاوکر نه وه ی
نینسکلون پیدای (لینکولینیه وه ی نوی
له دیلوماتیک) ی پیسپاردن، نه وه بوو به

ژماره يک دانراوی له مېر میژوو وئرشیفی نه لمانیا پلاوکرده وه. هه روه ها ناویشی نژیکه به و پلاوکراره دپلوماتیه یی که لیکولینه وهی له مېر میژووی نیټالیا ونه لمانیا گرتبوه خو ویلاوده کرده وه.

(^{۷۱}) تیوډور شیفالیه دی سیکل (۱۸۲۶ - Theodore Chevalier de ۱۹۰۸ sickle): نه م میژوونووسه نه لمانیه له شاری ناخن Aken له دایک بووه له میران Meran مردبوه، له زانکوی فینا وهک ماموستا دهست به کاربووه، وه به شداریکردبوه له نویسی سفری مه زنی ناسراو به به لگه نامه میژووییه کانی نه لمانی Monumenta germanica Historica. پاشتر له سالی (۱۸۹۰ - ۱۸۹۲) وهک به بریرسی ئیداره ی پهیمانگی نه مساوی بق میژوو دانراوه و دیاریکراوه. ژماره يک دانراوی بایه خداری له مېر زانستی میژوو ولیکولینه وهی په خنه یی به لگه نامه کان (زانستی دپلوماتیک) به پشت به ستن به به لگه نامه کان داناه (بگه پڼوه بق ئینسکلۆپیدیای لارؤس به زیانی فهره نسی).

کاره به شتویه کی باش هه لسان نه مهش به گه وره ترین تفاقای مه عریفی داده نریت، کاره که شیان ماوهی نیوان سالانی (۱۷۵۰-۱۷۶۵) ی خیانسد. زانستی دپلوماتیک قهرزاری هه ول وکزششی نه م دور زاناین له وهی که به ده ستيان میناوه و نویسیوانه له تیبینی و لیدوان (تعلیقات) له سه ر ده ستنوسه کانی کتبخانه ی مه ترانیه یی شاری پۆن. وه هه روه ها تیبینی نویسن له سه ر په رتوکی راهیب (ریز Rais) که له لیکولینه وه ووردبینکردنی بوونه وه له سالی (۱۷۴۷). هه روه ک کتیبی میژووی ویزه یی بق کومه لگه ی که نیسی سنت مور Saint Maure له سالی (۱۷۷۰) یان دانا (بگه پڼوه بق ئینسکلۆپیدیای لارؤس به فهره نسی Larrousse du xxe Siecle).

(^{۷۲}) هنری برسلاو Henry Bresslau: میژوونووسیکی نه لمانیه، له هاتوفه ر له دایک بووه وه له هیلدبرگ مردبوه، له زانکوی ستراسبورگ له سالی (۱۸۹۰) له میژووی سه ده کانی ناوه راستی دهست به کاربووه. وهک زانایه کی پسپوړی له زانسته یاریده دهره کان ناوبانگی دهرکردبوو، وه

سەرچاوه:

سالم عبود الالوسی ، علم تحقیق الوثائق
المعروف بعلم الدبلوماسية، بغداد، ص ۱۷-
۲۳.

رؤژانی ههفته

ههفته ژمیری که ی دهستیپیکردوو؟

ک نه جمهه ده کهرنوی

و: موسی محمهه

سه رها ده بی نه وه بزانی که له ئیرانی دیرین دا ههفته ژمیری باوی نه بو، به لکو هه مانگیکیان سی پۆژ داناوه وهه پۆژیکیش ناوی جیای خوی مه بووه، نهو شیوه و نه ریت له کتیبه کانی په هلهوی زه رده شتی دا که ئیستا له به رده ستمان دان دیار وناشکرایه، بۆنموونه: له کتیبی (اندرزهای اذریادما روسپندان) که نوسراویکی په هلهوییه وله چاپدراوه، له ویدا به م شیوه ناوی پۆژه کانی دیاریکربوو، وپۆ هه پۆژیکیش ئه رکیکی داده نی. ((هورمه زده به ههمن، نوردییه هیشته، شه هریوه، ئیسیدارمه ز...)) له نووسی نی پکه وتی پروداوه میژووییه کانیشدا، پۆژ ومانگ یان به و ناوانه نیشاندده دا، بۆ نمونه (ته به ری) میژوونوس، که له سالی (۱۳۱۰/ک/۹۲۲) مردوووه، له باره ی کوژرانی خوسره وپه روی به فه رمانی کوره که ی شیویه نویسیویه تی)) کوژرانی نهو له مانگی نازاری پۆژی مانگ بووه)) له باره ی کوشتنی ئه رده شیریه کوپی شیویه به فه رمانی شه هه بورازدا ده نویسی: ((سالی دووه مانگی به ههمن شه و پۆژی تابان بووه)) هه روه ها له باره ی کوشتنی شه هه بوراز به هوی

زادان قەزۇخ نووسىيويەتى: ئەو كارە لەئەسقىند مانگ وپۇژ دىيىدىن بوو،
 وشە وگوزارەكانى (تەبەرى) جگە لەۋەى شىۋازى ئىرانىيەكان
 لەئەژماركردنى پۇژ ومانگ نىشان دەدات، ئەو بەلگەكارىشى ھەي، كە
 نەرتىقى لەمىژىنە تاكۇتايى سەردەمى ساسانى بەردەوام بوو وتا ئەو كات
 نىشانىيەك لەپىزىيەندى ھەقتە ژمىرى ۋەكو ئەۋەى ئەمىرۇ لەئارادا نەبوو.
 كەۋاتە دەبى ئەۋە بزانين ئەۋە پىزىيەندى ھەقتەى ژمىرى لەكەيەۋە دەستى
 پىكرىۋە؟ پەنگە ھەندىك ۋەلام بەدەينەۋە و بلىين ((دۋاى ھاتى
 نىسلام)) بوو.

ئەمە ۋەلامىكى راستە، بەلام دەبى چەند پىشەكەكى بۇ زىاد بگەين.
 سەرەتا پىزىيەندى ئەژماركردنى ھەقتە بەپىنى نوسراۋەكانى پۇژ ھەلاتناسانى
 پۇژئاۋايى يادگارنى كەلدانىيەكان وئاشورىيەكانە.

پىزىيەندى ئەژماركردنى ھەقتە ژمارىش ھاۋكاتە لەگەل ئەۋە پەرەسەندە
 تائىنە، بەلام جولەكەكان ۋەكو لەكتىبى تەۋرات دا باسى لىۋەكراۋە
 ناۋيانگىكى جىھانىيان بەۋە پىزىيەندى ھەقتە ژمىرى بەخشىۋە وناۋىشانىكى
 تائىنيان بۇ دەستەبەركردۋە.

دواتر تائىنى مەسىحى سەرى ھەلدا ۋە جىھاندا بالاۋىۋەۋە ۋەپەرەيسەند
 وگەيشتە ھەموو شوئىنك، كەۋاتە بىنچىنەى ھەقتە ژمىرى لەلايەن ھەركەسىك
 بوبىت، بالاۋىۋەۋەى لەسەر ئاستى جىھاندا بەھۋى جوولەكە (يەھۇدى)
 ۋەمەسىحىيەكان بوو.

پىشەكى دوۋەم، كە لەكۈنەۋە كە جوولەكەكان نىشتەجىنى ئىران بوۋە،
 پەنگە ئەۋە كاتەى كە كۆرش پادشاى ھەخامەنشى سالى (۵۳۵ پ.ن) مردۋە،

بابلی گرت و نهو جووله کانهی، که بوخت نه لئه سر له سالی (۵۶۲ پ.ن) به دیلی گرتبوون، پزگاری کردن ومۆله تی پیدان تا کو بگه پته وه شاری خۆیان، هه ندیک له وانه ئیترانیان به نیشتمانی خۆیان هه لێژارد وتیایدا ئاکنجی بوون، دیرۆکی ئه سترۆ مۆرده خای له ته ورات به کێک له به لگه کانه که جووله که له سه رده می هه خامه نیشیدا له ئیتران زۆربوونه و، جگه له وه وه کو دیاره جووله که له ولاتی ئیتران زاراوه ی تایبه تی فارسیان هه بووه له هه مه دان که زانیاری له لایه ن نووسه ره یه، خۆی نه وه ده گه یه نی که بیره وه ری سه رده مانیکێ کۆنه وه وه به لگه یه کی تره، که جووله که کان له سه رده مانیکێ زۆر کۆن له و ولاته دا ئاکنجی بوونه. له سه رده می ساسانی زانیاری زیاتر هه یه وده زانی که نه و کات جووله که له ئیتران زۆربوونه، به تایبه ت له شاره کانی هه مه دان و نه سفه هان، له هه موو شاره کان زیاتر نیشته جی بوونه. بینگومان جووله که کان پیزه بندى هه فته ژمیری خۆیان هه بووه، هه روه کو بۆ کاروباری تری خۆیان زمانی فارسیان به کاره یناوه بۆ هه فته و بۆ پۆڕانی هه فته ش ناوی فارسیان دروست کردوه. له لایه کی تر مه سیحیه کانیش له سه رده می ساسانیه کانه دا له ئیتران زۆربوونه، که چیرۆکی ئه وان له کتێبه میژوویه کانه دا هاتوه، هه رچه نده جارجار پاشاکانی ساسانی نازاریان داو، به لام له سه رده می زۆر له شاکان له ژبانیکی ئاسوده و نازادی دا ژیاو. هه رچۆنیک بیته له کاروباری ئایینی خۆیاندا نازادبوونه، ناچار پیزه بندى هه فته یان پاگرتوه و پۆڕانی شه مه ویه کشه م له که نیسه کان دا کۆده بوونه وه. جگه له نه ره مه نیه کان، گورجیه کانیش و نه رانیه کان، که هه رسیکیان له گه ل ئیترانیه کانه دا، پیکه هه لیک پیک دیتن به یه که وه لکان، به لام له سه ر ئایینی

مەسىھى بولۇپ، ۋە ئاچار پىزىيەندى ھەقتە لەنىۋانغان پەۋاجى ھەبۇۋە. كورتىيەكەي ئەۋەيە كە چەندىن سەدە بەر لەنىسىلام پىزىيەندى ھەقتە ئىمىزى لەنىئىران ناسراۋىيۋە ۋە پەۋاجى ھەبۇۋە.

دەستەيەك لەنىئىرانىيەكان بەرگىرى ۋە پارتىزان لىكىردۈ، ھەرچەندە پاشاكان ۋە دەستەيەكى ئۆزىنى خەلگەكە زەردەشتى بولۇپ، پابەندى ئەۋ پىزىيەندى نەبۇۋە ۋە خۇيان پىزىيەندى تايىت بەخۇيانغان بۇ ئەۋماركىردى پۇرئان ھەبۇۋە، تا ئەۋكات كە ئىسلام سەرى ھەلدا ۋە ەرەبەكان گەيشتە ئىران. لەبەرئەۋەي ئەۋان پىزىيەندى ھەقتە ئىمىزىيان بەكاردەھىتتا بۇ ئۆيۋى ھەيىنى، كە گرنگى ئۆزى لەنىئىنى ئىسلام ھەبۇۋە، بۇيە گرنگى ئۆزىيان بەھەقتەكان دەدا، لەبەرئەۋەي كە پىزىيەندى زىاتىر پەۋاجى پەيداكرىد ۋە ۋاتىرىش ھەرچى ئايىنى ئىسلام زىاتىر پەرىسەند ۋە لايۋىۋە ۋە ۋمارەي مۇسلمانان ئۆرتىرۋە. بەھەمان پادە ۋە ئەندازە پىزىيەندى پۇرئىمىزى پىشۋى بەتەۋاۋى نەھىشتەۋە.

كەۋاتە پىزىيەندى ھەقتە ئىمىزى لەنىئىران چەندەھا سەدە پىش ئىسلام ھەبۇۋە، بەلام لەسەدەكانى ئىسلامىدا زىاتىر پەرىسەند ۋە ۋەردە ۋەردە بولۇپ پىزىيەندىكى گىشتى.

(شەممە) چ پەيىشكە ۋە ماناۋ چىيە؟

لەغىبىرىدا كە زىمانى جۈۋەلەكەيە ئاۋى شەممە (شېت) يا (شېبات) ماناكاكى ۋەكۇر نوۋىسىۋىيەنە بىرىتىيە (ئاسودەيى)، چۈنكە ئەۋ پۇرئە بۇ پىشۋودان ۋە ئاسودە بولۇپ دائىراۋە. ھەر ئەۋ پەيىش ۋە لەزىمانى ئەرمەنى دا(شاپات)، كە ماناۋ (شەممە) ۋە (ھەقتە) يە ۋە ۋەردۇكىيان بەكاردىت لەزىمانى قارسىشدا ئەۋ پەيىشەيان ۋەرگىرتۋە، بەلام پىش پىتى (بە) ۋە پىتى (كاف)، (نۇن) ئىك بۇ

هەندیک واژە زیاد کراوە^(١).

باشترین نمونە واژەى (تەنباکو)یە، کە لە (تەنباکو)ى ئەوروپییەکان^(٢) وەرگیراوە و لەجیاتى (تەباکو) پێیان گوتوووە (تەنباکو)، دواتریش (نون)ى پێش (با) زیادکراوە و کردویانە بە (تەنباکو) بۆ (شەیت) نون زیاد کراوە و (شەیت)یان لى دروست کردوووە پەنگە سەردەمانىکى دوور و درێژ ئەو واژەى بەو شێوە بەکارهێنرابى، بەلام چونکە (تە) (لە) سەردەمى ساسانى لە زۆر ووشەدا بونەتە (زال) ئەو (شەیت)ەش، بۆتە (شەیت). هەروەکو لە هەندیک شوێن دا ئیستاش هەر بە (شەیت)^(٣) بەکار دەبریت. بەلام لە زمانى خەلکى شار و نووسراوەکاندا بۆتە (شەیت)^(٤). کورتیەکی (شەیت) هەمان واژەى (شەیت)ى عێڕییە، کە جۆلەکە و مەسیحییەکان لە ئێراندا ناساندیان، کە لە زمانى فارسیدا نییە کە (شەیت)ى عێڕى بەکارهێنراوە، هەفتە ژمێرى چوینتە هەر شوێنێک ئەو واژەى لە گەڵ خۆیدا بردووە، هەر وەکو ئێمە لە زمانەکانى پۆسی و ئینگلیزى و فەرەنسى و ئەلمانیدا دەبینین^(٥). هەروەها لە عەرەبیشدا ووشەى (السبت) بۆ شەممە، وەرگیرانى هەمان واژەى. دواى ئەوەى کە مانای شەممەیان باس کرد مانای (یەکشەممە - دووشەممە - سێشەممە - چوارشەممە - پێنجشەممە) خۆى لە خۆیدا بە دیار دەکەوێ، لەبەر ئەوەى جۆلەکەکان و مەسیحییەکان تەنیا گرنگیان بە پۆژى شەممە داوە و ئەو پۆژەیان هەڵبژاردوووە، پۆژانى تریشیان بەلاوە ئاسایى بوو. بۆیە بۆ پۆژانى تر ناویکیان دانەناوە، بەلام هەندیک جار ناچار بوونە ناوى ئەم پۆژانە بێن بەووە لێگەراون، کە ئەوان بەهۆى نزیک و دووربونیان لە شەممە دەردەبرن^(٦). بێجێنەى یا ریشەى واژەى یەکشەممە (یەك لە دواى شەممە) بوو

بوو بېت كە دواتر بۆتە (يەك لەشەممە) پاشان بوو بە يەكشەممە وھەرچۈنېك بېت ئەو پىزىھەندىيە لەلەين جوولەكەوھەيە ولەزمانى ئەوانەوھە پاگەيشتۆتە زمانەكانى تىرىش ھەر وھەكو ئىمە جگە لەزمانى فارسى زمانەكانى ھەرەبى، ئاشورى، ئەرمانى، پىدەزانىن، كە پۇژانى ھەقتەيان بەو شىۋەيە پىزىھەندى كىدوھە. بەلام لەزمانە ئەوروپىيەكاندا ھەر پۇژە وىقۇ ناۋى جىيائى ھەيە. گوايە دەستەيەك لەخەلكى دىرىن، كە لەسەر ئايىنى ئەستىرەپەرستى بوونە، پۇژەكانىيان لەنىوان ھەفت ئەستىرە گەپۇكەكاندا دابەشكردوون وھەر پۇژىكىيان تايىبەت بۆ يەككە لەو ئەستىرانە داناوھە وىناۋى ئەو ئەستىرەيەوھە نراوھە ولەوانەشە كە ناوھەكانى ھەفتانەي ھەفت پۇژە كەوتۆتە سەر زمانى ئەوروپايى. بۇ نمونە تەنيا ناوھەكانى زمانى قەرەنسى دىنىنەوھە.

– دووشەممە (Lundi) پۇژى مانگ. – سىشەممە (Mardi) پۇژى بەھرام (تىر). – چوارشەممە (Mereedi) پۇژى تىر (عەتارد). – پىنج شەممە (Jevdi) پۇژى بىرجىس (مىشتەرى). – ئادىنە (Rendredi) پۇژى ناھىدە (زۆھرە).^(۷)

شەممەش بەناۋى كەيوان (زوحەل) گۇراوھە و (samedi) پىنگوتراوھە ونوسىيومانە كە ماناى (پۇژى سەبت) ھە. يەكشەممە بەھەكارى كە دواتر دەينوسىن پىدەلەن (dimanche) ماناكەي ناۋى پۇژى خودا^(۸). دەگەيەننى بۆ وھەيىرەتتەنەوھە دەبى ئەو خالەش ئامارە پىدەين مەسىحىيەكان وا دەزانن مەسىح پۇژى يەكشەممە لەنتو خەلكىيە ورا دەبى

و دەچیتە ئاسمان لە بەرئەوێ و ئەو پۆژە بە (گوریاکی) ئاوانراوە کە ماناکەیی بە گریکی (خودایی) یە.

بە مانایەکی تر ئەو پۆژەیان لە پۆژانی خودا دانراوە و بە ناوی ئەویش ناوی دەنن. ئەو پەیفە کە وێتە سەر زمانی ئەرمانیش، کە ئەرمانیەکان لە جیاتی یەکشەم (گراگی) یا (گوراکگی) بە کار دێنن، هەر وەها ئارانیەکان (خەلکی ئێران)، ئەو بەشە لە قەفقاز کە ئێستا بە ناوی ئازەربەيجان ناوی دێنن، کە لە سەر ئایینی مەسیحیەت بوونە، بەلام زمانیان لەقی ک بوو لە زمانی فارسی، ئەو واژەیان لە نۆو زمانی خۆیان هەبوو. (ئۆستەخری) داستانێکی نووسیوە کە لە سەردەمی ئەودا لە دەرهەوی (بەردەع) (کورسی کۆنی ئێران) یەکشەممەدا بازارپێکیان دانراوە و پێیانگوتووە (گراگی بازار)^(۱). هەر وەها لاھيجان کە گرۆپێکن لە ئەرانیە کۆنەکان، ئێستاش زمانی خۆیان پاراستووە پۆژانی هەفتە بەوشێوەیە دەژمێرن: (شمبی، گراگی، دوشمبی، سی شەمبی، چار شەمبی، پینجشەمبی، ارانە - ادینە -).

ئەوێش بەلگەیەکی ترە بۆ ئەوێ کەوا (گراگی) لە نۆوان ئارانیەکانیشدا ناسرابوو و لە شوێنی یەکشەممە بە کارهاتوو. گواهی لەلایەن ئارانیەکان^(۲) بوو وەک کە ئەو پەیفە گەشتۆتە ئازەربەيجان پەنگە لە ئازەربەيجان کە زمانی کۆنی ئێرانیە لە شوێنی یەکشەممە (گراگی)یان بە کارهێنابوو چونکە نیشانەکانی لە ناو ئاوابی و لادیکاندا دەبینن. لەوانە شوێنێک لە چەند کیلۆمەتری تەوریز هەیە بە ناوی (گراگی بازار) ناسراوە، کە هەندێک ئەو پەیفەیان بە تورکی دانراوە (قار قار بازاریان) ناو ناوە.

(نادينې) به چ مانانېکه؟

له باره ی پوځي هه یی نه وهی که له فارسیدا (نادينې) ی پیډه لټن له فاره نگی (ناصری) دا نوسراوه که ئیرانیه کان (شش شنبه) یان پی ده گووت، به لام کاتی نیسلام دهستی به سر ئیران دا گرت عه ره به کان (جومعه) یان (یوم الزینه) یان ناونا، له فارسیشدا که له ریشه ی (نازین) به مانای خه ملاندن وپازاندنه وه یه ناوی نادينې یان دروست کرد.

نه و واتایه نزیکه له راستی، به لام تاكو. به لگه یه كه له به رده ست نه بی ته نیا وهك گریمانه سهیری دهكین. نه وهی سهروه باسیکی بچوك بوو، له هه فته ژمیری، به لام نیمه له باره ی سالنامه وکات وسه رده م ژمیری وه باسیکی ترمان هیه، که نه ختیک لیره دا ده ییتینه وه وباسی دهکین: نیمه ده لټن نه و (هه فته) و (مانگ) ه چونکه هیچ پایه کیان له سوړاندنه وه وخولانه وه دا نییه، ده بی نه میتن.

(هه فته) هر وهكو نووسیومانه داهینانیکي جووله کانه وئوانیش له کلدانیه کان وهریانگرتووه. هرچونیک بیت بنچینه که ی بریتی بووه له نه ستیره په رستی کلدانیه کان. هر پوځیکیان به ناوی یه کیک له نه ستیره که پوکه کان زانیوه وپه رستویانه، به پیچه وانه له سوړاندنی زهوی وهاتن وچوونی شهوان وپوځان (به شیک هه فته پوځه) نییه و نه بووه. به لام مانگ سی پوځه بووه، نه وه کاتیک بووه که خه لک پهیره ویان له سوړاندنه وهی مانگ کردووه وسالی کوجیبیان به کارهیتاوه، نیستاش، که نیمه نه وه مان وه لاناوه، ده بی له ژمارکردنی مانگ چاپووشی بکه یی. راستترین وساده ترین ړنگه نه وهی که سال به بهار ده ست پتیکه یی و به چوار به ش دابه شی

سەر(بەھار، ھاۋىن، پايز، زىستان)ى بىكەين ۋەزىر بەشىكى لەيەكەۋە بىزىمىز
تاكو نەۋەد بىچىنە پىش ۋەلىياتى ھەينى ھەر دە رۇز جارىك بىكەينە پىشۋى
فەرمى.

پەراۋىزەكان:

(¹) ئەۋ(ن) باسىكى نوور ودىزى ھەيە،
ھەرۋەكو لەسەردەمى ھەخامنىشىنى دا بوو
ناۋى (كەھوجى) يان بە
(كەنبوجى)گۇرپوۋە، ھەرۋەھا لەپەيى
سىيەم وىوۋە ھەمان (ن) سىبۇرەم
دەبى.

(²) لەفەرەنسا جگە لەۋەى كە لەنەورات
ۋىنىجىل ۋاژەى Sabot بەكارىت خۇە
ۋاژەى Samedi —————
بەنچە Sabbataidies بوو كە ماناى
پۇزى شىت لەئەلمانى ھەمان تەرتىبى

(³) (شىنبە) يا (شىنبە) لەشىعەرەكانىش دا
ھاتوۋە ۋەكو لەفەرەنگى (ناصرى)دا
شىعەرەك لە(مەنۇچەھرى)يەۋە بە
شىۋەيە:

بفاك نيك و روز مبارك شنبذ نبذ گير
ۋمدە روزگار خویش بيد

(⁴) لەئىنجىلى مەتا بىتەۋىت ناۋى
بەكشەمە بېتىنى بەناۋى يەكەمىن ھەفتە
ناۋدەنن، لىرەدا بەدىاردەكەۋى كە تا ئەۋ
كات پۇزەكان ناۋيان نەبوۋە.

شەمە پۇزىكى موبارەك ۋىرۋە
ۋىزاردەيە، بۇ شادى ۋەيە، لەۋ پۇزەدا
شەراب بىۋشە ۋ پۇزىگارى خۇت ناخۇش
مەكە.

۱۹۹۴ز.؛ نىشتىمان بىشىر: كورد و
سەلجۇقىيەكان، وەرگىرانى: نىدرىس
عەبدوللا، بىلاوكرادى موكرىانى،
۲۰۰۶، ھولنر(وەرگىن)

(۷) لە ھەرەبىدا دەلىتىن (الاحد، الاثنين،
الثلاثاء، الأربعاء، الخميس، الجمعة،
السبت).

(۸) لە ھەر تىزىكى زمانى ئىنگلىزى لە ھەرەت
دا، ناوى ئەم بۆدە (بۆزى ھەتار) ھوۋە.
(۹) ئۈستەخىرى وا تىگەيشتوۋە كە
(گىراگى) ناوى شوئىنى ئەو بازارىيە كە ئەو
بۆچۈنە راست نىيە وىۆ زانىارى زىاتر لەم
بارەيەوۋە بگەپتوۋە بۆكتىيى (شەرھا
ودىھھا) لە نوسىنى دانەرەكە لە چاپ
دراوۋە.

(۱۰) پىتويستە ئامازە بۆ ئەو بگەين
وشايەنى گوتتە، كە لەئاران دا جگە
لەئەرمەنىيەكان، وەكو ھەرىم وشوئىنى
كوردى شەدادى ھوۋە، كە لەسەدەى
چوارەمى كۆچى/دەيەمى زانىنى دا توانى
سەرگەوتن بەدەست بېيىنى وگىرنگىرىن
مىرنشىنى كوردى لەوى پىك بېيىنى. بۆ
زانىارى زىاتر لەو بارەيەوۋە بگەپتوۋە بۆ
ئەھمەد كەسەرەوى: شەرىاران گىنام،
اسماعىل شوكر: الشىدائىون فى بلاد
اران(۲۴۰ك/۹۵۱ز- ۵۹۵ك/۱۰۹۸ز)
نامەيەكى بىلاوئەكرادىيە، زانكۆى
سەلاھەدىن، كۆلىزى ئەدەبىيات، ھولنر،

دادگاییکردنی کتیبی له شیعری جاهیلی "یان دادگاییکردنی ته‌ها حوسین؟

کچن: جیهاد فاضل

و: د. محمد

نه‌گهر کتیبی عه‌لی عه‌بدولپر زاق ((ئیسلام وینه‌ماکانی فه‌رمانه‌وایی))
هه‌رایه‌کی راگه‌یانندن و سیاسی له‌میسر له‌بیسته‌کان نابیته‌وه، نه‌وا کتیبی
دکتور ته‌ها حوسین "له‌شیعری جاهیلی" بووه‌مایه‌ی بوومه‌له‌رزیه‌ک بو
چه‌مه‌که‌کان و په‌ر له‌مان و ته‌نانه‌ت شه‌قامیش. شه‌ش سال مه‌سه‌له‌که
له‌دادگا‌کاندا مایه‌وه و په‌وه‌کۆتایی هات که ته‌ها حوسین له‌پاگرایه‌تی کۆلیژی
ناداب ده‌رکرا.

له‌سالی ۱۹۲۶ دکتور ته‌ها حوسین له‌ته‌مه‌نی سی‌وه‌هوت سالی دابوو،
و مامۆستای ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بی له‌زانکۆی میسری بوو. نه‌مه‌له‌کاتێکدا که
کتیبه‌که‌ی "له‌شیعری جاهیلی" ده‌رکرد، وگه‌یشه‌ نه‌و ده‌ر نه‌تجابه‌ی که
شیعری جاهیلی له‌پاستیدا دروستکراوه، ناکرێ که ژبانی نایینی و سیاسی.
عه‌قلی و ئابوری سه‌رده‌مه‌که‌ی بنوینی. وزمانی حیمیری که له‌باشوردا باو بوو،
وزمانی عه‌دنانی به‌شیوه‌زاره‌ له‌یه‌کتری جیاوازه‌کانی که له‌باکوردا باو بوون،

بەشیوەیەکی راستگۆیانە لەشیعری عەرەبیدا نەنوێندراون، لەبەرئەوەی ئاین و شەوبیەت و سیاسەت و جیاوازی گێڕەوکان بوو مایە دڕوستکردنی شیعر. تەها حوسێن حیسابی نەوێ نەکردبوو کە ئەم کتینی قیامەتی بۆ سازدەکری، وەسەلە کە دەبێتە مایە گەنگی پێدانی گۆشکی شاھانە و حکومەت و دادگا، و پای گشتی لەمیسر و جیهانی عەرەبی، بۆ ماوێ شەش سالی بەدوای یەکتەری داھاتوو بۆ نەوێ نەوێ بەشیوەیەکی فەرمی بەبەیانێکی کورت کوتایی پێ بیت، کە ئیسماعیل سەدقی پاشای سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران خۆی لە ۲۰ی ئاداری ۱۹۲۲ بۆ نوێنەری پۆرتنامەکانی خۆیندەو، ئەمەش دوای تەواوبوونی ئەنجومەنی وەزیران لەگۆبیست بوون لەپاڤۆرتی وەزیری مەعاریفی گشتی:

((ئەنجومەنی وەزیران بڕیاریدا کە مامۆستا تەها حوسێن ئەفەندی فەرمانبەر لەو زارەتی مەعاریفی گشتی، لەخزمەتی حکومەت لەسەر کار لابدات)).

لەئێوان دەرچوونی کتینی کە لەسالی ۱۹۲۶ و دەرچوونی بڕیاری ئەنجومەنی وەزیرانی میسری لە ۲۰ی ئاداری میسری یەکێک لەمەترسیدارترین مەسەلە مەسەلەکانی فیکر لەمیزووی ھاوچەرخێ بەخۆوەبینی، مەسەلە یەک کە شوێنەوار و پاشماوێ لەسەر چەندین ئاستدا بەجێ هێشت، کە تاكو ئێستاش لەسەر نووکی قەلەمی لێکۆلەرەکان دووبارە دەکرێتەوە، وەکو نیشانە یەکی پووناکی بەخش لەژێاری تەها حوسێن و فیکری عەرەبی بەتێپوانینی هەندیک، و وەکو خراپێک کە سەرزنشت کردن پێویست دەکات لەتێپوانینی هەندەکی تردا. مەسەلە کە بەشیوەیەکی فەرمی بەبڕیارێک دەستی پێکرد کە سەرۆکی نیابەتی میسەر دەریکرد: ((ئێمە موخەمەد نور

سەرۆکی نیا بهی میسر لهو پوووهی که به میژووی ۳۰ی مایوی ۱۹۲۶ شیخ خلیل حهسه نین قوتایی بهشی بالالنه زههر شکاتی له لای بهرێز ناییبی گشتی کردووه و تیایدا دکتۆر تهها حوسین، ماموستا له زانکۆی میسری تاوانبار دهکات بهوهی که کتیییکی نوسیوه و ناوی ناوه (له شیعرێ جاهیلی) ویلاوی کردۆتهوه بۆ خه لگی و له م کتیییدا تانه و ته شه ریکی ناشکرا به قورنانی مه زن هه یه .

له قسه ی شکاتکاره کان وا به دیارده که ویت که ئه وان ئه وه ده ده نه پال دانهر که له چوار شویتنی کتیییه که ی تانه و ته شه ری له نایینی ئیسلامداوه :
یه که م: دانهر سوکایه تی به نایینی ئیسلام کردووه ئه مه ش به درۆ خسته وه ی قورنان له هه واله کانی سه باره ت به نیبراهیم و ئیسماعیل، کاتیک نوسیبووی که ((ته ورات بۆ هه یه باسی نیبراهیم و ئیسماعیلمان بۆ بکات، قورنانش بۆی هه یه باسیانمان بۆ بکات، به لām هاتنی ئه م دوو ناوه له ته ورات و قورناندا به س نییه بۆ سه لماندنی بوونی میژوویان، ئه مه سه ره پای سه لماندنی ئه و چیرۆکه ی باسی کۆچکردنی ئیسماعیلی کوری نیبراهیم بۆ مه ککه و په یدابوونی عه ره بی به عه ره ب بوو تیایدا ده کات، ئیمه ناچارین واببینین که جۆریک له قیل له م چیرۆکه دا هه یه له سه لماندنی په یوه ست بوون له نێوان جوو و قورنان و ته ورات له لایه کی تر)) تا کو کۆتایی ئه وه ی له م پوووه هاتووه .

دووه م: باسکردنی هه وت خویندنه وه که که له لایه ن موسلمانان کۆک بوون له سه ری هه یه و سه لمیندراوه، ئه و باسکردنی بانگه شه ی ئه وه ده کات که له لایه ن خوداوه دابه زیوه، ئه و خویندنه وانه به گوێره ی توانای خویندنه وه ی عه ره ب بووه نه ک خودا بۆ پێغه مبه ره که ی سه روش کردبی، ئه مه له گه ل

ئەوێ سەرجهەم موسڵمانەکان پێیان وایە کە هەموو ئەو خۆتێندەوانە لەسەر زاری پێغه مەبەر (د.خ) لەخوداوە گیردار و نەتەو.

سێیه: ئەوێ دەخەنە پال دانەر کە لەکتێبە کەیدا بەشیوەیهکی ناشیرین تانە و تەشەری لەپێغه مەبەر (د.خ) داوە لەپرووی رەسەنیەوێ ئەوێ تا نوسیویەتی: ((جۆریکی تر لەکاریگەری ناین لەدروستکردنی شیعر و خستە پالی جاھیلییەکان پەيوەستە بەمەزنکردنی پایەیی پێغه مەبەر لەلایەنی خێزانە کە ی و گیرانەوێ بۆ قورەیش، بۆ کارێک لەکارەکان خەلک قەناعەتی بەو هێنا کە پێغه مەبەر دەبێ لەسەر سەفەوێ بەنی هاشم بێ و بەنی هاشم دەبێ لەسەر سەفەوێ بەنی عبدولمەناف و بەنی عبدولمەناف دەبێ لەسەر سەفەوێ بەنی قوسە ی بن، و قوسە ی دەبێ لەسەر سەفەوێ قورەیش بن، و قورەیش لەسەر سەفەوێ مەزەر بن و مەزەر لەسەر سەفەوێ عەدنان بن، و عەدنان لەسەر سەفەوێ عەرەب بن و عەرەب لەسەر سەفەوێ هەموو مەزەنەوێ (بن) و تیان کە دەستدرێژکردنی دانەر بۆ سەر رەسەنی پێغه مەبەر و کە مەکردنەوێ پایە ی و دەستدرێژکردنە سەر ناین کە تێنکی گەرەیه و خراپەیه کە بەرامبەر موسڵمانان و نیسلا، ئەو بویری کردووە لەخۆ لەکاریگەری کە کافرێک یان هاوتا پەیکەرێک بۆ خودا پێش ئەوێ نەیکردبێ.

چوارەم: دانەر ئەوێ رەتکردووە کە نیسلا بەرایی لەوولاتانی عەرەبدا هەبێت و ئاینی ئیبراھیم بێت ئەوێ تا دەلی: ((هەرچی موسڵمانەکانن ئەوێ وێستیان ئەوێ بەسەلمێنن کە نیسلا بەرایی بوونی لەولاتی عەرەباندە هەبوو ئەوێش پێش ئەوێ بوو کە پێغه مەبەر بنێردرێ و کورتە و سەفەوێ ئاینی نیسلا کورتە ی ئەو ئاینە هەقە بوو کە خودا بەسروش و پێشتر بۆ

پێغه مبه‌رانی نار دبوو، تاكو نه‌وه‌ی ووتی ((له‌كاتی سه‌ره‌ل‌دانی ئیسلام
وله‌دواییدا نه‌و بیروكه‌یه باو بوو كه ئیسلام ئاینی پێغه‌مبه‌ر ئیبراهیم نوێ
ده‌كاتوه لێره‌وه‌ش ده‌ستیان پێ‌كرد كه‌وا بزانن نه‌م ئاینه‌ی ئیبراهیم
له‌سه‌رده‌مێك له‌سه‌رده‌مه‌كان ئاینی عه‌ره‌ب بوو ئینجا پشتیان تێ‌كرد به‌هۆی
سه‌ر لێ‌ش‌ئواندنیان له‌لایه‌ن سه‌ر لێ‌ش‌ئوێنه‌ره‌كان و پوویان كرده‌ بت په‌رستی))
تاكو كو‌تایی نه‌وه‌ی له‌باره‌ی نه‌و باب‌ه‌ته‌وه باسی كرد.

هه‌رچی دكتۆر ته‌ها حوسێن نه‌وه‌ وادیاریوو نه‌یده‌و‌یست ((به‌و پاده‌یه
باب‌ه‌ته‌كه‌ فراوان بكات)) تا نه‌و ئاسته‌ی كه‌ دژه‌كانی خست‌بوویانه‌ پالێ،
سه‌رجه‌م نه‌وه‌ی كه‌ نه‌و ویست‌بووی له‌كتێبه‌كه‌یدا بیسه‌لمێنی نه‌وه‌ بوو كه‌((
زۆریه‌ی هه‌ره‌ زۆری نه‌وه‌ی به‌ناوی نه‌ده‌بی جاهیلی ناوی ده‌نێن، هه‌یج
په‌یوه‌ندییه‌کی به‌جاهیلیه‌ته‌وه‌ نییه‌، به‌ل‌كو له‌ناوی په‌یدابوونی ئیسلام
دروست‌کراوه‌، نه‌وه‌ ئیسلامیه‌ ژبانی موس‌لمانان و تاره‌زووه‌کانیان ده‌نوێنی
زیاتر له‌وه‌ی ژبانی جاهیلیه‌كان بنوێنی. نه‌وه‌نده‌ نییه‌ كه‌ گومان له‌وه‌ بکه‌م
كه‌ له‌نه‌ده‌بی جاهیلی راسته‌قینه‌ ماوه‌ته‌وه‌ زۆر كه‌مه‌ هه‌یج شتێك نا‌نوێنی
وده‌لاله‌ت له‌هه‌یج شتێك نا‌كات و نا‌کری پشتی پی‌ به‌ستری به‌مه‌به‌ستی
ده‌ره‌یتانی وێنه‌ی نه‌ده‌بی راسته‌قینه‌ی نه‌و سه‌رده‌مه‌ جاهیلیه‌)).

بێ‌گومان ته‌ها حوسێن پێ‌ش‌بینی ((نه‌جابه‌ مه‌ترسیداره‌کانی نه‌و تیوره‌ی
ده‌کرد))، به‌لام نه‌وه‌ زیاد ده‌كات له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا دوو د‌ل‌نیم له‌سه‌لماندنی
ویلا‌و‌کردنه‌وه‌ی)). وا دیاره‌ شی‌وازی له‌ لێ‌کو‌لێنه‌وه‌ بووه‌ مایه‌ی و‌روژاندنی
دژه‌کانی زیاتر له‌وه‌ی كه‌ تێ‌بینی ئاینیه‌ تێ‌په‌ره‌كان له‌كتێبه‌كه‌دا
و‌روژاندویه‌، نه‌وه‌ی وه‌كو هه‌ندی له‌په‌خه‌گران ده‌لێن زیاتر نه‌بوو له‌((تان

وېږی نو دهر نه نجامه ی پله دووانه ی)) که له کوتاییدا پنیگه یشت.

شیوازی ته ها حوسین له کتیبه که یه دا شیوازیکی نه وروپی بوو که له میسر دا نه ناسرابوو، وه نه باو بوو. رینیازیکی زانستی بوو له سر بنه مای گومان کردن بنیات نرابوو له پیناو گیشتن به یه قین. و ته ها حوسین به کاری هیئا دهستی کرد به گومان کردن له بریاره پیشووه کان که له سر شیعی جاهیلی دهرچوو بوون (هه ندیکی که له پوری عه ره بی کوئن) وتو یکلای زه مهنی له سر لادا وخستیه به رده م پووناکی، نینجا له ژیر پووشنایی پووشنیری سهرده میانه گه شه کردوو نوی بووه که ی دوویاره سهیری کرده وه، نه وه له کتیبه که ی پایده گه یه نی ((له وانه یه هه ق بی من حز بکه م بیرکه مه وه، وحه زیکه م که لیکو لینه وه بکه م وحه زیکه م نه وه ی دوا ی لیکو لینه وه ویرکردنه وه پنیگه یشتووم، به خه لکی بگه یه نم، ورقم له وه نابیتته وه که پشکی خوم له پای بوونی خه لک یان توره بونیان لیم وهریگرم له کاتیکدا که نه وه یان پی پاده گه یه نم که حه زیان لینه تی یان رقیان لیده بیتته وه. ئیمه له نیوان دووشت داین: یاخود به نه وه له نه دهب ومیزوو رازی بین که کونه کان دهریاره ی وتوویانه، ته نها نه وه نده په خنه ی لی بگرین که له هه موو لیکو لینه وه به ک به دهره، یاخود نه وه ی که زانستی پیشینانمان هه مووی بخینه به رده م لیکو لینه وه. له یادم کرد. نامه وی بلیم لیکو لینه وه، به لکو ده مه وی بلیم گومان کردن. ده مه وی هیچ شتیک قبول نه که م که پیشینان دهریاره ی نه دهب یان میژوو وتوویانه، ته نها له دوا ی لیکو لینه وه وچه سپاندن بی، نه گه ر به یه قین کوتاییان پتیبیتی نه وه له وانه یه به وا زانین کوتاییان پی بیت.

به م شیوازه له بیرکردنه وه ته ها حوسین چوو له شیعی جاهیلی

بیشکێ

. ئەو دەیهوێ که ((وا پیشوازی لهو ئەدەب و میژوو بکەین که خۆمان داپارێن لەهەموو ئەوانەی لەپیشتر سەبارەتیان ووتراوه، و خۆمان پزگارکردبێ لەهەموو کۆت و بەندە قورسەکان که لە دەوری دەست و قاچ و سەرمانە. و هەوێ ها دەبنە پێگر لەنیوانمان و لەنیوان بزوتنەوێ ئازادی لەشدا)).

تەها حوسێن ئەم کتێبە دەرکرد و نینجا کۆچی کرد بۆ فەرەنسای بۆ ئەوێ پیشووی هاوینی تیا دا بیاتەسەر. و پیش چوونی که لەئیتالیا بوو بروسکەیهکی کورتی ترسناک پووبەپووی بوو، وە که موخەممەد مەرسفی هاوڕێی بۆی ناردبوو تیا دا ها تیبوو:

((دوا کتێب خرایە بەردەم پەرلەمان، پەرلەمان گفتوگۆی لەسەر دەرکردنت لەزانکۆدا کرد، سەرۆک وەزیران هەپەشەیی دەست لەکارکێشانەوێ کرد، سەعد زەغلۆل هاتە ناو بابەتەکەو، بابەتە خرایە بەردەم نیاپەتی گشتی، نیاپەت داوات دەکات بۆ ئەوێ لیکۆلینەوێت لەگەڵدا بکات، تکایە یەکسەر ئامادە بێ)).

لە ئامادەنەبوونی تەها حوسێن لەئەوروپا، خۆپیشاندانیکی گەورە سازکرا قوتابیانی زانکۆی ئەزەر بەشدارییان تیا دا کرد و پووی کردە مالی سەعد زەغلۆل. لەخانەێ میلەت چوونە لای سەعد زەغلۆل وەکو سەرۆکی پارتی زۆرینە لەپەرلەمان پارتی وەفد داواییان لیکرد که پێشویتی دژ بە تەها حوسێن بگرێتەبەر.

شا فوناد هاتە ناو مەسەلەکە و داوای کرد که ئەنجومەنی نوێنەران سزاییەکی تۆند دژی تەها حوسێن بگرێتەبەر، و ماوێهەکی درێژ گفتوگۆیەکان

له پەرله ماندا بهردهوام بوون.

ئه نجومه‌نی زانکۆی میسری کۆیونه‌وهیه‌کی تاییه‌تی به‌ست به‌بۆنه‌ی داوایه‌ک که زاناکانی ئه‌زه‌ر خستبوویانه‌ پوو وتیایدا داوای ئه‌وه‌یان کردبوو ده‌ست به‌سه‌ر کتیبی (له‌شیعری جاهیلی) دا بگیری و دکتۆر ته‌ها حوسین له‌زانکۆ دووربخریته‌وه‌ و بخریته‌ به‌رده‌م دادگا، کۆبوونه‌وه‌که‌ چوار کاتژمێری خایاند به‌وه‌ کۆتایی پێهات که‌ بپاریک ده‌رچوو به‌پۆبه‌ری زانکۆ لوتفی سه‌ید ده‌بوايه‌ مه‌سه‌له‌ی دکتۆر ته‌ها حوسین له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتداره‌ په‌یوه‌ندیدداره‌کان چاره‌سه‌ر بکا، به‌و مه‌رجه‌ی له‌بنه‌ما بنه‌په‌تییه‌کانی خویندنی زانکۆیی وشه‌رفی زانستی ده‌سته‌ی فه‌رمانبه‌رانی خویندن له‌زانکۆ ره‌چاو بکات)).

لوتفی سه‌ید ده‌ستی کرد به‌په‌یوه‌ندی کردنه‌کانی له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتداره‌ په‌یوه‌ندی داره‌کان" شا و سه‌رۆک وه‌زیران و په‌رله‌مان ئه‌نجامبدات. له‌په‌رله‌مان خرۆشانیکێ توند دژی کافر، وه‌ه‌ندیق، هه‌بوو، وه‌زیری مه‌عاریفی ئه‌و پۆژانه، عه‌لی شه‌مسی پاشا، هه‌چ وه‌لامێکی نه‌بوو بیلێ بێ جگه‌ له‌: ((ئێمه‌ به‌ هیوای ئه‌وه‌ین که زانکۆ بپێته‌ جیگایه‌کی کراوه‌ بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی راست)) به‌لام خرۆشانه‌که‌ به‌رده‌وام ده‌بوو. ته‌نگه‌ژه‌که‌ فراوانتر بوو، فه‌رمانبه‌ره‌وایی نه‌ینی میسری ئه‌و پۆژانه‌ بآلیوزی به‌ریتانی هاته‌ ناو مه‌سه‌له‌که‌.

عه‌بدولخالق سه‌روه‌ت پاشای سه‌رۆک وه‌زیران له‌ناکاودا له‌پۆژیکدا بیینی که‌ سه‌فیری به‌ریتانی دێت نوسینگه‌ی و پیتی ده‌لێی: ئه‌وه‌ مه‌سه‌له‌ی ته‌ها حوسین چییه‌؟ سالی رابردوو مه‌سه‌له‌ی عه‌لی عه‌بدولبه‌زاق بوو ئه‌و ساله‌ش

مەسەلەيەكى تەتەھا حوسىن. دەيى چارەسەرىك بدۆزىنەو. چارەسەرىش بەرەي مەردووكيان خىركردنەوەي بابەتەكە بوو، ولەكوتايىدا تەھا حوسىن لەبەردەم خەلكىدا نەكرى بە يالەوان.

سەرۆك وهزيران چووه نهنجومهني نوڤتهران بۆ ئهوهي مهسهلهكه بهخوشي چارهسهر بكات. بهلام بۆي دهركهوت كه تۆپوزسيۆن بههيژبووه وداوايان لهئهنجومهني نوڤتهران كردوووه كه پيشينيارى ئهوه بۆ حكومهت بكات كه ئهو رېئوسيتانهي خوارهوه بگرتتههر:

یہ کہ میں: دست بہ سردا کرتن وفہ و تاندنی کتیبی لہ شیعری جاہیلی
تہا حوسن.

دووه مین: نیابه تی گشتی نه وه ی پی بسپیږدری داوایه ک دزی دانهری کتیبه که
هرزنگاته وه

سییه مین: هه لوه شانده وهی وه زیفه که ی له زانگو، ئه مهش به پازی نه بوونی به وهی که بۆی داندرا بو.

بووداوه كان وا ده لئين كه كاتيك عهلى شه مىسى پاشاى وه زيرى مه عاريق
 ووتى ك. وه زارعت ريگرنييه له بهردهم فه وتاندى كتىبه كه، ئوپوزسيون
 هيورنه بووه. نوينه رانى ئوپوزسيون داوييان كرد كه ته ها حوسين
 وه زيفه كه ي له زانكو دهرىكرى. له م ساته دا سه روك وه زيران ووتى نه گهر
 ئوپوزسيون سوربى له سه ر نه م داوييه شه وا وه زارعت متمانه ي خوى لى
 ده سينتیه وه... له و كاته دا سه عد زه غلول پاشا سه روكى پارتى وه فد هاته ناو
 مه سه له كه له و كاته دا پارتى وه فد پارتى زورينه ي بوو، وه زاره ته كه شى
 تته لكيش بوو له پارتى وه فد وئازاندى ده ستورى سه عد داواى له نه دمانى

وه فدی له و ه زاره ته کي کرد که پازي نه بن به مه سه له ی متعانه
خستنه پرو... و ته ها حوسین به رده و ام بوو له کار کړدنې له زانکو دا.

وه کو مه سه له يه کي گه رميش له به رده م پ... له مان وړای گشتي به رده و ام
بوو. له دانیشتنی ۱۳ ی سپته مبهري سالی ۱۹۲۶ نوینه ران هیرشیکي توندیان
کرده سر وه زیران به هوی ((بی دهنگی به رامبه ر به و کوفرو بی باوه رپیه که
نه و پیاوه ته ها حوسین ده یخاته میشکی گه نجانه وه و داواییان کرد که
رپوشویني توندوتیز دژي بگردریته به ر.

سه روه ت پاشا ده ستي له کار کیشایه وه و حکومه تیکي نوئ پیک هات
به سه روکایه تی عه لی یکن پاشا و ته نگزه ی ته ها حوسین سه رو تر ده بوو بووه
بابه تیکي وروژاو له هه موو مالیکدا.

ده نگوکان ده ستیان به بلا بوونه وه کرد: که ته ها حوسین رقی له نیسلام
و موسلمانان ده بیته وه. هر له به رنه و هوی ه ش ناوی له کوره که ی ناوه کلود
وکچه که ش ناوی مارگریته. هندی رورژنامه ی میسری نویسیان که کچنکی
بچوکی هه بووه و مردووه له گوړستانی فهره نسپیه کانی ناشتوه، و ه ردوو
کوره که ی ته عمید کردووه.

هاورپاییان ته ها حوسین بینیان که نیستا پیویسته هه لېستی به ده ست پی
کردن به قه ناعت پته یان خه لکی به هه له ی نه و ده نگویانه ی گومانیان
ده خسته سه ر بیروباوه پی ناینی. به م شیوه ی ه ش نوسراویک له ته ها حوسینه وه
گه شته به رپویه ری زانکو بو نه وه ی له رورژنامه کان بلاو بیته وه ناواخنه که ی
نه مه ی خواره وه بوو:

((قسه زور بووه له سه ر نه و کتیبه ی پیش مساوه یه ک به ناوی (له شیعری

جاھیلی (یەوہ دەرم کرد). و تراوہ کہ من بەئەنقەست تانہ و تەشەرم لەئاین داوہ و لەئاین دەرچووم، و من بئى باوہ پى لەزانگودا دەلێنەوہ. من بۆ بەرێزانتان جەخت لێدەکەم وە کہ نەم ویستوہ تانہ و تەشەر لەئاین بدەم و لەئاین دەرنەچووم و ناشى کارى ئاوہاش بکەم بەتایبەتى کہ من موسلمانم و باوہ پى بەخودا و مەلانیکی تەکانى و کتیبەکانى و پیتە مەبرانى و پوژى دواى ھەبە.. من تکا دەکەم کہ بفرمون کہ ئەو بەیانە بەو کەسانە بگەینەن کہ دەتانەوئى و پىلاوى بکەنەوہ، لەگەڵ سلاوى تەواو و پێزى مەزەندار). لەگەڵ ئەوہشدا گەردەلوولە کہ ھێور نەبووہوہ، ئەوہ بوو سەر لەنوئى لەسالى ١٩٢٧ مەسەلە کہ لەئەنجومەنى نوینەران و رۆژئەندراو وەزارەتى مەعارى لێژنەپەکی نوئى بۆ نوسینی راپۆرتىکی نوئى لەسەر کتیبەکە پیکھینا، ئەمەش دواى ئەوہى تەھاحوسین ناو نیشانەکەى گۆڤى و کردى بە (لە ئەدەبى جاھیلی)، لەم پووەوہش بەشیکی ئى دابوو و چەند بەشیکی بۆ زیاد کردبوو، بەلام لێژنەکە وای بینی کہ کتیبە نوئیە ھەموار کراوہ کہ لە دوازدە جێگادا کتیبەکە تانە و تەشەر لەئاین دەدات و پووبە پوو گێراپەوہ. وەلامدانەوہى تەھاحوسین بەکتیب و نامەش فراوان بوو. لەم کتیبانەى کہ دەریشچوون کتیبى ((ھەلەکاندنى کتیبى لەشیعەرى جاھیلی)) دانانى شیخ محەمەد خدر حوسین ماموستای کۆلێژى شەریعە لەئەزھەر. و ھەندئى کتیبى تری محەمەد فەزید و ھەجدى و محەمەد لوتفى جومعە و محەمەد خوزەرى و ھى تریش.

لە ٥ ئایارى سالى ١٩٣٠ ئۆپوزسیون لەئەنجومەنى نوینەران داواى داواى خۆیان نوئى کردەوہ سەبارەت بەدەرکردنى تەھاحوسین لەزانگۆ.

نينجا چاريكي تر سالي ۱۹۳۲ بابه ته كه سهر له نوئ له نه نجومه ني نوينه ران كرايه وه، نه مهش دواي نه وه ي ته ها حوسين بووه عه ميدى كولينزى ناداب، ودواي نه وه ي نيسماعيل سدق پاشا بووه سه روكي وه زيران. نوپوزسيون داواي ناماده بووني وه زيري مه عاريفيان كرد وده ستيان كرد به سوپاس كردني له سهر مه لوئستي له چاوديري كردني زانست وه كو ده روازه بك بق دوو تاوانبار كردن كه خرابوونه پال ته ها حوسين نه وانيش : يه كه مين: وينه يه كمان له رورژنامه ي نه هرام بيني كه وینه ي قوتاياني كولينزى نادابه له زانكوى ميسرى له ده ورويه ري عه ميديان ته ها حوسين وتيايدا هه كچيك له پال كوپيك دانيشتبوو. چون نه مه پروويدا؟ چون وه زاره تى مه عاريف به رده وام ده بي له سهر ريز نه گرتن له هه ستى نايني و نادابي نه ته وه يي؟

دوهه مين : هيشتا كتيبي له شيعرى جاهيلي به ناوي كتيبي له نه ده بي جاهيلي له زانكودا ده خوئندري، گوريني ناو نيشان هيچ شتيكي له روحى نا نايني نه گورپوه. نه و ژه هره نه ي دكتور ويستى له كتيبه كه ي بلاوى بكاته وه هيشتا له زوربه ي بهش وپاره كاني دا هه ن. چون وه زاره تى مه عاريف به رامبه ر به هه موو نه وه بينده نكيووه ونه جولاوه ته وه؟ چون ريگا ده دات كه نه و پياوه راگري كولينزى نادابي زانكوى ميسرييت؟

تاوانبار كردني يه كه م وه زير وه لامى دايه وه وه رچي تاوانبار كردني دووه م نه وه بوو ته وه ري گفتوگو كردني جيا بوو له نتيوان نوينه ران به لام به دوو كه وتنى ته ها حوسين ته نها له ۲۰ ي ناداري سالي ۱۹۳۲ كوتايي پتهات كاتييك كه نه نجومه ني وه زيران به سهر كردايه تى نيسماعيل سدق پاشا كورپوه وه نه و

که سه که به مستی ئاسنین ناسراو بوو، به تاییه تی دژی فیکر وخه لکی فیکر، نه وهی راگه یاند که نه نجومه نی فرمانبر له وه زاره تی مه عاریفی گشتی له خزمه تی حکومت دهریکات)).

له نه نجامی نه و بریاره وه کو ناره زایی دهر پینیک نه حمه د لوتقی سید دهستی له کاری به یتوبه رایه تی زانکو کیشایه وه. به لام دهست له کار کیشانه وه که ی له ناو خوشی تو مارکردنی سزا به سه ته هاحوسین ونبوو. چه ند سالیك به سه نه و بریاره دا تیده پیری بیگومان شوینه وار وپاشماوه ی وای ده بیست که ناژمیردری. له دوا پۆزه کانی ته هاحوسین پۆژنامه نویکی میسری لینی ده پرسنی که بۆچی نه و پوداوه دریزبووه وه. بۆچی بریاری دهرکردن ته نها له م ساله دا دهرچوو. سالی ۱۹۳۲ له گه ل نه وهی مه سه له که زۆر پیش نه وه دهستی کردبوو؟

ته هاحوسین وه لام ده داته وه له به رنه وهی له و ساله دا هوی نوئی له پال هوی کۆن سه ریان مه لدا. له و هویانه مه لویستیکم له گه ل وه زیری مه عاریفی گشتی نه وکات حیلمی عیسا نه و داوای لیکردم که له نویسینگه که ی سه ردانی بکه م، له گه ل عه بدولوهابی عه زام چووینه لای، له کاتی سه ردانه که وه زیری مه عاریف پیگوتم: نه ی دکتور، به و پیتی به ی که تو راگری کۆلیژی نادابی، له تۆمان ده وی که پیشنیازیک پیشکه ش به زانکو بکه ی سه باره ت به به خشیینی دکتورای فه خری بۆ ژماره یه که له گه وه پیاو ماقولان: به حیا نیبراهیم وه لی ماهیر وعه بدولحه مید به ده وی وعه بدولعه زیز فه همی می تریش، به لام به کسه ر به وه زیری مه عاریفم ووت: نه ی پاشا، راگری کۆلیژی ئاداب عومه ده یه که نییه فه رمانی له وه زیره وه بۆ دهریکه ی. من پازی نابم به وهی دکتورای فه خری

به که سیك بدری ته نها له بهر نه وهی له پیاو ما قولانه و ناتوانم ته نانه ت نه م شته ش بخه مه بهردهم نه نجومه نی کولیزی ئاداب، له بهر نه وهی نه نجومه نه که رازی نابیت.

ته ها حوسین ده لی له و ساته دا توره بوون له ده نگی وه زیری مه عاریف به دیار که وتی: باشه تو گوئی له قسان ناگری. ده بیینی کی قسه که ی جیبه جی ده که وی. به راستیش وه زیر کاره که ی خسته بهردهم نه نجومه نی کولیزی ئاداب و نه نجومه نه که رازی نه بوو که دکتورای به و پیاو ما قول له ناوبرا وانه بدات.

مه روه ها ته ها حوسین له وه لامدانه وهی هویه کی تری زیاده کرد. که میك دوا ی نه و پرودا وه شا فوناد هات بو نه وهی سه ردانی زانکوی میسری بکات و کولیزه کانی بکات. پيش هاتنی ماموستایانی کولیزی ئاداب له عه میده که یان ته ها حوسیه نیان پرسی، ئایا به بونه ی سه ردانی شا موحازه راتی تاییه تی پیشکش بکه ین؟ ته ها حوسین ووتی: نه خیر، مه موو موحازه ره کانیش وه کو خوی ده بیت وه مه موو ماموستایه کیش له موحازه ره ی ئاسایی ده بیت.

کاتیك که شا گه یشت وچوه یه که م هۆ له وه له نا کاودا بیینی که قوتابیان گوئیستی موحازه ره یه ک ده بن سه باره ت به سیسته می ده ستوری، توره بوو. ئینجا جاریکی تریش توره بوو کاتیك که عه لی پاشا سه روکی نه نجومه نی پیرانی نه وکات هاته ژوره وه، و قوتابیان زیاتر له نه وهی شا چه پله یان بو لیدا، له راستیدا نه وان هر چه پله یان بو شا لینه دا بوو. لیره دا شا فوناد ووتی: چون قوتابیان بو عه لی پاشای لیده ده ن و بو منی لیناده ن؟ گووتی له ودا نییه که نه و کاره له بن سه ری ته ها حوسینی نه فربه ت لیکرا ودا یه.

بهه شنیوهیهش کهش وههواکه پتر له باربوو بۆ سزادانی تههاوسین
ودارشتنی دههکرکردنی، ئەم مهسهلهیهش له ماوهی خۆیدا فیکری میسری
عهههه بی داگیرکردبوو، وتاکو نیستاش زۆر عیبهت و بیرهوهه دهههههههه.

سهههههه:

مجلة الجيل، حزيران ١٩٨٢، المجلد ٢، العدد ٦.

راہِ حق

دیدار

سەد سالاى شۇرشى مەشرووتە (دەستور)

لە وتوۋىژىكىگە لەگەل ئىسماعىل عبدولرحمان سەعید

قوتابى ماستەر لەكۆلىزى ئاداب - زانكۆى سەلاخەدىن

سازدانی: مەھدی میهر پەرور

۱۴ گەلاۋىزى ۱۳۸۵ ھەتاۋى بەرامبەر بەئابى ۲۰۰۶ بەسەر شۇرشى مەشرووتەى ئىران سەدسال تىپەرى، بەم بۆتەپەۋە وبەبىرەۋەرى ئەم پووداۋە مېژوۋىيە گزنگە ۋەلەسەنگاندنى ھەندى لایەنى ئەم شۇرشە گوڤارەكەمان وتوۋىژىكى لەگەل ئىسماعىل عبدالرحمان سەعید پىك ھىناۋە، پەۋتى ئەم وتوۋىژە، كە لەسەر كاسىت تۆماركراۋە دەخەینە بەردەستى خوینەران.

مەھدی میهر پەرور: ھۆكار يان ھۆكارەكانى دروست بوونى شۇرشى مەشروتە چى بوو؟

ئىسماعىل عبدولرحمان: سەرەتا پىم خۆشە دیمەنىكى ئەم كاتەى كۆمەلگای ئىران بخەمە بەرچاۋ، كۆمەلگای ئىران لەسەرەتای سەدەى بېستەم، كۆمەلگایەكى نىو موستەمەرە ۋەلامەتى بوو، خەشىمەتى لەننىۋان ۹ تا ۱۰ ملئون كەس دەخەملېئىرا، پىتر لەنىۋەى ئەم خەشىمەتە لەدنیھات

وگوندەكان دەژيان، ۱/۵ ئەم حەشىمەتە لەشارەكان دەژيان وژمارەى گەرە
شارەكانىش زۆر كەم بوو، وە ژمارەى ۱/۴ بەشىوہى خىلايەتى واتە: كۆچەر
بوون، وگەرميان وكونستانيان دەکرد و بەخىوکردنى مەر ومالات خەرىك
بوون.

وولاتى گەرە و بەمىزى ئەم كاتى جىهان واتە: بەرىتانيای مەزن وپروسيا
لەسەدەى نۆزدە جى پىيى خويان لەو وولاتە قايم كەردبوو وە دەسەلاتى
حكومەتيان خستبوو و ژۆر پكىفى خويان، ئەم حەشامەتەى كە باسەم لىكرد
كە مەتر لە ۱۰٪ خوينەوار بوون، فەقىرى وەه ژارى ئابورى شپزەبى و لاتىش
بەجىي خوى، رژىمى سياسى ئەم كات لە ژۆر دەسەلاتى بنەمالەى قاجارى
دابوو كە رژىمىكى سياسى سەرەپۆ بوو، وە پاشا ئەم دەسەلاتەى
جىيە بەجىي دەکرد، شا خوى بەخواوەنى گيان ومال وناموسى خەك دەزانى
ولە بەرامبەر كەسدا وەلامدەرنەبوو، هىچ دامەزراوہىەكى وەك پەرلەمان يا
حزب و رىكخراوێك نەبوو، كە شا خوى بەوەلامدەريان بزانى.

ئىستا بەلە بەرچا وگرتنى ئەم وێنە گشتىيەى كۆمەلگەى ئىران دەچىنە
سەر وەلامى پرسیارەكەت، بەبى شك شۇرشى مەشرووتە شۇرشىكى كىتووپ
ولەناكاو و بەرپىكەوت نەبوو، كە مەروا لەسەر زەوىەكى پووت وقووت
هەلقولابى، بەلكو كۆمەلەك ھۆكار دەستيان دایە دەستى يەكدى وەلومەرجى
سەرەلەدانى ئەو شۇرشەيان پىك ھىنا، دەكرى ئەو ھۆكارانە بەم جۆرە
دابەش بكەين:

ھۆكارى نىوخۆبى وھۆكارى دەرەكى، لەپەيوەندى لەگەل ھۆكارى
نىوخۆبى سەرەتا پىم باشە ئەھاژە بەنارەزايى توندى كۆمەلەى خەك لەزۆلم

وژۆری دەسەڵاتدارانی قاجاری لەپێشەوهی هەموانیی کیفایەتی پاشاکانی قاجاری بکەم، نینجا وەزعی شپێزەیی ئابوری وولات وژۆریوون و فشار وەختی مالیاتی، کە بەشیوەی باج و خەراج لەخەڵکیان دەسەند.

و هەر لەپەڕەبەندی لەگەڵ هۆکاری نێوخۆیدا جینی خۆیەتی باس لەهۆکاری فکری بکەین کە بێ ئەم لاوەولا لەبەریابوونی ئەم پرۆداوە مەژنەدا دەوری بەرچاوی گێرا.

ناشنا بوونی بەشیکی لەکۆمەڵانی خەڵک لەگەڵ کەلتور و شارستانیەتی پۆژناوا و چۆنەسەر پادەیی ووشیاری گشتی وچالاکی بەرچاوی پووناکبیرانی ئازادیخواز وپێشکەوتوو کە بەهۆی ڕێکەوتنیان بۆ دەرەوهی وولات لەگەڵ بیرو ئەندێشەیی ئازادیخوازی ناشنابوون وەک مولکەم خان، عەبدول پەحیمی تالبوخی تەبیری، میرزا یوسفی موستەشار وچەندانی تر بەبانگەشەیان بۆ قبوڵکردنی بیرو باوەڕ ویاخە نوێیەکان لەکۆمەڵدا دەکرد وەرەها شکستی پێڕۆژی چاکسازی وپێفۆرم لەنێو حکومەتدا کە بەهۆی هەندیک لەکاربەدەستانی نێو حکومەت بەرپۆوەدەچوو وەک قایمقام فرامانی، عەباس میرزا و ئەمیر کەبیر و سوپاسالارو.... بەهۆی سەرەپۆیی ملهوری سیاسی واتە پادشاکانی وداکەوتوویی ئاینی (ناخونده شیعهکان)، سەرئەنجام کۆمەڵگای ئەم کاتی ئێرانیان بەرەو ئەو ئالوگۆڕە مەژنە پال پێوەنا. شایەنی باسە کە دوو پرۆداوی دەرەکی (خارجی)ش، لەخێراترکردنی بەستنی شوڤشەکەیدا کاریگەریان هەبوو:

یەکەم: شوڤشی بورژوا دیموکراتیک - روسیا کە لەسالی ۱۹۰۵، کە لەئاکامی ئەم شوڤشەدا تیزار پوس پاشەکشەیی کرد و ملی بۆ پێکھێنانی پەرلەمان

(دۇما) پاكىششا، دىوۋەھەم شىكىستى روسىا لەبەرەمبەر يابان لەھەمان
سالىدا ۱۹۰۵.

لەنتو كۆمەلانى خەلكى ئىران دەنگدانەوہى بەرىنى ھەبوو بەم چەشنە
ھۆكارى سەرکەوتنى وولاتىكى بچووك بەسەر نىمىراتورىكى وەھا زەبەلاحدا،
كە تانەو كات دووجار بەسەر وولاتەكەيان سەرکەوتىبوو لەچىدا بدۆرتەوہ.
مەھلى مېھرپەرۋەر: شۆرشى مەشرووتە چەند قۇناغ يا چەند فازى
تىپەپكر، دەرگى بەكورتى ئامازەيان پىيەكى؟

ئىسماعىل عەبدولرحمان: قۇناغى يەكەمى شۆرش كە بىست مانگ و بىست
پۆزى خاياند بەپووداوى موجازاتى ھەندى لەبازرگانانى شارى
تاران(عەلئودەولە) حاكىمى تاران بەھۆى گرانكردنى نرخى قەند لەبازاردا
دەستى پىكرد، ھەلبەت ھەندىك مىژۋونووس دەستپىكى ئەم شۆرشە
بەپووداوى تەردەگىرنەوہ، كە ئەمەش خۇپىشاندان ومانگرتن بەست
دانىشتنى خەلكى بەدواداھات و موھاجەرەتى سوغرا و كوبراى لىكەوت،
سەرئەنجام پاشەكشەى پۆتەم لەبەرەمبەر نەمايشى عەزم وئىرادەى كۆمەلەيتى
خەلك و واژووكۆكردنەوہى فەرمانى مەشرووتە بەھۆى موزەفەردىن شا
ودامەزاندىنى پەرلەمان ونووسىنى قانۇنى ئەساسى دەستور و ھەلباردن،
ھەموو بەكورتى لەم قۇناغە جى دەرگى، قۇناغى دىوۋەم بەھىرشى ناحەزانى
شۆرش ودارودەستەى پادشاى تازە (محمد على شا)، وە بەشىك
لەناخوندەشىعەكان (شىخ فەزلۇللاى نورى) بۆ سەر مەشرووتەخوازەكان
وپەرلەمان دەستپىكرد. لەم ھىرشەدا پەرلەمان بەر تۆپ دراو كودەتا
لەمەشرووتە كرا(كۆلۆنىلىكى پووسى بەناوى لىئاخۇف كەفەرماندەى بىرگادى

قەزاف بوو دەۋرى سەرەكى يىنى، ئەم قۇناغەش ۱۴ مانگى خاياند كە تيايدا مەشرووتە تىكەۋە پىچراۋ وسەرلەنۇى سەرەپۇيى زالبوۋ، ئەم قۇناغە لەمىژوۋدا بەئىنتىدابى صغىر بەناۋيانگە، قۇناغى سىننەم سەرەكەۋتنى دووبارەى مەشرووتەخۋازەكان وشكستى لايەنگرانى سەرۈك خۋازەكان لەخۆدەگرى، كە تيايدا مەشرووتەخۋازەكان سەرلەنۇى لە ۱۹۰۸ تۋانىان شاپى تاران بەدەستەۋەبگرن ۋپەرلەمان كەداخرايوۋ، دامەزىننەۋە وسەر لەنۇى مەشرووتەيى زىندوبكەنەۋە، ھەلبەت لەم سەرەكەۋتنە دەۋرونەخشى خەلكى شارى ئازەربىيجان ۋبەتايەت شارى تەۋرىز، كەسايەتپەكانى ۋەك (سەتار خان ۋياقر خان ۋجەيدەر عمۇئوغلى) بەرچاۋيوۋ. كۇتايى ئەم قۇناغە لەپوانگەى ھەندى مىژوۋونوس تاسالى ۱۹۱۱ ۋە لەلايەن ھەندىكى تارتا كودەتاكەى رەزا خان لەسالى ۱۹۲۱ كە بەرامبەر ئىنگلىستان بەرىۋەى برد لەئەنجامدا ھەموو ئاسەۋار ۋئامانجىكى مەشرووتەى سىپپەۋە، دەخايەنى.

ھەر لەم پەيوەندىيەدا پىم خۇشە باسى شىۋازەكانى خەبات لەم شۇرشە بىكەم كە سەرنج پاكىشە تەقريبەن ھەموو شىۋازەكانى شۇرش لە خۇپىشاندان، مانگرتن، لەخەباتى پەرلەمانىۋە بگرە تا بەرزترىن شىۋەى خەبات كە خەباتى چەكدارىيە لەم شۇرشەدا تەجروپە كرا.

مەھىلى مېھر پەرۋەر: ئەم پوانگە ۋئەندىشانەى كە لەپشت شۇرشى مەشرووتەدا بوون چ بوون؟

ئىسماعىل غەبدولرحمان: دەكرى ئىمە باسى سى پوانگەى سەرەكى ۋبەنرەتى بىكەين لەرەۋتى ئەم شۇرشەدا. يەكەم: ئەم پوانگە وشىۋە بىركردنەۋەيەيى كە كەۋتبۋە ژىر كاريگەرى لىبرال ۋدىموكراسى پۇژئاۋا، ۋە

لەم شتووە فکەرە ئیلهامى وەرگرتبوو، هەلبەت با ئەوەش بۆلیم نەو
 پووناکبیرانەى که ئەم بۆچونەیان تەرویج و تەبلیغ کرد بە تەواوى دەرکیان یان
 تێگەشتنێکی قولیان لە ئەندێشەى ئەوروپا نەبوو، بەلام هەرچۆنێک بێ
 کە وتبوونە ژێر کاریگەرى، لەم پەيوەندیانەدا پێم خۆشە نمونەى ئەک پێنمەو:
 ئەو دەستورەى (قانونى ئەساسى) که پەرلەمان پەسەندیکرد بە تەواوى
 لە دەستورى وولاتى (بەلژیکا) وەرگرايیو.

دووهم : پوانگەى دووهم ئەو ئەندێشەى بوو، که سۆسیال دیموکراسى ولاتى
 دراوسى واتە: روسیا شۆینى لەسەر دانایوو دەکری بۆ ئەمە تەفەکورێکی
 چەپ و سۆسیالی رادیکالی بوو. ئەو کەسانەى که بەدواى ئیش و کار لە ناوچەى
 قەفقاس گیرابوونەو، هەر لەوێ کە وتبوونە ژێر کاریگەرى بیروپرای سۆسیال
 دیموکراتەکانى روسیا، وە لەم پێگایەو ئەم بیروباوەرەیان بۆ ناو شۆرش
 گواستەو. پوانگەى سێیەم: مەلا شیعەکان بوون، که خوازیارى دامەزراندنى
 حکومەتى شەرع بوون.

مەهلدى میهر پەرۆر: باست لە پوانگەى شیعە کرد، دەکری دەوروونە خشی
 روحانیەتى شیعە لە شۆرشى مەشرووتەدا بکە؟

ئیسماعیل عەبدولرحمان: سەرەتا با ئامازە بەو بکەم که بەهۆى هەندێک
 لایەن، دەوروونە خشی پووحانیەتى شیعە لەم شۆرشەدا زۆر زەفکراوەتەو
 واتە زۆر زۆرتر لە پێوانەى خۆى. تەنانەت خومەینى ووتى: شۆرشى
 مەشرووتە، ئاخوندکان هەلیان ساندەو و دیواتر پووناکبیرەکان لیان دزین.
 دیارە ئەم ئیدعایە بەپێچەوانەى راستیە میژوویەکانە، چۆنیەتى پوداوە
 میژوویەکان پێشاندەدەن، که پووحانیەتى شیعە لەبیری سەرەتای سەدەى

بىستەم، واتە: لە ساڵى ١٩٠٠ ۋە بەم لا ۋە واتە لەم كاتە ۋە كە مەشرووتە و ئازادىخوазى وويستى بە پتيوەچوون و نەزم و قانون و عدالەت لە چوارچينوەى بىر ۋە نەندىشەى شۆرشگىرى بوو بە جولانە ۋەى نارەزايەتى و نىعتىزازى خەلكى كۆلان و بازار، كيشرانە مەيدانى خەباتە ۋە واتە ئەو كاتەى كە شۆرش لە قۇناغى فكريە ۋە چو ۋە قۇناغى پراكتيكە ۋە، بىر ۋە نەندىشەى مەشرووتەخوазى نيو سەدە بوو كە بە ھۆى پوناكبيران و نەريتى كۆمەلگای ئەو كاتى ئىران پروپاگەندەى بو دەكرا، رۆژنامەكانى (جبل المتين، اختر، قانون، حكمت، پريا، برورش، كە لە دەرهوى وولات دەردەچوون ۋە لە نيوخوى وولات بلاودەبوونە ۋە مەگەر گەرەتەين دەورىان نەبوو لە ۋە بە خەبەرھاتنى كۆمەلانى خەلك و پوونكرىنە ۋەى بىروپاى گشتى و ئاسانكرىنيان بە بىروبا ۋە پى ئازادىخوазى مەشرووتەخوазى، ئىستا پرسىار ئەو ۋەى كە ئايا ئەو رۆژنامە و بلاوكرانە لە لاين روھانىيە ۋە چاپ و بلاودەكرانە ۋە؟

بەلام روھانىيەتى شيعە لە پەوتى ئەم شۆرشە ھەلويستى يەك دەستى نەبوو، دەستە يەكيان بە رتيەرى شىخ فەزلولا نورى ھەر زۆر زوو پيزى خويان لە مەشرووتەخوازەكان جياكر دە ۋە لە گەل دارودەستى محمد على شا و درى شۆرش كەوتن، ئەم دەستەى لە دزايەتى كردنى شۆرش لە ھيچ كەردە ۋەى يەك نە دەسلىمىنە ۋە، شىخ فەزلولا خوازيارى بە پتيوەبردنى شەرع بوو دەيگوت دەبى (مشروعه) لە جىتى مەشرووتە بى، ئەو ويست و ئارەزو و ئاواتەى شىخ فەزلولا ئەو كات ۋە دىنەھات و ھەلبەت پاش ٧٢ سال لە ساڵى ١٩٧٩ بە ھۆى روھانىيەتى شيعە لە ئىران ۋە دىھات ۋە حكومەتى شەرعىيان لە تاران ھىنايە

سەرکار، بەشەكەى ترى پوچانیەتى شیعه بەرپیهرى (تەباتەبابى وپەبەهانى) لەگەل پەوتى شۆرش پۆیشتن تا ئەوکاتەى شۆرش بەرهو قوڵبونەوه و رادیکالیزم پۆیشت، ئینجا لیکشانەوه، وه ناوهرۆكى کۆنسىرقاتیقى خۆیان دەرخست، کەوابو دەگەینه ئەو ناکامەى کە شتیک بەناوى پوچانیەتى مەشرووتەخواز بیجگە لەوهەم هیجى تر نیه.

مەهلدى میهر پەرور: خالە لاوازهکانى شۆرشى مەشرووتە کامانە بوون؟

نیسماعیل عەبدولرحمان: شۆرشى مەشرووتە شۆرشىک بوو کە هەر لەشارەکان بوو، ئەوکات بەشى زۆرى کۆمەلگای ئێران هەر وهک پێشتر وینەیهکم پێشاندا، دەبینین لەسەدا هەشتای خەلک لەدنیات وگوندەکان دەرژیان یان بەشیوهى خیلایهتى گەرمیان وکۆیستانیان دەکرد، ئەو حەشیمەتە زۆره هیج ئاگادارییهکیان لەشۆرش نەبوو بەشداریان تیدا نەکرد، شۆرش هیجى بۆ ئەوان پێ نەبوو، لەپەوتى شۆرشى مەشرووتەدا. سەرەپای ئەوهى بۆ یەكەم جار بوو کە ژنان لەجولانەوهیهكى کۆمەلایهتى و سیاسیدا بەشداریان دەکرد و تەنانەت ریکخستنى تایبەت بەخۆشیان پیکهینا و شان بەشانى پیاوان هاتنە مەیدان، بەلام لەهەلبژاردن خاوهن دەنگ نەبوون بیجگە لەمە لە یەكەمین پەرلەماندا نوینەرانى چین و توێژەکانى وهک شارزادەکان، پوچانیەکان، ئەشراف، خاوهن زەوییهکان، توجارەکان و ئەو ئەسنافانەى هەلبژێردرابوون، نوینەرى چین و توێژە هەژار و زەحمەتکێشەکانى کۆمەل و وه کریکاران و جوتیاران هیج نوینەریکیان نەبوو. هەلبژاردنەکان بینجگە لەتاران لەشۆینەکانى تر بەشینوازی دوو قوناغى بەرپۆهچوو پەنگە ئەمانە گەرنگترین خالە لاوازهکانى شۆرش بن، هەرچەندە کەم وکۆپى تریش هەبوو بەتایبەت

له‌گه‌ل چاره‌سهرنه‌کردنی کیشی نه‌ته‌واپه‌تی بۆ وولاتی فره‌نه‌ته‌وه‌ی ئێران. مه‌هدی میهرپه‌روهر: باست له‌کیشی نه‌ته‌واپه‌تی کرد، په‌یوه‌ندی کورد و مه‌شروته‌ چۆن مه‌لده‌سه‌نگینی؟

ئیسماعیل عه‌بدولرحمان: له‌یه‌که‌م ده‌ستوری وولاتی ئێران که به‌ره‌می شۆرش مه‌شروته‌یه‌ وه‌سالی ۱۹۰۶ نووسرا، له‌و ده‌ستوره‌دا باس له‌ شوناسی یه‌کگرتوی ئێرانی ده‌کا، شوناسی که له‌سه‌ر بنه‌مای زمانێ فارسی، کولتوری فارسی و مه‌زه‌بی شیعه دامه‌زراوه‌ و به‌م جۆره‌ ده‌بینین به‌ناشکرا نكۆلی و حاشا له‌بوونی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه، که له‌و وولاته‌ ده‌ژین ده‌کری و یه‌ك له‌وان نه‌ته‌وه‌ی کورد. ئه‌مه‌ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ناسیونالیزمی ئێرانی (فارسه) واته: گه‌رای نه‌و ناسیونالیزمه‌ له‌م شۆرشه‌دا چیتر او دواتر ۱۵-۲۰ سالی تر به‌هۆی په‌زا شاهه‌ مۆتۆریه‌ کرا. که‌وابوو شۆرش مه‌شروته‌ بۆ نه‌ته‌وه‌ی کورد هیچی پێ نیه‌ و هه‌رچه‌نده‌ له‌هه‌ندیک له‌شاره‌کانی کوردستان وه‌ك مه‌هاباد و سه‌قز و به‌تایبه‌تی کرمانشاه که خۆی نه‌و ده‌م شارێکی گه‌وره‌ بوو، نه‌نجومه‌نه‌کانی لایه‌نگیری له‌شۆرش پێك هاتبوون. به‌لام کورد نه‌ك هیچی پێ نه‌بێ به‌لكو حاشا له‌بوونی شوناسی سه‌ربه‌خۆشی کرا. به‌لام به‌داخه‌وه‌ نه‌و کات نوخبه‌ و ئیلیتی کورد له‌و راده‌یه‌یی وشیاری نه‌ته‌وه‌یه‌یدا نه‌بوو که به‌گۆر نه‌و حاشا لێکردنه‌وه‌دا بجێ.

مه‌هدی میهرپه‌روهر: که‌وا بوو ده‌کری بلیتم ده‌سکه‌وته‌کانی شۆرش چی بوون؟

ئیسماعیل عه‌بدولرحمان: به‌بێ گومان هه‌رچه‌نده‌ شۆرش مه‌شروته‌ جوانه‌ مه‌رگ بوو به‌هه‌موو نه‌و ئاوات و ئامانجانه‌ی که مه‌به‌ستی بوو وه‌خه‌ك بۆی

دیدار

گفتوگویی له گهل

د. حهسهن جاف

سازدانی: نههرۆ زهنلی

نههرۆ زهنلی: یهکه مجار حهز دهکهین بزانی پێکهوت پووی بهرهو بایه خدان به میژوو لی وه چرخانیت یان ئاره زوو وه لێژاردی خۆت بوو؟

د. حهسهن جاف: له وکاته وهی خۆم ناسیوه و حهزم له میژوو کردووه، به هیچ جورێک به پێکهوت بایه خم به میژوو نه داوه وهه میشته لهو خولیا یه دا بوومه میژووی نه ته وه کهم تیرۆ ته سه ل بکه م وله م پێگه یه وه به پێی توانام خزمه تی دۆزی میله ته که م بکه م، وا بزانی نووسینه کانم گه واهی ئه م هه قیقه ته ن. زۆریه ی نووسینه کانم سه باره ت به میژوو وه ره مه نگه کورده، به تده له م باره یه وه هاو بیڕی فه یله سو فی مه زنی پۆم ئه وه ی میژووی میله ته که ی به باشی نه زانی، هیچ نه زانه ونه خوینده واره .

نههرۆ زهنلی: یه کێ له سه ر کورده میژوویه کان، ببوره ناویم له یاد نه ماوه میژوو وا وه سف ده کات و ده لێت: میژوو له نوخته ی ئه و سنوره وه ده ست پێ ده کات که سو پاکه م ده یگاتی. تۆ بلی ئه مه مانای ئه وه بی میژوو هیز دروستی ده کات یان میژوو گێرانه وه ی شارستانی هه تی ئینسانیه

بەهەموو بەرزى و نزمىيەکانى قوناغەکانى ژيانى مەروفايەتییەو؟
 د. جەسەن جاف: لەو بېوايەدا نيم مێژوو هێز دروستى بکات، ئەگەر مەبەست
 لەم پرسىيارەش نەخشى کەلەپياوان و هەلکەوتوان بى لەمێژوودا يەعنى
 دەورى تاکەکان ديارە ئەمە هەقىقەتێکە ناتوانين چاوى لى بپوشين، ئەوەى
 راستى بى ئەم کەلەپياوانە لەمێژوودا زۆرجار بوون بەمايەى سەربەرزى
 و شانازى و سەرفرازى نەتەوەکەيان، بگرە بووشنەتە مايەى پێوەنازىنى مەروفا
 لەم جيهانەماندا چونکە وەک هېگل فەيلەسوفى ناسراوى ئەلمانى دەلى: "
 ئەمانە، کە دەنگى بانگى پوحى جيهان پۆشنتر و باشتر لە خەلگى ترى
 دەبيستن".

بێگومان لەم قەسەيدا مەبەستم ئەو تاکە ملهوپانە نيبە، کە جى پەنجەى
 خويناويايان بەپوونى لەمێژوودا ديارە لەنمونهى ئەسکەندەرى مەکدۆنى يا
 وەک جەنگيزخان، هولاکو، تيمورلەنگ، شاه ئيسماعيلى سەفەوى يا سەليمى
 عوسمانى، ئاغا محمد خانى قاجار، هتلر و مۆسۆلۆنى و هەزاران خويندەزى تر،
 بەلکو مەبەستم ئەو کەلەپياوانەن کە لەرنگاى خەباتى بى و چايناى ئەو
 ميللەتەکانيان لەکوێرەوهرى و چەوساندنەو پرگارکردووە يا وەک لەپى
 زانستەو خزمەتێكى شايا و گەرنگيان بە مەروفايەتى نەتەجەمداوە. لەمێژووى
 کۆندا لەم دوو حالەتەدا ئاماژە بۆ سپار تا کووس و سوقرات دەکەم، يەکەمیان
 کۆيلەکانى ئيمپراتۆريەتى پۆمى هەژاند و هانيدان شوپشێكى سەرتاسەرى
 لە زۆريەى ناوچەکانى ئەو ئيمپراتۆريەتەدا دژ بە چەوسينەرەکانيان
 هەلگيرسين هەروەک شوپشەکە بەشێوەيەكى خويندەى سەرکووتکرا و خودى
 سپار تا کووسيش سەرى تياچوو، بەلام بەدنياى ئەو قوناغەى راگەياند کە زۆرى

وسته‌م توانای له‌ناویردنی ئازادی و سه‌ره‌ستیان له‌م زه‌مینهدا نییه. دووهمیان سوقراته شه‌وه‌یه‌سوفه مه‌زنه‌ی که‌سه‌ری له‌به‌ر بیروباوه‌ری و هوشیار کردنه‌وه‌ی مرۆفدا به‌شانازییه‌وه دۆرانی وله‌میژوو نوێ هاوچه‌رخدا له‌حاله‌تی یه‌که‌مدا په‌نجه‌ی بۆ عومه‌ر موختار و شینخ سه‌عیدی پیران و شینخ عوبه‌یدوللای نه‌هری و دکتۆر فوئاد و قازی محهم‌د و مه‌لا مسته‌فای بارزانی و گیفارا و نلسۆن ماندیلا راده‌کیشم وله‌حاله‌تی دووهمدا ئاماژه بۆ نه‌دیسۆن گراهام بیل، باستۆز کوخ و سه‌دان زانای مه‌زنی تر ده‌که‌م.

بیگومان به‌پیتیستی ده‌زانم نه‌م راستیه‌ش بچه‌مه به‌رچاو له‌گه‌ل شه‌وه‌شدا بروامان به‌نه‌خشی تاکه‌کان له‌میژوودا هه‌یه ده‌لیین جه‌ماوه‌ریش نه‌خشینکی سه‌ره‌کیان له‌پیشکه‌وتن و دامه‌زراندنی میژووی شارستانیهدا هه‌بووه و هه‌یا نه‌گه‌ر سه‌رکه‌ردایه‌تییه‌کی راست و دلسۆز و کارامه‌یان بۆ په‌خسابیته. په‌کورتی میژوو، هیز دروستی ناکات شه‌وانه‌ی جی په‌نجه‌ی خویناوییان له‌ میژوودا دیاره، نه‌ شه‌م و هه‌چه، و نه‌ وه‌چه‌کانی دواڕۆژ به‌باشی باسیان ده‌که‌ن، به‌لکو نه‌فره‌تیان لیده‌که‌ن.

میژوو له‌راستیدا گێڕانه‌وه‌ی شارستانییه‌تی ئینسانیه‌ به‌هه‌موو به‌رزیه‌ و نزمیه‌یه‌کانی قوناغه‌کانی ژبانی مرۆفایه‌تییه‌وه و تۆمارکه‌ری ته‌جربه‌کانیته‌ به‌دریژی میژوو.

نه‌هرۆ زه‌ندی: میژوو چۆن مه‌لده‌سه‌نگینی؟

ده‌سه‌ن جاف: میژوو یه‌کێکه‌ له‌زانسته‌ سه‌ره‌کییه‌کانی زانسته‌ی مرۆفایه‌تی نه‌توانین به‌راشکاوی بلێین میژوو نه‌خشی مرۆف له‌ژبانا دیاری ده‌کات، چ له‌باردوو، و چ له‌هازر، و چ له‌ناپنده‌دا.

بیگومان میژوو پامیاری نه‌مۆیه و پامیارش میژووی ئیمزۆکه‌یه. به‌کورتی میژوو نه‌و زانسته‌یه که نه‌وه‌ی بووه وه‌یه و نه‌وه‌ی له‌دواپۆژدا دیته‌پیشه‌وه و نه‌گرتنه‌وه له‌پاستیدا میژوو گه‌رانه به‌دوای هه‌قیقه‌دا نه‌مه‌ش کاریکی یه‌کجار د‌ئوار و پ‌چ‌چیده و گ‌رانه. میژوونوسین ته‌گ‌ر به‌دوای هه‌قیقه‌تی میژوودا بگه‌ریت باره‌که‌ی سه‌رشانی یه‌کجار گ‌ران ده‌بیت چونکه نه‌و حاله‌ته وه‌ک پاوچی ماسیییه، که به‌شوین ماسیدا بگه‌ریت له‌نیو زه‌ریابه‌کی په‌یکه‌راندا.

نه‌هرۆ زه‌ندی: هه‌ندێ ده‌ل‌ین میژوونوسه‌کانی خۆمان سۆزی که‌سی ز‌یت‌ر به‌کارده‌ه‌ین له‌نوسینه‌وه‌ی میژوومان له‌پشتبه‌ستن به‌هه‌قیقه‌ته‌کانی له‌م باره‌یه‌وه چی ده‌ل‌یت؟

د. جه‌سه‌ن جاف: میژوونوسی ب‌ی‌ل‌یه‌ن ه‌یش‌تا له‌دایک نه‌بووه، بیگومان میژوونوس فریشته نییه مرۆقه، مرۆفیش خۆشه‌ویستی و کینه و توپه‌یی و سودی تایبه‌تی نه‌خ‌ش‌ن‌کی دیاریک‌راوی هه‌یه له‌ژانی‌دا. نه‌و ته‌نگ‌یزانه په‌نگ‌دانه‌وه‌یه‌کی یه‌ک‌جار ئاش‌ک‌رایان هه‌یه به‌سه‌ر بریار و پ‌چ‌وونه‌کانی و بیرکردنه‌وه‌ی مرۆف‌دا.

میژوونوسیش له‌حوکمی ته‌م هه‌قیقه‌ته‌ به‌ده‌رنییه و له‌نوسینه‌کانیدا خۆشه‌ویستی و سودی تایبه‌تی لایه‌نگ‌یر و کینه و سۆزی ده‌رونی کاربگه‌رییه‌کی زۆری هه‌یه به‌سه‌ریه‌وه، وه له‌نوسینه‌کانیدا په‌نگ‌ده‌داته‌وه، به‌لام ته‌م راستییه نه‌وه ناگه‌یه‌ن‌یت میژوونوس گۆرینی هه‌قیقه‌ت بکاته دروشمی، به‌ل‌کو پ‌ی‌ویسته هه‌ول‌ب‌دات تارا‌ده‌ی توانا باب‌ه‌تی و ب‌ی‌ل‌یه‌ن ب‌ی له‌نوسینه‌کانیدا ئیمه‌ی کورد که میژویییه‌کی به‌سامانمان نییه، پ‌ی‌ویسته

هه ولێکی به رفراوان و به ربالا بدهین میژوو که مان له هه موو پوویه که وه تیرته سه ل بکهین و پینویستی سه رشانمانه که نه خشی هه ر مرفوئیکی هه لکه وتوویی کورد له هه ر چین و تووژیک وله هه ر پشتیه کدا خوی نواندیتت وه لکه وتوویی بکهینه به رچاو و پیداهه لدهین و گه وه ی بکهین، په نگ پوویی پتر ناشکرا بکهین و نه گه ر له م پووه له نووسینی میژوونووسه کانه اندا زیاده ویه که به دی بکری نایت بیخینه خانه ی سۆزی که سی ودرۆده له سه و هه لبه ستنه وه. لیره دا پتویسه ئامازه بو ئه م هه قیقه ته بکهین که نه و میژوونووسانه ی درۆ وده له سه نه که ی نه که ره ستیه نووسینه کانیان، میژوونوس نین ودرۆنوسن.

نه هرو زه ندی: بۆچی شارستانیته له میژووی کۆندا له به شی ناوچه کانی ئه م جیهانه وه ک میسیوپۆتامیا یان وه کو نیل خوی نواندوه، به لام له شوینه کانی تر دا هه ر وه کو مه رجه کانی دروست بوونی شارستانیته تی تیدا مه بووه، به لام شارستانیته له ناوچانه به رچاو نه که وتوه؟

د. جه سه ن جافا: ئه م پرسیاره شایانی لیکۆلینه وه ی زانستییه تا ئه مه رکه که زانیان سه یاره ت به وه لامی ئه م پرسیاره له مشتومردان، نه وه ی راستبیت شارستانیته تناسه کان له و بپوایه دان نه و ناوچانه ی که ئاوه وایه کی باش ومام ناوه ندییان مه بووه، وه خاوه ن زه وی و زاریکی ناماده یی کشتوکال بوون، نه و ناوچانه شارستانیته تی تیدا ده رکه وتوه، به لام وه لامیکی ته وای نییه بو ئه م پرسیاره چونکه زۆر ناوچه هه یه له م جیهانه دا ئاوه وایه کی باشی مه بووه و زه ویه کی به پیت و به ره که ت، به لام شارستانیته تی تیدا نه خولقاوه من له و بپوایه دام تیورییه که ی ئه رتۆلد توینی له م یواره دا باشترین وه لامه بو ئه م

پرسیاره گرنگه، ناوه یۆکی ئەم تیوره به کورتی ئەمەیه: پێش دە هەزار سال له مه ویه ناوه وەوای ئەم بیابانه درێژه که له نێوان ئوقیانوسی ئەتلەسی و کەندا بەرچاو دەکەوێ وەک ئەمێق نەبووه، بە لێکو ئەم دەقەرە دەقەزکی پێ باران و درەخت و میوه ی زۆر و خاوه نداریتی جۆراوجۆری تێدا بووه، دانیشتوانی ئەم دەقەرە به پراوی گیانداران و کۆکردنەوه ی میوه ی درەختەکان ژیا نیان دەبرده سەر و هیچیان له ژیا نی کۆچه رایه تی و کشتوکال نەده زانی و ناوه وەوای ئەو ناوچانه وەک که شی ئەوروپای ئەم سەرده مه بووه وله وچه رخه دا ناوچه کانی ئەوروپا به فر و سه هۆل دایقوشیبوو، به لام به گۆرینی مه ناخی ئەوروپا و تۆانه وه ی به فر و سه هۆلی ناوچه کانی، و به فر و سه هۆل به ره و جه مسه ره کان کشان و باران له ناوچه کانی ئەوروپا زۆریوو، به لام ئەو ناوچانه ی که و تنه باشووری ئەوروپا وه و شکی و بینبارانی سه ری تیکرد، ئەم ئالوگۆری مه ناخیه که له م ناوچه یه دا پرویدا نه خشیکی سه ره کی هه بووه له گۆرینی ژیا نی دانیشتوانی ئەو ده قەرانه و خه لکی ئەم ناوچانه یۆ درێژه دان به ژیا نیان که و تنه ململانیی له گه ل سروشتدا بۆ ئەم مه به سته نه قه لا و تیکۆشیکی سه ختیان ده سته ییکرد چونکه ئەو خۆراک و میوه و گۆشته، که به فره وانی له به رده سته دا بوو که و ته قاتییه وه.

دانیشتوانی ئەم ده قەرانه به ناچار ی بۆ به رده وانی ژیا نیان به پێی تیۆره که ی توینی بوونه دووبه شه وه، به شیکیان ژیا نی (کۆچه رایه تی) یان گرته به ر و که و تنه په یدا کردنی له وه پگا و مه پومالات و به شیکی تریان به ره و ناوچه ی پێ ناوی پروپار و جۆبار ه کان که و تنه پێی وەک ناوچه ی میسو پۆتامیا و دۆلی نیل وله و ناوچانه دا نیشته جی بوون، و ده ستیان کرده کشتوکال و

شارستانیەت لەو دەفەراندەدا دەستیپێکرد.

نەهەرۆ زەندی: چیت پێشکەشکردووە بە کتێبخانەی کوردی و چیت بە دەستەوبە و ئەو بەرھەمانە چییە کە شانازی پێوە دەکەیت؟

د. جەسەن جاف: تا ئێستا بەرھەمێ کە لە ئاستی ئامانج و ئارەزوومدا بێت پێشکەش بە کتێبخانەی کوردیم نەکردووە، بەندە لە هەفتاکانەوێ دەنوسم و بەسێ زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی بەرھەم دەهێ. بەسودترین کتیبێ کە شانازی پێوە دەکەم کتیبێ "الوجیز فی تاریخ ایران"ە، کە چوار بەرگە، کە هەولمداوە میژووی کورد لە میژووی ئێراندا بخەمە بەرچاو و لەپەرەوێزدا نەهێلمەو، ئەمەش کاریکی ئاسان نییە، بەهێوام لەئایندەدا ئەگەر تەمەنی یاریماندا لەمە قولتربیمەو، و بەرھەمێکی پێک و پێکتر پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی بکەم، وەرگێڕانی "میژووی ئەردەلانی ماوە شەرفخانی مەستورە" یە بەھاوکاری خوالیخۆشبوو شوکر مستەفا لە فارسییەو بە کوردی بۆ میژوونووسانی کورد ژۆر گەڕگ و بەکەڵکە. و وەرگێڕانی "سەفەرنامەکەی کلودیوس جیمس ریچ سالی ١٨٢٠" لە عەرەبی و ئینگلیزییەو بە فارسی. و ابزانم خزمەتێکی باشە بۆ ناساندنی میژووی کورد بەتایبەت میژووی میرنشینێ بابان و ئەردەلان بە فارسی زمانان و لە تیروتەسەلکردنی میژووی میلەتەکانماندا بێ کەڵک نییە.

نامیلکە بەکەم هەبە سەبارەت بە پروداوەکانی حزبی هیوا وەوی تیکچوونی ئەو حیزبە بە نازناوی "ئەم قەسانە ئەم پێوانە باویان نەماوە" خزمەتێکی باشە بە میژووی هاوچەرخی میلەتی کورد. زیاتر لە سەد و تار و لیکۆلینەو هەبە و ابزانم باشترین لیکۆلینەو هەم لە سەر کتێبەکەی خوالیخۆشبوو کە ریم

به‌گی فه‌تاح به‌گی جافه به‌ناوی ته‌نریخی عه‌شیره‌تی جاف که حه‌فتا سال له‌مه‌وبه‌ر نووسراوه وه‌ه‌ولێکی باشه بۆ پوونکردنه‌وه‌ی میژووی نه‌و هۆزه وه‌خشیاڤ له‌ مملانی نیوان عوسمانی وئیراندا. وایزانم لی‌کۆلینه‌وه‌ی "نه‌خشی هۆزی جاف له‌سایه‌ی چه‌ند سه‌رۆکی‌که‌وه له‌میژووی کورد دا" که له‌به‌رگی بیست ویه‌که‌م و دووه‌می گۆڤاری کۆپی زانیاری کورد به‌زمانی کوردی و عه‌ره‌بی له‌سالی ۱۹۹۰ ب‌ل‌اویۆته‌وه، سودمه‌نده چونکه نه‌و لی‌کۆلینه‌وه‌یه به‌به‌لگه‌نامه‌ی میژووی تیروته‌سه‌لکراوه.

لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌زمانی فارسی سه‌باره‌ت به‌ "پووداوه‌کانی کورد له‌ نازه‌رییجان" که له‌په‌رتووکی گۆنفراسی حه‌وته‌می نیران ناسه‌کان، ژماره ۳، که له‌چاپه‌مه‌نیه‌کانی دانیشگای ته‌هران له‌حه‌فتا‌کاندا ب‌ل‌اوکراوه‌ته‌وه زۆر به‌که‌لک و سودمه‌نده. لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌زمانی فارسی به‌ناوی "زماندگان مادی پاشماوه‌ی میدیه‌کان" که له‌گۆڤاری بررسیه‌ای تاریخی ژماره ۲ سالی ۱۹۷۴ ب‌ل‌اویۆته‌وه خزمه‌تی‌کی باشه بۆ پوونکردنه‌وه‌ی میژووی کۆنی کورد. لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌نازناوی "یا وردتر له‌پووداوه میژووییه‌کان ب‌کۆلینه‌وه" له‌گۆڤاری پۆشنییری نوی، ژماره ۱۱۶، سالی ۱۹۹۷. لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌زمانی کوردی به‌ناوی "سافوناروولا" سه‌باره‌ت به‌و که‌سانه‌یه که نه‌یانه‌وی میژوو به‌ره‌و دوا‌بگه‌ڕینه‌وه له‌گۆڤاری کاروان، ژماره‌ی ۲۸، سالی سییه‌می ۱۹۸۵. لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌زمانی فارسی به‌ناوی "طریقت درمیان کردما" له‌گۆڤاری بررسیه‌ای تاریخی، سالی نوه‌ه‌م، ژماره ۵ ب‌ل‌اوکراوه‌ته‌وه. لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ک به‌زمانی عه‌ره‌بی به‌ناوی "الشیح عبدالقادر الگیلانی وطریقه‌ته فی التصوف" له‌گۆڤاری البحوث الاسلامیه اسلام آبادی پاکستان، ژماره ۱۲ سالی

۱۹۷۸. لیکۆلینه وه یهك به زمانی عه ره بی به ناوی "بیت المال فی العصر الاسلامی الاول" که له ژماره ی تاییه تی گۆفاری مقالات و بیرسیها دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاهی تهران له ههفتاکاندا بلاویۆته وه.

لیکۆلینه وه یهك به ناوی "خوایه له دۆستانم بم، پارێزه ری دوشمنانم له سه رخۆم" له گۆفاری مامۆستای کورد، ژماره ۱۷-۱۸ به هار و هاوینی ۱۹۹۲ سوید. و وتاریک به ناوی "وه لایمیک سه بارهت به پۆمانی (کی پاشای کوشت)" له گۆفاری گزنگ، ژماره ی ۱۶، هاوینی ۱۹۹۷ سوید.

وه رگیپانی کتیبی "سانیه کانی حه ران له شارستانییه تی نیسلامیدا" که پرۆفیسۆریک دایناوه له زمانی فارسیه وه بۆ کوردی و عه ره بی، که به زنجیره له گۆفاری په نگیندا، له زستانی ۲۰۰۲ بلاوکراوه ته وه.

چهند نامه یه کی مس بیل که بلاونه کراوه ته وه، گۆفاری گولان، هه ولێر ۲۰۰۳. لیکۆلینه وه یهك سه بارهت به "بدر کوری" گۆفاری بیرسیهای تاریخی تاران ۱۹۷۵. نه مه نه و نو سین و لیکۆلینه واته یه که له یادم ماون، نووسینم زۆره خوا حه ز بکات له په رتوکیکدا نه وانه ی به دلمن کۆبیان ده که مه وه و بلاوی ده که مه وه.

نه هه رۆ زه ندی: چی به میژوونو سه کان وشیکه ره وه کانی میژوومان ده لیت؟
د. جه سه ن جاف: هه رچی له وزه یان دا هه بی له کۆلنه دان وهه ول بۆ تیۆته سه له کردنی میژوویی نه ته وه که مان بیده ن، نه م ئه رکه ش وایزانم ئه رکیکی پیۆزه و به سه ر شانی هه موو میژوونووس و پۆشنیپریکی راسته قینه وه یه، خوی گه وه یار ویا وه رمان بیت له م خزمه ته گرنگه دا.

سیراز

مجله تاریخی فصلیه، یصادرها جمعیة الثقافة التاريخية لكرودستان

صاحب الامتياز

پروفیسور د. ارسن موسی رشید

رئیس التحریر

د. محمد عبدالله کاکه سور

هیئة التحریر

پ.ی.د. حسام الدین علی نقشبندی

پ.ی.د. موسی مصطفی

د. سلام حسن خوشناو

د. حکیم احمد مام به کر

د. قادر حسن نهشکه نهیی

د. نیشتمان بشیر محمد

د. احمد عبدالعزیز محمود

التصميم والغلاف

هیمداد محمد نهرگوئی

الفهرست

الصفحة

٢٤٩	د. عثمان علي	أهمية الوثائق العثمانية في كتابة التاريخ الكوردي
٢٦٥	د. عصام بشير - إعداد: توانا	عوامل البهوض الحضاري
٢٦٩	مصطفى احمد اركوشى	من بنى الأهرامات
٢٧٦	ناردار جليل مصطفى	الثورة الصناعية...
٢٨٢	د. إسماعيل حصاف	رد هادى على التصريحات الصحفية.....
٢٨٦	د. مهدي قادر خضر	ليشرى

اهمية الوثائق العثمانية في

كتابة التاريخ الكوردي

✍ د. عثمان علي - كندا

تشكل الوثائق العثمانية مصدرا أساسيا (ولكن بصورة عامة مهملا) من مصادر كتابة تاريخ كورد وكوردستان الحديث وللقرون السابع عشر والتاسع عشر. ذلك ان العثمانيين قد بسطوا نفوذهم على ديار الكورد منذ معركة چالديران التاريخية في ١٥١٤ واستغرق حكمهم للمنطقة زمنا طويلا، على نحو كان له الاثر الكبير في تكوين المقدرات السياسية والاجتماعية للمنطقة. وتأتي الأرشيفات العثمانية في طليعة المصادر التاريخية التي يتوجب التعامل معها واستخراج ماتضمنه من أوراق ومستندات تخص الكورد بشكل عام. لاسيما في الرجوع إليها لحل مايعترض التأريخ الكوردي الحديث من الإشكاليات والغموض التي بحاجة الى توضيحات ولا يمكن أن تحسم الا بالرجوع الى الحقائق التاريخية والتي بقيت في قلوب بعض الرجال من الكورد من الأحياء والموتى أو من خلال البحث في ثنايا الوثائق العثمانية. كما أن الاعتماد المفرط على الوثائق البريطانية والروسية في كتابة التأريخ الكوردي الحديث خلقت اشكاليات أخرى، نأمل أن ننساهم الوثائق العثمانية التي أصبحت بفضل سياسة الانفراج النسبي تجاه الكورد في تناول بعض الباحثين في شمال

كوردستان. أن أي شعب لا يملك وثائقه الخاصة به يكاد يكون فاقداً لقسم كبير من ذاكرته التاريخية. إن لشعبنا الكوردي كنوزاً معلوماتية ثرية وضخمة منتشرة في كثير من بلدان العالم، وحرى بنا جميعاً العمل والمثابرة في الكشف عن تلك الكنوز المتواجدة في خزائن المكتبات العالمية الرسمية منها والخاصة، واستعادة ما يمكن استعادته أو نسخه والاحتفاظ به في المراكز والدور المعنية، كما لا بد لنا من المضي في إحياء ذلك التراث العلمي بتعميمه في المؤسسات التعليمية ونشره على نطاق واسع بين أوساط المثقفين والمهتمين بالدراسات القومية والعاملين في مجالات البحث العلمي. يجب أن يكون هناك جهود علمية مكثفة ومنسقة بين الباحثين الكورد والمؤسسات الرسمية ذات العلاقة بتصوير وترجمة الوثائق البريطانية والعثمانية والروسية التي تخص الكورد وكوردستان، لا نبالغ إذا قلنا بأن أي جهد يبذل في هذا المضمار لا تقل أهمية عن الجهود المبذولة لاسترجاع ثروة كوردستان النفطية. ولندرك الإهمال بهذا المصدر المهم والغني من تأريخ الكورد من المفيد أن نلتفت إلى ما يلي:

١- تشجيع القيام بإعداد البحوث والدراسات التاريخية التي تعتمد على مصادر الأرشيفات العثمانية.

٢- دعوة الجامعات ومراكز البحوث في كوردستان الجنوبية الاهتمام بالدراسات العثمانية لإقامة دورات خاصة لتعليم اللغة العثمانية-التركية القديمة بالتعاون مع المختصين في هذا المجال لتمكين الباحث الكوردي من الاستفادة المباشرة من هذه الوثائق

٣- ضرورة مواصلة عقد الندوات لتحقيق اللقاءات المباشرة بين المؤرخين والمفكرين الكورد والأتراك لما لها من نتائج طيبة لإيجاد تقارب وتغاطم بينهم ترسيخاً للعلاقات التاريخية بين الشعبين.

٤- دعوة الجهات الدبلوماسية والحكومية للسعي لدى السلطات التركية للحصول على التسهيلات الرسمية اللازمة للباحثين الكورد في الأرشيفات العثمانية.

الوثيقة وكتابة التاريخ:

وقبل أن أذكر أهم الوثائق العثمانية والملفات ذات العلاقة بكورد وكوردستان نرى من الضروري أن نقف ولو بإيجاز شديد مع أهمية الوثيقة في كتابة التاريخ. وكيفية تناول الوثيقة من قبل الباحثين بطريقة موضوعية

رغم أن العالم يعيش اليوم ثورة معلوماتية علمية حديثة وشاملة، فقد ظلت الوثيقة القديمة هي الأهم في كل معلومة كمصدر يأخذ به المؤلف ويرتكز عليه في البحث، فأصبحت الوثيقة تجعلنا نعيش الحدث فعلياً منذ بداياته القديمة بحيث يمكننا متابعتة ومراقبة تطوراتها واتخاذ الموقف تجاهه وحتى إصدار القرار بشأنه والذي قد يؤثر على مساره، الأهمية الموضوع شكلت في القرن الماضي العديد من المؤسسات والمنابر الدولية للاهتمام بأرشيفات الشعوب والحفاظ عليها من الضياع. ومن أهم هذه المؤسسات هي منظمة الأمم المتحدة للتربية والعلم والثقافة (اليونسكو):

United Nations Educational, Scientific and

Cultural Organization (UNESCO)

تأسست اليونسكو في عام ١٩٥٤ و١٠ ويعد العمل الأول الخاص بالأرشيف دعوة اليونسكو مجموعة من الخبراء الدوليين في عام ١٩٨٤ لتقديم المشورة حول الحاجات والمشكلات الأرشيفية* وقد اقترحت هذه المجموعة تأسيس مجلس دولي للأرشيف وتأسس ذلك المجلس في نفس العام وعقد المؤتمر الدولي الأول* كما أسست اليونسكو وحدة ميكروفيلم ووضعتها تحت تصرف الدول الأعضاء لضمان حفظ أرشيفها والمواد المكتبية النادرة*، وقد قامت هذه الوحدة بالتصوير الميكروفيلمي في ثمانية بلدان من أميركا اللاتينية وتم تصوير مليوني صفحة نشرت في عام ١٩٦٢*، ثم انتقلت الوحدة إلى البلدان العربية وأعد التصوير الميكروفيلمي في أربعة بلدان عربية (المغرب، ليبيا، مصر، سورية)* وفي شرق آسيا تم التصوير في خمسة بلدان* والعمل الثاني الرئيسي كان تطوير مشروع طويل المدى بالتعاون مع المجلس الدولي للأرشيف عن طريق إعداد ونشر عدة سلاسل من "Guide to the sources of . history of nations كانت السلسلة الأولى عن تاريخ أميركا اللاتينية، والثانية عن إفريقيا جنوب الصحراء، أما الثالثة فكانت تخص شمال إفريقيا وآسيا والأوقيانوسيا*، أما الجهد الثالث البارز فتمثل في دعم نشر مطبوعات المجلس الدولي للأرشيف مثل مجلته المشهورة Archivum* ومن بدء تأسيس إدارة التوثيق والمكتبات والأرشيف في اليونسكو في عام ١٩٧٦ أخذت اليونسكو مباشرة عدداً من النشاطات مثل إصدار الأدلة وتنظيم الندوات والدورات التدريبية* وفي عام ١٩٧٧ دمج مشروع يونيسست مع الإدارة ليصبح برنامج المعلومات العام

• (PGI) وأبرز ما أنجزه هذا البرنامج هو (برنامج إدارة الوثائق والأرشيف (RAMP في عام ١٩٧٩.

وبما أن الوثائق هي "عماد التاريخ فهو لا يستوي قائما الا حين يتعهد المؤرخ بالرعاية بها وحين تنعدم الوثائق أو يتعذر وجودها فعلى المؤرخ ان يصمت لانه يفقد الدليل الذي يعني على البيان، فالمؤرخ بلا وثيقة في رحاب التاريخ كالقاضي ينظر قضية في محكمة تغيب عنها شهود الدفاع والادعاء..... وعلى الرغم من اهمية الوثيقة التي هي شاهد عيان على طرف من الاحداث التاريخية، الا انها لاتصنع التاريخ فيمجرد وجود شهود بعض الاطراف لا يمكن اصدار حكم صريح، فالوثيقة هي الكلمة وهي رغم كونها الوحدة الأساسية في كتاب المؤرخ الذي لاتقوم صناعته الا بها، الا انها مع ذلك ليست مفيدة في حد ذاتها حين توضع عشوائيا جوار اخرى. فالكلمات مالم تنظم لا تؤلف جملة مفيدة كما ان الجمل المفيدة في ذاتها لاتصنع كتابا مالم تنسق وفق خطة محكمة بمعرفة ودراية وصولا الى المعنى المنشود..... ولكن يبقى ان نقول ان الوثيقة لن تكون جديرة بان تحمل هذه الصفة أو ان يلصق بها هذا الاسم وانها لن تصبح فاعلة في صناعة التاريخ مالم يعتمد عليها المؤرخ بعقله وحسه ودرايته، فالتنقد الذي يمارسه المؤرخ على كل وثيقة خارجيا أو داخليا سلبا ام إيجابا هو الفصل بين الوثيقة التاريخية المفيدة والوثيقة التي أريد بها خدمة الإعلام الرسمي في حينه، يجب على المؤرخ في قراءته للوثيقة أن يميز بين أحاسيس والأهواء والمصالح النفسية والشخصية لمحرري هذه الوثائق وبين الحقائق التاريخية الواردة فيها أو الحقائق الواقعية التي أرادت محرري الوثيقة أخفائها. وهذا ما يتطلب دراية ومعرفة مسبقة لحقيقة أهم معالم الحكم في المنطقة من الناحية السياسية

والأدارية ونبذة عن حياة الشخصيات المتنفذة في المنطقة. (أنظر: مثيري العاني "من الوثائق العثمانية في تأريخ الجزيرة العربية" الصوت الاخر (اربيل) العدد ٤٩ - ٣٠/٥/٢٠٠٥)

- كورد وكوردستان في الوثائق العثمانية:

أمضى مترجم هذه الوثائق المختارة فترة أكثر من عقد في لندن متحريرا ومستنطقا الوثائق البريطانية الموجودة في دار الوثائق العامة في (Public Record Office, India Office . British Museum) والمتعلقة بالكورد وكوردستان وهذا ما فادنا كثيرا في كيفية التحري عن الوثائق العثمانية ذات العلاقة بالكورد اثناء زيارتنا لدار الوثائق العثمانية المسمى باشبكالنق (Beşbakanlık)، في استنبول ورغم أن نظام التصنيف المعتمد لدى القائمين بأدارة الوثائق العثمانية لازال في مراحله البدائية قياسا الى النظام المتطور في تبويب وتصنيف الوثائق البريطانية الا أن الخبرة في هذا المجال تغيد الباحث من جوانب عدة: منها أسلوب التعامل المفيد مع الوثيقة، المعرفة المسبقة بكثير من الشخصيات والأحداث العثمانية ذات العلاقة بكورد وكوردستان والتي تورد ذكرها في الوثائق العثمانية أيضا، لذلك ستقود الخبرة والمعرفة المقترنة في الوثائق البريطانية في حد ذاتها الى تفسيرات صائبة للأوضاع السياسية والادارية اثناء قرائتنا للوثائق العثمانية ، فالوثائق البريطانية تختلف في مجملها عن الوثائق العثمانية المعاصرة لها (في هذه) في ثباتها على سياسات معينة صاغتها المؤسسات البريطانية التي التزمت بتحقيق الأهداف الواضحة الجلية لتلك الدولة. فقد كانت بريطانيا تلزم موظفيها وكما هو

واضح من وثائق على مستوياتهم كافة بسياستها التي يتعين عليهم تنفيذها أو ان يتخلو عن وظائفهم بعكس الموظفين العثمانيين أو الولاة الذين يقتفون دروباً لا تؤدي إلا إلى خدمة مصالحهم الخاصة واستغلال الإنسان لاستغلال الميري ومبالغ الالتزام مضافاً إليها الرشاوى والاتاوات التي تدخل جيوب الولاة والمتنفذين فمن عجب ما تقرأ في الوثائق محاولات لإحصاء الأغنام في هذه الولاية أو تلك المتصرفة في حين لا توجد وثيقة واحدة عن إحصاء السكان مثلاً ولا عن مؤسسات التعليم والعلاج. (مشري، نفس المصدر.)، أن عملية تصنيف وتبويب الوثائق الوثائق العثمانية التي تقدر ب ١٢٠ مليون وثيقة، حسب الأسس العلمية الحديثة تحتاج إلى جهود الأجيال القادمة وفي أجواء أكثر ديمقراطية من الوضع الحالي في تركيا. فليس هناك لحد الآن فهارس ودلائل متطورة أسوة بالنظام المكتبي الوثائقي الموجود مثلاً في بريطانيا أو أمريكا في الاعتماد على الترتيب الموضوعي أو الجغرافي، اطلع الباحث على قسم وثائق القرن التاسع عشر إلى أواسط العقد الثاني من القرن العشرين، هناك محاولات وبغية التيسير على الباحثين إلى تقسيم الوثائق العثمانية إلى أقاليم جغرافية إدارية جيوسياسية، وتعتمد الوثائق العثمانية في تصنيفها إلى حد غير قليل إلى التدرج الزمني (حسب السنوات الهجرية والعثمانية وفي العقود الأخيرة أضيفت التقويم الغريغوري (الغربي) مع التقويم العثماني).

وخلال اطلاعنا على تنظيمات الأرشيفات العثمانية^(١)، للقرن التاسع عشر و العقدين الأولين من القرن العشرين وجدنا أنها تنحصر وبصورة عامة تحت البنود الآتية:

(١)* خطي همايون (وثائق عهد التنظيمات (١٨٣٩-١٨٥٦) وهي عبارة عن التقارير المرسلة من مكتب بابي الصافي-سكرتارية مكتب الصدر الأعظم (رئيس الوزراء العثماني)- لإرسالها الى السلطان والديوان السلطاني للنظر فيها).

(١) نامه همايون دفترلاری (سجل الرسائل المرسلة من والي السلطان)

(٢) شاه بندر دفترلاری (توجيهات السلطان الى القناصل العثمانية)

(٣) مضبطة) ملفات الالتماسات التي قدمت من مجلس الوزراء الى السلطان للحصول على قرار منه)

(٢) الارادات، (٣٥٠ ألف ملف وتقرير) تعالج خلفيات القرارات (الفرمانات) السلطانية ويمكن تقسيم الارادات الى:- ولايى احكام عدليه (وزارة العدل).

-مسائلي مهمه (ملفات القضايا الخاصة والمهمة التي تمس أمن الدولة)

-شورای دولت (ملفات مجلس الشورى العثماني)

-مجلسی وكلاء (محاضر جلسات مجلس الوزراء)

-مجلسی مخصوص وكلاء (ملفات مستشاري الوزراء)

-عسكري(الشؤون العسكرية وحملات الجيش)

-سراي: (شؤون الادارية في القصر السلطاني)

-أوقاف (شؤون الوقف العثماني)

-بحرية (وثائق الاسطول العثماني البحري)

- داخلية سياسية. (وزارة الداخلية الشؤون السياسية)

- داخلية إدارية (وزارة الداخلية الشؤون الإدارية)

- داخلية مشفرة (البرقيات المتنوعة والسرية)

- داخلية قلم المخصوص (التقارير التي وجهت لوزارة الداخلية بشأن بعض

القضايا الخاصة

- داخلية - المخابرات العامة

- خارجية - قلم مكتوبي (التحريات) (وزارة الخارجية- تقارير السكرتارية)

- إرادة داخلية (قرارات صدرت من وزارة الداخلية)

- إرادة عسكرية (دائرة الأركان الحربية العمومية)

- تصنيف الإيرادات: (١) إرادته خصوص (٢) إرادته مسائل مهمة

- يلدز متنوع (أوراق ووثائق قصر السلطان في بلدز في استنبول)

الوثائق الخاصة بكوردستان:

لم يطلع الباحث على وثائق العهود الأولى من الحكم العثماني في كوردستان وهي من المتوقع أن تكون غنية جدا ومصدر لا يمكن الاستغناء عنها. ولكن نشير هنا الى التصنيفات وارقام قسم من الوثائق العثمانية التي أطلعنا عليه

والخاصة بالقرن التاسع عشر والعقدين الأولين من القرن العشرين. ومجمل هذه الوثائق كانت في: Başbakanlık Osmanlı Arşivi في استنبول . كما سيتبين أدناه أعتد الباحث كثيرا على وثائق (DH.KMS) Nezaret-i Dahiliye Kalem-i Mahsus Nezaret-i Dahiliye Siyasi Evrak (DH.Sys) (وزارة الداخلية وخاصة دائرة المخابرات العمومية (H.MKT.) Hariciye Mektubi Kalemi و دائرة الاركان الحربية العمومية . وكما تحتوي ملفات (MM) Irade Mesail-i Muhimme و Irade Husus العديد من الملفات الفنية حول الحركات الكوردية في القرن التاسع . ويبدو أن المسألة الكوردية في القرن التاسع عشر (وخاصة حركات بدرخان و الشيخ عبيدالله ويزدان شير والالوية الحميدية) قد أخذت حيزا غير قليلا من اهتمام الحكومة العثمانية كما تشير الى ذلك تقارير وملفات مجلس الوزراء العثماني (M. V Meclis-i Vükel) . ففي الفترة ١٨٤٨-١٨٦٧ كانت هناك ايالة (ولاية) باسم كوردستان لذلك تحتوي المراسلات الحكومية مع هذه المقاطعة (خاصة الداخلية والحربية والتلغراف) تقارير مفصلة عن الأوضاع الاجتماعية والسياسية للكورد، ونخص بالذكر هنا ملفات سالنامه (Salname- Devlet-i Aliye-yi Osmaniye) . للمزيد من الافادة نشير أدناه الى قسم من الملفات التي في حوزتنا أو التي اقتبسنا منها خلال بحثنا في باشباقالنق (وثائق مكتب رئيس الوزراء) في استنبول والتي موجودة في هذا المكتبة تحت بالمختصرات التالية :

DH.KMS

DH.KMS ٣/٢٧ ، DH.KMS ٢٣/١٧، DH.KMS. ٤٩-٢/٢٣

DH.KMS ٢-١ /٢٦،

DH.KMS ٥٣-٢/٧٠ ، DH.KMS ٢/٢٥

DH.MVI

DH.MVI ١-٢/٧٣ ، DH.MVI ١-٤/٥٠ DH.MVI ١-٩/١٥

٢-٥/٨ ، DH.MVI ٦-٢/١٩ ، DH.MVI ١-٦/١١

DH.MVI ، ٤-٢/٢٥ DH.MVI ، ١-١١/١٥ DH.MVI

DH.MVI ١-٥/٢٩ ، /٧٥ ١-٤ DH.MVI ، DH.MVI ٢-
٢/٢٦

HH

HH /٤٣١٥٣-b ، HH ٢٢٣٤٢ ، ٢٢٣٤--B HH ، ٤٣٠٦٦-c HH
، A- ١٣٥- HH

HH ٢٢٣٤٥ ، HH٢٢٣١٤

MV

M. V ٢-٤/٢١ - /٧٥٢٢ M. V ، /٢٢ ٤١ M. V ، /٥٠١٥ M.

V ، ١٥/٦٨ M. V

٨٠/٩٣ M. V ، ١٢/٣٤ M. V ، MV ٦٨/١٥

A.MK

A. MKT / ١٠٣/٢

١٧١/

A. MKT ، A. MKT ٩٥/٣١ ، ١٠٦/٣٥ ، A. MKT ، ١٥٠/٥٩

A. MKT ، ١٠٤/٨٢ A. MKT ، ٢/٩٢/٢ A. MKT ، ٣١٩/٩ A. MKT

A. MKT ٢٩٢/٣٨ ، ١٤٨/٩١ A. MKT ، /٦٤ ١٠٣ A. MKT ، ١٦٠/٢٦ A. MKT

A. MKT ٤٥/١٢ ، A. MKT ٨٨/٦٠ ، ٩٦/٤٥ A. MKT ، ١٣٩/٢١ A. MKT

A. MKT ١٠١/٢٥ ، ٨١/٤١ A. MKT ، A. MKT ١١١/٨٦ ، ٩٧/٥٢ A. MKT

A. MKT ١١٨/٦٢ ، ٩٣/٢٥ A. MKT ، ٩٤/١٢ A. MKT ، A. MKT ٨٢/٢٦

A. MKT ١١٩/١٢ ، A. MKT ٨٢/٧٢ ، ٨٢/٢٦ A. MKT ، ١٢٨/٢٥ A. MKT

.UM ٢٢١/١٤. A. MKT ١٦٠/٦٦ A. MKT ، ٨٩/١٢ A.MKT

A. MKT ٧١/٧.Yildiz

Y.MTV ٢٧٨/١٠٧ ، /١٦٤ ١٢٩ Y.MTV ، Y.MTV ١١٤/٣١ ، ٥٣٧. Y.MTV

- ١١٤/١٢٧ Y.MTV ، ٦١/٢٨ Y.MTV ، ١٠٨/١٠٢
 Y.MTV ، ٢٩ ١٢٧ Y.MT V
 Irade Mesail-I Muhimme
 Irade Mesail-I muhimme ١٢٣٥ ، ١٢٢٤ Irade Mesail-I
 muhimme ،
 ٢٢٢ Irade Mesail-I Muhimme ، Irade Mesail-I
 Muhimme ٢٠١٩ ،
 Muhimme ١٢٢٢ Irade Mesail-I ، Muhimme ١٢٢٤ Irade
 Mesail-I
 ، Irade Mesail-I Muhimme ١٢٦٩ - ٢٠٢٨ Irade Mesail-I
 Muhimme ،
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٥١ ، ١٢٥٢ Irade Mesail-I
 Muhimme
 ، Irade Mesail-I Muhimme ٢٠٠٥ ، Irade Mesail-I
 Muhimme ١٢٣٥
 ، ١٢٤٤ Irade Mesail-I Muhimme ، ١٢٧٨ Irade Mesail-I
 Muhimme
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٤٦ ، ٢٠٢٨ Irade Mesail-I
 Muhimme
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٥ ، ١٢٤٢ Irade Mesail-I
 Muhimme
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٢ ، Irade Mesail-I
 Muhimme ١٢٦٤

- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٤ ، ١٢٢١ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٤١ ، ١٢٢٦ Irade Mesail-I
Muhimme ٢٠٢٨ Irade Mesail-I Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ٢٠٢٢ ، ١٢٥١ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ٢٠٦٠ ، Irade Mesail-I
Muhimme ١٢٤٦
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٢ ، ١٢٢٦ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٨١ ، ١٢٨٢ Irade Mesail-I
Muhimme
- ١٢٤٧ Irade Mesail-I Muhimme ١٢٦١ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٠ ، ١٣٠١ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٢٦ ، ١٢٦٥ Irade Mesail-I
Muhimme
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٩٢ Irade Mesail-I
Muhimme ١٣٠٠
- Irade Mesail-I Muhimme ١٢٥٩ ، Irade Mesail-I
Muhimme ١٢٥٨

- ١٢٧٢ Irade Mesail-I Muhimme ، ١٢٤٠ Irade Mesail-I Muhimme
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٤٢ ، ١٢٥٧ Irade Mesail-I Muhimme
 Irade Mesail-I Muhimme ١٢٤٤ ، ١٢٤٦ Irade Mesail-I Muhimme
 IradeDahiliye١٦١١،١٦٢٢IradeDahiliye، ٧٠٢٩٤Irade Dahiliye ،
 ٧٠٦٧ Irade Dahiliye ، ٧٠٢٥ Irade Dahiliye
 Irade Hususi ٥٩، Irade Hususi ٤٨ ،Irade Hususi ٨٦Y.A. Res
 Y.A. Res. H٩٥٨ ،H.١٦٦٦ Y.A. Res ،H.٢٦٥٦ Y.A. Res ، ٢٢٢١ Y.A. Res
 Y.A. Res ٢٨٦ ، ٤٨ Y.A. Res . ٨٤٨ Y.A. Res، ١٠٦٤ Y.A. Res ، ١٢٩٩ Y.A. Res
 Y.A. Res ٢٢٥٩ ،١٧/٥٢ Y.A. Res ، s ٢٠٥٢ Y.A. Re ، Y.A. Res II ٢٠١١
 H٧٧
 Y.A. Re
 Y.A. Re
 Ayyiniat ١.

(^١) Stanford Shaw. " Ottoman Archivalmaterial forthe Ninteenth century and Early Twentieth Centuries: the Achives of Istanbul",

International Journal of Middle East Studies ٦ (١٩٧٥), ٩٤-١١٤;
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Turkey)
Osmanlı devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım hanlıkları arasındaki
munasebetlere dair arşiv belgeleri ١٦٨٧-١٩٠٨ yılları arası / [proje yöneticisi,
 İsmet Binark ; proje sorumlusu, Nevati Gültepe; hazırlayanlar, Yusuf İhsan;
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi / [proje yöneticisi, Necati Aktas] İstanbul :
 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, ٢٠٠٠.; Binark, İsmet. A short history of the
 Turkish Archives and the activities of the General Directorate of the State
 Archives / İsmet Binark. Ankara : Turkish Republic Prime Ministry, General
 Directorate of the State Archives, ١٩٩٤. ; معروف، سنان. Wathā'iq ʿArabīyah
 min al-arṣīf al-Uthmānī ʿan aḥwāl al-ʿIrāq al-siyāsīyah wa-al-ijtimāʿīyah
 وثائق عربية من الارشيف العثماني عن أحوال العراق السياسية والاجتماعية خلال العهد العثماني / سنان معروف،
 ١. al-Ṭabāḥ.

عوامل النهوض الحضاري

د. عصام احمد بشير

إعداد: توانا

فيه القرآن الكريم في الكثير من آياته على أن الأمم تقوم أو تسقط بناء على سنن ثابتة لا تتغير أو تتبدل، ووفق عوامل لا تخرق أو تختزل، ومن أهم هذه العوامل مايلي:

١- الفكرة:

إن أشد عوامل النهوض أهمية الفكرة التي تشكل تصور الأمم لحقيقة الوجود والكون والإنسان والحياة، فهذه الفكرة في طبيعتها الفلسفية عامة، وفي طبيعتها الدينية خاصة هي المحدد لمصير الأمم والشعوب من حيث التخلف والتقدم، البداوة والتحضر، وذلك بحسب ما تكون عليه من تحديد في مجال تصور الوجود والكون والإنسان والحياة ومصادق ذلك يبدو في أن كل التحولات الحضارية الكبرى التي حدثت في تاريخ الإنسان كانت ناتجة عن تحولات كبرى في تصور حقيقة الوجود والحياة، سواء كانت حضارات دينية أو غير دينية.

إن تصور حقيقة الوجود ليس كافياً وحده ليحدث التغير الحضاري، بل لابد له من كيفية إيمانية تحول هذا التصور من نظرة نظرية باهتة تراحمها تصورات أخرى إلى فكرة تبلغ درجة الإيمان.. تملأ القلب والجوانح، وتطلق

الأعضاء والجوارح وتأخذ بمجامع الأبواب، فتقوى إرادة العمل ونمو طاقة الفعل ويتواصل الجهد وتتضافر الطاقات لتثمر عطاءً ثقافياً وتغييراً حضارياً.

٢- الإنسان:

الإنسان هو هدف الحضارة ووسيلتها، وهو محور الثقافة وحاملها، لذلك لا يتخيل وجود حضارة لا تركز على الإنسان: اهتماماً بواقعه، وتحسيناً لأحواله الصحية والتعليمية والمعيشية، وحلاً لمشكلاته واحتراماً لحقوقه الأساسية حتى ينشط للحركة ويتطلع للريادة ويعمل للتغيير.

إن المعيار الذي يمكن أن تقاس به الحضارات هو موقع الإنسان فيها، وتصورها عنه، وطبيعة القيم التي يلتزم بها ومدى احترامها لإنسانيته ومقوماتها.

إن الذين يسعون لاستيراد تصوراتهم عن الإنسان وحقوقه من الحضارة الغربية يقعون في خطأ كبير، ذلك أن الحضارة الغربية رغم ما أعطت الإنسان من تطور مادي ورفاه معيشي فقد أخطأت في فهم الإنسان وطبيعته ومعرفة خصائصه لأنها أسقطت الجانب الروحي فيه، وأبعدت الدين عنه بعدم بحثها عن العلة الحقيقية في قلق إنسانها وإمعانها في إيجاد حلول مادية لملء الروحي الحادث في مجتمعاتها.

أما العقيدة الإسلامية فقد جعلت الإنسان مدار الحركة التغييرية ومحورها، وأوكلت إليه مهمة التغيير والبناء وكلفته بتحقيق الخلافة على الأرض، ولفتت نظره إلى كفايات التعامل مع الكون والحياة واستغلال ما على ظهر الأرض واستخراج ما في باطنها مستفيداً من عنصرَي الزمن لإنتاج الحضارة واستعمار الأرض حملاً لأمانة الاستخلاف وتحقيقاً للعبودية التي خلق لأجلها.

إن الرؤية الحضارية الإسلامية للإنسان تتمثل في إنسانية النزعة والهدف، عالمية الأفق والرسالة، إذ إنها تنظر إلى الناس بمقياس واحد لا تفسده القومية أو الجنس أو اللون.

٣- العلم:

لا يمكن للمسلمين أن يستعيدوا ريادتهم إلا بالعلم، وأهم ما يجب أن يتسلح به المسلم لبناء دور حضاري رائد من العلم هو ما يلي:

✦ العلم بواقعنا المعاصر: إذ إن واقعنا تسيطر عليه حضارات تمتلك رصيذاً مادياً ضخماً لكنها تعاني فراغاً روحياً كبيراً، يتطلب من المسلمين معرفة المدخل الحضاري المناسب لتقديم الحاجة المفقودة لاستعادة إنسانية الإنسان " وللتحول من الاهتمام بأشياء الإنسان وهي مهمة بلاشك إلى التوجه لترقية خصائص الإنسان وتحقيق سعادته، لأنه معيار الحضارة الحقيقي، ومن الأمور المهمة التي ينبغي علينا أن ندركها أن الوراثة الحضارية باتت لاتعني التعاقب أو التداول والنفي وإلقصاء بعد ثورة المعلومات والاتصالات والتكنولوجيا، بقدر ما تعني القدرة على التحرك من داخل الحضارة لتغيير وجهتها. إذ لم تعد الحضارة حكراً على أحد وإنما هي مشترك إنساني وإرث عام وتراكم معرفي، والأصلح هو الأقدر على تحديد وجهتها.

✦ التخصص في شعب المعرفة: إن استعادة الريادة الحضارية لا يمكن أن تتصور في غياب إشاعة التخصص الدقيق في شتى مناحي المعرفة، لأن التخصص قد غدا من فروض الكفاية وهو متعين فيمن تهيأ له ويؤدي إلى تقسيم العمل وتجويده وإحسانه وبلوغ الثمرة المرجوة منه.

✦ العلم بالسنن: فمعرفة سنن الله في النفس والمجتمعات عامل رئيس في

الوصول إلى الشهود الحضاري، ذلك أن الله وضع للبشر سنناً من حفظها حفظته ومن ضيعها ضيعته، غير أن كثيراً من المسلمين حولوا أنظارهم من إتباع السنن إلى خرقها، ومن التفاعل مع السنن الجارية إلى إضاعة الوقت والجهد في سبيل تخطيها، مثل: سنن التغيير، والتداول الحضاري، التدرج، التدافع، وسنن السقوط والبناء.

✚ الاجتهاد الفكري: من الشروط الواجب توافرها لتحقيق الريادة الحضارية إطلاق النظر لأجتهادي من قيود الجمود والتقليد، وتوسيع دائرة الحراك الفكري على أوسع مدى واحترام التخصص والخبرة وتقديم أهل الخبرة والرسوم. ذلك أن الاجتهاد وتحريك العقول، وتوسيع دائرة الرأي والتشاور والتفكر والتحاور مع الذات والحوار مع الآخر هو الذي يحرك رواكد الأمة، ويطلق طاقاتها المعطلة ويثير فاعليتها، ويشحذ هممتها، ويذهب بغثائها ويثبت صوابها وينقلها من موقع التلقي والأخذ إلى موقع المساهمة والعطاء الحضاري.

✚ الوقت: الحضارة تُبنى بالاستقلال الأمثل للوقت ويحسن إدارته، ذلك أن إدارة الوقت من الحكمة التي عرفها ابن القيم بقوله: "هي فعل ما ينبغي، على الوجه الذي ينبغي، في الوقت الذي ينبغي"، ويكون الاستغلال الأمثل للوقت ب: التخطيط، التنظيم، التوجيه، الرقابة، اتخاذ القرارات.

﴿ ٤٥ ٤٤ ٤٣ ﴾

المصدر:

مجلة المجتمع / العدد (١٥٣٧) - الشبكة الإسلامية www.Islamicweb.net

من بني الأهرامات

أعداد:

مصطفى أحمد أرغوش

خلال فترة حكمهم، قام الفراعنة بإنشاء حكومة قوية ومستقرة في وادي النيل الخصيب... يكمننا رؤية أعظم معالم دولتهم اليوم، بعد آلاف السنين من اندثارهم "الأهرامات"، والتي كانت في نهاية المطاف قبورا يرقد فيها الملوك. تلك المباني الضخمة لا زالت أمام أعيننا لتتذكر لها بتلك الحضارة العظيمة التي كانت في أرض مصر.

لماذا تم بناء الأهرامات؟ كيف تم بنائها؟ والأهم من ذلك كله من بناها؟ قبل خمسة آلاف سنة، كانت للسلالة (الأسرة) الرابعة من مملكة مصر القديمة حضارة في غاية التقدم وكان الاعتقاد بأن الفراعنة (ملوك الدولة) هم آلهة. معلوماتنا عن تلك الحضارة تتغير باستمرار، بسبب الاكتشافات المتعاقبة

في تلك المنطقة والتي تعطينا دائما أدلة جديدة وتؤدي بشكل شبه دائم تغير أو تعديل النظريات الموجودة عن تلك الحضارة القديمة.

في الفترة حول العام (٣٠٠٠) قبل الميلاد، تم توحيد قسمي مصر الشمالي

والجنوبي في دولة واحدة على يد مينا... بعده، سيستمر حكم الدولة بمرور ثلاثين سلالة تالية. في هذا الوقت تقريبا، بدا ظهور الكتابات الهيروغليفية في قبور الملوك وكنوزهم التي عثر عليها. كانت موت ملوك القراعنة ليس النهاية نسبة إلى معتقداتهم في تلك الوقت، كان موتهم ماهو إلا بداية مرحلة باتجاه العالم الآخر حيث ينتقلوا ليصبحوا ملوكا للموتى... في ذلك المجتمع، كانت الحياة الأبدية (ما بعد الموت) لكل فرد على استمرار وجود ملكه، مما جعل قبور الملوك ذات أهمية كبرى في جميع أنحاء الدولة.

على جدران القبور نجد صورا تحكي قصة الملك الراقد فيها. مانعرفه هو أن الأهرامات كانت تبني خلال حياة الملك الذي سيرقد فيها كتحضير لحياته القادمة. مع جثة الملك يتم دفن ثرواته وأثاثه لاستعماله خلال رحلته وكان الحفاظ على جثة الملك بتحنيطها أمر غاية الأهمية وذلك لتمكينه من القيام بواجباته بعد تحوله إلى ملك للموتى. كان الاعتقاد هو أن أي ضرر يصيب جسد الملك بعد موته سيؤدي إلى جلب الكوارث على أرض مصر.

أول هرم تم بنائه كان الهرم المدرج في سقارة والذي تم انشاؤه للملك (زوسر) في العام (٢٧٥٠) قبل الميلاد. استعمال هذا التقنية المتقدمة في تحضير قبر الملك ينسب إلى مهندس (امنتوب) مهندس الملك و وزيره. لم يتم بناء أي من الأهرامات الكبرى إلا بعد (١٥٠) سنة على الأقل من ذلك التاريخ عندما تم إنشاء هرم (خوفو) أكبر الأهرامات الثلاثة... لكن بسبب عمليات النهب التي حدثت لمحتويات الأهرامات الثلاثة فأن المعلومات التي وصلتنا عن ملوك تلك القبور الهرمية الضخمة قليل جدا.

□ كم هو عمر الأهرامات؟

العديد من النقاشات دارت حول هذه النقطة وحتى الآن لا توجد أدلة مؤكدة

حول التاريخ المحدد لبناءها. ولكن التاريخ التقريبي يدور حول العام (٢٤٠٠) قبل الميلاد. تصل الأخبار من آن لآخر، أصوات تقول بيان

الأهرامات أقدم مما نعتقد... من تلك الأصوات هناك من يقول أن عمر تلك المباني الضخمة يصل إلى (١٠,٠٠٠) سنة ألا إن علماء الآثار المصرية بعمومهم يرفضون تلك الآراء، مؤكدين إن كل الأدلة التي تم العثور عليها حول الأهرامات والتي تعود إلى أشخاص كانوا مشاركين في عملية البناء أو كانوا من أقرباء ملوك الفراعنة الراقدين تشير إلى إن عمر الأهرامات على أقصى حدود لا يتجاوز أُل(٥٥٠٠) عام.

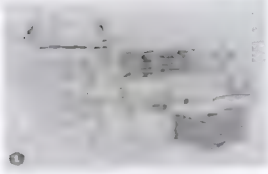
□ كيف تم بناء الأهرامات؟

حتى بدايات القرن العشرين، كان هرم (خوفو) اكبر بناء شيده الإنسان على وجه الأرض... لبناءه قام العمال بجلب ما وزنه الكلي يصل إلى ستة ونصف مليون طن من الحجارة، بعضها كان كتلا صخرية تزن كل منها (٩) أطنان، تم إحضار الأحجار الكلسية الضخمة من المقالع إلى قاعدة الهرم، حيث تم صقلها يدويا ودفعت باتجاه هياكل منحدرية تسهل عملية دفعها نحو الموقع المرغوب

إيصالها إليه.

الصور التالية توضح طرق يعتقد البعض أنها قد تكون من الأساليب التي

عمل فيها المصريون على رفع الكتل الصخرية خلال عملية البناء:

١- دفع الكتل الصخرية باستعمال الحبال إلى الداخل بمحاذاة الجزء الذي تم بنائه ثم رفعها تدريجياً باستعمال الأخشاب وذلك بتعبئة ماتحتها بالطوب والخشب حتى إيصالها إلى المستوى الأعلى ثم تحريكه ثم البدء من جديد.

٢- ربط الكتلة الصخرية بأجزاء خشبية نصف دائرية واملأها لتمكين الآخرين من تعبئة المنطقة أسفلها بأجزاء خشبية ترفعها تدريجياً حتى وصولها إلى الأعلى.

٣- صناعة الهياكل الخشبية دائرية يتم وضع الكتل حجرية داخلها باستعمال سطح متحرك تم بنائه مسبقاً واستخدامه كممر منحدر من قاعدة الهرم إلى أعلى منطقة البناء يتم بدرجة الكتل عليه حتى إيصالها إلى النقطة المطلوبة.

٤- استخدام سطح متحرك المنحدر وسحب الكتل الصخرية بواسطة ربطها بالحبال على قاعدة الخشبية المتحركة. دافعة بها إلى الأعلى وقد يكون المصريون قد استخدموا أكثر من طريقة واحدة مما ذكرنا في إيصال

الكتل الصخرية إلى الأعلى.

□ من بنى الأهرامات؟

الاعتقادات القديمة تقول أن من قاموا بإنشاء هذه القبور الضخمة كانوا عبيدا تم استغلالهم دون رحمة من قبل الفرعون الظالم المتسلط الذي كان يعاملهم كحيوانات دون حقوق، الاكتشافات الحديثة تخالف هذه النظرة تماما وكما يؤكد (مارك ليهنر) من متحف هارفارد السامي فإن هذه المعلومة غير

صحيحة على الإطلاق. بدا ليهنر دراسته وأبحاثه حول الآثار المصرية عام (١٩٧٣) عندما وصل إلى مصر عاش فيها بعد ذلك فترة (١٣) عاما، يؤكد الخبير ليهنر على اكتشاف أدلة تشير إلى أن العمال الذين كانوا يقومون ببناء الأهرامات، كانوا

يزودون بأفضل أنواع الطعام خلال فترات العمل، بالإضافة إلى أدوات أخرى، فما نعرفه اليوم هو أن بناء الأهرامات لم يكونوا عبيدا على الإطلاق.

الإثباتات التي تم العثور عليها في بداية القرن العشرين توضح لنا أن العمال كانوا مقسمين إلى مجموعات، في كل مجموعة كانت هناك خمسة مجموعات صغيرة... يقول ليهنر: نعلم اليوم أن هذه مجموعات كانت تعمل بطريقة المناوبات، أي عمل مجموعة خلال راحة مجموعة أخرى ثم التبادل بينهما وهكذا. لكن لماذا يقبل أفراد المجتمع المصري القديم القيام بهذا العمل الشاق، فلنتذكر أولا ماقلناه سابقا، فالحياة الأبدية لكل فرد تعتمد على الاستمرار ووجود ملكه. ثم أن هناك دلائل تشير إلى أن مفهوم العمل في ذلك الوقت كان

مختلفا فالحریات الموجودة لنا اليوم في اختيار نوع العمل وطبيعته لم تكن موجودة في عالم الفراعنة، المسؤوليات التي كانت تلقى على الفتية المتمتعين بالصحة كانت تتطلب منهم أداء هذه الأعمال لتدبير أمور عائلاتهم... يعتقد ليهنر ان النظام الفرعوني كان يشابه النظام الإقطاعي الذي يدين فيه الجميع بالخدمات للزعيم، كان الاشتراك في عملية البناء شرفا يرغب الجميع بنسبه إلى نفسه، فالقرى المجاورة كانت تتباهى بما تقدمه لعملية البناء من غذاء ومساكن وخدمات صحية وغيرها. بعض البنائين كانوا موظفين بشكل مباشر من الفرعون، آخرون كانوا يتفقون على العمل لفترات زمنية محددة وبعضهم كانوا من النساء.

يعتقد بأن العدد الكلي للعمال الذين قاموا ببناء الاهرامات الكبرى تراوح بين (٢٠-٢٠٠) الفا عملوا على مدى ثمانين عاما... معظم عملهم تركز في فترة فيضان النيل.

علينا هنا أن نشير إلى عظمة البناء ودقة واستمراره لكل هذه السنين أدى بالكثيرين إلى اختلاق نظريات اقل مما يمكن إن يقال عنها أنها ساذجة... فمن نظرية الكائنات القادمة من الكواكب البعيدة مقدمة مساعدات للمصريين في تصميم و البناء باستخدام معارف لانعلم عنها شيا، إلى نظريات أخرى تقترح إن الفراعنة كانوا قد وصلوا إلى مستويات تكنولوجية تفوق مستوانا الحالي، الكثير من النظريات الأخرى فيما يسمى نظريات العصر الجديد (new age). النقطة الأهم دائما هي عدم الاستخفاف أبداً بقدرة الإنسان... علينا ان نتذكر إن استخدام الآلات والأجهزة المتقدمة في البناء أو في أي أمر آخر هو جديد نسبيا مقارنة مع عمر الإنسان على الأرض... لقد كان الإنسان قادرا على مر آلاف

السنين على بناء والتعمير والإبداع دون حاجة إلى الآلات التي نستعملها نحن اليوم.

المصدر:

مجلة (scientific prospect) العلمية.

الثورة الصناعية

التعريف... اسباب... مظاهر... نتائج ..

✍ نازدار جليل مصطفی

يمكن التعرف الثورة الصناعية بأنها تغير اساس اوسلسلة من التغيرات الاساس في طريق الصناعة نقلت الجماهير من الحرف الصناعية الموروثة الى اساليب جديدة في العمل والسفر والمعيشة.

الاصل ان تكون تغير سريعاً ولكن التحول الصناعي لم يكن سريعاً جداً كما يفهم من كلمة ثورة بل كان سريعاً نسبياً بالقياس الى ماكان عليه التحول وكميته والانتاج الصناعي خلال القرون الطويلة السابعة للثورة الصناعية^(١). شاع في العصر الحديث في اورپوا استعمال كلمة الثورة للدلالة عن التغير الاساس السريع الاساس الواسع النطاق في عالم التجارة والزراعة والسياسة والصناعة وغيرها^(٢).

يرتبط الانقلاب الصناعي بالانقلاب الميكانيكي كما انه احدى نتائجه واثارة ذلك ان الاختراعات الميكانيكية المعتمدة على الطاقة المحركة كان من الطبيعي ان تؤثر بالضرورة على الصناعة وتحدث فيها ثورة، فقفزت بالانتاج الى نرى لم يسبق له مثيل في التاريخ^(٣). اما بالنسبة للدول التي انتشرت فيها ثورة الصناعية حسب ترتيب (انكلترا-بلجيكا-فرنسا-المانيا واماكن الاخرى مثل روسيا-بولندا-سويد-اسپانيا-الولايات المتحدة... الخ)^(٤).

مظاهر الثورة الصناعية:

- ١- اخترعت المكائن لتساعد المجهود الانساني او لتحل محله في الصنع المنتوجات وغيرها من البضائع الرئيسية.
- ٢- تمت القوة المحركة (الماء والبخار والكهرباء والنفط) واستخدمت في اغراض عديدة لاحصرها.
- ٣- ازدادت سرعة الانتاج الفحم والحديد والفولاذ زيادة هائلة.
- ٤- توسع النقل وازدادت سرعته بفضل القاطرة والسفينة البخارية.
- ٥- حل انتاج البضائع جملة في المعامل بدرجة واسعة محل الانتاج البني الفردي الضيق النطاق.
- ٦- حدثت هجرة تلفت النظر من الحقل الى المعمل ومن الريف الى المدينة، ومن الزراعة الى الصناعة.
- ٧- استخدمت الآلات الميكانيكية في الزراعة كاستخدامها في الصناعة والتجارة. فضخم الانتاج الاقتصادي والتبادل التجاري تضخماً هائلاً في كل ناحية. وارتفع مستوى المعيشة لعدد عظيم في السكان ارتفاعاً ملموساً.
- ٨- استفحلت الرأسمالية، بتعويضها التجارب في الميدان الفني الصناعي، وكنتيجة للانتاج الميكانيكي.
- ٩- ازداد عدد افراد الطبقتين الاجتماعيتين: المتوسطة البرجوازية العمال (البروليتاريا) ازديادا عظيما واصبح لكل منهما عمل يختلف بوجه واضح العمل عن عمل الأخرى^(٥).

الاهم الاسباب التي ادت الى ظهور ثورة الصناعية في انكلترا قبل غيرها من دول الاوربية..

١- كانت انكلترا في معزل عن الاضطرابات الداخلية التي شغلت اوروبا ولاسيما حروب الثورة الفرنسية وناپليون.

٢- بدأت حركة اختراع الآلات الميكانيكية في انكلترا واستعملت في تحسين طرق الانتاج بصورة واسعة.

٣- وفرة المعادن والوقود وخاصة الحديد والفحم وربما كان وجود الفحم قرب الحديد من العوامل المهمة في تفوق الصناعة في انكلترا.

٤- ان نظام الحكم في انكلترا افسح المجال للطبقة المتوسطة لتوسيع التجارة لبناء الحركة الصناعية، كما ان هذه التجارة ساعدت من جهة اخرى على تصدير المصنوعات الى الخارج. وخاصة الى المستعمرات الانكليزية التي اصبحت اهم الاسواق الخارجية للصناعة الانكليزية.

٥- ان هناك انكلترا ووضعها الجغرافي ساعدها على سبق غيرها في مضمار الصناعة، فكونها جزر منعزلة عن القارة الاوربية^(٦).

٦- سادساً انكلترا كانت بعيدة عن الحروب الاوربية اذ ان جميع هذه الحروب كانت الاراضي اوروبية مما نسيب عنه حالة عدم الاستقرار وعرقلة الاستثمار، وبعكس الحالة في انكلترا حيث انه لكونها جزيرة منفصلة عن اوروبا استطاعت ان تتجنب ويلات الحروب في ارضها^(٧).

أهم نتائج الثورة الصناعية:

١- زيادة الثروة:

ازدادت الثروة الرأسمالية البريطانية، زيادة هائلة خلال القرن التاسع عشر وحتى القرن العشرين بسبب كثرة الاستعمال الآلات ميكانيكية ونظام المعامل حدثت زيادة هائلة في الرأسمال صحبت انتشار التصنيع في الأقطار الأخرى بعد سنة ١٨٧٠ الظهور صناعات الجديدة الكبيرة والتوسع كبير في الصناعات القديمة والتوسع السريع في الصناعة والتجارة وقد وسع كثيراً الحقول التي يستطيع الأشخاص الأغنياء استثمار أموالهم فيها استثماراً مريعاً^(٨).

٢- زيادة السكان:

من الطبيعي ان يؤثر الانقلاب الصناعي الى زيادة سكان، ذلك لانه زاد في كميات الانتاج والثروة العامة. فأصبح ميسوراً الأكبر عدد من الناس ان يعيشوا في ظل هذا النظام الاقتصادي الجديد أكبر مماكن ميسوراً قبل الانقلاب المذكور.

٣- سهولة المواصلات:

لم يكن تأثير المحرك البخاري مقصوراً على تغير طريقة الانتاج بل تناول المواصلات ايضاً فحدث انقلاباً بعيد المدى فيها، وتغير سهولة المواصلات وسرعتها من اعظم مظاهر هذا الانقلاب لان نظام معامل وطريقة الانتاج على نطاق واسع أظهر بوضوح الحاجة الى وسائل صالحة وسريعة للمواصلات لتنقل المواد الأولية الى المعامل بسرعة. وتأخذ منها البضائع الى الاسواق واصبحت التجارة الداخلية والخارجية تعتمد اعتماداً كلياً على سهولة المواصلات وسرعتها وقلة نفقاتها^(٩).

٤- توسيع التجارة:

لما حدثت الثورة الصناعية من انقلاب في المواصلات وطرق الانتاج اثر بعيد في توسيع الحركة التجارية. فالحاجة الى المواد الاولية والى الاسواق لتصرف المصنوعات استثمار رؤوس الاموال ساعدت على توسع نطاق التجارة الى حد بعيد جداً لم يحلم به البشر قبل قيام الانقلاب الصناعي وكانت الانكلترا اكثر الدول استفادة من هذا التوسع التجارى وخاصة بعد منتصف القرن التاسع عشر. وتوسعت تجارة الدول الصناعية الاخرى ايضاً، في فرنسا التي عرقلت تجارتها حرب ناپليون بدأت تتوسع بسرعة بعد تلك الحروب^(١٠).

٥- عمال المدن:

في المراحل الاولى للتصنيع لم يكن نصيب العامل حسناً. لم يتمتع العامل في المعمل آلة المسك او المنجم في منتصف القرن التاسع عشر بمزايا الاقليلاً بل كان يعمل اثني عشرة او اربع عشرة ساعة في اليوم حول آلة في معامل موحشة وغير صحية وخطرة، ولكن بمرور الزمن ولاسيما بعد سنة ١٨٧٠ حين تعمق الصنع وتوسع حدث تحسن في ظروف عمل ومعيشة العمال، ذلك ناتج عن وجود عامل المدينة نفسه والى تأييد وعطف الانسانين بين الطبقات الوسطى والعليا واخيراً.

ضارت السياسة الاجتماعية والاصلاح الاجتماعي من المهمات الرئيسية في كل بلد صناعي^(١١).

الهوامش :

- (^١) فاضل حسين، كاظم هاشم، تاريخ الاوروبي الحديث، بغداد، ١٩٨٢، ص ١١٥.
- (^٢) نفس المصدر، ص ١١٤.
- (^٣) عبدالعظيم رمضان، تاريخ اوروبا والعالم الحديث، مصر، ص ٦٩.
- (^٤) فاضل حسين، كاظم هاشم، م.س، ص ٢٠-١٢٣.
- (^٥) كارلتون، ج. ه. هنر، الثورة الصناعية ونتائجها السياسية والاجتماعية، بغداد، ١٩٦٢، ص ١٦-١٧.
- (^٦) ج. بالمر: تاريخ العالم، ج ٢، القاهرة، ١٩٧٠، ص ٨٢-٨٣.
- (^٧) محمود خيرى عيسى، محاضرات في تاريخ اوروبا الاقتصادية، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٥٨، ص ٥٧.
- (^٨) ج. بالمر، م.س، ص ٩٠-٩١.
- (^٩) ج. بالمر، ن.م، ص ٩٣-٩٤.
- (^{١٠}) ج. بالمر، ن.م، ص ٩٥.
- (^{١١}) فاضل حسين، كاظم هاشم، ن.م، ص ١٣٨-١٣٩.
- المصادر:
- ١- فاضل حسين، كاظم هاشم، تاريخ الاوروبي الحديث، بغداد، ١٩٨٢.
- ٢- عبدالعظيم رمضان، تاريخ اوروبا والعالم الحديث، مصر.
- ٣- كارلتون، ج. ه. هنر، الثورة الصناعية ونتائجها السياسية والاجتماعية، بغداد، ١٩٦٢.
- ٤- ج. بالمر: تاريخ العالم، ج ٢، القاهرة، ١٩٧٠.
- ٥- محمود خيرى عيسى، محاضرات في تاريخ اوروبا الاقتصادية، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٥٨.

رد هادي على التصريحات الصحفية للوفد البرلماني التركي

✍ د إسماعيل حصاف *

صدر مؤخراً ردود أفعال متباينة بشأن تصريحات الوفد البرلماني التركي في مدينة كركوك بتاريخ ٢٦ من شهر أيلول المنصرم، والذي ضم في عضويته كل من السيد تورهان جوماز عن حزب العدالة والتنمية الحاكم والسيد اورهان داون عن الحزب الجمهوري المعارض. وقد أدلى الوفد الزائر خلال المؤتمر الصحفي بتصريحات أثارت ردود أفعال كثيرة وجدلاً واسعاً بين الأوساط السياسية، العر الذي يعمق من حدة الخلاف في الشارع السياسي وتدفع بالفئات الشوفينية والمربطة بالخارج السعي الى الاصطياد في الماء العكر. ومن هذه التصريحات: ((جنناً للأطلاع على أوضاع التركمان في كركوك وتلعفر وطلوز خورماتو)) وأضاف عضو البرلمان التركي عن حزب العدالة والتنمية تورهان جوماز أن ((مستقبل مدينة كركوك يحدده أهالي كركوك والمادة (١٤٠) هي إحدى مواد الدستور العراقي الدائم، وأي شئ تأتي به المادة ويضر بمدينة كركوك سنواجهه ونقف ضده، مؤكداً في الوقت ذاته حرص بلاده على وحدة الأراضي العراقية))، ثم أضاف: ((من حقنا كدولة جارة للعراق أن يكون لنا وجود في العراق مثلما للولايات المتحدة الأمريكية وجود فيه)).

بالتأكيد أن مثل هذه التصريحات لاتخدم القضية العراقية بتشكيلاتها الجماعية وهي تتناقض مع المبادئ الديمقراطية التي تدعي بها أنقرة وتهدد السلم الدائم في عموم المنطقة بل وقد تجر الشرقيين الاوسط والادنى برمته الى دائرة العنف يدفع ثمنها جميع الشعوب والدول ومنها بالتأكيد تركيا.

وعليه من ابداء بعض الملاحظات الاولية على مثل هذه التصريحات التي تأتي في الوقت الذي يقترب دستور العراق الفيدرالي التعددي من تنفيذ المادة (١٤٠) الخاصة بإقرار مصير مدينة كركوك والمناطق الأخرى التي أطلتها سياسة الجينوسايد والتطهير العرقي:

أولاً: من اعضاء الوفد الحق في التحدث باسم سكان كركوك وتلعفر و طوزخورماتو ويجعلوا أنفسهم أوصياء على الشعب التركماني في كردستان العراق الذي يشكل إحدى مكونات بين التركمان بهذا الشأن؟!، علماً أن الأغلبية الساحقة منهم تؤيد تنفيذ مواد الدستور وترفض رفضاً قاطعاً التدخلات الخارجية وعلى رأسها التدخل التركي. ثم أليس من الأولى بأعضاء الوفد العودة الى التاريخ، وماذا فعلوا بالإمارات التركمانية كإمارة البستان وغيرها، بينما أقدمت آل عثمان الة بناء نواة دولتهم الأولى على أنقاض عروش أجداد التركمان، ناهيك عن حروبهم المستمرة وصراعاتهم التاريخية مع الأسر التركمانية الحاكمة في إيران خلال أحقاب تاريخية مختلفة. والسؤال المطروح هنا، أليس الدفاع عن التركمان ذريعة للوصول الى نفط كركوك أولاً وإفشال التجربة الفيدرالية الرائدة في كردستان العراق ثانياً. ومن جهة أخرى، ووفقاً لهذا الرأي فمن حق حكومة إقليم كردستان أن يكون لهم وجود في تركيا للأطلاع على أوضاع أكثر من (٢٠) مليون كوردي هناك، ومن حق العرب التواجد

في إقليم أسكندرونة، ومن حق أيران الدفاع عن الشيعة وللروس الحق التواجد في استانبول للدفاع عن الكنيسة الأرثوذكسية التي قوضت عسفاً.^١

ثانياً: من المستغرب حقاً أن يدلى السيد تورمان جوماز بتصريحات تضر بالعلاقات العراقية- التركية وتتناقض مع التوجهات التركية في الدخول الى الاتحاد الاوروبي الذي يقوم أساساً على مبدأ احترام حق الشعوب وعدم التدخل في القضايا الداخلية، جاعلاً من نفسه وصياً على مادة (١٤٠) وأمرنا ناهياً على البرلمان العراقي حينما يقول: ((...وأى شى تأتي به مادة ١٤٠ وتضر بمدينة كركوك سنواجهه ونقف ضده))، أن هذا المبدأ يعطي الحق لكل دول الجوار التدخل ايضاً في الشؤون التركية، والغريب انه ينطلق من مبدأ الديمقراطية وفرض شروط مسبقة على الدستور، وكان من الاولى به أن يقدم الاعتذار أمام سكان كركوك بكورده وتركمانه وكلدواشوره وعربه بما ألحق بهم من ظلم وعسف تاريخي خلال حكمهم للمنطقة وأن يدفع لهم التعويضات اللازمة.

ثالثاً: يضع السيد اورهان دولته في مستوى الولايات المتحدة الأمريكية، ناسياً أو متناسياً أن واشنطن تقود العالم المعاصر، بينما فقدت أنقرة دورها بانتهاء الحرب الباردة وأنها تعاني من مشاكل داخلية معقدة وأن حلقتها باتت ضعيفة جداً ومعرضة لمفاجآت الزمن. وهل تمتلك تركيا ماتملكه الولايات المتحدة الأمريكية من نفوذ سياسي وعسكري. نعم، قد يكون لتركيا الحق في التواجد في إقليم كردستان كدولة جارة ولكن على مستوى الشركات الاستثمارية والبعثات والدبلوماسية مع إحترام الخصوصية والمصالح لكل طرف، وإبعاد فكرة التدخل العسكري لأن ذلك ستدفع بالمنطقة الى حروب طاحنة الى تدخل اطراف وقوى دولية اخرى، لأنه لا الشعب العراقي ولا الكردستاني ولا دول الجوار

ولا المجتمع الدولي تقبل بمثل هذه الأفكار. وأخيراً، أن الإتران السياسي والعقلانية هما الدواء الأنجح في حل قضية كركوك طبقاً لمواد الدستور وأهل مكة أدرى بشعابها، بارك الله في إمرى عرف حده ووقف عنده، وانتهى هذه المقالة بالمثل الصيني الذي يقول: من داره من الزجاج لا يرمي بالحجارة الى بيوت الآخرين.

* الأستاذ في قسم التاريخ - كلية الآداب - جامعة صلاح الدين

ليثري

د. مهدي قادر خضر

كلية التربية الأساس

ماكانت الانتفاضة الباسلة في نيسان ١٩٩١ حادثة عابرة، بل كانت تمثل مرحلة مشرقة ونادرة في تاريخ كردستان، أعقبها تغيرات وتطورات هامة شملت جميع الميادين، حيث انفتح على الجميع الباب على مصراعيه، لاسيما أمام المفكرين والمبدعين، مما أدى ببعض المعنيين بالتأريخ وعلى وجه الخصوص نخبة من أساتذة الجامعات في إقليم كردستان، أن يستثمروا هذه الفرصة في توظيف مشروع كان حلماً يرادوهم منذ زمن إلا وهو تأسيس (جمعية ثقافة التأريخية للكردستان) في الإقليم لتضاف إلى مثيلاتها كي يرفرف أسوة بغيرها في سطوح المباني في مدننا لاسيما في اربيل العاصمة التي تعد أقدم مدينة عامرة في التأريخ وكان من قبل ذلك خرقاً خطيراً وخطيئة كبرى.

لم تتوقف الطموح إلى هذا الحد فحسب، بل إن عزيمة ذوي الأقلام قد ظهرت قوة لا يستهان بها، إذ أقدموا على إصدار (مجلة التاريخ) كخطوة مباركة لتزوين الجمعية كما تترزين العروسة بالحلي والمجوهرات.

لاشك كان ذلك عملاً جباراً، لأن تاريخنا يعتريه بعض الغموض والنظريات الغربية جاءت من قبل بعض المؤرخين عن قصد وغير قصد، شوهت معالم

وحقائق شعبنا، ونأمل من مجلتنا أن يخوض معركة لرسم الأفكار والوقائع بشكل موضوعي ورصين لإمالة اللثام عن واقع المجتمع الكوردي وخصائصه التي تعطيه هويته المتميزة المستقلة. ولتكون منبراً حراً طليقاً لأقلام المفكرين والمؤرخين ليدلوا بأرائهم وأفكارهم عن الكورد والكوردستان، معززاً بالأدلة والفرائض والاستشهاد.

ومن حسن الحظ جاءت هذه المبادرة في ظرف ملائم، وسوف تخرج مجلتنا إلى أيدي القراء الأعزاء، بعد الخطاب الكوردي الواحد، ويجب أن لاننسى إن كل ما تحقق وما يتحقق هو ثمرة من ثمار دماء شهدائنا الأبرار وأبناء شعبنا البررة، وكذلك يجب أن لا يغيب عن بالنا بأن النضال الحالي ماهو إلا صراع في أروقة المؤسسات والحكومات، والمنضريها من كان له اليد الطولى في مخزون العلم والثقافة والتاريخ، حتى يتسنى أن يخوض ثمار هذه الحروب الطاحنة.

والنجاح كفيل أولاً وقبل كل شيء يدعم حكومة الإقليم على مشاريع الحضارية والمواكبة التطورات للشعوب المتقدمة لأجل تحقيق أهدافنا في إحقاق العدل والمساوات وتهيئة مجتمع مخزن قادر على فهم الواقع واستيعاب المتطلبات العصرية.

ونأمل عن عزوجل أن يذلل لنا الصعاب، ويوفقنا في سعيانا والله من وراء القصد.

گوفار
که شکولی

ھەردمە ئەمەرىكىەكان

ژمارەيەك لەمىللەتە كۆنەكان لە ئەمەرىكاي ناوھەراست وياشوو ھەپەمیان دروستكردووە، ئەوھبوو ھەپەمەكانى خان خانەيى كۆتا راستيان دروستكردووە، وە بەرزترين شوپىنى ھەپەمە راستەكەيان وەكو سەكو بۆ بنياتنانى پەرستگاگانيان بەكارھىناوہ.

بۆ نمونە: مۆتشيكا لەپيرو ھەپمى گەورەيان لە (طوب) بنيات ناوہ. پەرستگاي خۆر لە نزيك ترجيلوى ئىست لەسەر كەنارى باكورى پيرو، ھەپەمىكى پەلەيى تىدايە، كە لەسەر بنگەيەكى پەلەيى بنياتناوہ. ھەروەھا مايا كۆنەكان لە ئەمەرىكاي ناوھەراست چەند گۆرستانىكى كەلەكەبويان لەسەر شيوەى ھەپەم دروستكردووە، لەسەريشى پەرستگانى بنياتناوہ.

ھەروەھا تولتيك لەناوھەراستى مەكسيك چەندەھا ھەپەمى گەورەى پەلەيەيان دروستكردووە، يەككە لەم ھەپەمانە لە شكولايە وبە يەككە لەگەورەترين دامەزراوہى جىھانى دەرژمىردىت.

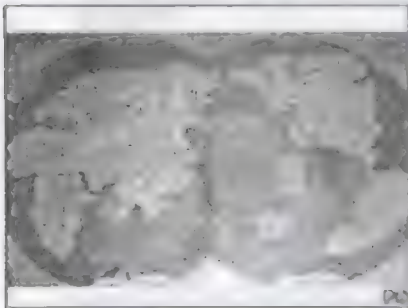
ھەروەھا كۆمەلەيەك ھەپەمى دى كە دەگەرپنەوہ سەر تولتيك ھەپەمە گەورەكانى پوژومانگانى دروستكردووە، كە تاكو ئىستاش ماون لەتيوتيوواكان نزيك مەكسيكوسيتى.

ئىسپانەكان زۆريەى ھەپەمەكانى ئىمپراتورىيەتى ئەزەتيكىەكانيان لە مەكسيك پووچاند. ئەم ھەپەمانەش بەھەمان شيوەى ھەپەمە ئەمەرىكىەكانى

تر به خانە خانە وسە كۆدار دروستكرايەون، كه لەبەرترین ئاستى ئەم سەكۆيانە پەرستگا دامەزرايەون. وە گەرەتريفيان دووانيان بوو، كه لە تينوشتيلان (مەكسيكوسیتی ئیستا) دروستكرايەون.

چينيەكان بەر لە كريستوفەر كۆلۆمبوس هەردوو ئەمەريکايان دۆزیوەتەووە:

بەپیتی ئەو نەخشەییەیی كه لەمەدواییانە دۆزرایەووە لەبێجین لەچین

پسپۆرپان وا دادەنێن كه چينيەكان
پیش كړی ستۆفەر
كۆلۆمبوس (columbus) هەردوو
ئەمەريکا (ياکور وياشور)يان
دۆزیتهووە، گوايه يەكەمجار لەلایەن
عەمیدی چيني Zheng دۆزرایتهووە

ئەك لەلایەن كۆلۆمبوسەو كه ئێمە لەكتیبهكانی میژوودا وا فیژیووين لەلایەن
كريستوفەرەووە لەسالی ۱۴۹۲ دۆزراووەتەووە.

لەم نەخشە نوێیەدا زۆر بەجوانی و وردیكی مەزن نەخشەیی ئەفریقا
و هەردوو ئەمەريکا (ياکور وياشور) ونوسترالیا تیندا بەپروونی دیارە. ئەم
نەخشەیه بە بری ۱۵۰۰ كراووە لەبازرگانیکی كکتیب قروش لەشەنگای، لەگەڵ
ئەوێ ئەم نەخشەیه لەسالی ۱۷۶۲ دروستكراووە، بەلام ئەو دەلیت: ئەمە
دانەیهیكی كۆپیكرای نەسلەكەیتي كه دەگەرپتەووە بۆ سالی ۱۴۱۶ واتە
زیاتر لەحەفتا سال بەر لەدۆزینەووەكەي كۆلۆمبوس.

زانایان ئەم نەخشەیه بەئەسل دەزانن، وە سەلماندوشیانە كه

نەخشە يەككى ئەسلە.

جىنيە سىتىقن لە كۇتۇپى ئابورى دەلىت: ئەم نەخشە نوپە پارچە يەككى
گرنگ وەسەف دەكەت وەدەلىت: لەناو نەخشە كەدا جىهان بەجوانى وپوونى
دىارە، وە زۆر بەئاسانى دەتوانىن كىشورەكان لىكىدى جىياكە يەنە وە.
سەرچاۋە:

سایتى BBC Online.

چەند زانىارىيەك لە مېژووى فېرگەردن لە عىراقدا

📖 **بىنايدانانى ھەندى قوتابخانە بە بەرتىل:**

ئەم چىرۆكە خوالىخۇشبوو حەكىم سەلىمان خوى بوى گىرامە وە، لەپاستىدا
ئەم چىرۆكە ئەو دەردەخات كە چۆن تەوانىيەتتى سى بىناي قوتابخانە
بەپارەي بەرتىل دروست بىكات، ئەو كاتە حەكىم سەلىمان بەرتىبەرى مەعارىف
بوو لەبەغداد، كە ئەو ھەلساۋە بەپىشكەشكەردى بەرتىل بەجاويد پاشا والى
بەغداد.

- ووتى: لەتەوان مەن و جاويد پاشاى والى بەغداد دۆستايەتە كەمان ھەبوو، مەن
ئىوارەي ھەموو پۇرۇش سەردانم كەردوۋە.

لەيەك لەئىتورەكان بىنىم زۆر غەمبار بوو وە تورەيى بەپوويە وە دىاربوو، كە
بەو جۆرە بىنىم پەرسىم لىتى:

ئەمۇ تورە دەتەبىنم پاشا، ھەوال جىيە؟

- ووتى: (جاويد پاشا): رازى دەبىت بەرتىل خۆر بىم.

- ووتى: (حكمت پاشا): نەخىر، بەلام چ باسە؟

- پاشا ووتى: ئەمىر دوو كەس لەخەلكى نەجەف ھاتوون بۇ لام بېرى

(۴۰۰۰) لىرە نالتونيان بۇ ھىناوم، داوايان لىدەكردىم كە يەككىيان ھەلېزىرم

بە (كلىلدار) لەنەجەف لەبەرامبەر ئەو بېرە پارەيە.

- ووتى: ئەى تۆ چىت كىرد؟

- ووتى: يەكسەر دەرم كىردنە دەرەو.

- ووتى: نەخىر پاشا تۆ ھەلەيەت، مەن وادەيىنم ئەو بېرە پارەيەيان لى

وەرگى.

- ووتى: واتە تۆ دەتەوئىت بەرتىل بخۆم!

- ووتى: نەخىر گەرەم، لىيان وەرگەرە و بىسپىرە بەمەن تاوەكو ھەندى بىناى

قوتابخانەى پى دروست بىكەم.

- ووتى: خۆ ھەللا ئەو ھەش بىرىكى باشە.

- ووتى: ئەو كارە لىگەرە بۇ مەن، مەن بەدواياندا دەگەرەم، پىيان دەلەم والى

ئىوھى دەوئىت تا ئەوھى كە ھاتن بۇ نوسىنگەكەت پاش ماوھەكەش مەنىش

دەمە نوسىنگەكەت ئەو كات لەبەردەمياندا دەلەتت: حكمت ئەو بېرە پارەيە

ھەلگەرە و بىناى قوتابخانەى پى دروست بىكە.

بەم شىوھە پىلانەكە تەواو بوو پارەكەم وەرگەرت و بە بانكەم سپارد

ولېزەنەكەم لەخۆم وەبەلقدار خەزىرە و عزت فارسى بۇ سەرپەرشتى

تىجۈھەكانى پىك ھىنا، بەم بېرە پارەيە سى بىناى قوتابخانەم دروستكرد كە

تا ئىستاش ماون. ئەو قوتابخانەش بىرىتىن: لەقوتابخانەى خاتونىە ودار

بعثات (خانەى نێردەکان) و قوتابخانەى ئىتihad کە دواتر بە مەئموونە ناوێرا.

📖 **مێژووی فێرکردنى کچان لە عێراقدا:**

لەگەڵ ئەو هەموو بۆلەبۆلە و تانە و تەشەرەى خەلکى، دەنگى هەندى
لە پۆشنفکران بەرزبویە و لە ناو بەغداد بۆ کردنە وەى قوتابخانە،
وداویان دەکرد قوتابخانە بۆ کچانى مۆسڵمان بکێتە وە، بەلام دەسەلات
لە بەرامبەر ئەو داوایە کە وێبە تەنگژە وە لە لایەک بە هۆى تێڕوانینى خەلکى
و لە لایەکى دى نەبوونى مامۆستایان و فێرکارانى ئافەرەت کە بە توانا بێت بۆ
وتنە وەى و انە لە کاتى کردنە وەى قوتابخانە.

پاش گەڕان، پەرەشپاری ئینگلیزى مس کلی خۆى پێشکەشکرد تا
بە پێتوبەرایەتى ئەو قوتابخانەى بکێتە ئەستۆ.

لە سەرەتاکانى تشرینی یەکەمى سالى ١٩١٩ مس کلی گەیشته بەغداد
و دەست بە کاربوو لە بارەگای (نظارە معارف) وە لە مێژووی ١٩١٩/١١/٧
لە پۆژنامە راگەیاندى ئێک بلایبوو و تێدا ئاماژەى بە وە کردبوو کە بەم نزیکانە
قوتابخانەى فەرەمى بۆ کچان دەکێتە وە، ئینجا ئەو خانووەى یەى
کە دەکەوێتە گەرەکی مەیدان کردیانە بارەگای قوتابخانە کە.

وە لە پۆژى ١٩٢٠/١/١٩ ئاھەنگێکى گەرە بۆ کردنە وەى ئەم قوتابخانەى
سازکرا بە ئامادەبوونى مس بیل و ژمارەى ئە لە ئافەرەتانی عێراقى و بیانی، کە
هەندى و تارى تێیدا برا، کە تێکراى و تارەکان جەختى لە سەر هاندانى
فێرکردنى ژنان و کچان دەکرده وە.

سەربارى هاندان و فریودان و تارەزومەندکردن، کە چى ژمارەى ئەو
کچانەى کە ناوى خویان تۆمارکرد لە هەشت کەس تێنە دەپەڕى. ئەم دەستە

نۇبىيە نۇتۇنەرى پۇلى يەكەم بۇون لەكچان لەمىژووى فېرکردن لەعراقدا
ئەمەش ناوەكانيانن: (پاكيزە واصف - صفيه واصف - حسيبه الشايخ داود -
صبيحه الشايخ داود - سليمه خضر - مديحه توفيق الخالدى - عفيفه توفيق
الخالدى - مديحه صالح)، شايەنى باسە لەپۇژى ۱۹۲۰/۱/۲۱ خۇيىندن لەم
قوتابخانە يە دەستى پېكرد.

❧ خۇيىندن لەقوتابخانە سەرەتايىيەكان چوار سال بوو، پاشان ئەزمۇنىكى
مىرى (حكومى) بۇ قوتايىيانى پۇلى چوارەم ئەنجامدە درا.

وہ يەكەم تاقىكرىنەوہى مىرى (حكومى) كە بۇ ئەو قوتايىيانە ئەنجام درا،
كە بە (بەكەلۇريا) ناسرا لەپۇژى ۲۶-۲۹ مايسى ۱۹۱۷ بوو، و لەو كاتەوہش
بەم ناوہ ناودەبرىت.

سەرچاوە:

عبدالرزاق هلالى، حقائق وطرائف من تاريخ التعليم في العراق، مجلة افاق
عربية، عدد ۱۱، تموز ۱۹۷۸، ص ۹۸-۱۰۵.

ميرنشینی سۆران

❧ ئەپۇرۇز ئەلى كاكە ئەمىن

يەككە لەميرنشينە كوردىيە كۆنەكانە، دامەزراندنى دەگەرپتەوہ بۇ پيش
سولتان سەليم. دامەزرىنەرەكەى عيساى كوپى كەلۇسە. شارى ھەولير
پايتەختى ئەم ميرنشينە بووہ لەسەردەمى مير (عيزەدين شيردا) كە لەلايەن
سولتان سلىمانى قانونى لەسالى ۱۵۳۴ز دا، لەسىدارەيدا. پايتەختەكانى

نهم میرنشینه بریتین له هه ولیر و خه لیفان و دوین و پره واندز. به ناویانگترین میری
نهم میرنشینه میر محمدهدی گه وره بیوو که له سالی ۱۸۱۲ز، نازناوی
پاشایهتی له خۆی ناوه. میر پاش وهرگرتنی فرمانیه وایی میرنشینه که ی
دهستی دایه به هیزکردنی میرنشینه که ی، له گرنگترین کاره کانی:

۱- دامه زرانندی چهند لیژنه یه ک بو سه ره پرشتی کاروباری ئیداری
میرنشینه که وه کو نه نجوومه نی سه ره وری که خۆی سه روکی بو.

۲- دامه زرانندی لیژنه ی سه ربازی به سه روکایه تی نه حمده به گی برای.

۳- پیکهینانی لیژنه ی زانایان بو سه ره پرشتی کردنی حوکه کانی شه ریه ت.

۴- لیژنه ی بنیاتنان و دروستکردن بو دروست کردنی پرد و شووره و سه نگه ر.

۵- لیژنه ی بازرگانی بو سه ره پرشتی کردنی کاروباری بازرگانی و بازار.

سکه ی پوولی ده رکرد که له سه ر پوویه کی پووله که مۆری میر محمده دیاره،
له دیوه که ی تریشی نووسراوه له نهسته نبول لیدراوه.

سه ره پای هه مو نه مانه ش هه ستاوه به دروستکردنی خه نجه رو دانانی
سنوور بو دزی و پاو و پووت و تالانی. سه ره پای نه وانه ش سه رچاوه کان ناماژه
به وه ده که ن که نامه کاری هه بووه له نیاوان میر محمده و ئیبراهیم پاشای
کوپی محمده عه لی پاشای میسر بو یه کخستنی هه وله کانیاوان دژی
عوسمانیه کان، به لام ئیمه هیچ به لگه یه کمان له به رده ستدا نییه، جگه
له وه ی که حسین حوزنی له ملیخواه گنیراویه تیه وه.

میر محمده زۆر ده سه لاتی فراوانبوو تا وای لیهات پوو به ریکی گه وری
که وته به رده ست، عوسمانیه کان له هه نگاوانه ی میر نیگه ران بیون
ده ستیان دایه هیزشیکی گه وره، که سه رکردایه تیان دایه ده ست سه روک

وەزیران سەدری ئەعزەمی پێشوو محەمەد پەشید پاشا. سەرەرای ئەمەش
ئێران هیزەکانی کۆکردەوه بۆ لێدانی میر لەدیوێکە ی ترەوه. لەدوایدا میر
ناچار بوو خۆی بەدەستەوه بدات بۆ ئەوێ قەسابخانە لەمێرنشینەکهیدا
پوونەدا و دوای نێردرا بۆ ئەستەنبول لەپێگەی گەڕانەوه دا کۆژرا. لەدوای میر
محمد وورده وورده مێرنشینەکه بەرەو پووخان چوو تاوای لیھات لەسالی
١٨٣٦ز دا پووخا. ھۆکارەکانی پووخانی دەگەرێتەوه بۆ ئەم ھۆکارانە ی
خوارەوه:

١- گەربوونەوه ی هیزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەسێ لاوہ
بەسەرکردایەتی ھەریەکە لە محەمەد پەشید پاشا و محەمەد پاشای
بەیرەقدار والی موسڵ و عەلی پەزا پاشای لازی والی بەغدا بەپشتیوانی ھێزێکی
گەورە ی ئێران.

٢- پشتگیری بەریتانیا بۆ لایەنی عوسمانی.

٣- نەبوونی ھیچ پشتیوانیەك بۆ هیزەکانی محەمەد پاشا.

٤- نەبوونی ھاوکاری لەنیوان مێرنشینێ سۆران و مێرنشینەکانی تردا بۆ
فریاکەوتنی یەکتری لەکاتی پێویستدا.

ھۆکاری دیکەش ھەن بۆ پووخانی مێرنشینەکه وەکو ئەوێ ھەندیک
دەییگەرێننەوه بۆ فەتوای مەلای خەتی، وە ھەروەھا نەبوونی نەخوێندەواری
و پۆشنبیری.

سەرچاوەکان:

١- شەرەفخانێ بەدلیسی: الشرفنامە، ترجمە: ملا جمیل بندی پۆژێیانی، بغداد، ١٩٥٣.

٢- صالح قەفتان: مێژووی گەلی کورد لە کۆنەوه تا ئەمڕۆ، بەغداد، ١٩٦٩.

٢- د. عبدالله عەلیاوەیی: کوردستان لەسەردەمی دەولەتی عوسمانیدا، سەنتەری لیکۆلینەوێ ستراتیجی کوردستان.

✽✽✽

فەرھەنگی ئاینەکان

هیندۆسی

هیندۆسی ئاینیکی بت پەرستیه، وژۆریە خەلکی هیندستان باوەریان بەم ئاینە هەیە و ئاینی وژۆریە گەلە، ئەم ئاینە لەکاروانیکی دوور ودریژ لەسەدە ١٥ پ.ز، و بگرە تا ئیستا فۆرمەلە بوو و دروست بوو، ئاینیکە بەهای گیانی (روح) و کردەیی لەخۆگرتووە سەرباری بنەمای یاسایی و پێکخستن. چەند خواوەندی (فرە خواوەندی) دەپەرستن بەپێی جۆر و پەڕیوەستی کار هەموو ناوچەیەک خواوەندیەک و هەموو کارێک یان دیاردەیەک خواوەندیکی هەیە.

دامەزراندن:

- دامەزرێنەرێکی دیاریکراوی نییه و ژۆریە نوێسراوەکانیشی دانەرێکی دیاریکراوی نییه.

- ئارییەکان کە بەرەو هیند کشان لەسەدە ١٥ پ.ز، بەدامەزرێنەرێکی بەراییی ئەم دینە دادەنرێن.

- لەسەدە ٨ پ.ز، ئاینی هیندۆسی لەسەر دەستی کاهینە بەراھیمەکان کە وایان دادەنا سروشت و توخمیکی خواوەندیان هەیە.

- دووبارە ئەم ئاینە پەرەیسەند لە سەدە ٢ پ.ز لە ڕیگای یاساکانی

(منوشاستر).

كتىبە كانيان:

۱- ويدا (قىدا) ۲- ياساكانى منوشاستر ۲- ھەندى پەراۋى تر.

۱- ويدا(قىدا): لەژيانى ئارىيەكان دەدوئ وپلەبەندى بالابونى ئەقل لەسادەگىيە ۋە بۇ ھەستى فەلسەفى دەخاتەپرو، ۋە نزاى تىدايە كە كۆتايى بەگومان دىت. لەپىنج كىتىب پىك دىت:

۱- پىچ ويدا: دەگەپتە ۋە بۇ ۲۰۰۰ سال پ.ز، و ياس لەخواۋەندەكانى ئەندرا وفارون... ھتد دەكات.

ب- يساجور ويدا: پەھبانەكان لەكاتى پىشكەشكردى قوربانى دەيخوينن.

ج- ساما ويدا: كۆمەلە سرودىكە لەكاتى نوپۇز ونزادا دەخويندريت.

د- ئەئار ويدا: بۇ لايردى سىحر وخوراقيات... ھتد. كە كۆمەلە ووتارىكە. ۋە ھەرىكە لەمانە دابەش دەبن بۇ چوار بەش:

۱- سميھتا: نوپتەرى ئاينزاى سروشت ونزاى گەلانى ھىندىيە بەر لەكشانى ئارىيەكان بۇ ئەم ولاتە.

ب- بەراھمن: بەراھىمەكان بۇ نىشتەجىيىۋانى وولاتى خۇيان پىشكەشى دەكەن لەجۆرەھا قوربانى.

ج- ئاراتياك: نوپۇز ونزاىە شىخەكانيان لەكاتى مانەۋەيان لەئەشكەوت ودارستان دەيخوينن.

د- ئابا نىشادا: نەپتى و بىيىنە دەرونيەكانە. بۇ عارفانى سۆفى.

۲- ياساكانى منوشاستر: لە سەدەى ۲ پ.ز، لەسەردەمى وىدى دووھم دانراۋە، سەردەمى سەركەۋتنى ھىندۇسى بەسەر ئىلحاد(بوزى- جىنى).

۲- ھەندى پەراۋى تىرى: ۋەك:

أ- مهابارتا: داستانىكى ھىندىيە ۋ دانەرەكەى (ۋىاس كورپى بوسرايە) لەسالى ۹۵۰ پ.ز.

ب- كىتا: ۋەسفى جەنگى نىوخۇى نىو ئەمىرەكان لەيەك بىنەمالەى پاشايەتيدا دەكات. دەدرىتە پال كرشنا. ۋىدىگائى فەلسەفى ۋ كۆمەلەيەتى لە خۇدەگرىت.

ج- يوجا ۋەسستھا: باسى لاهوتى ۋەلسەفى لەخۇدەگرىت بە شەست ۋچوار ھەزار بەيت.

د- رامايانا: گرنگى بەھزرى سياسى ۋ دەستورى دەدات ۋ وتارىكى پاشا (راما)ش، لەخۇدەگرىت.

تېرۋانىنى ھىندۇسى بۇ خواۋەند: ھىندۇسەكان سى رۋانگەيان ھەيە بۇ خواۋەند:

۱- يەكتاپەرستى ب- فرەيى ج- تەسلىس(التىلىث)

ب- فرەيى: بىروايان ۋايە ھەموو سىروشتىك سود ۋزىانى ھەيە.

ج- تەسلىس(التىلىث): لەسەدەى ۷ پ.ز، كاهىنەكان خواۋەندەكانيان لەيەك خودا كۆكرەۋە:

- براھما: لەبووندا. - فشنو: ھاندان. - سىفا: ھەپرونكرن ۋ بەھەلاكەتېردن.

چىنەكانى نىو كۆمەلگەى ھىندۇسى:

ئەم چىنانە ئەزەلەين ۋ لەدروستىكراۋى يەزدانن:

۱- بەراھىمە ۲- كاشتەر ۳- ۋىش ۴- شۋەدەر.

بيروباومريان: بيروباومهريان له چوار په گزدا خو دهنوتی، نه وهش نه مانه ن:

- ۱- کارما ۲- دوندون (تناسخ ارواح) ۳- يه کبونی بونه وه (وحدة وجود) ۴- دهرچوون (انطلاق).

۱- کارما: ياسای پاداشت، سيسته می گهر دوون له سره يه کسانى و دادپه روه رى ته واو وه ستاوه.

۲- دوندون: نه گهر يه کيک مرد گيانى دهرده چیت وجهسته کهى له ناو ده چیت وگيانه که شى ده چيته جهسته ی يه کيکى دى.

۳- دهرچوون: چاکه کار وخرابه کاريش ژيانى نوئ و دووباره ی ليوه بهرهم ديت تاوه کو گيانى (روح) پاداشت يان سزا بدرت و وهريگريت، له سره نه وهى له خولى پيشوو پيشکه شيکردوه.

۴- يه کبونی بونه وه (وحدة وجود): مروؤ له توانايدايه بيروباوه و سيسته م و دامه زراوه دروست بکات و پاريزگاريشى ليکات وييشيروخيئى، بهمهش مروؤ بهرهنگارى يه زدان دهکات. وگيانيش نه زهليه ويهرده وامه وخهلقينراوه وپه يوهندى نيوان خواوهند و مروؤش وهک په يوهندى ناگر وپرشكى ناگر وايه.

هه ندی بيروباومري تریشيان هه يه:

- جهسته ده سوتينريت پاش مردنى چونکه بپوايان وايه له وړينگايه وه گيان بهرز ده فري و به شينوه يه کى ستونى تا مه له کوتى بهرز و بالا.

- پيروزکردنى مانگا.

- سى جيهان هه يه:

۱- جيهانى بالا و بهرز: جيهانى فريشته وپه ريبه کان.

- ۲- جىھانى مرقۇ: بارەگاي ئادەمى بەھاتىيان.
- ۳- جىھانى دۆزەخ: ئەمەش بۇ تاوانكار وگوناھبارانە.
- نابىت پىيا، ئافرەت لەچىنى سەرۋى خۇر، بخوازىت، بەلام پىچەوانەوہ ئاسايە.
- ياسا نابىت باج وپىتاك لە بەراھىمەكان سەنىت.
- چىنى شۇدەر كەمترن لە گيانداران و سوكترن لەسەگ (بەپى ياساى منو).
- كفارەتى كوشتنى پىاۋىكى شۇدەرى لەگەل كوشتنى سەگ و يان بۆق و پشیلە و پىشۆلە و كۈنەبەبوو يەكسانن.
- تەنھا بەراھىمەكان توانايان ھەيە وړتيان پىدراوہ پەروای پىرۆز بنوسن.
- خوا لە بەراھىمەكان خۆشبووہ بۆ ھەتا ھەتايى.
- ئەگەر بەراھىمەك ھەق بىت بكوژىت، ئەوا دەسلەتدار بۆى نىيە بىكوژىت تەنھا تاشىنى سەرى نەبىت بەلام لە خوار چىنى بەراھىمە دەكوژىت.

جەنگى سارد

Cold War

زاراۋەيەكى نوپىيە، پاش جەنگى جىھانى دووہم بلاۋويوہ. مەبەست لەئەم وشەيە مەملەتتى نىوان دوو دەۋلەت يان كۆمەلە دەۋلەتتىكە كە مەملەتتىيان ھەبىت، ئامانچ تىيدا نەو ئامانچەيە كە جەنگى چەكدارى(جەنگى گەرم) بۆى دەكۆشى لە پەروى شەكانى مەعنەۋىياتى ئوژمن ۋەك پىخوشكردنىك بۆ

خۆبەدەستەۋەدانى لەشەپدا.

ئەۋەش بە بەكارھىتەننى پلان يا ستراتېژىكى سىياسى يان ئابورى، ۋە
 ھەروھە بەكارھىتەننى پروپاگەندەى پادىۋىنى خولقاندنى پروپاگەندە
 وتۆمەتى مەبەستدار وىرۇ، ۋە لىدۋانى پۇژنامەۋانى كە بەرەنگارى ئىستىفراز
 دەگىرتەخۇ، ۋە ھەروھە سازدانى نەمىشى سەربازى ۋەپەشەكانى پۇژنامە
 وئىزگەيى وىلاۋكردنەۋەى بەلگەنامەى نەئىنى وپەخش كردنى پروپاگەندەى
 مەبەستدار وپاشەكشەكردن لەكۈنگرە نۆۋدەۋلەتتەكان وركابەرىكردنى
 لەمەيدانى پېشكەۋتنى زانستى وتەكنەلۇژى، ھەروھە لەمەيدانەكانى ئابورى
 لەداخستەن يان نگرۇكردنى بازار وگەمارۋى ئابورى. تىكراي ھەموو ئەۋەۋلەتتە
 بۇ پەرتەۋازەكردنى بەرەى ناۋخۆيىۋنەۋەى جىياۋزىيە.

سەرچاۋە:

۱- سموحي فوق العادة، معجم الدبلوماسية والشؤون الدولية، مكتبة لبنان-بيروت،
 ص ۴۶۵.

۲- يحيى محمد نيهان، معجم مصطلحات الجغرافيا والتاريخ، ط ۱، دار يانا للنشر والتوزيع،
 ۲۰۰۳م، ص ۱۵۷.

ناونیشانی نامه زانستیهکان

ئەم ناونیشانانەى خوارەوه ناونیشانی ئەو
نامه ماستەر وتیزە دکتۆرایانەیه، کە لەبەشى
مێژوو کۆلیژی ئاداب لە زانکۆی سه‌لاحەدین
لەهاوه‌ی سالانی ١٩٩٠ تا ٢٠٠٦ توتۆیکراون و بەده‌ستهاتوون.

ناونیشانی نامه‌ی ماستەر	
فاکۆ برهان محمد	الحياة العلمية في ديار بكر وحزيرة ابن عمر من القرن الخامس حتى نهاية القرن السابع للهجري ((١١-١٢)).
ئومید ابراهیم جوزەلی	الحياة العلمية في اربيل من القرن السادس حتى القرن السابع الهجريين.
احمد عبدالعزیز محمود	الهذبانيون في اذربيجان ولولم والجزيرة الفراتية (٢٩٣-٦٥٦هـ)، دراسة السياسية والحضارية.
احمد میرزا میرزا	غربي اقليم الجبال في صدر الاسلام
اسماعيل شكر رسول	الشداديون في بلاد اران (٣٤٠-٥٩٥هـ)، دراسة حضارية
یاسین خالد حسین	کورستان الشرقیة-دراسة في الحركة التحريرية القومية في ما بين الحريين((١٩١٨-١٩٣٩)).
حكيم احمد مام بکر	عماد الدين الكاتب الاصفهاني ومنهجه التاريخي من خلال كتابه ((البرق الشامي))
حیدر لشکری خضر	الکرد في المعرفة التاريخية الاسلامية (دراسة تحليلية ونقدية)
درویش یوسف حسن	الاسرة الشهنشورية ودورها السياسي والحضاري
دلێر فرحان اسماعیل	الکرد في اليمن ((٥٦٩-٧٥٨هـ))
رمضان شریف زوبیر	لورستان من(٥٥٠-٨٢٨هـ))دراسة في الاحوال السياسية والحضارية
شهله برهان مهاله	الحياة الثقافية في الكوفة في العهد الراشدين
عبدالله محمد علی	الکرد في عهد المعول (٦١٧-٧٧٦هـ) دراسة في التاريخ السياسي

عدنان زياد فرحان	الكرد اليزيديون في كوردستان الجنوبية دراسة اقتصادية اجتماعية في بداية قرن التاسع عشر حتى نهاية الحرب العالمية الاولى.
زدرارصديق توفيق	الكرد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين ((١٣٢-٢١٤هـ)) ((٧٤٩-٩٤٦م)) دراسة في تاريخه السياسي.
سازان حسين ابراهيم	الملك المظفر تقي الدين عمر شاهنشاه الايوبي
سروه اسعد صابر	كوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مسائل الموصل ((١٩١٤-١٩٢٦))
سعدى عثمان حسين	كوردستان الامبراطورية العثمانية - دراسة في تطورها السياسي ((١٥١٤-١٨٥١))
سلام حسن طه	جزيرة ابن عمر في قرنين السادس والسابع للهجرى (دراسة السياسية الحضارية)
عزيز حسن عزيز	الحركة التحررية في كوردستان الجنوبية ((١٩٣٩-١٩٤٥م))
صلاح محمد سليم محمود	إماره يوتان في عهد مير بدرخان ((١٨١٢-١٨٤٧م)) دراسة سياسية
طارق محمد نه رحيم	المستشرق مينورسكي واسهاماته في دراسة الكرد العصر الاسلامي
علي عادل حسين	مكة في العصر العباسي ((١٣٢-٥٢٤٧هـ)) دراسة سياسة الحضارية
عماد عبد القادر محمد	الكاشيون دراسة السياسية الحضارية ((١٥٩٥-١١٦٢ق.م))
فائزة محمد عزت	الكرد في اقليم الجزيرة وشهرزور في صدر الاسلام (٥١٦-١٢٣هـ) دراسة تاريخ السياسي
قادر محمد حسين	الامارة الكردية خلال عصر البوهي دراسة في علاقتها السياسية والاقتصادية
كلمران احمد محمد أمين	كوردستان لعتوان مملكتين تيودوملتي ونانچيلى ما (١٨٩٠-١٨٢٢م)
كامل اسود قادر	البحرية الأيوبية ((٥٦٧-٦٤٨هـ))
كاوه فريق احمد	إمارة بادينان ((١٧٠٠-١٨٤٢)) دراسة اجتماعية والثقافية.
كلثوم جميل عبدالواحد	الحياة الدينية والاجتماعية والاقتصادية لبلاد الكرد في عهد الساسانيين
كوثر اسماعيل حميد	احوال الاقتصادية الاجتماعية في إقليم ارميجان وان خلال القرن الرابع والخامس الهجري
گوڤان محمد احمد	الملك الاشرف موسى بن ملك العادل الايوبي ((٥٧٦-٦٢٥هـ))

محمد عبدالله کاکا سور	دور الضباط لکړد سیاسي والثقافي في حركة الكردية في كوردستان الجنوبية ((١٩٤٥-١٩٦١))
مقداد حسين طه	الخدمات الصحية والاجتماعية في الجزيرة واحد خلال القرنين الخامس والسادس الهجري.
مهدي قادر خضر	الحياة العلمية في غرب إقليم الجبال في فترتين قديمين والخامس الهجريين : الفاشيون الحادي عشر للميلاد
ميقان عارف عبدالرحمن	الحركة القومية التحريرية في كوردستان الجنوبية ((١٩٥٨-١٩٦٣))
هوگر تاهر توفيق	دور الصحافة الكردية في تطوير الوعي القومي الكردي ((١٨٩٧-١٩١٨))
نهبز مجيد امين	المشغوب الهكاري دراسة دولة الهكاريين من حروب الصليبية
نشتيمان بشير محمد	الاحوال السياسية والاجتماعية والاقتصادية لقرب اقليم جبال خلال القرنين لاربع والخامس الهجريين / العاشر والحادي عشر الميلاديين
فارناز محمد عبدالقادر	ميرتشيته كاني كوردستاني بقوههلات له سردهمي فخرمانره وايي قاجاري دا
رابعة فتاح شيخ محمد	كوردستان له سردهمي تويهي كوجي - بازدهي زابني
مهدي محمد قادر	په رستنده سياسيها كان له كوردستاني غيرلق ((١٩٤٥-١٩٥٨))

تييزي دكتورا

نهبز مجيد امين	الاستخبارات في عهد صلاح الدين
موسى مصطفى ابراهيم	الحياة السياسية في بلاد الشام ((٦٢٤-٥٩٥٨)) ((دراسة في العلاقة الداخلية))
عبدالله محمد علي	كوردستان في العهد الدولة العثمانية من منتصف القرن التاسع عشر الى بدء الحرب العالمية الاولى ((دراسة من التاريخ السياسي))
احمد عبدالعزيز	الامن في بغداد خلال عصر العباسي الاولى ((١٤٥-٥٢٤٧))
إسماعيل شكر رسول	اربيل دراسة تاريخية في نورها الفكري والسياسي ((١٩٣٩-١٩٥٨))
سلام حسن طه	إنتشار الاسلام في الهند دراسة في التأثيرات الحضارية
احمد ميرزا ميرزا	السجن في صدر الاسلام ((١٢٢-٥٦٢٢))
نشتيمان بشير محمد	الكرد والسلاجقة
زرار صديق توفيق	كوردستان في العهد الجلائري
سعدى عثمان حسين	كوردستان الجنوبية ولايتي بغداد والموصل ((دراسة في العلاقة الادارية))

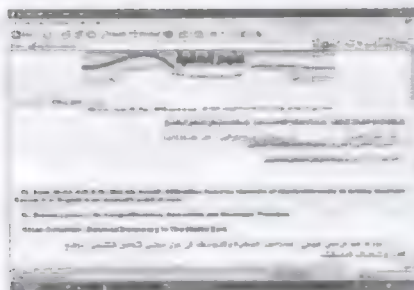
المسابقة والاقتصادية	
الكرد وبلادهم عند البلدانين والرحاله المسلمين ((٢٢٠-٦٢٦هـ))	حكيم احمد مام بكر
الأمن في مصر في العصر الايوبي	مهدي قادر خضر
الكرد في مصر وبلاد الشام العصر المماليك البحرية	قادر محمد حسن
الاسرة البدرخانية نشاطاتها السياسية والثقافية خلال((١٩٠٠-١٩٥٠))	صلاح محمد سليم
الحياة الفكرية في مصر خلال عصر الايوبي((٥٦٧-٦٤٨هـ))((١١٧١-١٢٥٠))	شوكت عارف محمد
ملاد هكاري((دراسة سياسي حضاري من ((٢٢٤-٧٢٧هـ))((١٢٣٦-١٤٥٠م))	درويش يوسف حسن
كهشه كردنى خویندنى فهرمى له كورمستانى عىراق دا (١٩٢١-١٩٥٨)	محمد عىنلله كاكه سورد

ئهو سايتانهى پيويسته سهردان بكرين

هه ولده دهين ههه جارهى لهه كهشهيه دا كهومه له سايتيك تاييهت به زانسته مرقايه تيه كان به گشتى و ميژوو به تاييهتى بهينه پوو كه تويزه رانى ميژوو يان خوينه رانى بابتهى ميژووي وهه پيويستى و سهرچاوه سهردانى بكه.

- سايتى (علوم انسانيه)

www.Ulum.nl:

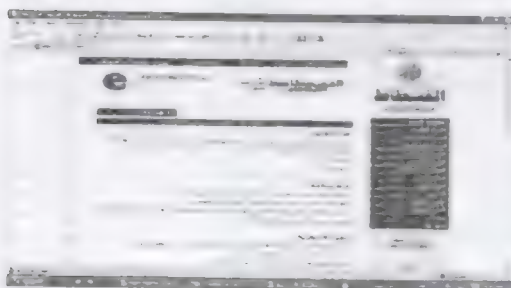
ئهه سايت به چهندين بابته و تويزينه وهى له هه زانسته مرقايه تيه كان به زمانى ئينگليزى و عه ره بى له خوگر توو. سهربارى

پيتمايى كردنت بو چهندين سايتى تر له و بواره دا كه ناوى سايت هه كانى داوه.

- سايتى (فسطاط)

www.Fustat.com

نهم سايته تويزينه وه و گه لىك وتارى ميژووى پسپوران و دكتور و تويزه رانى ميژووى له خوگرتوو.

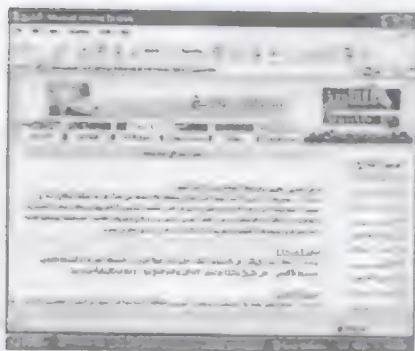

سهربارى ديارىكردى چەندىن
بوارى تر له ميژوو وهك(نوئى
و نىـــ
هاوچه رخ...هتد) وه
مهروه ها بوارى جوگرافى

وخستنه پووى تازه ترين كتيب و سهرچاوه كونه كان و هاوچه رخه كانيش.

- سايتى (تارىخ)

www.Altareekh.com:

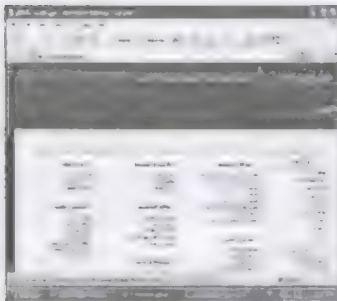

نهمهش په كىكه له و سايته
عهه بىانهى بايه خىكى تايبه تى به
ميژوو ده دا كه تيدا دكتورا و
تويزه رانى ميژووى وتارى ميژووى
وتويزينه وهى تيدا بلاوده كه نه وه.

سهربارى گرنگى دانى به چەندىن بوارى تر له زانسته
مروڤايه تيه كان (كۆمه لايه تى، جوگرافى...)

- سايىتى (دليل العرب الشامل - مواقع الفنون - الادب و التاريخ)

www.star۲۸.com

نەم سايىتە ۋەك رېئەرتكى سايىت
ۋىبابەتى جۇراۋجۇر ۋايە ۋ تىدا چەندىن
مالپە رېۋىبابەتى مېژۋىيى ۋزانستە
مۇقايەتى ۋنەدەبىي بە زمانەكانى
ئىنگلىزى ۋەرەبىي بەپىي گىشت
بۋارەكان (مېژۋىيى، ئاينى، سىياسى،

فكرى... ۋەتد) لەخۇگرتۋە كە تۋىژەر دەتۋانىت يەكسەر بەكلىك كىردى
بجىتە نىۋ ۋەسايىتە چۈنكە راستەخۇ
لەسەر مالپەرەكە لىنك كراۋە.

فهرهنگى وولاتان

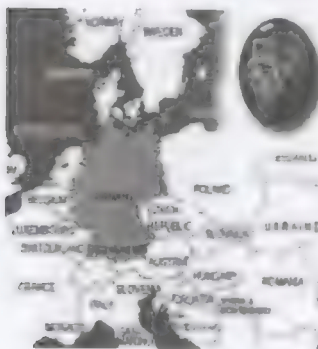
ئەلمانىا

* ئاوى وولات: (شىۋەى درىژ): كۆمارى ئەلمانىاي يەكگرتوو.

* ئاوى وولات (شىۋەى كورت): ئەلمانىا.

* پايتەخت: بەرلىن

* جۇگرافىيا: ئەلمانىا دەكەۋىتتە كىشۋەرى ئەۋروپىي و سنورەكەشى بە

ھەرىكە لە وولاتانى نەمسا و بەلژىكا وچىك
ودانىمارك وفەرەنسا و لۇكسەمبۇرگ و ھۆلەندا
و سويسرا و پۆلەندا دەۋردراۋە.

– سنورى زەۋى: ۳۶۲۱ كىم، يان ۲،۴۴۹ مىل.

– پوۋبەرى زەۋى بەگشتى: ۲۱، ۲۵۷ كىم، يان

۷۱۰، ۲۲۱ مىل. – پوۋبەرى ئاۋى: ۷، ۷۹۱ كىم،

يان ۴۸، ۸۴۲ (مىل) ۰۵.

– گرنگترىن پوۋبەرى ئەلمانىا: رايىن و دانوب و ويسار و ئەلب. سى ئەمانە
لە باكورەۋە ھەلدە قولتېن و دەرژىنە ئاۋ دەرياي باكورەۋە، ۋە دەرياجەي
كونسانس (بودىتس) گەرەترىن دەرياجەيە و دەكەۋىتتە سنورى نىۋان
ئەلمانىا و سويسرا و نەمسا.

- ئەلمانىا دابەشى پېنج ناۋچەى جوگرافى جىاواز دەيىت لەپوۋى
سروشتيەو: لەباكورەوۋە بۆ باشوور پى دەشت وتەختە وياكور دەشت و گرد
ونزمایى شاخ وپوژئاوا وياشوور بان وشاخ وياشووريش گردى كاس.
- نزمترین خالى زەوى: نوندروف ۲۴۰ م وويلستر ۲,۵۴ م.
- بەرزترین خالى زەوى: زوغستېر ۹۶۲ م.
- * ئابورى ئەلمانىا: پېنجەم دەولەتە لەجىھاندا و تىكراى گەشەكرىنى
ئابورى لە بەرزىونەوۋەيەكى خىرادايە ويەجۆرىك لەماوۋى سالانى ۲۰۰۰-۲۰۰۳
تەنها ۱٪ بوو، بەلام لە ۲۰۰۴ گەيشتە ۱,۷٪.
- پىكھاتەى كەرتى ئابورى: كشتوكال: ۱٪، پيشەسازى: ۳۱٪،
خزمەتگوزارىيەكان: ۶۸٪.
- بەدەولەمەندترین وپىشكەوتوترىن وولات لە تەكنەلۇژيا دادەنرئت.
- بەرھەمە كشتوكالايەكان: بەرھەمەكانى گەنم، جۆ، لۆكە، شەكر،
ميوەھات، بەراز، كىلگەى پەلەوەر، كەلەرم.
- بەرھەمە پيشەسازىيەكان: ئاسن، پۇلا، خەلوز، چيمەنتۆ، كەرەستە، ئامپىر،
تۆتۆمۇيىل، كەرەستەى ئەلكىترۇنى، خواردەمەنى، خواردنەوۋە
غازىيەكان، كەشتى، چنراوەكان.
- داھاتە سروشتىيەكان: خەلوز، غازى سروشتى، خاۋى ئاسن، مس، نىكل،
يورانيۇم، پۇتاس، خوي، كەرەستەى بىنا، دار.
- مەندى زانىارى تر: تىكراى بەتالە: ۱۲٪، ھىزى كار: ۴۲,۳۲۰,۰۰۰، تىكراى
مەلاۋسان: ۲,۰۰٪، پاشكەوتى خىزان: ۶,۲، دانىشتوانى خوار خەتى
ھەژارى: ۰٪، تىكراى سەرھەمى تاك: ۳۰,۴۰۰٪.

- تىكپراي گەشەي بەرمەمەينانى پيشەسازى: ۱,۷٪.
- زەوى گونجاو بەكارماتوو: ۲۳,۸۸٪، زەوى ھەميشەيى بۆ كشتوكال:
- ۰,۶۵٪، زەوى بەراو: ۴,۸۵٪.

* كۆمەلەيەتى:

- ژمارەي دانىشتوان: ۸۲,۴۲۲,۲۹۹.
- گرۇپە ئەتتەيەكان: ئەلمانى: ۹۱,۵٪، توركى: ۲,۴٪، ئەوانى تر: ۶,۱٪
- (بەشىكى زۆرى پىكىدەت لە يونانى و ئىتالى و پوسى و بۆلەندى و سىرى و كرواتى و ئىسپانى).
- زمان: زمانى ئەلمانى، زمانى دام و دەرگا و پاگەياندەن، ۋە لەھەندى ناۋچە
- شەۋەزارەكانى ترىش پۆلى ھەيە و سەربارى بەكارمەينانى زمانى پوسى لە ئەلمانىي پۆژەلات.
- ئاين: پروتستانت: ۲۴٪، رۆمى كاسۆلىك: ۲۴٪، موسلمان: ۲,۴٪،
- ئەوانەي ھېچ ئىتەمايەكيان نىيە: ۲۸٪. لەبەنەپەتدا ئەلمانى مەسىحيە و
- كۆمەلگەكەشى ئەلمانىيە، لە ۳۷٪ لە دانىشتوانى رۆمى كاسۆلىك (بەشىكى
- زۆرى لە باشور و پۆژئاۋايە) و ۴۵٪ پروتستانت (بەشىكى زۆرى لە باكور و پۆژمەلاتە).
- چەژنى نىشتەمانى: پۆژى يەكگرتن ۲ يەنەيەرى ۱۹۹۰.
- پەيكەرى تەمەن: ۹-۱۴: ۱۴,۱٪، ۱۵-۶۴: ۶۶,۴٪، ۶۵ زياتر: ۱۹,۴٪.
- تىكپراي لە دايك بوون: ۸,۲۵ لە ۱۰۰۰، تىكپراي مردن: ۱۰,۶۲ لە ۱۰۰۰.
- پېژەي گەشەكردنى دانىشتوان: ۰,۰۲٪.
- پۆژمىر: زايىنى.

*راميارى:

- جۇرى حكومت: كۇمارى فیدرالى.
- سەرپەخۇى: ۱۸ يەنایەرى ۱۸۷۱ (يەكگرتنى ئىمپراتورىيەتى ئەلمانى).
- دەستور: ۱۹۴۹/۵/۲۲ كە ناسراوۋە بەياساى بىنەپەتى دەپىتە دەستورى گەلى ئەلمانىاي يەكگرتوۋ لە ۲ ئۆكتۇبەرى ۱۹۹۰.
- تەمەنى دەنگدان: ۱۸ سالى تەمەنى جىهانى.
- ئالا: لە سى بەشى تەرىپ، يەكسان بەيەك پىكدىت، پەنگى پەش لە سەرەۋە و پەنگى سوور لە ناۋەراست و پەنگى ئالتونى لە خوارەۋە.
- سىستەمى ھەلىژاردن: نەپنى - راستەوخۇ و نوپنەراپەتى پىژدەپى.
- ۵٪ بۇ بە دەستەپتەننى نوپنەر لە سەر ئاستى ولات و ۲٪ لە سەر ئاستى ھەرىمەكان.
- دەسەلاتەكان: دەسەلاتى دادوۋەرى، دەسەلاتى ياسادانان، جى بەجىكردن:
- + دەسەلاتى دادوۋەرى: دادگای دەستورى فیدرالى (نپوۋى ئەندامانى لەلايەن ئەنجومەنى نوپنەران و نپوۋەكەى تىرى لەلايەن ئەنجومەنى پىرانەۋە ھەلدەبىژىت).
- + دەسەلاتى ياسادانان: (پەرلەمان) پىكدىت لە ئەنجومەنى يەكگرتوۋ (۶۱۲ كورسى) و ئەنجومەنى پىران.
- + دەسەلاتى جى بەجىكردن: سەركى دەولەت، سەركى ۋەزىران يان سەركى حكومت (پاۋىژكار)، كابىنەى حكومت (ئەنجومەنى ۋەزىران).

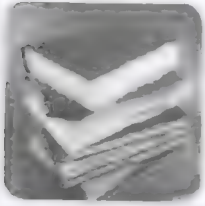
- پارتە سىياسىيەكان: ھاوپەيمانى سەوز، يەكيتى مەسىحى ديموكراتى،
يەكيتى كۆمەلەيتى مەسىحى، پارتى ديموكراتى ئازاد، پارتى چەپى
ئىشتىراكى، پارتى ديموكراتى، پارتى ئىشتىراكى، پارتى ديموكراتى
كۆمەلەيتى... ھتد.

- بەشدارى رېڭخراوھ نۆدەلەوتىيەكان: يانەي پارىس، بانكى دراوى
نۆدەلەوتى، نەنجومەنى ئاسايشى نەتەوھى سەر بە نەتەوھ يەكگرتوھكان،
نەتەوھ يەكگرتوھكان، يونسكو، ئىسا، بانك و مەسرفى ئاسياوى، ئەنترپۇل،
بانكى ئەوروپى بۇ تۆزەنكردنەوھ و دروست كردن.

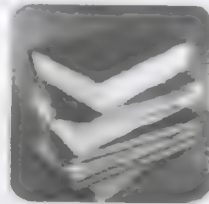
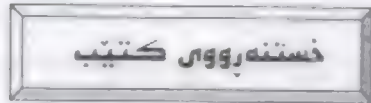
- گروپى فشار: يەكيتىيە بازىرگانىيەكان، رېڭخراوانى خاوەنكار، پەنابەران،
سەندىكاكان، كۆمەلە پسپۆرپىيەكان.

سەرچاوه: سايتى

WWW.COUNTRY REPORTS.ORG

كتیبخانه ی گۆڧاری میژوو

خستنه رووی کتیب

ناوی کتیب : کوردستان الجنوبية ۱۹۲۶-۱۹۲۹، دراسة تاريخية- سياسية.

ناوی کتیب به کوردی: کوردستانی باشور ۱۹۲۶- ۱۹۲۳ الیکۆلنه وهیه کی میژووی سیاسی

ناوی دانەر: د.سروه اسعد صابر

تۆبه ی چاپ: یه کهم

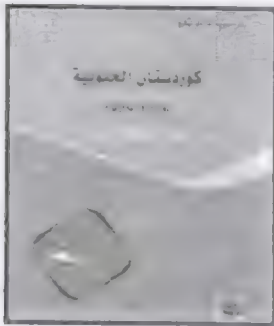
سال و شوێنی چاپ: کوردستان / سلیمانی- ۲۰۰۶

پهخش: دهزگای چاپ و پهخشی سهردهم

ئهه کتیبه له بنه پره تدا تیزی دکتۆرای دانهره،

کتیبه که له دووتوی ۱۱ لاپه ره ی قه باره مام

ناوه ند پهخش کراوه له لایهن دهزگای چاپ و

پهخشی سهردهم، به گشتی کتیبه که له چوار بهش و هه ره بهشیکیش له چه ند

باسیک پێک دێت، دانهر بهشهکانی کتیبه که ی دابهشکردوه بۆ چوار بهش بهم

شیوهیه: «شی یه کهم: کارگێری بهریتانی-عێراقی له کوردستانی باشورو

هه لۆیستی کورد له و کارگێرییه (۱۹۲۶-۱۹۳۰)» بهشی دووه م: چالاکی

سیاسی کوردی و بزائه چه کدارییهکان (۱۹۳۰-۱۹۳۲)» بهشی سێیه م: بارودۆخی

سیاسی له کوردستانی باشور (۱۹۲۳-۱۹۳۹) وهه لۆیستی کورد بهرامبه ر پووداوه

سه ره کیهکانی ئه و کاته ی عێراق» بهشی چواره م: پارت و کۆمه له و یانه سیاسی و

پۆشنه بریه کوردیهکان له سالانی (۱۹۲۶-۱۹۳۹).

قۆناغی دوا ی سالی ۱۹۲۵ز، به سه ره تای قۆناغی نوێی داده نرێت له میژووی

کوردستانی باشور دوا ی یه کلابونه وه ی کێشه ی موسل، له م قۆناغه دا کورد تهواو

لە چيەتى مافى نەتەۋەيى خۇي تىگە يىشتىۋو ۋە پىنگە يىشتىۋو ۋە بىۋى چانئىش بەرپىگاي جۇراۋجۇر ھول ۋەتەنلەي دەدا بۇ دەستە بەرگىردى مافە نەتەۋەيەكانى خۇي ھەر لە ھەۋلەدان بۇ دامەزاندنى دەۋلەتى كوردىيە ۋە لەلەين شىخ محمودە ۋە بگرە تا ھەۋلەدان بۇ چەسپاندنى چەند مافىكى سەرەكى ۋەك دامەزاندن ۋە دەست ھىنانى ئىدارەي خۇمالى ۋە دامەزاندنى فەرمانبەرى كورد ۋە چەسپاندنى زمانى كوردى ۋەك زمانى فەرمى لە دام ۋەزگەكان، ئەمەش لە ھەۋلى نۆيتەرانى كورد ئەنجومەنى نۆيتەرانى غىراق ۋە كەسايەتى سەرەخۇ ۋە پۇژنامە ۋە گۇقار، ۋە ھەرۋە پىشكەشكەشكردى چەندىن ياداشت بۇ كۆمەلەي گەلان ۋە پاپەپىنەكان لەۋ ماۋەيەدا دەردەكەۋىت.

ھەرۋە پەرتوكەكە ئاكامى سىياسەتى ھەلەي كارگىرى ھاۋبەشى بەرىتانى غىراقى دەرهەق بە جىيەجىكردى ئەۋمافە سەرەكىانەي كورد بەگرتنەبەرى سىياسەتى پىشكۆيخست ۋە چەۋساندەۋە بە بەرپەرس ۋە پىخوشكەر دەزانىت بۇ چەندىن پاپەپىن لەلەين كوردەۋە ۋەك پاپەپىنى ئاۋبارىك ۋە پاپەپىنى بارزانى لەسالى ۱۹۳۰-۱۹۳۲ ۋە لەۋايشدا ۋە پاش سەرەخۇي دەۋلەتى غىراق ۋە كۆتايى ئىنتىداب چەند بزوتنەۋەيەك سەرى ھەلدا ۋەك بزوتنەۋەي خەلىل خۇشەۋى ۋە بزوتنەۋەي يەزىدىيەكان، لەلەيكى تىركىتتەكە باس لە ھەلۋىستى كورد دەكات لەم قۇناغەدا لە بەرامبەر پەرەسەندە لوكال ۋە ھەرتىمىيەكان لەۋانە پەيمانى سەعد ئاباد.

سەريارى ئەمانەش ئەم قۇناغە لە مىژۋى كورد بە كىردەۋەي چەندىن كۆمەلە ۋەيانەي پۇشنىبىرى ۋە سىياسى كوردى لەلەين پۇشنىبىرى سىياسەتمەدارە كوردەكان، ئەمەش لە ئەنجامى سەرھەلەدانى چەند رېيازىكى فېكرى ۋەك چەپەرە ۋە دىموكراتى ۋە نەتەۋەيى ۋەكارىگەر بوۋنى سىياسەتمەدار ۋە پۇشنىبىرە كوردەكان بەۋ ئاراستە فېكرى ۋە سىياسىيە لەسپىيەكانى سەدەي بېستەم بەرىلاۋىۋو. ئەمەش لەلەي

خۆيىيەو پەنگدانەو دەى لەسەر ئەزمونى ژيانى حيزىيەتى سىياسەتمەدار و پۆشنىبىرە كوردەكان هەبوو، سەرەپاي ئامارەكردن بە گەشەكردنى پۆلى بژىرى پۆشنىبىرى كورد لە هەردوو بوارى سىياسى و پۆشنىبىرى لە گۆرەپانى سىياسى كوردیدا.

ماوەتەو ئەو پلەين كە دانەر لەم كۆتیبەدا چەندىن سەرچاوە و بەلگەنامەى بەرىتانى و عىراقى و پۆژنامە و ياداشتنامە و گوڤار و تۆژىنەو و ووتارى بە زيانى (كوردى و عەرەبى و ئىنگلىزى) بەكارهێناوە بۆ بەهێزكردنى بۆچوون و پاكى و ئاراستەى لىنكۆلینەو كەى.

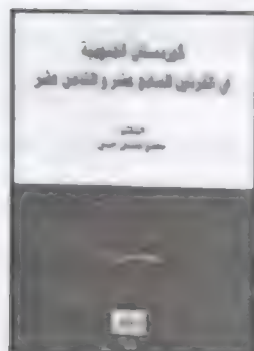
خستنه رووى كتيب

ناوى كتيب: كوردستان الجنوبية في القرنين السابع عشر والثامن عشر
ناوى كتيب بە كوردى: كوردستانى باشور لەسەدەكانى حەفدە و هەژدەهەمدا، تۆژىنەو بەك
لەپەيوەندى نىدارى و پاميارى و ئابورىيەكانى لەگەڵ هەردوو ئەيالهەتى بەغداد و موصل.

نوسەر: د. سەدى عوسمان حەسەن

سال و شوێن: كوردستان / هەولێر - ٢٠٠٦

بەخش: گتيفروشى سۆران

ئەم كۆتیبە لەبەنەرەتدا تێزى دىكتورای نووسەرە،
كە پێشكەشى كۆلێژى ئەدەبىياتى زانكۆى
سەلاحەدىنى كردووە، باس لە پرەگ و پڕىشەى مێژووى
پەيوەندى نىدارى و پاميارى و ئابورىيەكانى كوردستانى

باشور لەگەڵ هەردوو ئەيالهەتى موصل و بەغداد لەسەدەى ١٧ و ١٨ دەكات، نوسەر

لەم توپزىنە وەيدا بۇساغكرىنە وە وەرخستى بۇچون راستىگەلىكى
مىژو لەمىژوۋى نوۋ كورد لەماوەى دوو سەدەى ناوبراودا، بى وچان ھەولېداوہ بۇ
نەمەش چەندىن دەستىنوس وىەلگەنامە وسەرچاوہ وگۇڧار وپۇژنامە وتوپزىنە وەى
بەزبانى جۇراوجۇر بۇ توپزىنە وەكەى دەستى خستوہ، كە بەگشتى
۲۹۲ سەرچاوہىە و بەم شىوہىە دابەشېوہ (بەلگەنامە كان: ۱۲: ۲ بىلاونە كراوہ -
۱۱ بىلاوكراوہ؛ دەستىنوس: ۴ دانە؛ سەرچاوہى توركى (لاتىنى، عوسمانى): ۲۵،
عەرەبى: ۱۳۳ فارسى: ۱۷ كوردى: ۲۷، ئىنگلىزى ۱۱ سەرچاوہ؛ نامە زانكۇبىيە كان: ۱۲؛
فەرھەنگونە تلەسەكان ۵ دانە: ۳ عەرەبى، ۲ ئىنگلىزى؛ ووتار وتوپزىنە وە: ۳۶:
توركى، ۱، عەرەبى ۲۷، كوردى ۸) سەربارى بىوونى پاشكۇبىيەكى نەخشەى
وىەلگەنامە وپوختەى كوردى وەرەبى وئىنگلىزى.

نەخشەى توپزىنە وەكەش نووسەر بەسەر دەروازە و پېتېچ بەش دابەشېكرىوہ
وہ ھەر بەشېكىش بۇ چەند تەوہرەيەك دابەشېوہ، ناوئىشانى بەشەكانىش بەم
شىوہىەى خواروہىە:

دەروازە: كوردستانى باشوور لىكۇلېنە وە لە جوگرافىيەى مىژوۋىيە.

بەشى يەكەم: پەيوەندىيە ئىدارىيەكان

بەشى دووہم: سىياسەتى ئەيالەتى بەغداد و موسل لە كوردستانى باشوور.

بەشى سىيەم: ھەلوپستى كورد لە ھەردو ئەيالەتى بەغداد و موسل.

بەشى چوارەم: پەيوەندى لە نىوان ناوچەكە و ھەردو ئەيالەتى بەغداد و موسل لە
پوانگەى مەملەتتى عوسمانى - ئىران.

بەشى پىنجەم: پەيوەندىيە ئابورىيەكان.

توپزەر لە پوختەى تېزەكەيدا بەم شىوہىە لەمەر لىكۇلېنە وەكەى دەدەوئىت:

((ھەلەدەت لە رەگ وپشەى نەو پەيوەندىيە بگۇلېتە وە كە لە نىوان كوردستانى

باشوور و بەشەكانى تىرى عىزاقدا لە ئارادابوہ، نەوئىش لە رىڭكەى ساغكرىنە وەى

پەيوەندى ئىدارى وپامىيارى وئابورى ناوچە كوردىيەكان ھەردوو ئەيالتى بەغداد و موسل لە ماوەيەكى مێژووى درێژدا، كە ھەردوو سەدەى ۱۸ و ۱۷ دەگرێتەو، وە لە گۆشە نىگای كوردەو سەيرى بابەتەكە بكات).

پەرتوكەكە لە جوگرافىيى مێژووى كوردستانى باشوور دەكۆلتەو، باس لەو شاروشاروچكانەى نەو دوو سەدەى و گەرنەگەرن پەرەسەندن و پێشكەوتنى لەپووى ئاوەدانى و دانىشتوانەو و سەريارى پەلھاوېشتنى عوسمانى و سىستەمى ئىدارى وپامىيارى عوسمانى لەناوچە كوردىيەكان و پۆلى كورد لەبەرتوبەردنى ھەردوو ئەيالت و ديارىكردنى سنورى ھەريەك لە ئەيالتەكان و دابەشبوونى ئىدارى لەسەدەى ۱۸ و ۱۷ باس دەكات.

لەلایەكى تر نووسەر سىياسەتى ھەردوو ئەيالتى بەغداد و موسل لە كوردستانى باشوور بەرامبەر مەنشىنە كوردىيەكان و باس لە قەوارە و قەوارەكان دەكات، سەريارى پاپەپەن و براقەكان و پەرەسەندن و ھۆكاروسىماكانى براقەكانى ئاماژە پێدەكات.

ھەروەھا پەرتوكەكە تېشك دەخاتە سەر پەيوەندى كوردستانى باشوور و ھەردوو ئەيالت لە روانگەى مەملەتتى عوسمانى - ئىران و باس لە ھۆكارەكان و پەنگدانەو و شوێنەوارو دەرەنجامەكانى دەكات لە كوردستانى باشوور و ھەلوېستى كورد ئاماژەپێدەدا لەھەمان سىياقدا.

سەرھەرى سىياسەتى ئابورى ھەردوو ئەيالت كە خۆى لە سەندى باج و پېتاك لە نەنجامى پاشكۆرتى ئىدارى، وە ھەروەھا لە چەوساندنەو خۆى دەنوێنى. ھەروەھا باس لە زەرەر و زيانە مەدى و مەزىيەكان لە نەنجامى نەو سىياسەتە پەيوەندى ئالوگۆرەكان دەكات، وە چالاكى بازىرگانیيەكان و پەيوەندى بازىرگانی (ناوخو و دەرەكى) و گواستەو و بازىرگانی و چالاكى ھەناردن و ھاوردن و بازىرگانی ترانىست دەكۆلتەو.

كورتە لیدوانێك له سەر ئەم بەلگەنامەیە:

ئەم بەلگەنامەیە، كه بە ژمارە ۲۱۹۰ ی میژووی ۲۸ محرم ۱۲۵۵ كۆچی بەرامبەر بە ۱۹۳۶/۴/۲۰ تۆمار كراوه. وە بەرپۆبەرایەتی (منطقة معارف كركوك) نێردراوه بۆ متصرفیەیی لیوای سلیمانی (المتصرفية لواء السليمانية) باس دەكات لە:

- ۱- ناوھێنانی راپەرینی شیخ محمود بە كودەتا (انقلاب)، لە وێنەشە كودەتا بە زمانی فارسی بە كارھاتیبی، كه لە زمانی فارسیدا كودەتا مانای شۆرشە.
- ۲- ھەروەھا ناوی سەعید سدقی كابان بە پالێشت ولایەنگری خۆیان (موالی) دەھینیت، كه ئاماژە بە وەدەكات سەعید سدقی كابان لە ۵ ئەیلول ۱۹۲۲ تا ۱/مارت/۱۹۲۵ دەست لە كاركێشانەو (انفكاك) كردووە بە ھۆی پوێشتنی لە سلیمانی و پوودانی كودەتای شیخ محمود و پاشتر باس لەو دەكات كه لە ۱/مارت/۱۹۲۵ گەراوەتووە سەر وەزیفەكەی. شایەنی باسە سەعید سدقی كابان (۱۸۶۸-۱۹۶۱) لە سلیمانی لە دایك بوو و زانستە دینیەكان و ئەدەب صرف و نحو لە حوجرە خوێندووە وە لە سەر دەمی شیخ محمود لە قوتابخانەی مەحمودیە وانی و تۆتووە و پاشتریش وەك مامۆستا تا ۱۹۳۶ لە قوتابخانە دەرسی و تۆتووە، ئەو بوو بواتر خانە نشین کرا. وە لەو كەسانە یە دەستوری بە زمانی كوردی داڕشتووە وە لە ساڵی ۱۹۲۸ (مختصر الصرف والنحو الكردي) چاپكردووە، و باوکی عزەت كابانە كه لە حەفتاكان سەرۆکی شارەوانی سلیمانی، و بە ھەت كابان كه لە بواری خوێندندا بەر دەوام بوو، وە دوا وەزیفەی كه كارتێداكردووە سەرپەرشتیاری پەرەدەیی (مفتش المعارف- مشرف التربوي) بوو.

لەگەڵ مامۆستایانی میژوو

د.حەسەن جاف

- ♦ سالی ١٩٤٢ له گوندی کەلار هاتۆتە دونهیاوه.
- ♦ خويندنی سەرەتایی و ناوەندی و دواوەندی له شاری کفری و خانەقین تەواوکردووه.
- ♦ بەکالۆژیوسی له بەشی میژووی کۆلیژی ئەدەبیات له سالی ١٩٦٦ له بەغداد تەواو کردووه.
- ♦ ماستەر و دکتۆرای له بەشی میژووی زانکۆی تاران له سالی ١٩٧٤ تەواو کردووه.
- ♦ له زانکۆی تاران کۆلیژی ئەدەبیات و مەعاریفی ئیسلامی دا، له میژووی ئێران له ساڵەکانی ١٩٧٤ - ١٩٧٩ دەرسی وتۆتووه.
- ♦ سەرۆکی بەشی میژوویی نوێ و هاوچەرخی بووه له پەیمانگای میژووی عەرەب یۆ خويندنی بالا له ساڵەکانی ١٩٩٢ - ١٩٩٨.
- ♦ له زۆری کۆلیژەکانی زانکۆی بەغداد، میژووی ئێرانی نوێ و هاوچەرخی وتۆتووه.
- ♦ ئەندامی لیژنەی کۆری زانیاری عێراق - دەستەی کوردی بووه.
- ♦ پراویژکاری زانستی یەکییتی میژوونوسانی عەرەب بووه.

♦ بە چوار زمان دانان و نوسین و لیکۆلینەوێ هەیە، لەو زمانانەش بریتین لە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی و ئینگلیزی.

♦ هەشت نوسراوی لەبەشی میژوودا هەیە، کە چوار بەرگیان سەبارەت بە ئێرانە.

♦ لەسالی ١٩٧٠ دەستی بە نوسین کردووە، پێتر لە نەوێد لیکۆلینەوێ و نوسینی چۆرا و چۆری لە بواری میژوو، ئەدەب، رامیاری. بەزمانی عەرەبی و کوردی و فارسی لە پۆژنامە و گۆڤارە کوردی و عەرەبی یەکاندا هەیە.

نیخ محمود لە گەڵ یەکێکی نه‌ناسراو

مه‌صدیری هه‌ولێر ١٩٤٠/٣/١

قوتابخانه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی هه‌ولێر له‌ سه‌یران - هه‌ولێر - ١٩٤١

مەمەد ئاجىپ

مەلىك فەيسال

مىرزا شا

ھەۋال

لە ھۆلى قەرھادى كۆلىرى ئاداب زانكۆى سەلاھەددىن لەرۆزى (۲۰۰۶/۵/۱۱)
ژمارەيەك لە ئەندامان و دەستەيى دامەزرىنەرى كۆمەلەي رۆشنېرىي
مىژوويى كوردستان ھەلسان بەھەلبىزاردنى سەرۆك جىگرەكەي لەگەل
ئەندامانى دەستەي كارگىرى كۆمەلە بەم شىۋەيە:

سەرۆكى كۆمەلە

۱- پروفېسۆر د.ئەرسەن موسى رشىد

جىگرى سەرۆك

۲- د. محەمەد عبدوللا كاكەسور

بەرپرسى پەيوغنىيەكان

۳- م. فارس قادىر فقى عبدوللا

بەرپرسى دارايى

۴- نەھرۇ اسماعىل محمد

بەرپرسى كارگىرى

۵- د. حكيم ئەحمەد مام بىكر

ئەندامى يەدەگ

۶- د. نىشتىمان بشىر محمد

بەرپرسى چالاكىەكان (ئەندامى يەدەگ)

۷- توانا رشىد كىرىم

دهستوری بلاوکردنه وهى بابهت له گوڤاره که مان

گوڤارى میژوو، گرنگى به توێژینه وه و ده رگێرانى میژوویى ده دات. به کامه رانى و بایه خه وه راده که یه نین که گوڤاره که مان ده رگای والایه بۆ بلاوکردنه وه ی توێژینه وه ولیکۆلینه وه زانستیه کانتان، بۆیه داوا له توێژه ران ونوسه رانى به پێزد ده که یین، ئهم خالانه ی خواره وه ره چاوبکه ن له نوسینه کاتیاندا:

- ۱- بابه ته کهان ده بیته میژوویى بیته جا میژوویى (کۆن، ناوه ند، نوێ و هاوچه رخ)، یان هه ریا به تیکى تری میژوویى.
- ۲- ره چاوی نوسینی زانستیه به کریت، ناوی نوسه ر و ناوی سه رچاوه و کتیب و ده زگای بلاوکراوه و سالى بلاوکردنه وه و ژماره ی لاپه ره که دیاری به کریت.
- ۳- سه باره ت به توێژینه وه، و اچاکتره ناو نیشانی ئینگلیزی بابه ته که بنوسریت و که به کریت له گه لیدا پوخته ی عه ره بی و ئینگلیزی بابه ته که ش هه بیته.
- ۴- هه ره ها بابه تی وه رگێراو، باشته ره کۆپیه کی نوسراوه نه سلێکه مان بۆ بنێرن.

۵- نوسینی ناوی سیانی و ناو نیشانی ته واوی نوسه ر.

۶- بابه ته که له یه ک ره وی لاپه ره که بیته ویه خه تیکى شاش نوسرا بیته.

MÊJU

magazine

A quarterly historical magazine

Issued by Kurdistan Historical

Cultural Association. No : 1

کۆمهڵه‌ی پۆشنه‌ییری مێژوویی کوردستان

- Kurdish Nationalism Speech.
- Kurdish Lexicographer in 1970 - 1984.
- Finding Rock Pictures (Petroglyphs) in Kurdistan.
- Kurdish role in the Khawarij movement during The Ommawi state period.
- Hawler during the Seljukies period.
- The Ottoman state and its foundation.
- A summary about the history of diplomatic (The science of studying documents).
- The importance of the Ottoman documents in writing The Kurdish history.
- Factors of Civilization Advancement.

KURDISTAN HISTORICAL CULTURAL ASSOCIATION

جەمعیەتی ئارشیف و مێژووی کوردستان